

ББК 83.34УКРя73
I-90

Institut für Slawistik
Fachbibliothek
Domstraße 9-11
17487 Greifswald

995.41/1

Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу видавництва заборонено

334/ KL 4880 F292-1

Рецензенти: д-р філол. наук Л. С. Дем'янівська (Київ. нац. у-т),
д-р філол. наук Ф. П. Погребенник (Ин-т літератури НАН України)

Упорядники П. М. Федченко, М. М. Павлюк, Т. В. Бовсунівська

Автор передмови та приміток П. М. Федченко

Головна редакція літератури з українознавства
та соціогуманітарних наук

Головний редактор М. С. Тимошик

Редактор Л. Л. Щербатенко

I-90 **Історія української літературної критики та літературознавства.** Хрестоматія. У трьох книгах. Книга перша: Навч. посібник / Упоряд. П. М. Федченко, М. М. Павлюк, Т. В. Бовсунівська; за ред. П. М. Федченка. — К.: Либідь, 1996. — 416 с.

ISBN 5-325-00679-7 (Кн. 1).

У відповідності до програм лекційних і спеціальних курсів з історії української критики та літературознавства до хрестоматії включені належно систематизовані та прокоментовані різножанрові критичні матеріали нової і новітньої української літератури. Значна частина цих матеріалів взята з малодоступних нині періодичних і книжкових видань та архівних фондів. Подібне видання в Україні здійснюється вперше.

Для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів.

4603020102-022

I Без оголошення

224-96

ББК 83.34УКРя73

26.1.99

ISBN 5-325-00679-7 (Кн. 1)
ISBN 5-325-00680-0

© П. М. Федченко, М. М. Павлюк,
Т. В. Бовсунівська, упорядкування,
П. М. Федченко, передмова,
примітки, 1996

ВІД УПОРЯДНИКІВ

Історія будь-якого предмета, зокрема й літературознавства, починається з першого його усвідомлення, визначення суті, мети й функцій, які формуються історично, відбиваючи тенденції загального суспільно-культурного процесу та особливості внутрішнього саморозвитку літератури.

Літературна критика — своєрідний вид літературної діяльності, призначений у світлі певних теоретичних концепцій за допомогою відповідних засобів аналізувати, вилучувати й оцінювати літературні явища й узагальнюючи їх, формувати ідейно-естетичні програми літературних напрямів, стилів, активно утверджувати їх у художній практиці, вести боротьбу проти всілякої профанації літературної справи, а зрештою, з'ясувати характер і закономірності літературного процесу і місце в ньому окремих письменників та художніх творів.

Важливою функцією літературної критики є й популяризація найкращих взірців красного письменства та аргументоване засудження антихудожніх явищ і цим сприяти дальшому прогресу літератури та вихованню вищих естетичних смаків читачів.

Саме так формувалася естетико-теоретична і літературно-критична думка в Україні від часів Київської Русі до сьогодення. Внаслідок специфічних історичних умов розвитку вона вимушено брала на себе крім вказаних, ще й наукові, філософські, політичні, соціологічні функції, а тому й вимагала поліфункціональних діячів енциклопедично широкого інтересу та ерудиції — М. Максимовича і М. Костомарова, П. Куліша і М. Драгоманова, І. Франка і Лесю Українку. Про всебічне і невинне піднесення мистецтва українського письменства та його творців постійно дбав і Тарас Шевченко. До митців вони зверталися як своєрідні виразники суспільних інтересів, смаків, вимог, а до читачів — як представники творців мистецьких цінностей. Сприяючи художньому вдосконаленню мистецтва українського художнього слова, вони одночасно забезпечували розширення меж рідної літератури і входження її в літературу світову.

Простежити довгий, складний і славний шлях розвитку естетико-теоретичної і літературно-критичної думки в Україні та подати її найтиповіші зразки — таку мету поставили перед собою укладачі хрестоматії, яка виходить як навчальний посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Хрестоматія складається з трьох книг, що охоплюють матеріали: перша книга — з початку XIX ст. до 60-х років, друга — 70-ті роки XIX ст. — початок XX ст., третя — XX ст.

У хрестоматії представлені належно систематизовані різножанрові матеріали нової та новітньої літератури (статті, трактати, літературні маніфести, есе, уривки з монографій та листів). Частина цих матеріалів бралася з малодоступних нині періодичних і книжкових видань та архівних фондів. Деякі подаються у скороченому, адаптованому вигляді.

Як відомо, у зв'язку з відсутністю впродовж усього XIX ст. єдиних правописних правил української літературної мови в творчій практиці представників різних частин України та редакцій окремих періодичних видань спостерігався значний мовний різнобій. Прагнучи привести мову вміщених у хрестоматії матеріалів до сучасних правописних норм, упорядники водночас не добивалися їх цілковитої уніфікації, намагаючись максимально зберегти лексично-стильові особливості часу, регіону, певних видань та окремих авторів.

Подібне видання в Україні здійснюється вперше. Воно може бути корисним не лише філологам — викладачам вузів, гімназій, ліцеїв, шкіл, студентам, а й історикам, філософам, соціологам, політологам, письменникам і масовому читачеві — всім, хто цікавиться розвитком багатовікового українського красного письменства.

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНА ДУМКА В УКРАЇНІ ВІД ЇЇ ЗАРОДЖЕННЯ ДО СЕРЕДИНИ XIX СТ.

Справедливо вважається, що історія літератури є одночасно й історією уявлень про неї, які формує літературна критика — «рухома естетика», авангард літературознавства. Літературна критика як одна з різновидностей літературної діяльності складалася історично. Її зміст і характер, функції й призначення та роль зазнавали змін у залежності від загального рівня, суспільного й культурного розвитку, особливостей певних етапів літературного процесу. За словами О. С. Пушкіна, «стан критики сам по собі показує ступінь освіченості всієї літератури»¹.

Передумови та початкові форми критики (герменевтика або екзегетика) з'явилися ще в античності. Герменевтика (грецьке — тлумачення, роз'яснення, коментування) — вчення про принципи інтерпретації, мистецтво розуміння й філологічного тлумачення текстів класичних поетів, теологічного тлумачення релігійних текстів. Критика ж в її органічному зв'язку з філософією мистецтв, в її позаінтерпретаційному варіанті, формувалася одночасно зі становленням художньої літератури. Її функція була підкреслено службовою: не стільки впливати на літературу, скільки пояснювати її, розкривати техніку творення й оцінювати його результати — своєрідні художньо-мистецькі зразки. Тому й не дивно, що аж до початку XIX ст. майже всі проблеми літературознавства ставилися й вирішувалися здебільшого на матеріалі античної літератури.

У початковий період кожної національної літератури критично-тлумачний і нормативний елемент містився у синкретичних текстах, у різножанрових художніх і філософських творах, а згодом — у підручниках з поезики і риторики, складених за традиціями, що йшли ще від Арістотеля.

У цей час літературна критика особливо тісно пов'язана з працями з естетики, в яких вона або повністю розчинялася, або становила певну її частину, що встановлювала для

¹ Пушкін А. С. Полн. собр. соч.: В 6 т. М., 1950. Т. 5. С. 124.

мистецтва той чи інший формальний регламент та рекомендувала відповідні нормативні зразки, а потім, стосовно конкретних творів, з'ясовувала ступінь їх відповідальності канонізованим нормам художньої форми і естетичного смаку. Саме тому основною сферою уваги критики було те, що піддавалося формальному регламентуванню й оцінці, — стиль, поетичні засоби мови, композиція. Лише на більш високому етапі свого розвитку критика почала оцінювати художні твори ще й за певними ідейними, політичними й морально-виховними критеріями.

Як правило, матеріалом критики ставали явища поточного літературного життя, але згодом вона почала торкатися і літературної спадщини минулого, то прагнучи в її світлі оцінити сучасні художні явища, то заново «прочитати», витлумачити й оцінити спадщину з точки зору сучасних суспільно-культурних завдань і особливостей сучасного читацького сприйняття. Але загалом, систематизація і ретроспективне осмислення літературних явищ, встановлення їх генези та закономірностей процесу — це справа історії літератури, яка використовує досвід і набутки літературної критики, а на певному етапі розвитку відгалужується від неї, що в усіх країнах Європи, як правило, проходило в другій половині XIX ст.

Отже, літературна критика хронологічно й суттєво є своєрідним авангардом літературознавства, що формує перші уявлення про літературні явища і пропагує їх серед читачів. Саме через літературну критику теорія й історія літератури пов'язані з самою художньою практикою. Хрестоматійною стала думка М. Чернишевського про діалектику взаємозв'язку теорії, якою політична критика керується і яку коригує новими фактами мистецького процесу, й історії, для якої поточна критика нагромаджує матеріал. Характер діалектичного взаємозв'язку літературної теорії і практики, критики й історії літератури глибоко висвітлював та ілюстрував на матеріалі світової й національної культури І. Франко².

Історія літератури як наука, підкреслював О. І. Білецький, власне й починається зі спроб перейти від біографії і бібліографічного опису до більш широкого і глибокого аналізу й оцінок літературних явищ, «об'єктивізації й систематизації матеріалу та історичної їх періодизації»³.

Чимало діячів однаково плідно займалися і поточною літературною критикою, і теорією та історією літератури.

Досить згадати імена Г.-Е. Лессінга і М. Ломоносова, В. Бєлінського і Ш. О. Сент-Бєва, М. Максимовича й І. Тєна, М. Драгоманова і О. Пипіна, І. Франка і О. Потебні та інших. Дехто з них виступав ще й як автор художніх творів, причому їхня діяльність у всіх цих сферах була тісно переплетена.

З позиції історичної літературна критика стає суспільним феноменом тільки тоді, коли формується національна періодична преса — основний «плацдарм» функціонування критики; річище, в якому проходить майже вся її історія. З пресою пов'язане й становлення специфічної професії оглядача, який не спорадично, а систематично й професійно аналізує літературний процес, утверджує й пропагує чи заперечує й засуджує певні літературні явища і кінець кінцем сприяє становленню літературних напрямів і течій, стилів і методичних систем та шкіл.

У сфері ідейно-виховних, просвітительських і пропагандистських функцій літературна критика на сторінках періодичних видань органічно зливалася з публіцистикою, завоюючи її певні стильові засоби, емоційний пафос.

Спочатку обмежуючись філологічним аналізом і оцінкою жанрово-стильових елементів, критика поступово все більшу увагу звертає на проблеми змісту й образної сфери, застосовуючи для аналізу сучасні ідеологічні та політичні критерії, властиву певному часові «модель світу», концепцію людини і спосіб художнього мислення.

Різний рівень соціально-економічного й політичного розвитку народів та опосередковано пов'язаного з ним рівня розвитку національних культур зумовлювали нерівномірність літературного процесу. В окремих літературах цей процес відбувався зі значним прискоренням, коли література динамічно протягом десятиліть проходила ті стадії, які в інших літературах тривали цілі століття. Під цим кутом зору слід розглядати й рух української літератури і літературної критики початку XIX ст., що характеризувався не лише прискороною зміною, а й одночасним функціонуванням у них елементів класицизму, сентименталізму й романтизму, просвітительського і критичного реалізму.

В силу цієї закономірності українська література і літературна критика вимушено брали на себе функції, крім власних, ще й наукових, філософських, соціально-політичних трактатів, а тому й вимагали поліфункціональних діячів, таких як М. Максимович, І. Срезневський, М. Костомаров, П. Куліш, І. Франко, М. Драгоманов.

Досліджуючи передумови й особливості формування української літературної критики, слід враховувати значні

² Франко І. Збір. тв.: У 50 т. К., 1981. Т. 31. С. 111.

³ Білецький О. І. Збір. праць: У 5 т. К., 1968. Т. 2. С. 50.

нормалізаційні та аксіологічні традиції давньої літератури, починаючи від часів Київської Русі, в синкретичні тексти якої вкраплювалося більше чи менше критичних елементів. На цих традиціях та пізніших естетичних теоріях Просвітництва й романтизму формувалися літературно-естетична думка і літературна критика в перші десятиліття XIX ст.

Нормативний і коментаторсько-тлумачний елементи зустрічаються ще в «Изборниках Святослава» (1073—1076), де визначалися характер і призначення художніх творів, користь від «почитання книжного» та робилися застереження від читання книг недозволених. Похвала книзі як джерелу знань і духовної сили людини містилася в «Повісті минулих літ», де водночас конкретизувалися морально-змістові ознаки «істинних» книг, критерії систематизації, добору та розмежування від книг «богоотметных». Все, що стосувалося принципів і критеріїв оцінок книг, по суті вже формувало основи нормативної критики, якими прийнято було керуватися й при складанні перших своєрідних бібліографічних рекомендацій книг, які «подобает» чи «не подобает» читати⁴.

Своєрідні оцінки різних методів літературної праці демонстрував автор «Слова о полку Ігоревім» у своїх розмірковуваннях про те, якими поетичними засобами можна було б найкраще досягати поставленої мети — чи «старыми словесы» «по замышлению Боянью», чи «по былинам сего времени». Захоплення улюбленцем Святослава Бояном, що натхненно оспівував і возвеличував княжі подвиги, не заважає авторові відмовитися від наслідування знаменитому співцеві, оскільки цього разу належало не стільки прославляти, скільки осуджувати. А для цього ж, певна річ, годилося не ширяти «сизым орлом под облака» і «растекались мыслию по древу», поетично гіперболізуючи подвиги й ідеалізуючи героїв, а тверезо літописати сувору прозу сумного походу Ігоря, причини розбрату й поразок з тим, щоб це літописання стало добрим уроком сучасникам і нащадкам. Так формувалися функціональні принципи оцінок, оскільки у самому виборі поетичних зразків містилася не лише оцінка певних канонів, стильової манери попередників і сучасників, а й критика та пересторога від не властивих предметові шляхів і засобів зображення.

Вважалося, що література без певного «закону», що виникав і функціонував спочатку у вигляді певних канонізованих художніх зразків, а згодом і теоретично узагальне-

⁴ Изборник 1076 года. М., 1965. С. 151—154; Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку. СПб., 1910. С. 148—149.

них правил, порад, рекомендацій, неможлива. Такі «закони» однаково потрібні і творцям — для «правильного» писання, і читачам — для «правильного» сприйняття, розуміння і оцінки. Власне, тільки на тлі «закону», норми можна відчутти й оцінити будь-які авторські «відхилення», що розцінювались як істотний недолік твору, а тому в часи строкої поетичної регламентації засуджувались.

З розвитком літератури подібних «відхилень» ставало дедалі більше, авторська особливість проявлялася виразніше, що сприяло розширенню не лише зображувальних можливостей мистецтва, а й прав митця на певну частку оригінальності.

Поступово кожен визначний оригінальний твір, навіть якщо не містив спеціально теоретично сформульованих засадних мистецьких постулатів, вже сам по собі набував характеру й значення нового «зразка», по-своєму зреалізованого «закону», який у більшій чи меншій мірі протистояв іншим творам і встановленій панівній традиції. Подібні протистояння й об'єктивна «критика» — змістова й стильова — особливо характерні для творів полемічної літератури XV—XVIII ст.

Показові у цьому відношенні є «послання»; «обличенія», «ответы» Івана Вишенського. Розвінчуючи «прицукроване лжі сладкословіє» в книзі проповідника унії Петра Скарги «Про єдність церкви Божої», Вишенський одночасно формулює цілий кодекс критичних критеріїв оцінки змісту, форми, призначення і функції будь-якого літературного твору.

«Не смотри на то только, яко сладко пишут и сладкие речи ставят, да смотри, если правда в них съдит и над ними зверхность имъет», бо «то их есть и ремесло поганское: науки баснословием, орациями, похвалами и похлебства смачными слабоумных, и ненаказанных прельщати», — повчав Вишенський. Застерігав він і проти різних форм і засобів літературного лицемірства, щоб «прочитатели» розпізнавали і відкидали «словесное похлебство», «басни красные», «речи самохвальные», «медовных слов, в которых трутизна живет, пилно стереглися». Керуючись цими настановами, Вишенський викриває брехливість вихідних засад книги Скарги й облудність засобів їх реалізації: «Присмотритися первому излишнему слову того езуита.., а коли первое слово лжею и на лжи основано есть, найдешь и познаешь уже услады, путем повести идучи»⁵.

Пристрасна, але добре аргументована критика принципових засад книги Скарги поєднується у Вишенського з кри-

⁵ Вишенський І. Твори. К., 1959. С. 163—165.

тикою тенденційного викривлення Скаргою слов'янських книг, а тому логічно доповнюється своєрідно сформульованим естетичним кредо Вишенського. «В язике словенском,— твердить Вишенський,— лжа и прелесть его никакоже мѣста имѣти не может, ибо ани... хитрорѣчим лицѣмерного фарисейства упремудряет, только истинною правдою божиею основан, збудован и огорожен есть и ничто же другое ухищрение в себѣ не имѣет, толко простоту и спасение рачителю словянского языка еднает»⁶.

Критичні інтонації й критерії Вишенського вчуваються і в знаменитій бойовничо-запальній «Пересторозі» (1605—1606), і в антиуніатських творах Мелетія Смотрицького («Тренос»), Захарії Копистенського («Палинодия или Книга обороны», 1619—1622) і Петра Могили («Лифос», 1642).

Однією з перших спроб власне літературної критики є детальний розгляд Іовом Княгиницьким (послідовником І. Вишенського, засновником Скита Манявського) «Зерцала богословия» Кирила Ставровецького (Транквіліона), чи швидше його рукописного програмного конспекту під назвою «Исповедание веры». Знайшовши в рукописі чимало помилок, рецензент рекомендував не поспішати з друкуванням, «донежде не ислѣдуется учеными и учтшими писанія книг отеческих», бо «лучше замедлити и прославитися, нежели ускорити и обещеститися»⁷.

До речі, книга Транквіліона за рецензією була перероблена і вийшла через чотири роки (1618) в більш досконалому вигляді.

З виникненням книгодрукування стали популярними різноманітні звернення до «читальників» — передмови, післямови, в яких розповідалося про призначення книги, давалися поради щодо її читання й сприймання, містилися відомості про автора чи тих, проти кого вона спрямовувалась. Такими була післямова І. Федорова до львівського видання «Апостола» (1574), передмова до острозького видання «Нового завіту» (1580), передмова К. Острозького до Біблії.

У передмові до «читалника презацной книги «Перло многоцѣнное» (1646) Кирило Ставровецький розкривав зміст назви книги і таємниці «сладкоглаголивого языка и поетицкого художества»⁸. Важливою віхою в належній орієнтації не тільки художньої, а й аналітично-дослідницької

⁶ Вишенський І. Твори. С. 219—220.

⁷ Маслов С. И. Кирилл Транквилион-Ставровецкий и его литературная деятельность. К., 1934. С. 62.

⁸ Хрестоматія давньої української літератури (до кінця XVIII ст.). К., 1967. С. 195.

практики був вихід знаменитої «Граматики» (1619) Мелетія Смотрицького. Показово, що вміщені там правила «искуснѣ творити» і «просодии стихотворной» і створені за високими нормами Гомера і Гесіода, Овідія та Вергілія зразки «стиха иройского» подавалися автором «не только ради употребления, елико вѣдѣния»⁹.

Здебільшого літературні правила, як і зразки творів, перекладалися з інших мов, але поступово їм більшою чи меншою мірою стали надавати й оригінального характеру особливо тоді, коли треба було підкреслити національну своєрідність певного явища. Формулюючи в передмові до «читалника» «Млека от овцы пастыру належного» деякі поетико-теоретичні рекомендації та самотужки складені поетичні зразки, Іоан Величковський зазначав, що деякі «Русские способы... иным языком... нѣ ся могут выразити»¹⁰. Утверджуючи певні нові зразки, Величковський тим самим визначав і характер критики тих творів, у яких могли бути відхилення від правил. Цікавими для критичної практики були осуд і тих читачів, які не здатні знайти в книзі нічого цінного, і тих «глупих», що все без розбору «хвалят»¹¹.

Своєрідні зразки асоціативно-притчевих критичних оцінок подавав у власних віршованих творах Іван Максимович. Переповідаючи прочитані книги, він для ілюстрації своїх оцінок наводив приклади — легенди й оповідання повчального змісту.

Першою специфічно науково-бібліографічною працею було складене Є. Славинецьким знамените «Оглавление книг, кто их сложил» (1665—1666), у якому ановано близько 50 українських, російських і білоруських книг. Віддаючи належне інтернаціональній широті цієї праці, Франко водночас підкреслював, що саме її можна вважати за перший бібліографічний нарис української чи південноруської історії літератури.

Теоретико-літературні погляди письменників і вчених XVII—XVIII ст. викладалися у навчальних поетиках і риториках, які згодом специфікувалися як підручники з теорії поезії і прози¹². Виникнувши ще в античності, поетики й

⁹ Петец В. Н. Историко-литературные исследования и материалы. СПб., 1900. Т. 1. Ч. 1. С. 21.

¹⁰ Величковський І. Твори. К., 1972. С. 70—71.

¹¹ Там же. С. 151.

¹² Попов П. М. З історії поетики на Україні (XVII—XVIII ст.) // Матеріали до вивчення історії української літератури. К., 1969. Т. 1; Сивокін Г. М. Давні українські поетики. Х., 1960; Маслюк В. П. Латиномовні поетики і риторика XVII — першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. К., 1983.

риторики протягом століть функціонували в багатьох країнах Європи як зводи нормативних естетичних канонів, за якими належало творити, а потім оцінювати різножанрові художні твори.

Орієнтація на античні зразки, а згодом і на ренесансні й поренесансні західноєвропейські підручники були загалом характерні для навчальних курсів з поезики і риторики в Києво-Могилянській академії. Але з часом вони стали набувати більш виразного оригінального характеру. Так, автор латиномовного «Мистецтва поезики» (1705—1706) Феофан Прокопович поряд з орієнтацією на античну традицію першим у Росії став пропагувати літературні норми західноєвропейського Відродження і — що було симптоматичним походом нових часів! — радив поетам зважати не лише на авторитетні зразки та на традиційні правила, а й на здоровий глузд та природність явищ. Принципове значення мала боротьба проти канонізованої штучної і порожньої пишномовності, проти всього того, що «от життя нашого прошло... умерло»¹³. Заперечення застою й консерватизму в літературі, утвердження нових, перспективних тенденцій у Прокоповича викликалися й пропагандою виховних, просвітительських функцій літератури, яка повинна «научать людей, какими они должны быть в том или другом роде жизни»¹⁴.

Своєрідною ілюстрацією естетико-теоретичних вимог і морально-етичних настанов була його трагікомедія «Володимир» з образом ідеального (й ідеалізованого!) героя. Художні ілюстративні додатки практикувалися і в поезиках Л. Горки та Г. Кониського. Іноді в подібних ілюстративних творах зустрічалися й такі формальні новації, які лише згодом діставали відповідне теоретичне обґрунтування та набували статусу взірця, як це було, скажімо, в трагікомедії Л. Горки «Іосиф патріарха», де вперше в українській драматургії автор звернувся до теми кохання. Прагнучи психологічно переконливо вмотивувати поведінку героїв, автор користувався й розмовною мовою, чим, по суті, не просто руйнував канони релігійних шкільних драм, а й прокладав шлях до більш реалістичного відтворення життя, людських стосунків. Це ж можна сказати й про ілюстративний додаток до «Правил поетичного мистецтва» Г. Кониського, де всупереч традиції смішне поєднувалося з сумним, а героями виступали представники різних соціальних станів.

¹³ Прокопович Ф. Сочинения. М.; Л., 1961. С. 407.

¹⁴ Там же. С. 344—345.

Практика вміщення художніх ілюстрацій до нормативних поезик або й надання самим художнім творам ролі естетичних парадигм продовжувалася аж до перших десятиліть XIX ст.

Дальший крок у відступі художньої творчості від застарілих і консервативних естетичних приписів зробив визначний письменник і теоретик XVIII ст. Митрофан Довгалевський. Хоч його поезика «Сад поетичний», звичайно, не вивільнилась від усталених аристотелівських традицій, але і в теоретично-програмній, і в ілюстративній своїх частинах автор сміливо йшов назустріч тогочасній бароковій художній практиці, а в його двох драмах діяли навіть представники простолюду зі своєю мовою, побутом і звичаями. Принциповою новацією Довгалевського було й те, що він ілюстрував свої теоретичні постулати не лише традиційними античними та західноєвропейськими класичними художніми зразками, а й національними — творами авторитетного Ф. Прокоповича. Все це відчутно відбилосся не лише на прокламованій подібними естетичними орієнтаціями художній практиці, а й на формуванні нових критичних критеріїв аналізу та оцінок творів. Національній специфікації теорії й практики особливо сприяла, так би мовити, естетична «терпимість», «відкритість» до національних особливостей самої стилістичної багатогранності естетичної системи бароко.

У цьому процесі розхитувалися й розмивалися спочатку неперушні «святі» естетичні канони, розмикалося й розширювалося коло нормативних еталонних художніх зразків, а отже й «права» авторів на індивідуальні відступи від схематичних матриць до життєвих явищ і природних форм. Йшов невпинний процес урізноманітнення естетичних пошуків у сфері змісту й форми художніх творів, і, як взаємообумовлений наслідок цього процесу — формування нових адекватних конкретно-індивідуальних критеріїв інтерпретації та оцінок творів поточної літератури, а згодом і ретроспективної переоцінки художньої спадщини.

Принциповим розширенням прав інтерпретатора, критика, поцінувача ставало й те, що він міг звертати увагу не лише на відповідність чи невідповідність твору усталеним параметрам певного жанру, а й на увесь комплекс індивідуальних художньо-зображальних особливостей саме даного твору даного автора з суттєвою переакцентацією остаточного присуду: замість «чим відповідніше усталеним приписам і взірцям — тим краще» на «чим своєрідніше, а отже, й точніше та переконливіше художнє зображення певного явища — тим краще». Як згодом писав В. Гюго, критик міг

правильно оцінити конкретний твір, «тільки прийнявши точку зору його автора, поглянувши на речі його очима»¹⁵.

Особливо активізувалась діяльність критика-інтерпретатора в часи розвитку Просвітництва і романтизму, коли індивідуальні світоглядні засади письменника та відповідно стильово-зображальні засоби визнавались незаперечним правом, ба й прикметною приналежністю авторської своєрідності. Саме на цьому етапі розвитку літератури різноманітність індивідуальних стилів, а значить і різноманітність та конкретність критичних інтерпретацій знайшли теоретичне обґрунтування в працях Гегеля, Шеллінга, Лессінга та ін. Кожен твір, на думку Шеллінга, допускає безконечну кількість тлумачень, причому ніколи не можна з певністю сказати, чи ця безконечність вкладена самим художником, чи довільно розкривається в творі даним інтерпретатором¹⁶.

У такий спосіб ніби узаконювалось і саме право критика на індивідуальне прочитання твору, його інтерпретацію й оцінку, підносилися роль і значення критики як деякою мірою самостійної галузі творчості, що, будучи безперечно зв'язаною з певними художніми реальностями, має право й на власні підходи, критерії, що визначалися відповідними естетичними системами та суспільними інтересами. В кінцевому результаті це вело до формування професійних критеріїв, засобів, прийомів літературної критики, піднесення її естетичної і суспільної значущості, вартості й ролі.

У процесі формування критично-інтерпретаторської традиції в Україні особливе місце слід відвести Гр. Сковороді, його боротьбі з теоретико-літературною схоластикою, утвердженню гуманістичних просвітительських демократичних засад у літературі, виступам проти сліпого наслідування чужим зразкам, усвідомленій орієнтації на плідні вітчизняні традиції та народний елемент у літературі.

Виступи Сковороди проти канонів псевдокласичної теорії і практики, піднесення формуючої ролі народної творчості і народу як об'єкта мистецтва торували шлях романтизму в українській літературі, утвердженню ідей народності й демократизму. Саме ці ідеї й сама художня практика, що, випереджаючи свій час, нерідко викликали й осуд нібито за «порушення доброго смаку», «простонародність», «естетичну незграбність», найбільше прислужилися дальшому розвитку теоретико-естетичної думки на початку

¹⁵ Гюго В. Полн. собр. соч.: В 15 т. М., 1956. Т. 14. С. 128.

¹⁶ Шеллинг Ф. В. И. Система трансдектального идеализма. М., 1936. С. 383.

XIX ст., коли активно формувалася національна літературна критика як практично функціональна «рухома естетика».

До цікавих виявів літературно-естетичної думки в Україні відносяться й виступи О. О. Паліцина (1777—1811) — керівника так званої «Полівської академії» — одного з перших літературних гуртків. Він першим в Україні зробив спробу вільного переспіву «Слова о полку Ігоревім» та його коментування за допомогою літописів і українських етнографічних та фольклорних джерел. Його віршоване «Послание к Привете, или воспоминание о некоторых русских писателях моего времени» містило витримані в класицистичних традиціях характеристики визначних письменників від Ломоносова до Державіна, а також популярних у Росії творів західноєвропейських літераторів, зокрема М. Ф. Жанліса, А. Радкліфа та ін. Обраний почесним членом Харківського університету, О. Паліцин спілкувався з тими діячами літератури й науки, які брали участь в організації перших українських видань і самі починали писати українською мовою та критично оцінювали її здобутки.

Одним із перших висловив думку про можливість розвитку української літератури О. К. Лобисевич, який прагнув популяризувати твори, написані розмовною мовою, де «под корою просторечия» містяться «драгоценности мыслей», навіть сам брався за травестіювання українською мовою Вергілієвих буколів¹⁷.

Про можливість літературного застосування української мови говорив у своїх «Записках о Малороссии, ее жителях и произведениях» (1798) Я. М. Маркович, вважаючи, що шедрі потенції української народної творчості при належній літературній обробці дають для цього достатні підстави. Власне, І. Котляревський своєю «Енеїдою» блискуче підтвердив цей здогад та історичне пророцтво, здійснивши й те, що з легкої й шедрої руки великого німецького літератора і вченого І. Г. Гердера поклато початок літературного відродження багатьох європейських народів, зокрема слов'янських, у т. ч. й українського.

«Україна, — пророче писав Гердер у своїх подорожніх записках (1769), — в майбутньому стане новою Грецією: прекрасний клімат цього краю, весела вдача народу, його музичний хист, родюча земля прокинуться, постане велика культурна нація, і її межі простягнуться до Чорного моря, а відтіля — у далекий світ»¹⁸.

¹⁷ Петров Н. И. Один из предшественников И. П. Котляревского в украинской литературе XVIII века. Афанасий Кириллович Лобисевич // Сборник по славяноведению. СПб., 1904. Т. 1. С. 5—6.

¹⁸ Herder I. Werke in 5 Bd. Berlin; Weimar. 1769. Bd. 1. S. 135.

Відтоді думки про значні літературні можливості української мови повторювалися багатьма вченими. О. Павловський у 1805 р. подав Академії наук своє «Обозрение малороссийского наречия», в якому розкрив лексичні багатства мови, зауваживши, що коли б «не погнушалася самая риторика, то они... могли бы придать ей немало важности, силы и хорошего изображения вещи»¹⁹.

Ознайомившись з працею Павловського, перший ректор нововідкритого Харківського університету І. С. Рижський (1761—1811) теж засвідчував, що йому відомо багато українських історичних документів та творів усної народної творчості, але, на жаль, він не побачив у них недостатніх зародків писемної літератури. Проте це не завадило йому як ректору й викладачу університету відіграти важливу роль у розвитку естетичної думки в Україні, формуванню тієї загальнокультурної атмосфери, в якій народилися і перші українські періодичні видання, і літературні спроби українською мовою.

На основі своїх університетських лекцій І. Рижський видає «Опыт риторики» і «Введение в круг словесности», «Науку стихотворства» (1806—1811) — по суті перші в Україні систематизовані книги з естетики, щоправда, побудовані переважно на засадах класицистичної теорії наслідування.

Згідно з цими засадами призначенням естетики вважалося виявлення й тлумачення прекрасного, яке найточніше відображає (наслідує) природу. Предмет мистецтва, як і естетичні поняття, є вічними — змінюватись може не прекрасне в природі й мистецтві, а лише здатність його виявляти, розуміти й оцінювати, що залежало від досконалості людського смаку. Саме тому одним із основних практичних завдань естетичних занять (курси поезики й риторики) і є виховання правильних смаків.

Якщо мистецький акт у формі прози (риторики) сприймає й відображає природу такою, якою вона є, то поезія «в мыслях своих украшает и даже так сказать переделяет ее на свой вкус»²⁰ за допомогою фантазії, творчого домыслу, характер, міра яких визначають міру таланту поета.

Теоретичні постулати й ілюстративний антураж книг Рижського здебільшого витримані в традиційному для подібних праць дусі й базувалися на загально визначених античних та західноєвропейських авторитетах (Арістотель,

¹⁹ Павловский А. Грамматика малороссийского наречия. СПб., 1818. С. 107.

²⁰ Рижский И. С. Наука стихотворства. СПб., 1811. С. 9.

Буало, Баттьо, Ешенбург), але іноді Рижський намілювався орієнтуватися й на вітчизняну теоретичну думку і художню практику.

Вважаючи, що «безрассудно презирать свое собственное, если оно ни в чем не уступает чужому»²¹, Рижський звертався і до теоретичних розмірковувань Ломоносова, і до літературних творів Хераскова, Ломоносова, Державіна, і навіть... Петрова, травестійована «Енеїда» якого, як і подібне ж пародійне творіння Скаррона, згідно з канонізованими приписами Буало, ставилися поза межами мистецтва.

Те, що Рижський включав у коло нормативних літературних жанрів епічну пародію з навмисне «зниженими» епічними героями, наділеними «простонародними мыслями, чувствованиями, поступками», мало принципове значення для української літератури. Якщо похвали вченого естетика заслужила навіть недосконала «Вергилиева Энеида, вывороченная наизнанку г. Осиповым», то за цими ж критеріями — рівнем комічного зниження високої епіки й наближення до народного життя, думок, почувань і вчинків — ще вищої оцінки заслуговувала б «Енеїда» І. Котляревського. Важко припустити, що ця книга, видана за десять років до трактату Рижського і вже досить популярна в Україні, особливо в колах новостворюваного науково-культурного центру — Харківського університету, була невідомою ректорові університетському і викладачеві. З певністю можна вважати, що й праця авторитетного вченого не міг проминути і літератор Котляревський, який своєю «Енеїдою» тоді ж об'єктивно реалізував і утверджував у художній практиці настанови місцевого естетика на демократизацію літератури.

Праці І. Рижського були основою тих курсів з естетики, які після його смерті читали в Харківському університеті його наступники й учні — І. Срезневський, Є. Філомафітський, Р. Гонорський, В. Джунковський, А. Могилевський, А. Гевлич, М. Архангельський та інші. В умовах дальшого розвитку національної самосвідомості народу, національної культури і літератури виступи харківських учених і літераторів дедалі конкретніше еволюціонували від метафоричної класицистичної нормативності до тіснішого зв'язку з живим мистецьким процесом. Так, один із учнів Рижського А. Гевлич у дисертації «Об изъясщном» (1818) та статтях, опублікованих у періодиці, прагнув враховувати національну своєрідність художніх творів, а також російських і українських народних пісень. Палким пропагандистом вітчиз-

²¹ Рижский И. С. Введение в круг словесности. Харьков, 1806. С. 38.

няної літератури виступав І. Срезневський, професор Харківського університету, активний автор перших місцевих видань. А його університетський колега Г. Успенський, пропагуючи любов до вітчизняної історії, наголошував на тому, що ця любов повинна включати історію всіх народностей Росії.

Саме в цій атмосфері формувався інтерес до минулого, історії українського народу, до особливостей його побуту, звичаїв, народної творчості — всього того, що ставало своєрідною програмою перших журналів «Український вестник» (1816), «Український журнал» (1824), а в ширшому плані — базою дальшого розвитку української літератури.

Виступам, що стосувалися різних проблем вітчизняної культури, спочатку передували перекладні чи оригінальні загальнотеоретичні статті, побудовані на матеріалах античної і західноєвропейських літератур (І. Срезневського, В. Масловича, Р. Гонорського, Є. Філомафітського, О. Склябовського, П. Гулака-Артемівського, І. Кронеберга та ін.). У таких статтях увага до явищ вітчизняної культури виявлялася лише принагідно, асоціативно, що саме по собі теж було знаменно й важливо — адже таким чином ці явища ніби включалися у загальний культурний процес і розглядалися за спільними високими естетичними критеріями.

Але поступово основним об'єктом різножанрових критичних виступів все-таки стають проблеми і явища своєї літератури — від принагідних «писульок» П. Гулака-Артемівського (1819) до першої спроби більш-менш широкого огляду І. Кульжинського «Некоторые замечания касательно истории и характера малороссийской поэзии» (1824).

Помітну роль у формуванні теоретичних засад літературної критики відіграли виступи Р. Гонорського, Є. Філомафітського, І. Кронеберга, в яких знаходимо також обґрунтування панівних літературних напрямів та стилів епохи. Справедливо, говорилося, що зокрема історико-теоретичні трактати І. Кронеберга «були першими в Україні самостійними за рівнем і напрямком теоретичної думки творцями з естетики. Всім своїм змістом вони, слідом за «Енеїдою» Котляревського, ніби спільно з нею сприяли формуванню передових художніх ідей в літературі»²².

На початку XIX ст. виняткового значення набувала проблема джерел, ґрунту, шляхів і засобів створення самобутньої літератури, тісно пов'язаної з життям народу. У цьому

²² Памятники мировой эстетической мысли: В 5 т. М., 1968. Т. 4, полутом 2. С. 16.

світлі особливо авторитетне свідчення авторів «История русского литературоведения» про те, що Р. Гонорський поряд із тодішніми провідними літературними законодавцями Росії О. Бестужевим, В. Кюхельбекером, О. Мерзляковим був одним із перших критиків, праці якого знаменували початок «перевороту в російській теоретико-літературній свідомості», позначеного зверненням «до національної художньої практики, прагненням шукати, знаходити, виробляти і обґрунтовувати свої власні, оригінальні художні цінності»²³.

Серед цих цінностей найпершою була мова народу, яка найбільшою мірою й відповідала поняттю мови національної. Саме тому реалізація поставлених завдань викликала ретельне збирання, оцінку й нормалізацію мовних ресурсів. Згадана вище «Грамматика малороссийского наречия» (1818 р.) О. Павловського й була зорієнтована саме на ті ж моделі живої мови, які служили взірцями й для І. Котляревського, а потім утверджувались у своїх літературних правах та перспективах і П. Гулаком-Артемівським, Г. Квіткою-Основ'яненком, Є. Гребінкою, Л. Боровиковським.

Характерні для початкового етапу розвитку всіх національних літератур відомі мовні й «азбучні» дискусії 30—40-х років в Україні мали не лише вузько філологічні, лінгвістичні й естетичні, а й культурологічні та ідеологічні аспекти, оскільки зрештою йшлося про те, яку і для кого творити літературу рідною мовою. Найважливішим принциповим здобутком початкових критичних виступів був висновок про те, що нова українська література, що формувалася на базі народної мови, є історичним спадкоємцем як значних загальнокультурних традицій від Київської Русі до кінця XVII ст., так і національного фольклору.

Невичерпним джерелом у становленні літературної мови, збагаченні й розширенні її зображальних засобів була народна творчість, збирання, систематизація й дослідження якої активізувались у 20—30-х роках XIX ст. (збірки М. Цертелєва, М. Максимовича, І. Срезневського, М. Шашкевича).

Характеризуючи початковий період розвитку українського літературознавства, О. І. Білецький слушно твердив, що він проходив під знаком романтики, визначаючись «тими самими особливостями у збиранні і вивченні матеріалу, які властиві різним ідейним напрямкам романтизму і в інших країнах»²⁴. (Малися на увазі передовсім традиції Гердера, братів Грімм, Я. Коллара, Ф. Буслаєва та ін.)

²³ История русского литературоведения. М., 1980. С. 69—70.

²⁴ Білецький О. І. Збір. праць. Т. 2. С. 73—74.

Простора передмова М. Максимовича до збірки «Малороссийские песни» (1827) стала не лише однією з перших науково авторитетних розвідок про українську народну творчість, а й взірцем для вдосконалення принципів критичного аналізу літературної продукції взагалі. Аналіз творів у зв'язку з історичною основою, життям народу поступово й утверджувався у різножанрових виступах.

Однією з прикметних особливостей літературної критики першої половини XIX ст. було те, що розробка теоретичних питань літературного розвитку не належала виключно до монополії професійних естетиків, критиків. Активну участь у ній завжди брали й письменники, починаючи від Г. Квітки-Основ'яненка і М. Шашкевича, М. Костомарова і А. Метлинського до П. Куліша і Т. Шевченка, а потім — І. Франка, Лесі Українки та інших — так, як це було і в практиці Е. Лессінга і В. Гете, Д. Дідро і Вольтера, А. Міцкевича, О. Пушкіна, М. Гоголя і М. Чернишевського.

За давньою (і теж не лише українською!) традицією іноді самі художні твори являли собою белетризований теоретичний трактат з ілюстрацією до нього або полемічний випад проти літературних супротивників. Програмний «заряд» містили вже перші твори нової української літератури, зокрема «Наталка-Полтавка» Котляревського, «Салдацький патрет» Г. Квітки-Основ'яненка, «Рибалка» П. Гулака-Артемівського, а згодом — ряд творів М. Шашкевича, А. Могильницького, М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка.

Подібною природи та функції були й авторські передмови, «писульки», «супліки», що набували характеру своєрідних програмних маніфестів, які тут же ілюструвалися і полемічно утверджувалися, як це було, наприклад, у ряді виступів П. Гулака-Артемівського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, М. Шашкевича, Т. Шевченка, П. Куліша та ін.

Важливим полемічним і програмним «доповненням» до нечисленних на той час українських художніх творів була, наприклад, «Супліка до пана іздателя» Г. Квітки-Основ'яненка (1834). У цій своєрідно жанрово оформленій літературній декларації давалась відсіч недругам українського письменства, утверджувались права на його існування і визначалися деякі його естетичні змістові й формальні засади. Цим же цілям служила і його подальша художня практика та принагідні критичні виступи, як і статті М. Максимовича, Є. Гребінки, О. Бодяньського, І. Срезневського, А. Метлинського та інших, виступи, пов'язані зокрема й з альманаховими виданнями 30—40-х років («Утрення зvez-

да», «Украинский сборник», «Ластівка», «Киевлянин», «Молодик», «Южно-русский сборник»).

У часи відсутності періодичних видань специфічну роль в організації, спрямуванні й оцінці літературного процесу відігравали листи, приватні й відкриті (нерідко сприймалися як своєрідний літературно-критичний чи публіцистичний жанр), в яких порушувалися важливі, актуальні загально-теоретичні проблеми, ставилися й вирішувалися конкретні завдання художньої практики. Особливу активність у цьому плані розвивали Г. Квітка-Основ'яненко (листи до російських видавців і критиків М. Погодіна, П. Плетньова, А. Краєвського, до українських колег М. Максимовича, Т. Шевченка), М. Максимович, а згодом — майже всі українські літератори від Т. Шевченка і П. Куліша, М. Драгоманова і М. Павлика, Лесі Українки, І. Стефаника, М. Коцюбинського і С. Васильченка.

Цей епістолярій заслуговує пильної уваги та врахування при аналізі загального процесу розвитку естетичної і літературно-критичної думки в Україні. Втім, подібне явище саме в такому функціональному плані характерне для багатьох літератур світу, а тому й належно оцінюється в історіях національних літератур (напр., листи Я. Грімма, Д. Байрона, О. Пушкіна, М. Гоголя та ін.).

Спочатку основна увага критиків свідомо зорієнтувалася на проблемно-змістову, функціональну сферу. Звертаючись до одного з поцінувачів, Г. Квітка-Основ'яненко принципово вимагав: «главное, смотрите на цель и в какой степени она достигнута... для чего рассказано... и отчего так рассказано»²⁵, демонструючи при цьому типове для естетики просвітительського реалізму переважання змісту над формою, а одночасно й характер, засади, критерії та етикет літературної критики взагалі.

Подібне явище теж характерне для багатьох літератур, особливо на стадії їх становлення як своєрідний «захисний» засіб. Але загальна тлумачно-оціночна тенденція полягала все-таки у посиленні вимог власне естетичних — до художньої форми, образної системи, що вимагало застосування усього комплексу не лише соціально-політичних, морально-естетичних, а й філософсько-естетичних, психологічних критеріїв. Це забезпечувало б усебічне й точне з'ясування ідейно-художньої цінності твору, його суспільного значення, специфічних особливостей творчої індивідуальності автора. У своїй сумі подібний системно-універсальний підхід

²⁵ Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Збір. творів: У 7 т. К., 1981. Т. 7. С. 323—324 (курсив наш.— П. Ф.).

водночас сприяв піднесенню ролі критики у спрямуванні літературного процесу.

На початковому етапі розвитку літературної критики відбувається передовсім нагромадження й критичне освоєння емпіричного матеріалу, аналіз та оцінка окремо взятих літературних явищ. З часом виникає потреба певної систематизації окремих зауважень, спостережень, встановлення хронологічного та змістового, синхронного та діахронного взаємозв'язку між окремими літературними явищами, спроби осмислити їх як ланки єдиного літературного процесу, виявлення провідних тенденцій і закономірностей у ньому, усвідомлення національної специфіки літератури і на цьому ґрунті — визначення перспектив її дальшого розвитку.

При аналізі й оцінці явищ вітчизняної літератури дедалі частіше застосовуються типологічні зіставлення з явищами інших літератур. Розмикання меж власної літератури було одночасно її входженням у загальну світову літературу. Це допомагало глибше усвідомити національну своєрідність рідної літератури, її внесок у скарбницю світової культури, а також з'ясувати те, що єднало її у проблемно-змістовому й формально-естетичному відношеннях з іншими літературами. Одночасно в суто професіональному плані це сприяло виробленню й застосуванню високих і сталих критеріїв та прийомів критичних оцінок усього ідейно-естетичного комплексу художніх творів.

Поступово відбувається диференціація літературної теорії, естетики, критики й історії літератури, але повного їх розмежування ніколи не було (і очевидно й не буде!). У XIX ст. критиками продовжували називати і «чистих естетиків» Баттьо та Лагарпа, І. Кронеберга й І. Тена, теоретиків О. Потєбню й О. Веселовського, класичних істориків І. Вінкельмана та М. Костомарова, істориків літератури О. Пипіна і М. Дашкевича, публіцистів М. Драгоманова і О. Терлецького, не кажучи вже про власне письменників Е. Золя і М. Чернишевського, П. Куліша, І. Франка та Лесю Українку.

Що ж стосується критики й історії літератури, власне літературознавства, то, як нам здається, не лише в XIX, а й у XX ст. вони ніде в світі повністю не диференціювались. (Справді, хто вони — критики чи історики, наприклад, В. Бєлінський, І. Франко, С. Єфремов, і до якого підрозділу літературознавства слід відносити значну частину їхніх студій?) Відмінність між ними здебільшого можна виявити не стільки в об'єкті, матеріалі студіювання, скільки в самому підході до нього, продиктованому, скажімо, в крити-

ці більш виразними актуальними суспільно-художніми завданнями часу.

Коли розглядати цілісний процес становлення й розвитку літературно-критичної думки, стильових й жанрових форм її вияву, то, звичайно, не можна не помітити наскрізної тенденції до їх удосконалення, що забезпечувало дедалі глибше і всебічне осягнення художніх явищ. Проте, як у самому літературному процесі, так і в процесі розвитку літературної критики немає постійної висхідної лінії, особливо після сформування в усіх параметрах цього виду літературної діяльності. Тільки відповідний концептуальний підхід дозволяє встановити певну стадіальність і внутрішні зв'язки між окремими явищами і вибудувати їх у відповідну структурну схему, що враховує і зовнішні суспільні фактори, і внутрішні іманентні закономірності саморозвитку, історично змінювані характер, функції і форми літературної критики.

Періодизація історії української літературної критики не може бути автономною по відношенню до загальної періодизації літературного процесу — в основному вони збігалися як різні складові частини, взаємозв'язані й взаємозалежні, одного й того ж процесу.

Отож різні форми тлумачно-нормалізаційної діяльності, що супроводжували розвиток художньої літератури від часів Київської Русі до початків нової української літератури в кінці XVIII — на початку XIX ст., можна розглядати як своєрідні прообрази й початки власне літературної критики, яка починає виразно формуватися зі становленням свого об'єкта від Г. Сковороди, І. Котляревського, становлення свого «плацдарму» — перших періодичних видань.

У руслі просвітительського реалізму розвивалися художня творчість Г. Квітки-Основ'яненка, його програмні настанови, зафіксовані в статтях та епістолярії, хоч навіть у них помічається наближення до романтичного зображення. Еволюція від класицизму, просвітительського реалізму до романтизму характерна для П. Гулака-Артемівського і Є. Гребінки, пізня творчість якого (як певною мірою і Квітки-Основ'яненка) розвивалася в рамках «натуральної школи». Майже повністю вкладаються у концепцію романтичної критики ранні виступи М. Максимовича, І. Срезневського, А. Метлинського, «Руської трійці», а згодом і М. Костомарова та першого в Україні професійного критика П. Куліша. Саме з останніми слід пов'язувати перші в українському літературознавстві спроби простежити національний літературний процес як зміну естетичних концепцій та літературних напрямів — це започаткувало застосування іс-

торичного принципу, конкретно-історичного підходу до характеристики й оцінки літературних явищ та цілого літературного процесу. Принциповим досягненням романтизму і літературної думки цього напрямку були художнє відкриття й утвердження людського індивіда, національного типу в його конкретно-історичній своєрідності.

Найвагомішим здобутком естетичної думки і літературної критики дошевченківського періоду був підхід до розуміння справжньої суті народності літератури, проблеми історизму й поступовості художнього розвитку. Як писав згодом О. Пипін, «ніколи раніше історію не розуміли в такій цілості й причинному зв'язку старого з новим і минулого з сьогоденням, як у цей час, коли зміцнювались процеси національного самоусвідомлення»²⁶.

Важливим наслідком літературно-критичних виступів західноукраїнських письменників 30—50-х років і різноманітних творчих контактів обох частин політично роз'єданого народу стало розуміння спільності їх культурного життя, спільності, яку належало розвивати, поглиблювати й зміцнювати на основі спільного минулого та формування єдиного літературного процесу.

Однією з постійних проблем літературного процесу загалом і зокрема літературної критики і публіцистики, що органічно змикались на цьому терені, спираючись ще й на дані історичної науки, була проблема відстоювання самого права на розвиток самостійної української літератури і захисту її здобутків від різномасних скептиків і відвертих її недругів. Якщо у запереченні історичних прав та іманентних художніх потенцій української літератури різнонаціональна шовіністична, здебільшого русофільська, критика 30—40-х років вдавалося лише до аргументів історико-філологічного порядку, то з розширенням проблематики й читацької адресації української літератури в ній почали вбачати не стільки політично невинну й безперспективну «забавку» для домашнього вжитку вузької патріотичної верхівки, скільки вияв і знаряддя тенденцій до не лише культурного, а й політичного сепаратизму. Це й призвело, з одного боку, до появи сумнозвісного обскурантистського Валуєвського циркуляра 1863 р. та цілого ряду цензурних причіпок і заборон, а з другого — до того, що відповідна проблематика надовго стала ледве не домінуючою на сторінках видань, набираючи часом запального характеру і відвертаючи увагу від вирішення власне художньо-естетичних знань. У цю полемі-

ку змушені були втягуватися майже всі українські письменники від Г. Квітки-Основ'яненка до П. Куліша і Т. Шевченка. Різних, часом конфронтаційно гострих форм набули й суперечки з цих проблем усередині самої української літератури. Особливо навколо питань літературного статусу української мови, характеру, стилів і змісту національного красного письменства, його контактів з іншими літературами та місця в слов'янському світі. Об'єктами полемічних баталій були зокрема проблеми засилля бурлескно-пародійного стилю («котляревщини») в українській літературі, теорій «літератури для хатнього вжитку», «етнографічної достовірності», мовно-правописних норм тощо — подібних матеріалів аж надто багато зустрічаємо ледве не в усіх українських періодичних виданнях 60—70-х років — від газети «Зоря Галицька» до журналів «Основа», «Вечорниці», «Нива», «Мета», «Русалка», «Правда».

З приходом в українську літературу Т. Шевченка розпочався якісно новий етап її розвитку. Якщо вибудувати у певну систему здебільшого принагідні висловлювання поета про літературу й мистецтво, які стосувалися і загальних теоретичних проблем естетики, і конкретних художніх явищ різних народів та часів, можна твердити, що його естетичне кредо перебувало на рівні найпрогресивніших ідей свого часу, стало найвищим досягненням художньої думки в Україні і надовго визначало шляхи поступального розвитку національної літератури. Це був і своєрідний підсумок розвитку теоретико-естетичної думки і літературної критики в Україні, які в середині XIX ст. сформувалися в основних своїх змістових і жанрових різновидах, досягли певної мовностилистичної досконалості. Вже з цього часу найкращі здобутки художньої культури українського народу сягали такого рівня, що їх можна було оцінювати за найвищими світовими естетичними критеріями.

П. М. Федченко

²⁶ Пыпин А. Н. История русской этнографии. СПб., 1890. Т. 1. С. 27.

Розумник Гонорський

ОТ ИЗДАТЕЛЕЙ [«УКРАИНСКОГО ВЕСТНИКА»]

Журналы могут служить очень верным средством к тому, чтобы показать степень образованности и успехов просвещения, местные выгоды и характер обитателей того края, где они издаются. Наше отечество по своей обширности еще немного имеет таких средств. Чтобы дать лучшее понятие о здешнем крае, здесь предпринято издание «Украинского вестника».

Издатели очень знают, как трудно во всей полноте удовлетворить вкусу публики: они это видели на самых лучших журналах и известнейших издателях. Нельзя им ручаться также и в том, чтобы дать самое полное понятие как о самой Украине, так и обитателях ее; ибо успех в этом зависит от многих посторонних причин. Но они смеют уверить своих почтеннейших читателей, что употребят все способы к убеждению здешних писателей, дабы они сообщали свои сочинения, — постараются сколько можно открыть все сведения касательно здешнего края, которые могли бы если не навсегда, то по крайней мере надолго остаться в неизвестности.

Успех возбудит сильнейшее желание продолжать свой труд; в противном же случае их и то утешит, что если не они достигнут предположенной ими цели, — так они продолжат к ней путь.

Когда бы корысть или тщеславие были причиною сего издания, то осмеяние в случае неудачи было бы чувствительно, — а успех мог бы возродить и зависть в некоторых: но желание добра и стремление к общей пользе никогда не заслуживали первого, и вместо последней способны возбудить благородное соревнование.

Это совершенно успокаивает издателей *нового журнала*; а лестные отзывы некоторых отличных просвещением и заслугами людей даже усиливают их уверенность и на успех в сем предприятии.

Сверх сего начальство здешнего университета, прилагая возможное попечение как о распространении просвещения в здешнем округе, так и ободрении людей, занима-

ющихся образованием юношества, обещало доставлять к издателям лучшие сочинения по сей части для помещения в их журнале. Это будет иметь нравственную цель и послужит заменю других вознаграждений, равно как и ответом на вопрос некоторых: правда ли, что успехи просвещения здесь идут медленнее, нежели в других местах?

ЖИВОПИСНАЯ ПРОЗА

Издатели с удовольствием слышали возражение многих любителей словесности против выражения «прекрасная проза» (так названа ими особая статья в объявлении об «Украинском вестнике»). Такое внимание сколько показывает тонкое чувство, столько и строгость суждений. Это заставляет издателей быть крайне разборчивыми и вместе ободряет их тем, что они будут трудиться не для грубых и хладнокровных людей, но для образованной публики, которая, замечая недостатки, не оставит, конечно, по справедливости оценить и то, что в самом деле найдет хорошим.

«Как должны мы понимать вашу «прекрасную прозу»? Конечно, вы наперед ручаетесь за то, что она будет прекрасна? Или проза, составляющая статью сию, должна быть прекрасна?» — Ни то, ни другое, милостивые государи! В обоих случаях издатели слишком бы много надеялись на себя.

Под именем «прекрасной», или «изящной», или, как некоторым угодно, «отборной» прозы разумеем мы такие прозаические сочинения, в которых описывается изящная, или прекрасная природа. И поелику сия природа является нам в двух видах, — т. е. или мы принимаем за образец ее лучшие черты и картины; в таком случае речь, будучи только простым, но точным списком, делается прекрасною; или когда к действительным прелестям природы примешивается нечто от воображения и все это облекается приличным образом. Но мы не берем на себя должности эстетиков-учителей, будучи уверены, что читатели наши и без того имеют хорошее понятие об изящном, или прекрасном. Напомним только, что прекрасное может и тихо действовать на душу, и потрясать ее приятным образом.

А чтобы избежать всякого двусмыслия, мы будем впредь называть статью сию «Живописная проза». В таком случае представляется собственно читателям нашим решить, прочитавши каждую статейку, прекрасна ли она, или нет?

Отрывок живописной прозы может быть совсем не прекрасен. Пусть автор имеет в виду описание самых прелест-

ных картин природы, или самых нежных движений сердца, он их чувствует совершенно эстетически. Но если у него недостает искусства изобразить все это надлежащим образом, то он нравится нам только вполсилу.

Прекрасная живописная проза предполагает столько же знания гармонии слова, сколько и самые лучшие стихи. Один слог, даже одна буква, не так поставленная, может разрушить все очарование выводимой черты.

Сверх сего, издатели имели в виду посвятить статью сию трудам прекрасного пола; а потому не прилично ли было бы тогда назвать прекрасным то, что родится из-под пера прекрасной руки?

НЕЧТО О НАШЕЙ «ЖИВОПИСНОЙ ПРОЗЕ» И О НЫНЕШНЕМ СОСТОЯНИИ РУССКОЙ СЛОВЕСНОСТИ ВООБЩЕ

Один по многим отношениям уважаемый человек изъяснил мне свое удивление: почему в нашем журнале так мало оригинальных сочинений, а все большею частью переводы? Я мог бы на это отвечать ему очень коротко: во всякое время, особенно при нынешнем состоянии нашей словесности, лучший иностранный отрывок, удачно переведенный, полезнее дюжины толстых и безвкусных подлинников. Но я удержался от резкого тона какого-нибудь всемирного ценителя и объяснил причину сего почти так, как теперь буду излагать ее моим читателям. Он подумал и согласился; надеюсь, что многие будут одного с ним мнения.

Вольтер говорит: «когда какая-нибудь нация начинает выходить из первобытной своей грубости, то с удивлением (чуть было забавный старик не сказал: разинув рот) смотрит, как Аврора своими алыми перстами отверзает врата востока и рассыпает топазы и рубины по пути солнца, как Зефир вьется около Флоры и Амур играет оружием Марса».

Благоразумный порицатель нашей «Живописной прозы» мог бы сказать то же самое и о нашей словесности*. Он этим показал бы, что у нас нет еще верного вкуса, но вместе признал бы в нас стремление к приобретению оногo; и мы остались бы ему благодарны за его к нам внимание.

Но до нас доходили двоякого рода отзывы — приятные от людей, понимавших нашу цель, и в то же время ропотные от некоторых... Нам легко можно было заглушить сей

* Т. е. о нашей провинциальной, украинской.

ропот громкою жалобою на всеобщий недостаток хороших оригиналов и упреками совершенному, — впрочем, не противоестественному, — хладнокровию большей части тех, для кого наши писатели проливают пот и чернила; но это было бы горестным для нас утешением. Или мы, по обыкновению раздраженных критиками, а иногда и справедливо негодующих на них авторов, могли бы обратиться к строгим судьям нашим и в свою очередь возопить к ним: дайте нам лучшие образцы, покажите, что вы сами в состоянии сделать по сей части!

Но... удовольствуемся простым изображением хода нашей литературы вообще; а с сим вместе откроем и план, по которому действовали мы в отношении к нашей «Живописной прозе». Тем надеемся заставить вопиющих противу нас умолкнуть или судить о пьесах, прочитавши их наперед со вниманием.

Нынешняя русская словесность явным образом делится на две школы: одна известна под именем «славянолюбцев», куда противники ее относят и всех вообще худых писателей, по тяжелому слогу своему не могущих успевать за легкою толпою последователей другой школы, несправедливо именуемой от своих антиподов школою «карамзинистов»: ибо сии последние водятся одним фантомом (если можно так выразиться) сего великого писателя; т. е. подражая только легкости слога его, а не усилиям, которые он употребил для улучшения своего способа писать.

Кроме сих двух многочисленнейших школ есть еще у нас особый класс писателей, у которых нет начальника; но зато есть свое уложение, т. е. правила здравого вкуса, основанные на примерах древности и времен новейших. Не имея тесной между собой связи (им не нужно быть страшными, чтобы иметь влияние), они действуют совокупно, стремятся к одной цели и составляют истинное, к сожалению, столь еще малочисленное, общество русских литераторов.

Если бы небольшому количеству сих писателей, не частных ни той ни другой стороне, можно было дать имя школы, то в ее начальнике желал бы я видеть подобного слишком рано похищенному у нашей словесности Муравьеву, который приятностям своего языка (что, без сомнения, славянской школе покажется очень странным) учился из классической литературы других народов. Таким же образом усовершенствовали себя К.*, М.* и т. д. М.*, К.*, Ж.*, У.*, Б.*, Я.* — я для того не называю их по именам, что некоторые из них, может быть, удивились бы, увидя себя один подле другого; но нам как читателям нет нужды до их личных расчетов. И если еще не все они одинаковые оказали услуги

нашей словесности, то, по крайней мере, сходятся между собою в том, что с одинаковою ревностью стремятся к одной цели, употребляют одинаковые средства, а потому и заслуживают от нас равную признательность.

Если бы сей класс писателей наших был многочисленнее (но он не может расположиться по примеру двух других, ибо требует больших трудов и проницательности), то и мы имели бы уже великое число образцов на нашем языке.

До сих пор школа сия поддерживается людьми, истинно преданными изучению древней и новой словесности, занимающимися в тишине кабинета,— и при издании своих сочинений не имеющими никаких других видов, кроме желанья нравиться свсним читателям и быть им полезными.

Итак, всякий из наших писателей (хотя бы он вел только свои домашние записки) должен по всей необходимости принадлежать к которому-нибудь из сих классов. Несколько опытов, нами сделанных, читателям нашим довольно уже показали, к какому классу из их мы хотели бы принадлежать. Скажу яснее.

Мы не хотим писать для покойных предков наших (для них довольно было и современной им гармонии), а потому не принадлежим к первому классу. Не хотим разнеживать и утомлять наших читателей, а потому добровольно исключаем себя из списков второго. Но все силы употребим на то, чтобы сделаться достойными третьего...

...Но за такие суждения иной, думаю, давно уже пожаловал меня в «чужезычники»; прощаю такому от всего сердца. Пусть он пишет для почтенных своих прадедов; а мне нужно говорить с моими современниками, которые, без сомнения, уверены в истине следующих слов, сказанных мною в начале сей статьи: во всякое время,— а особливо при нынешнем состоянии нашей словесности,— лучший иностранный отрывок, удачно переведенный, приятнее и полезнее дюжины толстых и безвкусных подлинников.

СОЧИНЕНИЯ АКИМА НАХИМОВА

Сочинения Нахимова нимало не похожи на те, которые до тех только пор и живут, пока они на языке у самого автора. В них видна равная степень изобретательности и отделки. Правда, пороки, которые он разил, по гнусности своей разнообразны до бесконечности. Но признаться надобно, тем труднее брать их истинно сатирические стороны; тем более потребно искусства и остроумия для того,

чтобы сделать их приятными даже тем, от кого они заимствованы, и не оскорбить тонкого чувства людей образованных. Нахимов успел в этом совершенно.

Забавно для нас одно только, именно: многие,— разумеется, такие, которые уже не стоят *бумаги* и *чернил* — берут некоторые отрывки его прямо на свой счет. Всякий подумает, что такие вменияют себе в честь — видеть точное изображение себя в печатной книге и еще стихами да и отменными!

Заметим для таковых, что *критика*, *сатира* и *пасквиль*, сколько по-видимому ни похожи друг на друга, но разнятся между собою чрезвычайно. Все три имеют в предмете — выставлять недостатки произведений человеческих, но:

Критика показывает погрешности и ошибки для того, чтобы воспользоваться замечаниями тот, к кому они относятся. Притом справедливый критик замечает и совершенства.

Сатира показывает одна недостатки и остроумно осмеивает их, не касаясь личности тех, в ком замечаются сии недостатки.

Пасквиль также показывает недостатки и осмеивает их; но тут сочинитель указывает именно на какое-нибудь лицо. А поелику в образованных обществах всякий такой поступок противен благопристойности и при том вреден для описываемого лица, то такие сочинения строго запрещаются.

Куда ж теперь отнесем мы сочинения Нахимова? Конечно ко второму роду. И смешно бы тот был, кто превратил бы сатиру в пасквиль для себя. Пусть такой,— смотря по своим грехам,— выберет для себя статейку и надпишет, хотя карандашом, свое имя. Мы его поздравим!

Но оставим этих господ в покое: обратимся к нашему предмету.

Не будем входить в подробности,— оставим это удовольствие самому читателю. Означим только те пьесы, которые показались нам лучшими. «Зверинец», по мнению нашему, должен между стихотворными занять первое место. Действующие лица выбраны бесподобно и отделаны, как нельзя лучше. «Отрывки из Пурсониады» отличаются чрезвычайно резкими чертами, истинно сатирическими. «Отрывок из письма приятеля моего, странствующего в чудесном птичьем мире» удивителен по своей живописи. «Элегия», «Предисловие к Российской грамматике», «Забавная беседа» и «Редкости, которые удалось мне видеть» не менее занимательны. Мелкие пьески по большей части превосходно отделаны. Есть, правда, между ними и слабые (как-то

«Тарасу-автору», «Клиту» — первая, слишком не новая, «Скупяге», «Лекарю», «Фоке», «Бомбастусу», «Весельчаку», «Высокоученому»), но и то в сравнении с прочими...

КОЗАКИ И БОГДАН ХМЕЛЬНИЦКИЙ

«Летописи Украины и Малороссии столько же любопытны, как и история древних республик. В них, как в летописях древности, видим мы общества, образуемые воинским духом и дух сей, поддерживаемый частными правильными учреждениями. Граждане сих обществ были воспитываемы подобно спартанцам и всегда вооружены, как римляне. Они не стремились, подобно сим последним, покорить всю тогда известную землю, но храбро защищали свои алтари и дома; беспокойства кочевой жизни предпочитали неге рабства; отцы их передавали своим детям гордость независимости и оставляли единственным наследием саблем и слова: «победить или умереть».

В сих летописях видим мы, как усыновление вознаграждало потери войны и давало сим народам, ревновавшим по своей свободе, новые руки для защиты; в них следуем мы за изворотами политики и порывами мужества, ударами притеснения и силой отражения, узнаем времена героические, но не баснословные; наконец, находим пороки и добродетели: сии добродетели, кои с удивлением были бы превозносимы в греках и римлянах, может быть, сочтутся варварством, когда будет говориться о козаках.

Козаки не увеличили наших познаний. Рим оставил нам законы и развалины; Греция — поэтов и статуи; сердце трогается при воспоминании о прекрасных днях Афин, ум изумляется при воззрении на Седмихолмие.

Какое чувство возбуждают в нас козаки, из которых выставляли нам только изменников, и о которых мы тем с меньшим пристрастием должны судить, что их величие не велит нам, как при римлянах, забыть колыбель их, и что детство их не было украшено, как у греков, всеми прелестями баснословия?

Малороссийские козаки были народ спокойный; они хищности дворянства и духовенства польского ответственности сперва уступчивостью; впоследствии увидели они, что их думают подавить, и удивительно ли, что желание отдалить несносное иго вооружило их саблею и укрепило в них дух независимости? Но если они одною рукою отражали покушения на их вольность, доставшуюся им от отцов, то другою не останавливали ли они турок и не отражали ли

татар? Не защищали ли они внутренних провинций от нашествия восточных варваров и не противились ли с успехом бешеной ярости сил врагов христианского имени?»

Так отзываясь о малороссийских иностранцах, которому не было никакой нужды слишком выхвалять их.

И в самом деле, чувство признательности к великим заслугам людей, жертвующих своему отечеству, какое бы оно ни было: Рим, Греция, Турция или Китай, проникает всякого беспристрастного, когда взор его останавливается на подвигах героя-патриота.

В борьбе народов за свободу и прочность благосостояния, если мы сами не участвуем в ней, видим истинную силу духа тех и других и отдаем преимущество тому, кто, победив своего противника, мог преодолеть самого себя. Так судим мы о греках и римлянах; так должны судить и о всяком другом народе, который оставил по себе достопамятный лист в истории человечества!

Поля, на которых подвизались древние обитатели сих мест, суть немые свидетели их побед и обилия. Громкое эхо грозной брани, раздававшееся по лесам Украины и Малороссии, исчезло вместе с приятными отголосками беспечных счастливых и счастливиц, кои по-своему пели свои удовольствия. Но следы их мужества напечатлены и на отдаленных потомках. Не видите ли вы в каждом истинном козаке Геркулеса? Это сын роскошной Азии, укрепленный всеми нуждами жителей хладного Севера.

В новом положении вещей козаки явили себя достойными своих предков. Недавно видели знамена их развевающимися на берегах кичливой Сены. Но гром славы новых деяний не заглушает в нас признательного чувства к подвигам древних; и вид сынов, достойных отцов своих, услаждает еще более воспоминание о них.

Подвижники сошли с поприща; время и лица переменились. Добрый гений народов дал умам другое направление: он восхотел, чтобы крепкий дух козаков смягчился благодеяниями наук; они слились со своими единоплеменниками, и Малороссия озарилась светом учения.

Воззовем из мрака прошедших времен мужа, отдавшего всего себя на пользу отечества: пусть он будет вечной укоризною беспечных и твердым назиданием бодрых! При имени Хмельницкого какой малороссиянин останется хладнокровен и не приведет себе на мысль тысячу воспоминаний?

И он, подобно многим славным мужам древних и новейших времен, доказал собою ту истину, что несчастье творит людей великих.

Человек, несправедливо преследуемый, в минуту отчаяния решает собрать все свои силы и сия минута определяет его характер. Он дремал бы, подобно всем сынам неги и роскоши, в вечном усыплении; но, приготовленный заранее выдерживать превратности, нетрепетен и тогда, как отовсюду зияют на него бездны; укрепляясь правотою, он готов пасть под развалинами вселенной; неутомим, строг к самому себе более нежели к другим, он выступает на свое поприще, забывая даже о славе; но она и следует только за тем, кто убегает от нее. Таков Хмельницкий!..

Євграф Філомафітський

ОПЫТ ПО ДВУМ СПОСОБАМ (АНАЛИТИЧЕСКОМУ И СИНТЕТИЧЕСКОМУ) СУДИТЬ И ОЦЕНИВАТЬ ПО ДОСТОИНСТВУ ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ КАК ДРЕВНИХ, ТАК И НОВЫХ СТИХОТВОРЦЕВ

...Что же такое значит разбирать или судить синтетически? *Синтетически* разбирать значит: смотреть вдруг на все целое, отделять потом от него часть за частью, раздроблять далее сии части и доходить, наконец, до малейших подробностей для того, чтобы видеть, *как сии подробности и какое составляют целое?*

Аналитически разбирать значит, наоборот, брать малейшие подробности, рассматривать их, соединять с большими, с большими и, наконец, доходить до целого — также, чтобы видеть, *каково сие целое?* Что к нам ближе, что нам известнее, то мы можем обнять вдруг. Напротив, что удаленнее от нас, на что требуется внимания и сведений посторонних, то мы разбираем и узнаем мало-помалу. Таким образом, употребим для Державина, как нашего, и, следовательно, известнейшего писателя, способ *синтетический*; для Горация, как и временем, и языком, и даже несколько самыми предметами в его стихотворениях удаленного от нас — *аналитический*.

ХАРЬКОВСКИЙ ТЕАТР

Одному больному пригрезилось следующее: приказчик, похожий на извозчика, и лакей — на дядьку или дядька на лакея выбежали откуда-то, пошумели, покричали и опять

ушли; потом явилось двое приказчиков, — и они тоже пошумели, покричали и опять ушли: при этом вертелись еще какие-то женские фигуры. Далее выбегало что-то похожее на молодого повесу и другое нечто, похожее на помещика: первое пробормотало несколько несвязных речей, а второе постояло, попытело, поворчалось и скрылось. Являются еще двое; один из них военный, которого называют скотиною — а он как будто и не слышит; их потчуют каким-то напитком, у них закружилась голова еще более, поднимается суматоха... от которой наш больной просыпается. Вприсонках хватает он бумагу и перо, описывает, что видел, чрез несколько дней отдает актерам, и наша публика в первый раз сего декабря 16 дня видит представление «Волшебного кубка». Бедная нравственность! Жалкий здравый раскудок! Зато уж да здравствует невежество!

Но представление для *счастия* зрителей сим еще не кончилось; поднимается занавес — и является «Козак-стихотворец, опера». Читая в объявлении о представлении оно-го, я воображал увидеть что-нибудь похожее на несравненную малороссийскую «Энеиду», мечты мои об удовольствии увеличились еще слухами, с каким рукоплесканием принята была сия опера на Петербургском театре, но сколь воображение мое ни было занято в пользу пьесы, однако ж я едва мог дослушать конец. Что это за произведение? Быв русским, я вижу, что эта пьеса не русская; живя в Украине пять лет уже, не узнаю ни одного малороссийского характера в лицах действующих! На чем же основана пьеса? На жестокости к человечеству и похищении государственных денег, на пословице: «нам добро, никому зло, то козацкое житье». Что касается до жестокости и вероломства, то это, кажется, выдумка сочинителя пьесы, и выдумка очень обидная для малороссиян. «Малороссийская земля, плодородием от бога благословенная, всегда славилась хлебосольством», сказано в письме к сочинителю «Козака-стихотворца», которое включает в себе сильные упреки на несправедливость его — и сказано по опыту. При том же, если сочинитель в Прудисе хотел представить вероломство Мазепы, то одно лицо не должно очернять целой нации; да и лицо это в таком здесь презрении, что назвать Мазепю малороссиянина обиднее для него, нежели как было некогда название самарянина для иудеев. Следовательно, малороссияне не участники жестокости его и вероломства. Напротив же чаще случается, что по простоте сердца, не подозревающей никого в обмане, скорее обманывают малороссиян, нежели они кого-нибудь. Здесь можно было привести множество в подтверждение сего национальных анекдотов; но

и без них всякий сколько-нибудь знающий сей край не усомнится в справедливости мной сказанного.

Но откуда взял сочинитель пословицу — желая впрочем похвалить ею характер тех же козаков в Климовском, коих так жестоко обидел он в Пруднусе и Грицьке? Пословица должна точно выражать характер народа, а этой «нам добро, никому зло, то козацкое житье» даже и слыхом здесь не слыхать! Поэтому удивительно ли, что иностранцы пишут небылицы о святой Руси?

Перейдем теперь к слогу или языку. В С.-Петербурге, говорят, мучились бедные — наилучшие актеры нашей Мельпомены над выговором малороссийских слов; здесь природные малороссияне мучились над теми же словами. Что это за странность? Не то ли, что называют: от берега отстать, а к другому не пристать? Не могу постигнуть, как могла восхищаться образованная публика сей пьесой? Мне кажется, малороссияне не должны были вынести и одного явления, а чистые русские разве восхищаться только некоторыми в самом деле восхитительными по тону, по чувствам малороссийскими песнями. Это правда, можно смеяться от всей души некоторым явлениям, — как например, когда Пруднус и Грицько поют жалкий дуэт: «вішує серденько», но можно смеяться как фарсу, а не как острой и забавной выдумке. Есть и в коренной Руси уголок, в котором живут пошехонцы (говоря тихомолком, мои землячки); над их поступками (как они, например, заблудились в трех соснах) и рассуждениями (что будто Ивана Великого нагнули и надели маковицу-главу) можно посмеяться, но только опять не на сцене, а в приятельской беседе.

В заключение моего замечания приведу мысли самих малороссиян о сей пьесе. Когда один раз недавно представили ее в Полтаве, то многие добродушные чада природы при втором объявлении представления оной сказали: «чого йти в кіятр? хіба слухать, як за наші гроші та нас же будуть і лаять?»

Впрочем костюмы здесь были верно точнее, а следовательно и любопытнее самых петербургских; да и игра актеров чуть ли также не лучше.

Василь Маслович

НЕСКОЛЬКО СЛОВ ОБ ОДНОМ ИЗ «ДВУХ ОПЫТОВ В СЛОВЕСНОСТИ»*

Лесть свойственна лисе, собаке да лакею.

У нас начинают входить в моду филологические сочинения, и молодые наши авторы селятся приобрести венец Лагарпа: к числу таких бесспорно принадлежит и А. Р.; но увидим, достиг ли он своей цели?

Каждый, прочитавши его творение: разбор басен графа Д. И. Хвостова, непременно заключит, что филолог имел в виду польстить графу. Кто бы что ни говорил и не писал насчет сочинений Хвостова в худую и хорошую сторону, но беспристрастное потомство не из этих суждений определит достоинство сего писателя. Теперь не те времена, чтобы можно было полагаться на свидетельство современников: каждый, похваляя или браня пришедших в известность или еще не известных авторов, хочет или себя соделать известным, или показать глубокие свои знания в литературе, или получить сто рублей или перстенок или дружество с князем или с графом. Господин Р., можно смело догадываться, чуть ли не имел целью последнего.

И от того, дабы достигнуть своего предмета, бросается он во все стороны и изрекает самым лучшим нашим баснописцам решительные приговоры. Как будто для того, чтобы похвалить одного, непременно надобно перебранить всех других!

Только на Хемницера, не совсем на Дмитриева и Крылова, смелый разбиратель не осмелился пустить бранные стрелы критики; да честь сию сделал он Ломоносову и нечаянно новейшему баснописцу Тебякину. Ибо сравнивая его с Нахимовым, он никак не воображал, что чрез меру возвысит достоинство басен Тебякина**. Хотя г. разбиратель и кричит, что Нахимова басни не имеют ни малейшего вкуса, остроту называет плоскою***, находит какую-то неплавность в рассказах, странные выражения; но пусть кричит

* Смотри Два опыта в словесности». Печатано в С. Петербурге в Медицинской типографии, 1816 года. Сочинение А. Р.-ра.

** Которые, между нами будь сказано, тоже написаны для первого листка, т. е. для посвящения.

*** Заметить нужно, что г. разбиратель часто употребляет любимое сие слово, но что он под ним понимает, надобно спросить у него истолкования.

г. филолог: ему не поверят те, которые читали сочинения г. Нахимова.

По моему мнению (которого не выдаю за неперемное), Нахимова по справедливости можно назвать нашим Пфе-фелём: как у немецкого, так и у нашего стихотворца изобретения по большей части эпиграмматические; как у того, так и у другого басни начертаны резко и живо изображены. Но Нахимов как в баснях, так и в других своих сочинениях еще особенным владеет даром, которым владели немногие.

Именно: он располагает своими читателями по своей воле, желает ли возбудить в них отвращение — и возбуждает; захочет ли их позабавить — и они смеются; нужно ли ему, дабы они к какому-нибудь предмету чувствовали, подобно ему, негодование — и они уже негодуют. Столь искусно было перо его! Украинский певец очень стоит, дабы кто-нибудь из лучших наших и получивших к себе доверие писателей занялся разбором его сочинений и определил ему достойное место в галерее наших поэтов. Похвала же или хула подобных разбирателей, каков А. Р., не может произвести ни малейшей пользы и ни малейшего вреда не только сочинениям Нахимова, но и прочим, менее его отличившимся писателям.

Отдаюсь на суд целого ученого света и спрашиваю торжественно господина филолога: что может он похулить в нижеследующей Нахимова басне? И у какого баснописца, не только отечественного, но и чужеземного, может он найти лучшую сей:

МОСЬКА И СОБАКА НА ПРИВЯЗИ

Ах, сжался надо мной, сиятельная моська!
Любимцу барскому пес старый говорил;
Весь век на привязи усердно я служил;
Смотри, израна дубиной грудь геройска;
Я ужас был всегда для здешних всех воров;
Я был прямой слуга не из числа льстецов!
Воззри, премудрый моп! на многне заслуги,
На дряхлость лет моих, на слабость и недуги;
Доставь в награду мне, почтенный мой патрон,
Хоть каплю молока. — Да где такой закон?
С презреньем временщик речь псову прерывает, —
Нет, барин милостей своих не расточает,
Послушай — молоко дается только нам,
Придворным господам;
А вы, на привязи герои,
Довольны будьте тем, что вам дают помон.

Такими драгоценностями по большей части наполнены сочинения Акима Николаевича Нахимова. Смотри басни «Живописец», «Зверинец», «Железо и кузнец», «Волы и

Лошадь», «Проповедь и басня» и проч. и проч. Теперь посмотрим, что пишет филолог о баснях Сумарокова.

«Они все почти натянута, в них не видно вкуса и мало приятности. Главное же свойство их — пустословие. В них нравственность иногда неосновательно выведена из предыдущего, иногда ни к чему не служит. Язык хотя прост, но нечист, наполнен плоскостями и дурными выражениями».

Потом молодой филолог, отыскав девять стихов у сего писателя, продолжает: «такими плоскостями наполнены его басни; оттого они грубы и неприятны. Сумароков не знал, что такое есть простота и потому не различал ее с грубостью, соединял такие слова с глаголами, которые совсем были им не свойственны; гонялся за рифмами и всегда почти удалялся от содержания...»

Но я чувствую, что длиною сею выпискою оскорбляю терпение моих читателей и потому здесь ее прерываю. Скажите, беспристрастные читатели-судьи, нужно ли защищать славного Сумарокова против клевет и дерзости А. Р.? Сочинения Сумарокова сами собою лучше обнаруживают кичливую ложь неблагодарного филолога-птенца, которым может быть одним он обязан раскрытием маленьких своих способностей! Сочинения Сумарокова своею разнообразностью вначале могут руководствовать каждого желающего заниматься нашею словесностью.

Г. филолог в одном месте своего опыта упоминает, что пустословие есть величайший порок в баснях, как и везде. И между тем сам как скоро забывает истину сего правила!

Сие докажем мы тотчас из его суждения о баснях Измайлова. Он говорит, что Измайлов не имеет удачи в изобретениях, и после чрез строку сам защищает, продолжая: «он большею частью свои басни заимствовал из иностранных писателей». В чем почтенный баснописец и сам признается в предисловии следующими двумя стихами:

Я подражателя названия желаю,
Свой труд достоинством чужим я возвышаю.

Что ж хотел сказать наш разбиратель сими строками? Не понимаю. А кажется, справедливо отгадываю, что г. филолог сам не знал, что написать о баснях Измайлова. Потом оканчивает он сими строками о баснописце: «в нем приметна излишняя склонность к насмешкам» и думает, что он излил всю желчь свою, не размыслив, что сими словами похвалил его сверх своего чаяния.

Каждый, занимающийся подобным родом стихотворения, имеет главную цель осмеять пороки, дабы отвлечь от них читателей; в ком же более приметно сие искусство, тот более достигает своего предмета.

Вот какими клеветами, несообразностями и кичливыми ребяческими суждениями наполнен «Опыт» г. Р. После сего кто польстится хвалами сего филолога-младенца или оскорбится пустыми его ругательствами?

Олексій Льовшин
ПИСЬМА ИЗ МАЛОРОССИИ

...Теперь несколько слов об языке малороссийском.

...Он хотя и не имеет правил, однако ж немногие ученые малороссияне употребляют его в сочинениях. Перелицованная «Энеида» — прекраснейшее в своем роде произведение, — служит тому доказательством. При всем том, до сего времени он составляет язык народа. Но ежели гении здешней стороны обратят на него внимание свое и образуют оной, ограничив положительными правилами грамматики, тогда малороссияне в славе ученых произведений своих, быть может, будут состязаться с просвещеннейшими народами Европы.

Петро Гулак-Артемівський

ПИСУЛЬКА ДО ТОГО,
КОТРИЙ ЩО БОЖОГО МІСЯЦЯ
«УКРАЇНСЬКОГО ГІНЦЯ»
(«УКРАЇНСК [ИИ] ВЕСТНИК»)
ПО ВСІХ УСЮДАХ РОЗСИЛАЄ

Йовграпе!

Бажав еси казки? На!.. От тобі «Солопій та Хівря!» Не здивуй сам, та нехай вибачить і громада, коли казка не дошмиги і не вподобається. Сам бачив еси, а деяким і не повилазило, що я заляк та захирів так, що й голови не підведу, та ще, може, й доведеться вистояти добрий калантир у домовині, — от як іноді трапляється з старшиною чотирнадцятого класу у нас на станціях!.. А вже сам здоров, Йовграпе, знаєш, що лежачи не в Юрусалим заїдеш: лежачи, я ж кажу, яка вже там у хріна робота? Воно, Йовграпе, лежачи добре тільки панам: їм скрізь спірно йде робота; бо хоч і лежні часом нападуть, то вони все-таки дарма години не згають. Гукнуть: «Давай!» — і дають! А коли не-

ма? То б'ють!.. Кого? Оце кого! Уже ж не себе по кендюсі!.. Ну, а коли биття обридне? Так що ж? То карти мнуть, та усе ж таки не гуляють! Та ще й пани, Йовграпе, не всі такі робочі та трудящі; бо інший, сором і сказати... паном уродивсь, паном охрестивсь, паном зріс і звіковав, а далєбі, не тобі що... і клезнуть мужика не вміє!.. Отака чудасія!.. Такий у нас, Йовграпе, і під Харковом недалеко: ось... хоч би й... хіба нищечком скажу... Ба ні!.. Не хочу!.. Не хочу!.. Далєбі, не скажу!.. Гріх!.. Я у його хліб-сіль їв, а теперечки б оскаржив його перед громадою, що він і в картах нічогісінько не шупить, і мужиків чубить не втне! — Та й з нас, Йовграпе, з тобою не яка робота. Що ж то тобі, мовляв, і с'як і так, бо тобі іноді дещо і через дзвінку перелізе, а я такий собі пришелепковатий удався, що й сієї дурниці не тее... як його... не втну! Воно-то я трохи і в картах слезезую, бо таки, з першого погляду, як тільки побачу, що з одним оком, то таки зараз і вгадаю, що то, мабуть, щонайстарший дурень. Я так часом, Йовграпе, і людей розмірковую: як тільки зуздрю кого, що свої притаманні-родимі ще не повилазили, а вже дивиться в одно чуже жодному під ніс, мов його недобачає, то я таки, далєбі, що і вгадую, що то, мабуть, щонайперший дурбас... Ой!.. Щось я дуже голосно, Йовграпе, брязнув!.. Коли б лишень ножиці на столі не обізвались! Та вже ж, матері їх ковінька!.. Чи будуть бить, то нехай б'ють! Уже мене і не такі били, та й ті небагацько скурала; уже, я ж кажу, мені гірше не буде; я вже й так п'ю добру повну! От — лежу, та стогну, та ялзюсь із знахарями, мов кіт з оселедцем. Іще раз тобі, Йовграпе, кажу, що лежачи — не яка робота. Ось «Пана та Собаку» і сидячи написав, та й то деяким панам, може, так догодив, як Рябка своєму. Що ж матимеш, Йовграпе, чинити? Дурням, як кажуть, сам бог не вгодить. Та вже то воно — гріх казати; бо мого Рябка у самому Пентенбурсі, та й скрізь у Московщині гладили не супротив шерсті, і таки трахтовали, неначе кого й доброго; так, отже бач, все-таки у деяких підпанків шапки на лисинах загорілись!.. А я тут не тільки що... Ні прищо... абощо;.. Та бодай вони так хотіли на світі жить, як мене кортіло з ними гризтись... От що! Цур їм! пек їм! Осина їм марина! То доброго, мовляв, полай і покартай, то він тобі ще й подякує; а ледачому що? Ти йому образи, а він тобі луб'я! Ти його в плуг, а він собі в луг! Нехай вони тямляться, Йовграпе. Ледачого, мовляв наш Онопрій, не зачіпай, і рук не каляй. Горбатого, сказано, хіба могила справить. Не поможе, я ж кажу, бабі кадило, коли вже бабу сказило! От так-то, Йовграпе-козаче! Лихо й з правдою, лихо і з брехнею! За правду б'ють, за брехню віри не дають: отака

ловися!.. Що чоловік тобі і з глуздом не збереться, як на світі і обертаться! Що ж робить? Мовчать? Та джеж і мовчу... Коли б уже їм заціпило! — Я ж то й кажу, Йовграпе, що нема його на світі, як з своєю рівнею — з мужиком: чи то полаяться, чи то поскубтись, чи то побиться, чи й помиряться, то все воно-таки, сказано, свій брат. Я ж то од того оце і на Солопія напався... А джеж панів нема Солопіїв? Як твоя на се думка, Йовграпе? Ти письменніший від мене, ти багацько дечого в книжках розчовпав; ти вже таки бував в бувальцях; бував, як кажуть, на коні і під конем, — скажи ж, будь ласка, приятелю, чи нема, на лихо, часом сього мення між панами, щоб мені, хай бог боронить, не взяти іноді гріха на душу? А то, як що... то опанує мене лиха та нещаслива година! Бог його святий зна: може, не тут споминаючи, і між панами вирветься не один Солоп'яга! Бо вже у мене щось недурно свербить на голові чуприна!.. Ей!.. Та будуть же лупить, скажені!.. Та вже ж, сількось, нехай б'ють; уже з мене, Йовграпе, небагацько олії виб'ють! Аби лишень мені, господи, з кирпатою пороховаться!.. А кирпата не за горами; а там сховаюсь в домовину та й покажу їм з-за пазухи отаку здоровецьку дулю!.. Ну, Йовграпе! Нічого довго роздабарювать: бери казку. Що буде, те й буде, а буде те, що Бог нам дасть. Бери «Солопія» та й неси до друкарні: хай там твій Микола друкує як знає. Коли, я ж кажу, вовка лякаться, то й в ліс не ходить. Не такий і чорт страшний, як його малюють!

НЕЧТО ДЛЯ СОЧИНТЕЛЕЙ

Гораций советовал не прежде издавать в свет сочинения, как когда они перележат у сочинителя девять лет. Долгая беременность предвещает совершенно созревший плод. Плодов сего рода мы, по большей части, не видим, да и очень редко они появляются: стало быть, писатели не помнят о том, что сказал Гораций. А посему не худо бы написать сию великую истину на дверях каждого опрометчивого сочинителя, — и попросить всех вообще и каждого в особенности, чтобы они чаще поглядывали на дверь, прежде нежели возьмут перо в руки.

Ничто не может быть правдоподобнее, как то, что Гораций, наученный собственным опытом, возвестил сию важную истину; в противном случае он никогда бы не осмелился с такою самонадеянностью сказать о своих сочинениях: «Я памятник себе воздвиг тверже меди». Самохвальство сего рода можно бы приписать излишнему самолюбию, но,

когда вспомним, что целый ряд веков не в состоянии был уменьшить достоинство его произведений, то охотно согласимся, что он сказал правду и что памятник его в самом деле не подлежит разрушению.

Следующее повествование о Виргилии основано на свидетельстве самого Августа, что Марон, страшась будущей участи своей «Энеиды» и чувствуя при смерти, как произведение его еще несовершенно обработано и не пересмотрено с строжайшею внимательностью, велел было сжечь оное; Макровий же, сохранивши отрывок из письма его, писанного к Августу, желавшему иметь его «Энеиду», свидетельствует, что не было усилий, которых бы он не употребил, дабы творение свое очистить от всех возможных недостатков. Вот ответ его к Августу: «Я часто получаю письма твои о моем Энее. О, ежели бы я находил в нем все достойное твоего слуха, то давно бы с охотою послал его к тебе. Но я предпринял такое дело, которое, по мнению моему, едва ли не безрассудно, — когда, как сам знаешь, требуется к совершению оного множество других существеннейших сведений».

Итак, что представлено в пример, говоря о Горации и Виргилии, величайших и бессмертных писателях, то доказывает, какое усилие, какую внимательность, какую осмотрительность должен употребить тот, кто намеревается представить свету свое произведение и с ним подвергнуть славу свою суду грядущих веков! Что имеет причину нравиться нам, то не имеет еще довольно доказательств, чтобы нравиться другим. Суд в собственном своем деле подлежит сомнению; особенно в таком, которое касается величайшей нашей пользы. Ежели хорошее о нас мнение или высокие степени возбуждают в других зависть, то тем более слава наших дарований и обширных сведений возбудит оную, когда украшением сим мы обыкновенно бываем обязаны сами себе, а не стечению обстоятельств: и потому завистник не найдет в сем случае зверского для себя утешения — *изобрести предлог*, которым бы можно было ему уменьшить в нас то, что его раздражает; и сие тем жесточее его снесает, тем чувствительнее его мучит.

Ежели первый порыв разгоряченного и напряженного воображения есть всегда самый живейший; ежели он часто бывает творцом высокого, прекрасного, изящного, то зато сей же самый порыв всегда слишком дорого ценит плод, который он производит. Жар его, кажется, по окончании труда простывает, но при всяком обращении к нему опять пламенеет. Должно беречь его, сколько можно, и ежели не истреблять, то, по крайней мере, удерживать: иначе, желая

очаровать других, писатель сам обманется и, вместо снискания новой славы, потеряет самопроизвольно ту, на которую приобрел уже право. Истинно и глубоко просвещенный человек знает, как трудно быть совершенным, а и того более, как совершенство не совместно с силами человеческими; и потому он старается только сблизиться с совершенством и, чем далее подвинется вперед к сей волшебной цели, тем яснее видит, сколько еще ему подвигаться должно. Он чувствует, что уже совершил, но чувствует и то, что совершить еще должно. И ежели какое-нибудь намерение на сем поприще достойно порицания, так это робость, устрася препятствиями, предаться отчаянню и возвратиться назад с половины дороги. Всякое произведение в своем роде наук и искусств есть чрезмерно трудно, ибо в каждом роде должно быть оно совершенно, а совершенным быть так трудно, что едва ли не грешно и мечтать об этом. Итак, не довольно простынуть на минуту, чтобы впоследствии, так сказать, не загореться, — потребна постоянная и деятельная крепость ума, которая бы нас делала хладнокровными читателями собственного нашего произведения; тогда только мы произнесем беспристрастный о себе приговор. Может быть, то, что я скажу, покажется странным и невероятным, но уверяю, что оно заключает в себе истину: лучшею рукою хорошего творения есть то, когда творец, несмотря на свои усилия, на свою заботливость, на свои поправки, — недоволен своим творением. Таков был Виргилий, когда хотел сжечь свою «Энеиду»; он вместе с тем показал, как желал лучше уменьшить будущую свою славу, нежели, хотя несколько, помрачить ту, которую уже наслаждался.

Не мое дело, не мое намерение в сем случае определять строго время и сроки. И сам Гораций, когда говорил *populique pectus in animis**; — не полагал в самом деле продолжение девяти лет, а имел единственное намерение дать почувствовать, что с оконченным произведением торопиться не надлежит, но ожидать до тех пор, пока первый восторг сочинителя не утихнет и не пройдет, — и тогда только вернуть другим свою собственность. Мольер, неподражаемый комик, не прежде произведения свои отдавал на сцену, пока не прочитывал их своей кухарке: ежели удавалось ему ее рассмешить, тогда он был в полной надежде, что пиеса его приобретет всеобщие рукоплескания, и — поверят ли?.. опыт доказал, что вкус кухарки никогда не обманывал! В каком отношении Мольер был к своей кухарке в своих

* Нехай полежить дев'ять років (лат.).

комедиях, в таком отношении должен быть к другим всяк тот, кто намеревается подвергнуть чужому суду свои сочинения, в каком бы ни были они роде написаны, прозою или стихами. На суд сей и совет благоразумие велит приглашать не кого другого, как только людей просвещенных, а что важнее всего, — людей, чуждых всякого пристрастия. Таковых Гораций называет истинными Аристархами, говоря: человек справедливый и благоразумный слабые стихи выбросит, переменит то, что требует перемены, и проч. и сделается истинным Аристархом..

Надобно иметь богатирскую решительность, или, лучше сказать, надобно быть слишком неразборчивым в доверии к собственным своим силам, чтобы отважиться с хладнокровным равнодушием выслушать приговор, произносимый общим вкусом в то время, когда он взвешивает на весах строгой разборчивости подсудимое творение. Частные мнения не столько опасны, — они подвержены своим ошибкам, ибо ими обладают пристрастие и предрассудки, но время?.. время их не имеет и, передавая грядущим поколениям труды наши, знаменует их печатью памятования и славы, или пятном стыда и забвения.

Звание писателя, что касается до существенного его значения как наставника и учителя, сие звание важное и благородное вручает ему некоторую власть над читателем; но власти сей не присвоена способность навсегда поддерживать честь сию с равным достоинством. Лестно имя наставника, но трудно, неимоверно трудно удержать оное! Начальство и старшинство требуют покорности: следовательно, по существу своему, и то и другое не весьма приятно для покоряющихся; а посему, как рабы слишком косою и завистливым взор обращают на своих господ, так и читатели привыкли взирать на сочинителей.

Да простят мне подобие: что есть ученость? это хлеб, вкусный и тучный. Но чтобы мука, из которой он составляется, сделала его превосходным, — для сего она должна быть чистейшая и тончайшая; сделаться же такою она не прежде может, пока не пройдет несколько раз сквозь разного рода сита. Итак, прежде нежели чужое мнение произнесено будет, — статья может, в невыгодном приговоре, — то пускай до того времени собственный строгий суд, держа в тесных пределах критики свое произведение, разбирает его, взвешивает, применяет, обрабатывает; а дабы сие с надлежащим успехом совершить можно было, — для этого потребно столько времени, что рассуждая о сем строго, кто знает, не показался бы нам и сам Гораций слишком скорым с своим девятилетним сроком!

Когда я говорю здесь о писателях, то разумею таких, которые кажутся приобретшими права на знакомство свое с потомством, оказывая или, по крайней мере, оказав желая услуги свои обществу, для которых пишут; а посему боже меня сохрани причислять к сим немногим *избранным* тех многих *названных* бумагомарателей, которые иногда для угождения своей пустой напыщенности, а иногда (в чем также многие грешны) от голоду и холоду знают с чернилами! Из таковых кузниц всегда выходит фальшивая монета. Сочинения, коими мы теперь забросаны, суть по большей части бесполезные собрания и избытки вещей, давно уже известных, правил хозяйственных и сельского домоводства, написанных теми, кои и орют, и пашут, и собирают, и мелют только на одной бумаге, статистических истин, открытых пахарями, остроумий в таких вещах, в которых уму совсем нечего делать, — одним словом, нас задушают всем тем, что производит душевную дурноту. Этого мало, что ж еще, когда все это дышит ядом разврата и соблазнов?

Двоякого рода сочинения, то есть обидных сатир и развратных правил, к несчастию века нашего чрезмерно размноженных, не должно также включать в число сочинений, с которыми спешить не надлежит: таковые плоды легкомысленности, разврата, злобы и безбожия достойны не сохранения, но совершенного истребления.

ЛИСТ ДО РЕДАКТОРА ЖУРНАЛУ «ВЕСТНИК ЕВРОПЫ»

[...] Между прочим и по влиянию любопытства захотел он (П. Гулак-Артемовский. — *Ред.*) попробовать, нельзя ли на малороссийском языке передать чувства нежные, благородные, возвышенные, не заставляя читателя или слушателя смеяться, как от «Энеиды» и от других, с той же целью писанных стихотворений. Указывая далее на некоторые народные песни малороссийские, на песни самые нежные, самые трогательные, он с благородною неуверенностью в успехе выдает балладу свою («Рибалка». — *Ред.*) единственно как простой опыт.

О ПОЛЬЗЕ И ЦЕЛИ ПОЭЗИИ

...Необходимо всему научиться, что почитается нужным в гражданской жизни, особливо относительно *отечественной словесности*. Без сего к чему послужат им все сведения в *иностранной*? Сия последняя должна только служить дополнением, а не составлять главного предмета всех наших занятий. Вспомните слова одного сенатора Венеции, который, увидев однажды в руках сына своего историю Англии, вырвал у него книгу сию с негодованием и сказал: «*изучай прежде историю своего отечества!*» Эти слова применить можно и к словесности вообще: научитесь прежде своему отечественному языку, узнайте все его достоинство, познакомьтесь с его образователями, которые его очистили, украсили, обогатили, узнайте цену трудов их и будьте к ним признательны! Тогда облегчатся для вас средства к изучению и иностранной словесности; тогда только, а не прежде, и подражание древним классикам — сим обильнейшим рудникам, так давно уже открытым и разрабатываемым и которые, доставив ученому свету столько богатых материалов, все еще кажутся неистощимыми — может принести существенную пользу и вам и вашему отечеству.

...И поелику основание поэзии, по замечанию многих ученых, есть подражание и вымыслы, — а истина должна иметь преимущество пред всяким вымыслом; то и казалось бы, что история лучшею может служить для нас наставницею в нравственности и руководительницею на пути жизни, нежели поэзия. Но сравнивая силу впечатлений той и другой на воображение и сердце наше, и здесь должно уступить преимущество последней. Сколь ни обширны границы истории, но она подчинена строгим законам, которых нарушить никак не может: она излагает одни только истинные деяния, рабски следует за течением происшествий. Историк должен повествовать только о том, что случилось, а не — что могло или должно было случиться. Никогда выгода предлагаемого им какого-либо наставления не может заставить его — вероятностью происшествия заменить то, чего требует точность оного. Но поэт не стеснен сими границами: соображаясь с предположенною целью, он может выдумывать, располагать происшествия, как ему угодно, и не только повествовать о добрых и злых деяниях людей, как историк, но и определять одним награждения, а другим наказания, соразмерные их поступ-

кам; и сей-то выгоды историк иметь не может, повествуя о преступлениях ненаказанных: а сколько таковых встречается во все времена и у всех народов...

Иван Кулжинський

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ КАСАТЕЛЬНО ИСТОРИИ И ХАРАКТЕРА МАЛОРОССИЙСКОЙ ПОЭЗИИ

Родясь в колыбели славы, малороссыяне со всеми племенами, жившими от Балтийского моря до Понта Евксинского, носили в древности одно прекрасное имя славян. Печать единства, положенная на них самою природою, еще более была приметна в то время, когда все сии единоматерные братья ближе были к самой природе. Истинное происхождение славян одному богу известно. Мы же знаем только то, что в самые отдаленные времена все поколения славянского племени почитали одно и то же божество, говорили одним и тем же языком. Честные имена полян, северян, кривичей, радимичей и пр. произошли впоследствии времени от местных положений, и не делали большой разности между славянами. Однако с различием имени можно подозревать небольшое различие во нравах, а следовательно — и в самом языке. Нестор именно отличает полян по их добродушию и правоте от всех прочих поколений. Что же мешает нам думать, что и самый язык славянский, разделенный на многие поколения, имел в самом еще начале своем многие наречия? — Таким образом, — хотя это будет не по-исторически, — с довольною достоверностию можно заключить, что язык малороссийский есть древнее особенное наречие языка славянского, принадлежавшее полянам, северянам, и, может быть, другим еще соседним поколениям. Кроме бесчисленного множества чистых славянских слов, в нем и теперь еще остаются многие коренные слова, которых нельзя найти ни в каких славянских книгах. Откуда же сии слова произошли? — Конечно, они были собственностью племени и перешли к нам от наших предков. По сему же драгоценному праву наследства, малороссыяне смело могут называть неизвестного певца Игорева — своим стихотворцем. — О неизвестная, далекая древность! Каким опасным камнем преткновения ты можешь быть для самолюбивых историков!

Вещие певцы, коих струны, подобно грому, рокотали славу Владимира, конечно, были поляне или северяне, следовательно, предки наших малороссыян. Кто знает? может быть, самый Боян имеет теперь своих потомков между нами в окрестностях Киева, Любеча или Чернигова.

...Вообразите себе почтенного старца, коего седые волосы небрежно рассыпаны по согбенным плечам, покрытым рубищами, и длинная борода стелется седыми волнами по широким грудям. Уже бандура снята из-за плеч и издает тихие, гармонические звуки: но ресницы и веки слепца торжественно подняты к небу, и еще ожидают вдохновения. Вдруг глубокие морщины его лица освежаются питической живостию, длинные костистые пальцы его летают по струнам: бандура трепещет в руках, — звон летит по долине, и ресницы темных очей седовласого барда своим гармоническим движением повторяют каждый такт очаровательной музыки! — Вот картина, которая для любителей всего Оссиановского имеет великие прелести! Не будем смеяться над бардами нации: представляя собою предмет забавы и смеха, они вместе суть драгоценный памятник малороссийских песен. И ежели где, то прежде всего у них должно спрашивать о том, что составляет эстетическую прелесть народного.

Малороссийский язык, помня свое почтенное происхождение, и до сих пор сохраняет ненарушимо свои прекрасные качества. Имейте охоту прислушаться к малороссийским песням — какая величественная простота в выражении и в самих чувствах! Какое близкое и живое изображение природы! Кажется, сочинители сих песен пели оные не устами своими, а сердцем. Все препоны, каковыми иногда упрямый язык искушает вдохновенного страстию поэта, побеждены неприметно, и все нежнейшие черты глубокого чувства блестят в малороссийских песнях живейшими красками.

...Чувство красоты и чувство добра бывают в своем начале нераздельны. Любя красоту, кажется, любишь добро воплощенное, а любя добро, всегда воображаешь оное под видом духовной красоты, которой лобзание сладко для нашего сердца. Итак, не будем неблагодарны пред красотою! Прежде нежели строгий рассудок начинает образовывать нас своими правилами, она, как нежная мать, бывает первую нашу наставницею в драгоценном искусстве любить добро, и следствием милых ее уроков всегда бывает счастливая гармония наших способностей душевных. Счастлив тот народ, который может похвалиться образованным вкусом! Но ежели сей вкус будет единственно

обращен на предметы, не имеющие нравственного достоинства, то порча народного характера делается несомнительно. Благодаря судьбе, малороссияне умели только перенять у поляков все возможные в то время прелести людности. Язык малороссийский много обязан полякам за свою нежность и музыкальность, как равно и нравственный характер малороссиян не останется неблагодарным пред поляками за искусство наслаждаться и за какую-то прелестную лукавую затейливость в наслаждении. Кто умеет чувствовать красоту уменьшительных слов, употребляемых кстати, тот пусть читает малороссийские песни. Приведем несколько примеров.

У сусіда хата біла,
У сусіда жінка мила;
А у мене ні хатинки,
Нема щастя, нема жінки...

«Жінка мила», «ні хатинки», «нема жінки» — какая приятность в сих коротких выражениях! О музыке слов и чувствований ни слова: побережем наши восторги на дальнейшее время.

Полюбила Петруся,
Да й сказати боюся.
Ой, лихо, не Петрусь:
Біле личко, чорний ус!

или:

Сонце низенько, вечір близенько,
Вийди до мене, мое серденько!

и проч. «Петрусь», «личко», «низенько», «близенько», «серденько» — какая милая детская нежность! Надобно слышать, как произносит сии слова прекрасная малороссиянка, тогда мы не захотим ехать в Париж, чтоб, затерявшись в кругу милых ветрениц, уповаться очаровательною музыкаю человеческого слова.

Но неужели язык малороссийский может защищать свою нежность одними уменьшительными словами? Неужели прекрасные девушки малороссийские умеют только ребячиться с своими женихами, а степенное кроткое чувство любви им неизвестно? — Напротив того, свидетельствуюсь всем, что есть изящного и прекрасного в любви чистого сердца, — что едва ли на другом каком языке название милого друга может быть так нежно и выразительно, как на языке малороссийском...

Много есть малороссийских песен, но сочинители оных большею частию неизвестны. Одно только имя Климовского славится в Малороссии. Благословенный от природы редкою чувствительностью сердца, живым, пламенным во-

ображением и глубокою пронизательностью рассудка, он, как любимец Аполлона, восседал между старшинами козацкими и между красными девушками малороссийскими. Все слушали милого певца с восхищением и никто не мог его наслушаться. Но его сердце предано было одной; одна воодушевляла его во всех нежных и чувствительных песнях; одна бросала его рукою меткое копьё на врагов отчизны, — и любовь к ней была общею мыслью, общим характером как его жизни, так и его песен.

Свиснув козак на коня:
Оставайся, молода! —
Я приїду, як не згину,
Через три года...

Скажем к похвале нашего поэта, что сия песня переведена на немецкий язык и нравится германским красавицам.

После незабвенного Климовского Малороссия может похвалиться еще другим гением — Сковородою. Но сей певец был совсем другого рода. Обладая обширною ученостию и глубоким познанием древних языков, он мало обращал внимания на язык природный малороссийский и сочинял свои (впрочем, довольно пиитические) Псалмы на языке славянском. Убегая, по своей философии, женщин, он прославлял своими песнями Бога и мирную жизнь добродетели. Но вообще можно сказать, что Сковорода славен для малороссиян более поэзиею своей жизни, нежели своими песнями.

Наконец, долг справедливости требует, чтобы мы принесли благодарность г. Котляревскому за его «Энеиду». Мы уверены, что сия прекрасная пародия дойдет до позднейшего потомства, и ею будут заниматься так, как теперь занимаются руническими буквами или древними медалями, ускользнувшими от едкости времени.

Все пройдет!.. И место, где жили вдохновенные певцы, исчезнет из памяти людей, и могилы их сравняются с землею! Но песни истинных поэтов никогда не умирают! Подобно отдаленному грому, они отзовутся в мрачности времен, и там, где не станет уже времени, приятные звуки их сольются с вечностию. Счастлив тот, кому улыбаются музы! Счастлив тот, на чьем возвышенном челе блистает печать вдохновения!

ОТРЫВКИ

1. Слово есть существо живое, рождающееся, образующееся, цветущее, умирающее во времени и со временем. Биографии слов не менее привлекательны, как и биографии людей. Слово есть живая единица, язык есть целый, под законным управлением живущий народ таковых единиц. Тысяча и тысяча единиц исчезли и лежат во гробе, но род существует.

4. Всякая книга должна бы быть всемирным гражданином; иная же кроме того переулка, в котором родилась, ничего не знает.

37. Критика занимает средину между историей и теорией искусств. Но критика не есть искусство находить недостатки какого-нибудь сочинения. Критика не останавливается на букве, но в букве созерцает изящное. Критик должен иметь дух универсальный.

38. Несогласие критиков о достоинстве какого-нибудь пиитического произведения происходит от разной точки зрения, с которой оное рассматривают. Рассматривание пиитического творения бывает: 1. Критическое, основанное на правилах и началах, отвлеченных от лучших произведений, признанных образцами. Бывшая критика французская. 2. Историческое, когда мы пиитическое произведение не в самом себе рассматриваем, но относительно века и положения поэта, и достоинство произведений его определяем судя по тому, сколько он по тогдашним обстоятельствам успел или успеть мог. Критика российская с присовокуплением гиперболических похвал, воздаваемых отечественным писателям, и с отголоском французской критики насчет иностранных писателей. 3. Абсолютное, если мы, не обращая внимания на внешние обстоятельства, рассматриваем, по количеству удовлетворены требования искусства и выражена идея изящного. Критика германская. 4. Эмпирическое, если мы, не вникая во внутренний мир поэта, разбираем произведения его каждое порознь и вне связи, в которой они между собою находятся могут. Критика дилетантов, мачтаб действительный или обыкновенный свет; tout comme chez nous*. К сим можно еще присовокупить идеальное, когда мы стараемся постигнуть пиитический дух в его целостности. Ибо поелику поэзия

* Все, як у нас (франц.).

изображает внутренний человека мир в его целостности, то разные явления одного должны иметь между собою связь; и произведения поэта в отношении к нему то же, что планеты в отношении к солнцу. Восстанет когда-нибудь пиитический Коперник и укажет нам движения сих планет около своего солнца. Критика будущая.

40. При рассматривании иностранных творений искусства должно оставить национальные понятия и возвыситься до общей точки зрения. Многие без памяти выхваляют Гомера, а презирают Шекспира. Сие служит доказательством, что они ни Гомера, ни Шекспира не понимают. Гомера они хвалят, потому что не смеют коснуться венка бессмертия, освященного почти тридцатыю столетиями; Шекспира презирают, потому что он им несравненно ближе. Если бы они действительно постигли красоты Гомера, то око их не могло бы быть слепо к красотам вообще, какое бы время и какой бы климат их не произвел.

41. Критический разбор поэтического творения сам должен быть поэтический, потому что поэзию в прозе созерцать нельзя.

42. Знатоком искусства можно назвать только того, который созерцает произведения искусства как органическое целое, в духе художника; в дилетанте сия ясность идей превращается в темное чувство.

43. Толкуй, что хочешь,— книгу, картину, музыку, природу, человека и пр.— ты толкуешь или букву, или смысл, или дух. Буква все внешнее, наружное, тело, чрез которое дух вступает в мир явлений. Смысл — внутреннее свойство частей в отношении к целому, предвестник духа и как бы первая заря света. Дух — высшее безусловное единство буквы и смысла, самый свет, истинная жизнь.

44. Биограф должен быть критик, философ, оратор, поэт. Критиком он должен быть, чтобы ни себя, ни других не обманывать; философом, чтобы не упустить из вида прохождения рода человеческого чрез судьбы, посылаемые провидением; оратором, чтобы слог его имел ясность, важность, силу; поэтом, чтобы в творении его не фигурировали одни имена in vacuo*, но чтобы на определенной сцене действовали лица, со всею их индивидуальностью, и чтобы творение его имело синтетическое единство и было органическое целое.

58. Читая единственного Шекспира, кажется, живешь в действительном мире, в обращении с людьми всякого звания, возраста, пола, характера, видишь их страсти и сла-

* У безповітряному просторі (лат.).

бости, пороки и добродетели, хитрости и глупости, явные и скрытые. Мыслящий читатель может у Шекспира приобрести столько знания света и людей, как и тот, который с наблюдательным оком знакомится и обращается с людьми всякого звания, и едва ли достаточно целого века, чтобы видеть жизнь в таком многообразии. Никакой философ не в состоянии написать такой психологии, какую можно бы извлечь из творений Шекспировых; над весьма многими сценами психическая медицина могла бы делать свои наблюдения, как над действительными событиями.

66. Эстетика, основанная на вкусе, — то же, что покроя платья, основанный на моде; мода переменялась, и плата не годится; вкус переменялся, и эстетика не годится.

67. Эстетика не имеет целью руководствовать гения; но понимать его в его действиях и творениях, развивать и направлять чувство искусства.

68. Эстетика есть философия искусства. Но есть много философий искусства, в коих нет ни философии, ни искусства.

95. Истинно поэтическое произведение столь же неисчерпаемо, столь же бесконечно многообразно, как свет и жизнь. Не имеющий поэтического чувства сей истины не постигнет.

103. Под форму в искусстве разумеют обыкновенно произвольный образ, даваемый мягкой массе, остающийся, когда масса окрепнет. Это форма механическая. Органическая форма, которая одна причисляется творениям искусства, производится действием внутренней силы и совершается полным развитием содержания.

109. Творческая сила поэта и художника состоит в способности бесконечного и способности конечного; из первой проистекают идеи; вторая есть фантазия, сила, облекающая бесконечные идеи в индивидуальный образ.

114. В народной поэзии отражается характер народа; в ней сосредоточивается вся его жизнь, как внутренняя, так и внешняя; чудесное, таинственное, непостижимое ей свойственно.

Олексій Павловський

ГРАММАТИКА МАЛОРОССИЙСКОГО НАРЕЧИЯ

[...] Подробное описание древнего и нынешнего, физического и нравственного состояния страны сей составило бы превеликую книгу. Всяк знает, что она имела прежде сво-

их собственных владетелей, была разделяема так, как и другие области нынешней Российской империи, на княжения и уделы, после того на воеводства и поветы, потом на полки и поветы, потом на наместничества и уезды... Всяк знает, что малороссияне всем другим славянам единоплеменны и сохранили поныне некоторые свои обряды и суеверия, свойственные каждому народу дотол, пока он образуется просвещением. Всяк знает и то, сколь много они даже по сие время отличаются от всех других народов, и даже от своих единоземцев, одеянием, языком и многими другими свойствами, которые отчасти описаны в разных историях, землеописаниях, путешествиях и записках.

...Подобно действительно желающим сделать услугу Отечеству сочинителям, за потребное почел я заметить в «Грамматике малороссийского наречия» несколько мне известных малороссийских больших или малых сочинений. Они суть: напечатанная и публикою с удовольствием принятая «Перелицьована Віргілієва Енеїда»; «Диалоги рождественський и воскресенський»; «Вірша, говореная за порозькому гетьману на великдень»; «Замисел на попа» и еще некоторые*. Все сии сочинения, а особливо «Енеїда», сколь ни много заключают в себе истинных изображений характера малороссийского народа и сколь ни приятны, а может быть и полезны для чтения; но надобно быть весьма сведущим в малороссийском языке, чтоб совершенно ощущать их цену: столь трудны малороссийские фразы! Все они писаны в стихах; все они, кажется, заключают одну шутку; и все они малороссян представляют народом грубым, ретивым, суеверным и, следовательно, не заслуживающим почтенного места в бытописаниях; но ясно видеть можно, что в них вообще описывается во всей своей простоте малороссянин такой, до которого не долетел еще луч ни малейшего просвещения; а какой же народ не был груб, суевер, варвар, пока свет наук осиял его душу? И не видим ли мы уже великих пастырей, министров, полководцев, сочинителей, происшедших из малороссян? Помянутые сочинения внимающему читателю откроют множество источников судить об образе мыслей, о простоте вымыслов, о легкости изъяснений и о трудности фразов малороссян.

Я слышал вопрос: «К чему пригодна может

* Если бы я был уверен, что публика не сочтет мой труд излишним, то я охотно бы решился собрать сколько можно малороссийских сочинений и оные напечатать.

быть предлагаемая мною «Грамматика малороссийского наречия?» Признаюсь, что вопрос сей для меня тягостен. Филолог, измеряющий великое поле словесности, без сомнения, может найти в ней что-нибудь такое, что займет его душу: даже если он захочет в нужном случае употребить малороссийское наречие к разысканию некоторых исторических истин, то оно послужит ему, по крайней мере некоторым, к тому пособию. Читая Историю летописца российского подобного Нестора, я во многих местах чувствовал, что надобно бы знать язык малороссиян. История древних народов, между прочим, от того нам кажется неясною, что мы не имеем подобных грамматик, писанных в их времена. Самое обстоятельство познания урочищ, упражнений, обрядов, нравов какого бы ни было народа объясняется наилучше познанием его языка.

Просвещение, до наших времен в неподвижном почти состоянии в Малороссии бывшее, производит ныне удивительно успешные действия. Вселенная скоро увидит ее членом, получившим бытие свое в одно и то же мгновение веков со всеми другими членами великого тела Всероссийской империи; кто же нам тогда покажет истинный образ наших предков в прошедших временах, если мы не сохраним настоящего образа их мыслей и наречия?

Микола Цертелев

О СТАРИННЫХ МАЛОРОССИЙСКИХ ПЕСНЯХ

Года за четыре пред сим, находясь долгое время в Полтавской губернии, сделал я небольшой опыт собрания старинных малороссийских песней. Случай, помогавший многим открытиям, был виновником сего опыта. Нечаянно попался мне слепой, шестидесяти лет бандурист, который, подобно древним рапсодам, переходя из одного места в другое, воспеваает подвиги отечественных героев. Я списал все, что он знал, и с удовольствием увидел шесть старинных песней, к которым впоследствии присоединив и еще четыре таковых же, принял намерение издать оные.

Собирая старинные малороссийские песни, я уверен был, что не отыщу другой «Илиады»; но не сомневался также в том, что песни, сохраняемые столь долгое время народным преданием, могут остановить на себе внимательный взор наблюдателя. Не одни греки и римляне умели видеть и чувствовать. Невозможно, думал я, чтобы живое воображе-

ние малороссиян не воспламенилось чудными переворотами, претерпенными отечеством их; невозможно, чтобы люди, умеющие ценить прелесть спокойствия, не были поражены буйством татарских набегов. Предметы ужасные всегда поражают нас ранее приятных; эпохи бедствий и кровопролитий предшествуют истинной славе народов.

Памятники древности тем занимательнее, чем более удовлетворяют любопытству нашему касательно протекшего. Не смею в отношении сем ценить собранных мною песней; но если стихотворения сии не могут служить объяснением малороссийской истории, по крайней мере, в них виден пиитический гений народа, дух его, обычаи описываемого времени и, наконец, та чистая нравственность, которою всегда отличались малороссияне и которую тщательно сохраняют по сие время, как единственное наследие предков своих, уцелевшее от жадности народов, их окружавших!

Язык старинных малороссийских песней, конечно, далеко отошел от своего корня и еще далее от языка российского, но слово есть одежда мыслей; оно изменяется и временем, и политическими переворотами, и самым образованием народа. Намерение мое обратить внимание читателей не на слог, но на силу чувствований и красоту изображений певцов Малороссии, на ученых природою. Наречие упомянутых стихотворений для большей части русских покажется, может быть, странным и неприятным (оно устарело для самих малороссиян); но из того несправедливо было бы заключить, что и самые стихотворения странны и никуда не годны. Романсы трубадуров и песни древних скальдов, при всей необработанности слога их, заключают в себе много выражений и мыслей, которыми пленяются новейшие писатели. Наконец, справедливость требует заметить, что наречие малороссийское, бывшее некогда, так сказать, языком отдельным и господствующим в южных странах отечества нашего, не менее других языков способно к поэзии. Выпущение и прибавление в речениях некоторых слогов, соразмерное смешение согласных букв с гласными, весьма облегчают стихосложение малороссийское и способствуют гармонии оного.

Касательно достоинства старинных малороссийских песен как пиитических произведений можно назвать оные счастливым отпечатком первых времен стихотворства — поэзии безыскусственной, естественной. Везде видна в оных природа, везде слышны разговоры действующих лиц и редко, очень редко, сочинитель. Правда, что сии памятники народного гения, сохраняясь столь долгое время в изустных преданиях, много испорчены, впрочем, судя по некото-

рым стихам, убежавшим от искажения, можно думать, что они заключали в себе и силу выражений и прелесть гармонии. Это безобразные развалины, свидетельствующие о красоте разрушенного здания! Умиравший отголосок гармонии, слышанный некогда на берегах днепровских!

В доказательство доселе сказанного мною я приведу несколько примеров.

Молдавский господарь — объятый ужасом при вторжении во владения его Богдана Хмельницкого — говорит коронному гетману Потоцкому:

Уже почав він (т. е. Хмельницкий)
кінськими копитами землю орати,
Молдавською кров'ю поливати.

В песне, изображающей разлуку братьев, один на просьбу другого прекратить ему тягостную жизнь, отвечает:

Сього зроду не чували,
Щоб рідною кров'ю шаблі обмивали,
Гострим списом (копьем) опрощення брали.

Это та же счастливая оригинальная смелость, какую находим в стихах:

Под шеломами повиты,
Под щитами взлелеяны,
Острием копья воскормлены.

(Песнь о походе Игоря)

Вообще в песнях малороссийских все просто и благородно. Козак, рассказывая происшествие или открывая чувства свои, не отыскивал сравнений и подобий в местах отдаленных, но заимствовал оные из предметов его окружавших, например:

Не чорні хмари ясне сонце заступали,
Не буйні вітри в темній лузі бушували —
Козаки Хмельницького ховали,
Свого батька оплакали.

Какое прекрасное сравнение благоразумного правителя с ясным солнцем, печальных воинов с мрачными тучами, общего смятения с шумом ветра!

В другой песне хищные татары, нападающие на молодого козака, уподоблены саранче, стремящейся пожрать благословенную жатву, надежду земледельца.

Что касается до картин в целости, то они, кроме удачного выбора предметов, особенно отличаются естественностью и верностью изображений. Например:

Козак, ушедший из плена, спешит на родину; силы ему

изменяют, ослабев от ран и голода, он ложится на холме отдохнуть и — умирает; вдруг

Орли сизопірі налітали,
З лоба очі висмикали;
Вовки-сіроманці набігали,
Тіло козацьке рвали;
По тернам, по прияркам, жовту кість
жваковали.

Если бы искусный живописец взял кисть и с точностью начертал каждое слово поэта, мы бы увидели полную и вместе разительную картину! «На холме лежит умерший козак, сизые орлы выклевают глаза ему; серые косматые волки рвут тело и, растерзав на части, гложут между кустов желтые кости несчастного!» Потом сочинитель несколькими словами превращает сие мрачное описание в изображение тихой горести:

Де се взялась сиза зозуленька,
В головах сідала,
Жалібно кувала,
Як сестра брата або мати сина оплакала.

«Кукушка — символ горести малороссиян — поет над головою козака однозвучную, унылую песнь свою; как сестра оплакивает брата или мать сына!» Разбирая известного автора, заметил бы я в подобном случае искусный переход от ужаса к нежности; рассматривая же песню простого козака, я удивляюсь верности, с каковою выразил он движения своего сердца.

В другом месте прекрасно изображена буря, претерпенная козаками на море:

На Чорному морі,
На білому камені,
Ясен сокіл жалібно квилить, проквіляє,
Смутно себе має,
Що на Чорному морі недобре ся починає.

Истинно пиитическое вступление! Среди Черного моря, на белом камне, сидит сокол и криком своим возвещает бурю; но вот она начинается:

Усі звізди потьмарило,
Половину ясності місяця закрило,
З тої хмари буйної вітри вставали,
Судна козацькі на три часті розбивали.
Одну часть взяло
В землю Агарську занесло,
Другую часть гирло
Дунайське пожерло.
А третя зле ся має —
В Чорному морі потопає!

Можно ли описать природу вернее? «Звезды потухли, месяц чуть светит сквозь тучу, из недр ея с шумом вылетают буйные ветры, устремляются на козачьие судна, разделяют на три части; одну уносят в землю Агарян, другую пожирает челюсть дунайская, третья погибает среди Черного моря!» Прекрасные Оссиановы описания бури едва ли заключают в себе более живости и верности.

Посмотрим еще картину в другом роде. Татары, убив козака, хотят поймать лошадь его, но борзый конь

До табора прибігає,
По куреням гуляє,
Острими копитами землю копає,
Смутно ржучи козака свого викликає.

Подобное изображение не испортило бы лучшей поэмы: я вижу, кажется, как буйный конь прибегает во стан, смутно ходит между шатров, острыми копытами роет землю и унылым ржанием вызывает козака своего! Что же делают при виде сем товарищи храброго? Бросаются к оружию, скачут в поле, отбивают у татар тело сподвижника своего, останавливаются и

Острими шаблями суходіл копають,
Шапками, приполами персть вибирають,
Івану Коновченку високу могилу насипають,
В семип'ядні пишалі гримають,
У суремки вигравають,
Славу козацьку вихваляють.

Вот картина, достойная искусной кисти, прекрасное изображение героических того времени обычаев! Посреди поля козаки острыми саблями роют могилу, опускают в одну тело убитого своего товарища, шапками носят землю, насыпают высокий холм, стреляют, трубят в трубы и наконец с унылой песнею в честь храброго оставляют печальную могилу его.

Приведенных мною примеров, кажется, достаточно для того, чтобы читатель мог о картинах, встречающихся в старинных малороссийских песнях, сделать основательное заключение; что же касается до чувств, то сие и того удобнее: малороссийская поэзия ими исполнена. Вообще проглядывает в одной тихое уныние, повсюду сопутствующее поэту. Может быть, причиною сему бедствия, непрерывно более трех веков отягчавшие Малороссию и бросившие, так сказать, на самый характер народа какую-то тонкую тень печали. Обыкновенно изображается в малороссийских песнях смерть какого-нибудь козака, неожиданный поход, набеги татар, несчастная любовь и тому подобное. Вот как,

например, мать отправляет на чужую сторону сына своего, гонимого вотчимом:

Иди ти, сину, меж чужії люде,
Чи не лучче тобі на чужині буде?
Тяжко, тяжко мені тебе з дому одправляти,
А ще тяжче біля себе в знегоді держати!
Хоч поїдеш на чужину, сльози мені лити;
Хоч оставлю тебе, синку, повсякчас тужити!

Здесь видно сердце матери, раздираемое настоящим горестным положением сына и неизвестностью, которая грозит ей в будущем. «Тяжело, тяжело, говорит она, расстаться с тобою, сын мой; но и того тягостнее всечасно видеть тебя в несчастии! Поедешь ли — я должна лить слезы, останешься ли — страдать всечасно!» Она желает и страшится разлуки: что может быть мучительнее положения сего? Сочинитель, конечно, не имел никакого понятия о правилах поэзии: не знал ни Горация, ни Буало, ни Батте, ни Эшенбурга — но природа, щедрая к любимцам своим, внушила ему сии счастливые выражения.

Вслед за приведенными мною стихами изображена минута отъезда козака из дому: уже он изготовился в путь, и вот:

Старшая сестра вороного коника выводитъ,
Середня збрую срібную виносить,
Щонайменща гірко ридає,
Словами промовляє:
З якої тебе, брате,
Сторононьки ждати?

С какою точностью изображены горестные минуты разлуки, когда сжатое сердце не в силах бывает открыть себя, когда желаем и боимся прервать тягостное молчание! — В задумчивости стоит козак, старшая сестра выводит ему коня вороного, средняя выносит доспехи козацкие, мертвая тишина окружает всех, наконец, меньшая сестра, как бы преодолев себя, спрашивает, рыдая: с какой стороны ожидать тебя, брат мой? Козак отвечает:

Возьми ти, сестро, жовтого піску
Да посій ти, сестро, на білому камені;
Коли буде жовтий пісок виростати,
Зеленим барвінком камінь устїлати,
В той час буду до вас прибувати!

Стихи сии кроме удачного изображения горести козака, привязанного к отчизне своей и родным, представляют вместе способ выражаться подобиями и сравнениями или, лучше сказать, признаками — способ, свойственный всем народам во время младенчества их; у литераторов же из-

вестный под названием эмфазиса. Так нередко то, что вначале происходит от нужд и бедности народа, впоследствии составляет роскошь его! Но обратимся к рассматриваемой нами песне: Козак уезжает, уже он чуть виден вдали, где же родные его?.. В конце деревни зеленеет холм, несколько женщин в унынии стоят на оном, простирая по дороге печальный взор свой, это они, это его родные. Долго, долго провожают они глазами любимца своего, наконец козак сокрылся и печальное семейство с горестию возвращается домой, дабы еще более его оплакивать!

Довго вони на могилі край села стояли,
Довго, довго козаченька вічми провожали,
А ще довше вони його дома оплакали.

Какое чувство и живость изображения! Читая место сие, невольно вспоминаю трогательную разлуку Гектора с Андромахой. Малороссийский сочинитель, без сомнения, не читывал «Илиады» и не слыхал о Гомере; но законы природы общи и неизменны. Человек, истинно тронутый предметом своим, говорит ясно, резко и часто весьма сходно с другим, отдаленным от него и пространством и временем, но находившимся в подобном положении.

Наконец, во многих малороссийских песнях, как я выше упомянул, изображены обычаи и характер народа. В одном месте видно, например, то счастливое время, когда четыре вола и две лошади составляли богатство; в другом одежда и домашние обряды малороссиян; в ином гостеприимство их, почтение к родителям, уверенность в Провидении и тому подобное...

Ізмаїл Срезневський

НЕСКОЛЬКО ЗАМЕЧАНИЙ О КРИТИКЕ

Из истории человечества можно заметить, что в непросвещенные времена люди отдавали более справедливости талантам своих собратьев и признательнее были в недостатке собственных, нежели во времена просвещенные. Таким образом, когда первые гении, проникнув в тайнства природы и подражая ей самой, попали на счастливую мысль, что можно изображать оную человеческим словом и голосом и тем придать ей более красоты, блеску и величия, нежели сколько заметить могут обыкновенные умы, тогда первые творения их произвели во всех дотоле неиспытанное удовольствие. Все слушали их с восхищением и даже не вери-

ли, чтобы сие могло быть вместилищем в способностях человеческих, почему приписывали все высшему вдохновению. Они не только не осмеливались судить об их творениях, но не могли приискать приличнейшего уважения самим творцам, как приписать им происхождение от богов, что доказывают баснословные повести об Орфее, Амфионе и пр. Самое невероятное возвышение действия гениев на своих современников доказывает такое почтение и удивление оным. Итак — первый период обнаружившейся поэзии и красноречия был периодом всеобщего удивления и признательности.

Но всеобщее удивление и признательность скоро возрождают соревнователей. Таким образом могли появиться острые умы, которые, проникнув в тайну гениев, сами силились приобрести славу их своими произведениями, и, может быть, некоторые в том успели, а особенно хвастливые люди, которые обыкновенно сами умеют возвышать свои дарования велеречивыми похвалами. Стечение таковых соперников естественно должно было возродить спор между слушателями, кому из них отдать преимущество. Тогда мало-помалу завеса заблуждения начала спадать, и произведения умов начали слушать с большею примечательностью и разборчивостью. Ум человеческий стал смелее. Начали доискиваться причин, почему что нравится или не нравится в выражениях, описаниях, ходе и порядке повествования и пр. Таково, кажется, было первое начало критики.

Но такая критика, основанная на своенравных мнениях каждого, не могла принести существенной пользы для очищения языков и вкуса; и гении, которые во всей мере чувствовали свое преимущество пред другими, принуждены были доверять более своим талантам, нежели полагаться на неосновательные суждения других. Они, хотя без намерения, составляли для себя правила, сообразные природе, но следовали им, не выдумывая никакой системы. Образование гениев состояло, может быть, только в особенной внимательности к произведениям прежде бывших гениев и в замечании их красот и недостатков.

Итак, период устной и произвольной критики до того времени, когда она стала зависеть от справедливого мнения здравомыслящих людей, должен быть очень продолжителен. Поелику — когда начали вникать в выражения гениев, всякий по своему наречию, то споры и сомнения в правильности оных заставили наконец подумать, что нужно сначала положить определительные правила языка и изменемости его; когда начали вникать в мысли гениев, разбирать связь и последствие мыслей, тогда распри и состоя-

зания в рассуждении правильности оных подали случай здравомыслящим умам подумать: не возможно ль и самые мысли подчинить определенным правилам и формулам, по которым можно бы было судить о правильности их; когда начали обращать внимание на украшения, кои, будучи рассыпаны, как драгоценные перлы, в образцовых произведениях, невольно увлекали ум и сердце, тогда проникательные умы начали делать догадки, что и самые украшения можно подчинить правилам; когда начали исследовать приличие и неприличие выражений, мыслей, украшений, сходство или несходство их с природою, с образом жизни и пр., тогда вздумали, что и эти предметы можно некоторым образом подвести под общие правила. Итак мало-помалу увидели, что знание грамматики, риторики и пиитики, логики и эстетики суть необходимые подпоры здоровой критики, и кто хочет давать истинную цену какому-нибудь эстетическому произведению, тот сначала должен исследовать оное по всем упомянутым наукам, а без того суд его не будет основателен и не может заслужить доверенности.

Критика есть самая любимая дочь философии и самая искренняя подруга логики. Я не говорю здесь о той критике, которую часто величают этим именем, которая, как женщина, подверженная истерическим припадкам, на всех и на все кричит без толку: и то не так, другое не по ней, третье не у места, четвертое не хорошо и пр. Такая бешеная критика есть самозванка и самая ненавистная неприятельница истинной, постоянной, здоровой критики. Не говорю о той величавой критике, которая, надеясь на свою важность, как жеманная придворная дама, с важным тоном спрашивает своих поклонников: «неправда ли, что это слово не хорошо? Вы со мною согласитесь, что эта мысль никуда не годится?» и пр. И ожидает на все беспрекословного ответа: «точно так! ваша правда!» Потом почитает за нужное обратиться к самому сочинителю, смеяться над его поступками, воспитанием, происхождением, неловкостью и пр. Не говорю о той хладнокровной критике, которая, будучи глуха для впечатления нежных звуков лиры и слепа для рассмотрения очаровательных красот природы и изящных произведений человеческого, почитает все изящное безделками, не стоящими внимания, так, как один жалкий геометр, прочитав «Ифигению», спросил: «какая же теорема этим доказывается?» Я понимаю такую критику, которая без всякого пристрастия рассматривает произведения ума и воображения с искренним участием. Эта критика поступает с писателями точно так, как благоразумная и нежная мать с детьми, похваляя в них хорошо и останавливая от худо-

го, с намерением сделать их впредь осторожнее. Она научит нас правильному суждению о эстетических творениях без всякой личности; она не только не охладит в нас чувствований к изящному, но усовершенствует оные; она, если мы захотим сами быть писателями, увеличит силу воображения и подкрепит оную силою рассудка. Такою-то образованной критикой руководствовались все лучшие древние писатели, чрез что и по сие время заставляют нас себе удивляться. И новейшие писатели, предполагавшие себе целию славу в потомстве, рассматривали с помощью таковой критики свои творения и не ошиблись в предположении.

Все знают, что цель критики состоит не только в том, чтоб отыскивать в эстетическом творении худое, но и по достоинству восхищаться хорошим. Напротив того наши филологи, — к сожалению, очень многие, — взялись за одно первое, и, тщательно стараясь отыскивать погрешности, еще тщательнее стараются уколоть или обругать самого писателя. Следствием этого было то, что и самая идея критики совершенно изменилась, унизилась. Чего ж они хотят? Думают ли чрез это возвысить успехи литературы? Но брюзгливый воспитатель, который с утра до вечера ворчит на своего воспитанника за самые маловажные ошибки, наконец ему наскучивает и делает его упрямым в самых больших погрешностях. То же делают и наши филологи. Они только заставляют презирать их бранчивые упреки и суждения и оставляют писателей не только не исправившимися, но часто упрямыми защитниками своих погрешностей и потому для литературы не предвидится никакой пользы от их рецензий.

ПЕРЕДМОВА ДО «УКРАИНСКОГО СБОРНИКА»

«Украинский сборник», которого издание начинаю этой книжкой, должен быть, по моему предположению, собранием всякого рода памятников народности украинской, народности той части южнорусских славян, которая, не будучи отделена резкою чертою в смысле этническом от другой части — галицкой, отделена однако от нее в отношении политическом, как нераздельная часть Российской империи, и, не только по старой привычке, но и по местному своему положению, может быть преимущественно названа украинскою. Что касается до цели издания «Украинского сборника», то она понятна из посвящения: местные собрания и наследования должны быть основанием всякого рода собраний и наследований общих. Не будучи беден материалами

и желанием исполнять предпринятое дело добросовестно и прилежно, я надеюсь, что мой сборник будет хоть в некоторой степени достоин внимания тех, именем которых его украшаю.

Я начал «Украинский сборник» «Наталкой-Полтавкой» Ивана Петровича Котляревского и, кажется, не мог выбрать лучшего начала: а) «Наталка-Полтавка» была не только одним из первых книжно-народных произведений Украины, но вместе и первым сборником памятников украинской народности, образцом для всех последовавших; б) «Наталка-Полтавка» имела сильное влияние на изучение украинской народности, можно сказать — пробудила его, и до сих пор остается лучшим указателем почти на все важнейшие стороны, с которых должно изучать украинскую народность. Можно бы после этого и не упоминать о том, что «Наталка-Полтавка» из книжно-народных украинских произведений большего размера по своему внутреннему достоинству занимает первое место, что она более всех любима во всей Украине, что наконец она досель не была издана и переписчиками искажалась все более и более. Таким образом «Наталка-Полтавка», занимая первое место в моем «Украинском сборнике», может быть, с одной стороны, считаемая как бы вступлением ко всему, что будет за нею помещаемо в нем, а с другой останется навсегда одним из лучших его украшений. Долгом считаю посему принести мою признательность Ивану Петровичу Котляревскому за то, что он дал мне возможность не только быть издателем одного из лучших его произведений, но и начать им, а не чем другим, мой «Украинский сборник».

За первую книжкой будут выходить одна за другою следующие книжки Сборника в разные сроки по мере возможности. Каждая из них составит сама по себе особенное целое. Излишним считаю вперед говорить о том, что в каком виде постепенно войдет в мой сборник: пусть каждая книжка его говорит сама за себя.

Долг мой будет — прислушиваться к мнениям, советам и желаниям людей, знающих дело или принимающих в нем участие, и, по мере возможности, исполнять всякое дельное желание, пользоваться всяким добрым советом, уважать всякое искреннее мнение.

ВЗГЛЯД НА ПАМЯТНИКИ УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ СЛОВЕСНОСТИ

Письмо к профессору И. М. Снегиреву

В настоящее время, кажется, уже не для кого и не для чего доказывать, что язык украинский (или, как угодно называть другим, малороссийский) есть язык, а не наречие — русского или польского, как доказывали некоторые; и многие уверены, что этот язык есть один из богатейших языков славянских; что он едва ли уступит, например, богемскому в обилии слов и выражений, польскому в живописности, сербскому в приятности, что это язык, который будучи еще не обработан, может уже сравниться с языками образованными, по гибкости и богатству синтаксического — язык поэтический, музыкальный, живописный.

Но может ли, должен ли он в настоящих обстоятельствах продолжать свое развитие и сделаться языком литературы, а потом и общества, как было отчасти прежде, или же его удел остаться навсегда языком простого народа, беспрерывно искажаться, мало-помалу вянуть, глхнуть среди терний других языков и наконец исчезнуть с лица земли, не оставивши по себе ни следа, ни воспоминаний?

Нет! какая бы участь ни ожидала его, что бы ни делало с ним легкомыслие и случай, он не исчезнет, и если б даже он не имел надежды на славу литературную, он оставит свои песни и думы и долго будет памятен подобно языку труверов и скальдов. Если б он не имел надежды на славу литературную, сказал я, — но он имеет и сию надежду, хотя и слабую, хотя еще и в зародыше, но имеет. И почему же глубокомысленный Сковорода, простодушный Котляревский, богатый фантазией Артемовский, всегда игривый, всегда увлекательный Основьяненко и еще несколько других, польстивших обещаниями и надеждой выждать от них что-нибудь достойное Украины — почему должны они остаться одни в доселе дикой пустыне украинской литературы. Язык Хмельницкого, Пушкаря, Дорошенко, Палия, Кочубея, Апостола должен, по крайней мере, передать потомству славу сих великих людей Украины. Под щитом и покровом мудрого правительства, под призором монархов, покровителей отечественного просвещения, он может иметь эту надежду. Представляю себе ту счастливую годину, когда Россия, сильная душой, сильная волей, сильная умом, будет сильна в мире и словом; незаменная отчизна своих граждан станет отчизной всех других народов, всех наук, всех художеств, всех литератур.

Будем радоваться надеждой — и не предадим забвению того, чем уже можем гордиться; не оставим в пренебрежении тех драгоценностей, какими уже владем или можем овладеть, если не будем равнодушны и доверчивы к памяти народной.

Но чем можем мы гордиться? какими драгоценностями владем? Эти вопросы остаются доселе нерешенными, даже нетронутыми. Впрочем, да не подумает читатель, что я осмелился приняться за этот труд. Нет, это еще рано. Мое намерение указать только на важнейшее, сделать не больше, как общий очерк памятников народной словесности украинской; и очень рад, если упушу из виду не все, что заслуживает особенное внимание любителей.

ОБ ИСТОРИЧЕСКОМ ЗНАЧЕНИИ РУССКОЙ НАРОДНОЙ ПОЭЗИИ

Рец. на Сочинение Николая Костомарова.
Харьков. 1845

У нас теперь уже не редкость услышать слово о народной поэзии, не странность посвящать ее изучению месяцы и годы и писать о ней статьи и книги: шаг вперед и тем более утешительный, что мы его перешагнули не на помочах наших западных пестунов, а сами собою, управляемые своею собственною сознательною волею. Не без того, чтоб слова знатоков не мешались тут со словами невежд; но зато и в числе знатоков можем указать на таких, каких немного в целой Европе. Доказательством служит между прочим и книга Костомарова, которой заглавие выставлено в начале этой статьи, книга драгоценная не для одних русских любителей народности, но для Гриммов и Тальви столько же, как и для Сахаровых и Снегиревых, Караджичей и Колларов. Взгляды сочинителя у нас новость: но на западе они еще более новость: у нас были по крайней мере намеки на некоторые из них, а там... просмотрите сочинение Тальви «Charakteristik der Volkslieder», лучшее из всего, что до сих пор было об этом написано, и увидите разницу по крайней мере на столько же, на сколько есть разница между изучающим народности из книг, и тем, кто им и народу посвящает свою жизнь, или между народом, отделившимся от своего народного, и тем, который несмотря на влияние чужины, бережет свою народность как драгоценное наследие предков. Костомаров высказал в своей книге не все, что бы должен был высказать, оставил многое на доделки; но и в таком виде,

в каком книга вышла, она драгоценный подарок для литераторов и ученых и занимает одно из видных мест между книгами о народной поэзии, вышедшими в последнее время.

Книга печаталась в небольшом числе экземпляров, и потому не лишним будет передать хоть в немногих словах ее содержание и познакомить, хоть с некоторыми мыслями сочинителя тех из читателей, которые не будут иметь случая прочесть самую книгу. Кстати я брошу иногда и слово от себя о том, что, по моему мнению, должно было быть рассмотрено автором иначе.

Были три причины, говорит сочинитель, пробудивших любовь к произведениям народной поэзии: 1) литературная — следствие упадка классицизма: враждующие стороны классицизма и романтизма помирились на идее народности; 2) политическая, происшедшая из отношений правительств и народов; 3) историко-сциентифическая. Выписываю несколько слов о последней: «Повествуя о событии или описывая историческое лицо, историк должен передать изображение своего предмета так, чтобы читатель мог отличить его от других и понять. Для этого он должен изучать все то, что в мире человеческом кладет на разумное существо печать различия, — место и время, народ и век. «Это изучается всего лучше из народной литературы, народной поэзии». Если кто хочет изучить и узнать человека, то должен следить за ним в те минуты, когда он действует не думая, как ему выступить, каким показаться, когда он вовсе не замечает, что за ним присматривают: в противном случае он старается показаться таким, каким ему быть хочется. Для узнания народного характера надобно поступать так же; надобно искать таких источников, в которых бы народ высказывал себя бессознательно, — и к таким-то источникам принадлежит литература: она есть выражение общества, особенно литература народная, особенно народная поэзия, особенно народная песня, «выражая чувства не выученные, движения души непритворные, понятия не занятые, выказывая народ, каким он есть, и принадлежа народу как единому лицу».

С этим, кажется, нельзя не согласиться; тем не менее и странно, и жаль, что говоря о народной поэзии русской, сочинитель говорил только о песнях и как будто с умыслом забыл сказки, нередко отличающиеся от песен только внешним складом.

«Вообще, продолжает сочинитель, в значении важности для деписателя, песни могут быть рассматриваемы в следующих отношениях: 1. как летописи событий, источники для внешней истории; 2. как изображения народного быта,

источники для внутренней истории; 3. как предмет филологического исследования; 4. как памятники воззрения народа самого на себя и на все окружающее». «Сочинитель обращает внимание на это последнее отношение, видя в нем самое важнейшее и непреложное достоинство песен, и в книге своей рассмотрел песни русского народа с этой точки зрения, т. е. «как народ нам высказал в своих произведениях свою собственную жизнь — духовную, историческую и общественную». Под именем первой он понимает взгляд на отношения человека к высшему существу и природе; под второю — его прошедшую политическую жизнь; под третью — как прошедшую, так и настоящую жизнь его, рассматриваемую *in status quo*, взятую как бы в один момент его существования».

Просмотрим содержание всех трех отделов сочинения. Не напрасным считаю впрочем прежде заметить, что сочинитель понимал под названием «русского народа» не одних великоруссов, а оба его отдела — северный и южный. Кому покажется это странным, тот пусть подумает, не страннее ли делить его на два народа, не более ли различия между северными и южными немцами, или между северными и южными французами, нежели между северными и южными русскими, и между тем есть ли хоть какая возможность делить немцев или французов на два народа? (Ни слова о белоруках: это часть великорусского отдела).

[...] Есть еще нравственные думы, в которых показываются отношения детей к родителям, братьев, супругов, друзей между собою, и пр.» От всех этих песен должно отделить вирши, созданные большею частью студентов семинарий и академий: язык в них «письменный», изложение отзывается педантизмом. В песнях обыкновенных есть тоже черты религиозные, и главная, по мнению сочинителя, безусловная преданность воле божьей. «Когда Украина страдала от притеснений ляха, народ со смирением искал причины своих бедствий в несправедливых судьбах божиих: «Тільки бог святий знав, що він думав, гадав, як на українську землю недолю посилав». «И теперь бедный берлак-горемыка с таким же смирением переносит свое горе: «Такая, боже, твоя воля, то несчастная моя доля». «Притом несчастье, по народному понятию, есть следствие грехов наших: «за що, говориться в одной думе, став нас господь видимо карати, хліба-солі збавляти? За те, що не стали ми бога почитати, отця-неньки шанувати, ближніх сусідів стали безневинне зобижати,— тим у нас і порядку не стало ставати». «С такими понятиями малорусс равнодушно переносит горести и бедствия земной жизни. Одна только надежда, одна от-

рада для страдальца в вере. Страдая оно молится, молясь надеется, надеясь верит».

Прочитав эту главу, нельзя не пожалеть, что сочинитель не имел средств обрисовать религиозность великоруссов: отличие их от малоруссов высказалось бы тут в ярких красках.

Отделивши в главу о религии одни христианские верования народа, сочинитель соединил все другие понятия и суеверия во второй главе — о природе. Тут, заметя, что в песнях народных рисуется природа, среди которой живет народ, он продолжает: «В предметах природы народ ищет жизни, а не призраков, хочет с ними сообщаться, не только телесно, но и духовно. В природе есть для человека смысл, применительный к его общественному существу. Человек видит в окружающих его предметах не одну грубую безжизненную материю: напротив того в нем есть тайное око, которое видит, что и грубая материя имеет связь с духовным существом,— есть тайный голос, который указывает, в чем состоит эта связь. Народ мало того, что вносит в свои произведения образцы физической природы,— он оживляет ее; природа получает в глазах его разумное бытие. Таким образом предмет телесный, входя в произведения народной поэзии, получает в ней духовное значение, которое является в форме применения к быту нравственного существа: это называется в обширном смысле **символом**. Народные символы, расположенные в системе, составляют символику народа, которая служит нам важным источником для уразумения его духовной жизни. В общем смысле символика природы есть продолжение естественной религии. Переходя к символике русского народа, сочинитель находит, что она имеет три рода оснований: 1. некоторые символы имеют свое основание прямо в природе и совершенно ясны; 2. другие основаны на историческом употреблении известного предмета в жизни предков народа; 3. наконец есть такие символы, которые основаны на старинных мифических или традиционных сказаниях и верованиях, составляющих достояние народного баснословия». По предметам же сочинитель делит русские символы на пять разрядов: 1. символы стихий небесных и стихий с их феноменами, 2. символы местности, 3. символы царства ископаемого, 4. растительного, 5. животного. В рассмотрении символов сочинитель ограничивается только теми, которые представляются ему в царствах растительном (цветы и травы, деревья) и отчасти животном (птицы), и тут высказывает много замечаний и сближений, которые делают честь его наблюдательности и знанию народной русской поэзии.

Как ни любопытна впрочем эта глава, взгляд сочинителя тем не менее кажется односторонним. Ограничивать одну символикой весь круг поэтического взгляда народа на природу нельзя. Символ есть только образ, представитель идеи, телесное напоминание о ней, ее условная форма; а народ, как и всякий человек, идет и находит в природе не одни только образы своих идей, не одни только формы, которыми может обусловить свои идеи, но и идеи, в ней самой живущие, не ему подвластные, а им владеющие, идеи силы, правящей всем миром, частные силы, на которые глядит он, как на лучи всемирной силы. Сознание сил в природе одно только и может одушевить его поэтический взгляд на природу: все другое служит только прикрасой выражения его поэтических дум. Этим сознанием сил в природе творит он для себя мифы о том, где какую силу увидел он в природе, как она им владеет, как может над ним тяготеть или ему помогать,— и в этих-то мифах выражается взгляд его на природу.

[...] Историческую поэзию малорусскую «можно назвать исключительно народной летописью важнейших происшествий гетманщины». Сочинитель делит ее на три цикла, которые впрочем скорее можно назвать периодами народной жизни: 1. Турецко-татарский. 2. Польский и 3. Русский. В песнях турецко-татарского цикла описываются «подвиги козаков на берегах Дуная, морские походы козаков, татарские набеги и степная война с татарами». Герои — Байда, Свирговский, Серпяга, Кушка, Богулавец, Коновченко, Голота, Азовские братья и пр. «Второй цикл относится к периоду войны козаков с поляками». Герои — Наливайко, Тетеренко, Полтора-Кожуха, Хмельницкий и его полковники и пр. К третьему циклу причисляет сочинитель все песни, относящиеся к событиям после 1654 года. Герои — Виговский, Пушкарь, Юрий Хмельницкий, Палий, Мазепа и пр. Неясно представляет сочинитель содержание песен о гайдамаках XVIII века, а из них бы стоило составить особенный цикл, равно как из песен о падении Сечи. Как бы то ни было, страницы об исторических песнях малорусских одни из самых лучших в целой книге.

В главах пятой и шестой сочинитель изображает общественную жизнь русского народа, как она является в народных песнях. В жизни великорусской он выбрал типы царя, боярина, удалого доброго молодца, разбойника, козака, солдата; а в жизни малорусской — типы козака, чумака, бурлака, поселянина, парубка, мужа, рекрута, девчины, молодницы, матери, сестры, знахорки, пана, жида, цыгана, поляка, москаля, неверного. Нельзя сказать, что

выбор неудачен; но многое пропущено: так между типами великорусскими недостает вовсе женщины, нет бусурмана и немца, нет дурака и пр., и пр., а между малорусскими нет гайдамака. Главы эти, впрочем, самые лучшие, самые занимательные в целой книге.

До О. М. Бодянского

(17.9.1846)

Почтеннейший Иосиф Максимович!

Я замедлил несколько времени этим письмом в ожидании получения отдельных экземпляров статей, напечатанных в «Журнале Министерства». Посылаю вам на суд и прошу, чтобы Вы мне не отказали в откровенном мнении вашем: ценя вас столько, я не могу не желать от вас советов и поправок, и чем строже и внимательнее будете к моим ошибкам, тем это будет для меня лучше, тем более выкажете ваше дружеское расположение. Прежние статьи, выходявшие в Петербурге, подвергал я цензуре Прейса: но последняя должна была этого лишиться и следовательно вышла как бы вчерне. Теперь мне надобно обращаться к вам, от вас желать той дружбы, которою одолжал меня Прейс. Дайте мне надежду на это — и если не хотите отказать мне в этом, начните строгостию суда и откровенностию. Посылаю вам еще малороссийскую летопись, Вам для пользования, Обществу древностей во владение. Я сравнивал этот список с двумя другими и не нашел ничего, что б можно было заметить, как вариант, годный в рукописи XVII—XVIII в. Можно заметить разве только то, что в одном из списков есть общее название летописи такое: «История о начале и происхождении Малороссийского народа и Казаков до подклонения их под державу Российского Скипетра», и кроме того в обоих списках помещено оглавление 25 сказаний и двух грамот. В подданной обозначено место, где оканчиваются оба списка. Из летописей, сколько-нибудь подробных, эта есть самая старая, сколько мне случалось их видеть. Другая летопись, которую сообщу вам со временем, есть летописец, в котором выражено о начатии войны с окрестными царствами, королем польским, султаном турецким и ханом крымским и т. д. Она, кроме краткого предисловия на 4-х страницах, заключает в себе события от 1648 до 1702 г., а величины, такой же как посылаемая теперь. Не посылаю ее теперь потому, что должен сличить с университетским списком. Все другие летописи

мои на чердаке и я сам не знаю, как до них добраться; но будьте уверены, что все будет у вас. Кулиш мне подробно писал о вашем намерении издавать все малоросс. летописи одну за другою: чудесное дело, и я не только не прочь, но душою рад, если могу чем-нибудь быть вам полезным. Кстати скажу, что Кулиш меня обидел, ни из того, ни из сего он стал меня упрекать в недоверии к вам, советывать мне быть к вам доверчивее и т. д. Я радовался, что он принимает такое живое участие в успехе вашего предприятия, но я не мог не огорчиться упреком, совершенно напрасным и неуместным. В первый раз обрисовался он передо мною с такой дивной и незавидной стороны. Оправдайте меня перед ним сами: был ли с моей стороны когда-нибудь какой-нибудь намек, чтоб я мог отказать вам или кому-нибудь, кого бы я уважал подобно вам. Я делюсь даже с полужнакомыми, если они того стоят, так мой «Малор. Словарь» переписан уже раз десять. Песни не исторические отдал Кулишу. Летописи передаю вам, свадебные обряды — Сементовскому; рад бы отдать малор. пословицы для тщательной отделки кому-нибудь, разумеющему дело и т. д. Но довольно об этом. Брошюры в двойном экземпляре передайте в библиотеку общества.

Григорій Квітка-Основ'яненко

СУПЛІКА ДО ПАНА ІЗДАТЕЛЯ

Любезний мій приятелю!

Дойшла до мене чутка, що ти хочеш і в нас, по московській моді, збити книжечку, а як її по-нашому назвати? — не вмію; бо й москалі — не ті москалі, що живуть у Москві, а такі, що не з наших, а з расейських, — що кріпко в них кохаються, і ті, не вмівши її по-своєму назвати, зовуть по-німецьки; так нехай же по-нашому буде: збірник. Спасибі тобі за сюю працю. Через тебе будемо знати, хто з наших слобожан та й з гетьманців що і як komponує. Ще ж я чув, буцімто хочеш тут же пригулити дещо і по-нашому писаного. За сюю вигадку аж тричі тобі дякую. Нехай же знають і наших! Бо є такі люди на світі, що з нас кепкують, і говорять, та й пишуть, буцімто з наших ніхто не втне, щоб було, як вони кажуть, і звичайне, і ніжненьке, і розумне, і полезне, і що стало бить, по-нашому, опріч лайки та глузування над дурнем, більш нічого не можна й написати.

О бодай їх вже з такою думкою! Хіба ж не живо вчис-

тив пан Котляревський «Е не я»? Еге! Об нім і досі Москва товче й перетовкує; і з якого боку не заїде, сплесне руками та й каже: «Ну так, славно!» А пан Артемовський-Гулак мало понаписував про «Твардовського», про «Солопія», про «Собаку» або «Гараськові оди» не мудро розказав по-нашому? Що, може у іншого, хто читав, так і досі кишки болять від сміху, а в іншого — як там кажуть — трохи лишень шапка не загорілась. Так хіба він просто писав? Адже і тепер бажать у місячні або в тижневі книжечки хоч півтретя його стиха. Нехай же й пан Гребьонкін викине «Полтаву», що перероблює з московської: нехай, кажу, не боїться нічого та, як там кажуть, іздасть її типом, так там і таке буде, що хоч не хочеш, а заколупне тебе за душу, а де й серденько защемить; буде й таке, що, читаючи, слізюньки тільки кап-кап! Та є й другі-прочі, що на стихах, — на стихах, а то таки і просто розмовою пишуть... Так що ж будемо робити? Не второпать по-нашому, та й ворчать на наші книжки: «Ета нешто па-чухонські. Зачим печатать, кагда ніхто не «розуміє».

Га-гай! Хіба ж тільки й світа, що у вікні? Тривайте-бо, панове! Не дуже сікайтесь! Є ще на світі православне християнство, що вміють і люблять по-нашому читати. Не усе ж для москалів; може б, треба і для нас що-небудь, щоб і ми... знаєте, не усе, а так... дещо... потроху... дечого знали, а то по-вашому так ми... так собі... де нам за вами?.. Гм! Надогад буряків, щоб капуста дали.

Та ще ж на своїм віку видав і таких, що як попаде нашу книжку та переворочує її, переворочує, мов голодна беззуба собака шкоринку, котрої не вкусить, та, не розчухавши, що для чого і против чого писано, зараз, щоб аби що-небудь сказати, аби чим-небудь нашого братчика занехаяти, а самому похвастати, зараз, кажу, і гукне: «Кавика не там! Оксія не туди! Хвалш! Треба наш йоринь ный! Я усе знаю і зараз побачу, де що не так». Ой гляди лишень, пане Усезнаю, щоб не було і з тобою того, що з Терешком-шевцем.

А що там з ним було? Ти, може, приятелю, не позабував того, що змалку у школі вчив, так і згадаєш якусь латинську побрехеньку, що я тобі по-своєму розкажу; я чув її від Панаса Пістряка, а він чув її ще в школі від самісінького нашого дяка, пана Олексія.

Отже-то, коли хоч, той приліпи сю побрехеньку у свій збірник; може таки котрий із скалозубів, охочий других гудити, а самому талану нема що-небудь путне написати, захоче покепкувати над твоєю «Зірочкою», та наше, хоч

не зовсім по верхам, а хоч і по складам, прочита і через десяте п'яте уторопае, та й почуха потилицю, і усом закрукити, та й... помовчить; то й то добре: одною брехнею на світі менш буде.

Коли ж будеш її печатать, то пожалуста, доглядай, щоб у мой побрехеньці не наварнякали якої нашої мови на московський лад. Нехай наші як хто зна, так своє й пише; а я думаю, що як говоримо, так і писати треба. О! Добре б, братику, було, якби ми так говорили, як у книжках пишуть: а якби ще так і робили, так би й не було на світі нічого луччого!

Нехай же тобі, братику, бог помага на добрее діло. А мені вір, що я тебе і поважаю, і шаную, і дуже дякую за твою працю для слави слобожан і для нашої потіхи і пользи, і що я повік тобі на услугу щиро готовий

Грицько Основ'яненко.

Липня у п'ятое число
1833 року

[ПИСЬМО К ИЗДАТЕЛЯМ «РУССКОГО ВЕСТНИКА»]

9-я книжка «Русского вестника» у нас, в Харькове, получена только в первое число декабря, и оттого не мог я ранее прочитать статьи, помещенной в ней, касательно моих сочинений. На меня и прежде напали было литературные шавки, но как это был только лапай, то я признал приличнейшим:

За лай молчаньем мстить.

И хотя я, соглашаяся с общим мнением, что всякий судит по своим понятиям и что трудно кого-нибудь заставить мыслить сходно с нами, должен бы промолчать и на статью «Русского вестника», но в ней находятся такие вещи, о которых неловко было бы с моей стороны не пояснить причин, породивших их. Начавши же объяснять, непременно обращаешься к началу статьи. В ней говорится, что «благодаря печатной нескромности одного из путешественников, посещавших Харьков, мы знаем теперь, что под псевдонимом «Основьяненко» скрывается имя одного из литераторов, который давно начал писать и печатать и, должно признаться, вначале не имел успеха на литературном поприще».

Странно для меня читать, что будто гг. издатели «Русского вестника» от печатной нескромности узнали настоящее мое имя, тогда как я отнюдь и не скрывался с ним.

Написав несколько повестей на малороссийском языке, я, по обычаю добрых земляков моих — кроме своего настоящего прозвища принимать другое, или по имени отца (напр. Петренко, Василенко), или по месту жительства (напр. Зайченко, Боровенко, — такая уж у них натура!) — чтобы вполне подделаться под их натуру, взял себе прозвище по месту жительства: живу в селе Основе, итак — да буду «Основьяненко», и пошел так писаться. Что же из этого вышло?.. Я не имел чести быть знакомым ни с одним из гг. издателей всех наших журналов и нигде не объявлял своего имени, как гляжу — многие из них относятся ко мне, адресуясь на мое крещеное имя и настоящую фамилию, и оказывают мне отличное внимание, приглашая меня участвовать в их изданиях. (N. В. Это началось с 1838 года, а настоящее мое имя, «благодаря печатной нескромности», сделалось известным в 1840 году). Умолчу о других, а упомяну только о ком речь: о гг. издателях «Русского вестника», поместивших статью в 9 кн. сего года. Г-н Полевой чрез одного с [анкт]-петербургского книгопродавца поручал мне сказать то и то и просил доставлять статьи в издаваемый им тогда «Русский вестник»: стало, он знал, что я Основьяненко (под собственным именем в течение двадцати лет я ничего не печатал, как будет сказано ниже). Теперешний «Столбиков» был от меня послан в с [анкт]-петербургский цензурный комитет; он тогда носил другую фамилию. Г-н Кукольник, нынешний издатель «Русского вестника», оказал лестное внимание к этой повести моей, поместил в своем «Новогоднике» одну главу из нее и весьма лестно отозвался обо всем сочинении. Но об этом после; а дело в том, что по выходе «Новогодника» он сделал мне честь, выслав экземпляр книги с надписью на мое настоящее имя. Стало быть, двоим из гг. издателей «Русского вестника», гораздо прежде «печатной нескромности», известно было настоящее мое имя? Зачем же так писать? То-то же!.. Далее: гг. издатели напрасно в статье почитают долгом признаться, что я «вначале не имел успеха на литературном поприще». Так ли? Не прежде мое настоящее имя явилось в печати, как в 1816 году. Я нес с другими двумя имя издателя «Украинского вестника», издававшегося в Харькове, и в нем помещались статьи под настоящим моим именем, и некоторые под вымышленным, как это делалось и ныне делается, по примеру Биттермана в комедии Коцебу «Ненависть к людям и раскаяние». Не могу сказать ничего вообще о «Украинском вестнике» и в особенности — о статьях моих; но не упущу похвалиться, что с того времени знаем известными у нас литераторами,

издававшими тогда журналы: Н. И. Гречем, М. Т. Каченовским и С. Н. Глинкою. От первых двух господ имел лестные отзывы. Как же это происходило давно, еще не на памяти двух из гг. издателей «Рус[ского] вестника», то они не могли знать и о бывшем до них. Зачем же должно было им признаваться в том, чего не было? Вот я так должен заметить, что под чем не подписано имя сочинителя, того нельзя ему гласно приписать, при всей ф а к т о в о й уверенности. Кажется, так.

Вот то-то и есть, что я не имею чести лично быть зна- ем гг. издателями всех журналов; тогда бы они уверились, что я очень далек от того, чтобы стараться, чтобы мне по- счастливилось «на литературном поприще», и что будто я, принимаясь за перо, «становлюся на литературные под- мостки». Господь с вами! Что вы это на меня выдумываете? Куда мне за вами карабкаться! Я стар и слаб, не могу под- ражать другим. Начал, продолжал и буду продолжать писать, как мне придется, как вздумается, что на мысль придет. Известности, похвал не искал и не забочусь приоб- рести их; осуждения пропускаю мимо ушей, все-таки помня, что всем не угодишь и трудно заставить других мыслить по-нашему. Есть добрые люди, читают мои повести, — хо- рошо; поймут цель, к чему что сказано, — я утешен, а до прочего мне нужды мало. Да вот всего ближе, расскажу — к речи пришлось, — отчего «из-под пера моего посыпались повести, повести и повести», как сказано в выш е у п о м я - н у т о й статье.

С прекращением «Украинского вестника» я от своего имени нигде ничего не печатал. Чтобы доказать одному не- верующему, что на малороссийском языке можно писать нежное, трогательное, я написал «Марусю»; просили напе- чатать ее. Чтобы остановить рецензентов толковать о не- знакомом для них, я написал «Солдатский портрет» и, прибавив еще несколько повестей и преданий, пустил их в свет, по сказанной причине, под именем рассказов Основья- ненка. Вслед за этим книгопродавец потребовал еще части: «Требуют-де». Изволь, батюшка, вот тебе и вторая часть. Что говорено о сих повестях, еще не забыто, — делалось недавно. А что повести, театральные пиесы печатаются вторым и третьим изданиями, так это да уверит гг. издате- лей «Рус[ского] вестника», что они ошиблись в своем зак- лючении, будто малороссийский язык доступен весьма немногим читающим. Зачем же в повестях, комедиях вво- дят его великорусские писатели?

Проезжает через наш город писатель, ценитель, судья, наставник и учитель истинного русского языка. Отыскал

меня, потребовал переложить малороссийские мои расска- зы, слово в слово, не переменяя их, на те перешний русский язык, чтобы выставить особенные обороты, силу и оригинальность малороссийского языка. Я вручил ему целые тетради, написанные по его предположению. Без моей просьбы и настояния, переложенные на русские слова рассказы мои были печатаемы в «Современнике». Суд о них изрекли гг. издатели «Рус[ского] вестника» в выше- упомянутой статье. Зачем же провозглашать, что я вначале не имел успеха на литературном поприще и что для своей утехи написал «Марусю»? Ох, господи боже мой!.. Вот тут-то журналисты, по словам гг. издателей «Рус[ского] вестника», впились в меня, как голодные комары. Вот тут-то г. Полевой просил у меня статей в свой журнал, г. Ку- кольник поместил в свой «Новогодник» отрывок из моей повести, г. Краевский поместил меня в число сотрудников начинающих издаваться «Отеч[ественных] записок». Я послал ему отрывок из «Халявского» и «Головатого»; в «Современнике» помещались все мои статьи... «Голова- тый» и некоторые статьи в «Современнике» (не именую: гг. издатели «Рус[ского] вестника» знают их, как очень за- метно) вовсе не повести, и потому зачем же гг. издатели сказали в своей статье, что из-под пера моего посыпались повести и повести? Ох, господи боже мой!

Меня — так пишут гг. издатели «Рус[ского] вестника» в своей статье — стали читать менее и менее, принимать холоднее и холоднее (а между тем гг. журналисты у меня продолжали спрашивать статей), и я принялся за театр — идет худо. Ох, вряд ли так! Небольшое число моих теат- ральных пиес только и играют на провинциальных теат- рах, и, кажется, содержатели их получают от них выгоды: сужу по тому, что просят еще пиес. Одна комедия, вовсе без моего старания и ведома, взята была Санкт-петербург- ских театров артистом П. И. Григорьевым и дана в его бе- нефис. Взгляните в «Репертуар русского театра», сколь- раз она дана? Зачем же провозглашать, что идет худо? Ох, господи боже мой!

Теперь по порядку дошла очередь до самых неприлич- ных рассуждений гг. издателей «Рус[ского] вестника», где они, оставив разбираемое сочинение, принялись за са- мого автора. Кто дал им право судить о д а р о в а н и я х, сильных или слабых, автора, разбирать, получил ли он высшее образование, мало ли, много ли видел, замечал? Нет, господа, кажется, не так. Взяли — и говорите о книге, судите ее, — автор для вас должен быть невидим, незнаем, неизвестен. Кажется, что того требует знание истинных

правил критики, приличие, пристойность, благоразумие... и мало ли чего требует непозволяемое. Вижу теперь, что справедливо сказал мой знакомый, что писатель есть самое жалкое существо по своей беззащитности. Писателя как ни разругайте, как ни кошунствуйте над его особую, склонностями, привычками, занятиями, даже посмейтесь над наружностью, все позволено, потому-де, что разбирается его сочинение. А когда так, так и так. Должно быть, что такое благоразумное правило принято во время сильного литературного переворота, на который указывают гг. издатели «Рус[ского] вестника».

Гг. издатели «Рус[ского] вестника» в той же статье опровергают мнение, что будто-де я выписался, а утверждают, что я записался. Грешен, как человек, которому невозможно одинаково ходить, сиречь заниматься одною мыслию, а потому и писать одинаково. Эту истину они знают и на себе. Первейшие, так называемые драматурги, а у них драма в драму не приходит, сказка сказке не равняется, и счастливое потомство,— увы, не мы! — приняв обещанные части «Истории русского народа», так же найдут, что не все части ее написаны в одном духе и с одинаковою силою. Это участь человека. Не только мы, но и ученые, отличнейшие писатели не равны в своих сочинениях. Пишется, что бог на мысль послал, была бы цель нравственная, назидательная, а без этого как красно ни пиши — все вздор, хоть брось. Пиши о людях видимых тобою, а не вымышляй характеров небывалых, неестественных, странных, диких, ужасных... указал бы,

Да вы умны — смекайте сами!

Пишите собственное, не отыскивайте стародавних, чужеземных брошюр для обработки их по-своему и выдачи за свое, будто уже читающие так темны, что не отыщут и не разгадают, не поймут, что это только перевод с вашим украшением. Указал бы,

Да вы умны — смекайте сами!

Так что об этом говорить!

Хоть бы и в «Маргарите Прокофьевне» неужели нет цели? Мне хотелось в одном ее лице показать действия, хитросплетенные умствования всех и во всем лицемерствующих; сего рода люди намерение свое — поживиться малу толку от ближнего — прикрывают благовидною причиною, обещают блаженство, спокойствие, утеху, получение отличных книг и се и то... и все обещают в будущем, а денег требуют теперь же. Вот и встречаем Маргарит везде.

Так в «Столбикове»; «Халаявском» и в каждой моей повести, где — расчеты сюда не входят, я старался показать цель, для чего и почему пишу; удалось ли — не мое дело судить. Сравнить Столбикова с Совестьюралом и другими известными гг. издателям «Рус[ского] вестника» похождениями, потому что и Столбикова похождения?.. Ох, господи боже мой! А на цель-то вы, гг., и не взглянули?

Про слог мой: и тут не взглянули, что в заглавии стоит: «рукопись XVIII века». То-то же. Вот Столбиков и пишет, как писали в девяностых годах, нечто между Ломоносовым и Карамзиным. Написал бы он по-вашему... что бы вышло? Старинная французская повесть, худо переведенная, с новейшими русскими украшениями! Подражать не люблю и не хочу, и потому-то не лезу за другими на литературные подмостки. И теперешний слог ожидает та же участь, какая постигла слог Столбикова. Подождем и дождемся; заря занимается. Пишу, не веря похвалам покупным и своекорыстным, и очень понимаю, какие флюгера — все люди, хвалящие писателя, когда он надобен хвалителям, как изложено мною в начале статьи. Правилен слог, который понятен, а....

Да вы умны — смекайте сами!

Заграничных людей в свои повести не беру, излагать и объяснять старину не пускаюся: я не жил тогда. А пишу, что встретится мне. В высшем кругу единообразие, утонченность, благоприличие, высокие чувства там живут, действуют, и они свойственны людям, составляющим его, по воспитанию и по понятиям; нет пищи для замечаний, наблюдений, нечего выставлять всем видимое и всем известное. Вот в простом классе людей, необразованном, где люди действуют не по внушенным им правилам, не по вложенным в них понятиям, а по собственному чувству, уму, рассудку, если замечу что такое — пишу, вот и выходят мои Маруси, Оксаны, Наумы, Мироны, Сотниковны и проч. и проч. Какой еще там выдумали русско-малороссийский слог? А! Это Халаявского. Да он иначе не должен уметь и говорить, как не своим природным, по местности, языком. При сем следовало бы спросить: где же у нас чистый русский слог? А. пишет так, Б. иначе, В., Г. и... проч. — всякий по-своему, и всякий утверждает, что его правда. За всеми не угоняешься; пиши по-своему. Где вы там нашли любовников-резонеров, прости господи!.. И не знаю, что это за народ такой, не русский. И оттого не записался и не выписался, потому что материалы не истощились. Лишь вник-

нешь, заметишь, гляди — и повесть. И сколько их еще у меня! Будете читать, когда захотите.

Ей-богу, не хотел ничего писать, по сказанной в начале причине, да вздумалось открыть ош и б о ч к и, сказанные в начале статьи гг. издателей «Рус[ского] вест[ника]», далее, далее, да и заговорился или записался, да и ответил на все. Вперед таков не буду. Хотя что бы ни писали против моих сочинений, я ни слова: трудно заставить других мыслить сходно с нами. Но при сей верной оказии имею честь покорнейше просить особу автора оставить в покое, а то не ровен час как и вам кто, забыв так же пристойность, приличие, благоразумие, ответит тем же, но без всяких выдумок и поклепов, так...

Вы умны — смекайте сами!

МЕМУАРЫ ЕВСТРАТИЯ МЯКУШКИНА

МЕМУАР ДЕВЯТЫЙ

Хорошо. Сочиню таких романов, страшных, ужасных, с подробным описанием всего производства воображаемых преступлений; потом нежных, сладких, завлекательных, понятных и для десятилетней девочки, наставительных для четырнадцатилетнего мальчика; таких романов сочиню дюжину. Да что мне с ними делать?.. Как что? Напечатать. Я не прибегу к Александру Филипповичу Смирдину, издававшему так много добра и зла; я могу и должен быть самостоятелен. Сам приступлю к изданию, т. е. оттисну программой красивыми литерами, с великолепными украшениями. Русский народ лихо идет на подписку, чему свидетель Россия. Хорошо... Собравши подписку, должен ли я во всей точности сдержать слово, как в своевременной выдаче книг, так и в занимательности их? Пустое; к чему такая точность, assurance? Нынче век изобретений: железные дороги, дагерротип и др. все; пусть славится и мое надуваньё.

Пусть скажут, что я, воспользовавшись доверием публики к объявлению, до меня исправно исполняемому, обольстив ее пышною программой, собрал любезные денежки, а о сдержании слова не думаю, смеюсь над простаками и, может, готовлюсь еще к подобной штучке. Пусть пишут на меня выходки, замечания, упреки в шарлатанстве. Пусть пересужают меня провинциалы! Они, в простоте сердца, пожалуй, не назовут этого ни промышленностью, ни обо-

ротом, а за свои чистые деньги брякнут чистым словом как стоит штучка. Пусть журналисты (почитающие себя любящими правду) прольют ведра чернил, испишут и испечатают стопы бумаги, переведут пуды перьев, уличая меня в незнании грамматики, логики и других таких пустяков; пусть доказывают, что литература не мое призвание, что мои мнения ошибочны; взгляды, хотя и высшие, но неверны; суждения ложны и, смотря по отношениям, противоречащи. Пусть, если хотят, еще больше напишут; я отпечатаюсь от них.

Прежде всего, ссылаясь на изданную уже программу, в коей изложено одно лишь мое обещание, я приму как самое исполнение, и начну утверждать и решительно говорить, что я должен быть почитаем за первого литератора, как написавший — хотя бы и одни вершки — в таком и таком роде; что я научил других и показал всем, как должно писать; что я поставил литературу на должную ей степень; что я Русь знаю, и Русь меня знает. Буду кричать, что такая-то газета, такой-то журнал пишут так грязно, так невежливо (в самом деле невежливо называть вздор вздором, глупость глупостью, обман обманом); смеют изъясняться, что мы, а эти мы — один я, всем читающим не велим брать в руки и не унижаться до того, чтобы заглядывать в них, и проч., и проч.

Прекрасно! Бесстыдством, дерзостью везде можно пройти. Пусть упрекают меня в надувании публики, да мне-то что до нее за дело? — Не я, другой поступит так с «почтеннейшею»; так лучше мне воспользоваться приобретением любезных денежек, нежели дать другому к тому повод. Нынче век industrial'ный. Что значит это слово? А кто его знает! Кажется, это будет значить: для меня приятнее видеть деньги в моем кармане, нежели и в отцовском.

Произведя в действо свой метод, т. е. собрав с легковерных всеми возможными способами деньги, опочию на лаврах и стану прославлять сам себя, в особых статьях примусь говорить о литературе, но начну и кончу собою; буду восклицать о моих заслугах в литературе; обещаю издать историю-чудо, роман-прелесть; начну писать критику, переоценивать доблестных, маститых, заслуженных литераторов, с грязью смешав их; общее мнение буду наводить, что я разумением дела выше всех их; примусь писать о театре, и тут опять я и я, один я, потому что я, с какой стороны ни зайдете, я «единственный». Поверьте, найдется товарищ, которому понравится мой метод: станет подражать ему и, успев, подобно мне, в надувании, будет меня расхваливать, намекать о воздвигнутии памятника мне — и я, достигши такой славы, у-у-у! загремлю всеми громами против

имеющих дарования, пишущих с благонамеренною целию, осуждающих мои сочинения, порицающих мою промышленность, всякого, всякого наводящего на меня хотя малейшую тень: примусь поражать, унижать, гнать, истреблять и неумолкаемо кричать: Евстратия Мякушкина.

Но правда подобна маслу: как его ни топи в воде, оно всплывает наверх; а потому, быть может, удастся им вывести меня на свежую воду, сбить с поля, выбить из седла, и тогда не просто умолкну, но, переоценив все по-своему, вздохну, будто от великодушия, и скажу: «Блажен, кто, сделав так много в литературе добра и не успев истребить зла, может с спокойным духом положить перо и сказать с стихотворцем: «насильно мил не будешь!..»

МЕМУАР ДЕСЯТЫЙ

Вчера, во время писанья последнего мемуара, все мои преднамерения бродили в голове, а дух авторский, т. е. дух деньголюбия, дух желанья собрать более и более денег, возобладал мною до того, что все слова, высыпавшиеся из-под моего авторского пера, казались мне не словами, а червончиками, рублевичками, и я, в восторге, считаю себя Крезом, молодцом, одурачившим читающий народ, мысленно сосчитываю стянутые с них любезные денежки и собираюсь на дальнейшие предприятия... как ни думано, ни гадано, пожаловал ко мне опять господин мой дядюшка. Говоря о сем, о том, принялся за мои мемуары, пересмотрел их и потом, усевшись, принимается говорить.

«Ну,— подумал я,— услышу еще анекдот из времен Румянцева!» Но на этот раз ошибся, и дядюшка говорил так:

— Эй, брат Евстратий, не шали! не пускайся на несвойственное человеку, имеющему ум, а потому понимающему, что есть честность; иначе берегись услышать такие себе прилагательные, что горько будет слушать. Ты надеешься на свое острое перо: отпишусь, дескать, от нападков. Как ни отписывайся, а они тебе свое будут петь и скажут: «сам расшалился из рук вон, да и не говори ему правды». Исправься, пополни обещанное; ведь можешь писать? писал когда-нибудь дельное, ну и продолжай: пиши такое, чтобы люди сказали спасибо. Ты литературу, эту деву чистую, невинную, незлобивую, услаждающую, нежащую чувства наши, питающую душу, пускаешь рыскать по городу вечером на дрожках... промышленять сяк и так денег, обирать, надувать встречного-поперечного и наказываешь, чтобы возвращалась к тебе с полными карманами денег. Что-нибудь одно: литератор либо торгаш. Хочется приобрести де-

нег? — Будь сапожник, портной, лавочник: будешь честно и это дело вести, зашибешь копейку. Чувствуешь призвание к литературе? Великое дело! Пиши, но все во славу Божию, в назидание ближнего, в похвалу нашей матушке России, в благодарность батюшке-царю, на пользу нам, детушкам его. Пиши такое, чтобы невинность при твоих строках не краснела; неопытность не имела бы поводу узнать из твоей книги то, чего бы и по век не узнала; порок, увидев себя в твоей книге, как в зеркале, одумался бы, раскаялся и тут же, на следующей странице, нашел бы средство исправиться. Облекай свои мысли в формы, какие легче для тебя: пиши историею, драмою, повестью, сказкою, как на мысль придет; но чтобы из твоего рассказа можно было извлечь общую пользу: чтобы гражданин, член общества, судья видел, что он через исполнение своего долга, обязанности своей, не лишнее звено в общей цепи, удерживающей порядок в государстве; почтительный, благодарный сын, заботливый отец, внимательный, постоянный супруг, попечительный хозяин — все такие люди необходимы для общего блага; а идущие противно тому, чрез общее презрение, насмешки, требуют, как гнилые ветви, отсечения от здорового роскошного дерева. Вот такое напиши, да и не беспокойся ни о чем. Всякий захочет прочитать, пожелает иметь твою книгу и купит ее у тебя; вот ты и без фокус-покусов обеспечишь свое состояние; а что более всего, приобретешь общую благодарность, уважение людское, не выпрошенное, не вымоленное, а невольно тебе отдаваемое, и добрую память за гробом. Ты умрешь, а книга твоя вечна; добро, из твоих мыслей и слов ею посеянное, принесет тебе плоды, которые ты и там будешь вкушать с наслаждением. Послушай меня, брат Евстратий! Не пиши таких книг, как ты, по гордости ума своего, предполагал в твоих мемуарах. Ты накатаешь таких романчиков несколько, чтоб угодить публике, потетишь ее, заставишь по воле своей смеяться, ужасаться, содрогаться, но... сыщутся последователи, исполнители твоих рассказов. Ведь читающая все молодежь. Человек в степенных летах вздорной книги и в руки не возьмет; молодежь схватит ее, займет, что нравно ей. Найдет правила, как обольщать невинных девиц во всех сословиях, сманивать их из родительского дому; с каким неуважением говорить о слабостях родителей и проч., и проч. И как все это прикрашено будет занимательными сценами, будет живо описана пьяная, буйная, картежная жизнь, усладительная прохлада с актрисами... чудо! Как любила его актриса! Как поняла его! Какое наслаждение находил он с нею!.. А там дочь, девица, невинное создание, едва до-

стигающая поры, когда развиваются страсти, читает твою книгу, одобряет любовь своей героини к разбойнику, развратному, обманщику и т. п. извергу; внимательно проходит лекцию, как проводить родителей, скрывать свою преступную жизнь — и в крайности, чтобы пред людьми сохранить свое доброе имя — итти на жизнь плода преступления, ближних и — ужас! — даже родителей!!! Все это молодые люди читают, затверживают и, при случае, пользуются наставлениями, тобою сладко, занимательно изложенными от кичения ума, тщеславия — блеснуть мыслью, словом, и одеть порок в привлекательную одежду, прелестью прикрыть гнусность его!..

И ты, пишущий в этом роде, дерзнешь называться литератором? Ты бич человечества, Атилла, Наполеон, истребляющий нравственность в людях на несколько поколений!.. Общее презрение тебе!.. проклятие!.. Прочти внимательно Крылова басню: «Безбожник»; сообрази, подумай, сравни — и трепещи!

Кроме того, что ты так пишешь или будешь писать, тебе досадно, если найдутся порицатели твоих мыслей, твоих ужасных — быть может, и не намерений, но только суетного, кичливого желания блеснуть своею острою, замысловатостию, описанием, слишком раздражающим чувства, — таких ужасных изложений найдутся порицатели, станут упрекать, винить тебя: тогда ты, самовольно восседши на трибуне, от гордости ума почитающий своим долгом, своею обязанностию, никем на тебя не возложенною, а самовольно тобою принятою — кошунствуешь над желающим по христианству вразумления ближнему, колешь его язвительно насмешками, превращаешь слова его, даешь им другой оборот, перетолковываешь мысли его, гонишь, преследуешь его, не даешь, в оправдание свое и в опровержение твоей лжи, сказать полслова; заставляешь его умолкнуть — и тогда уже, вознесясь умом своим, идешь по избранному тобою пути. К словам своим, к писаниям, ты присоединяешь и деяния постыдные, противные чести, рассудку. Тебе не отвечают ст презрения; но ты, умножая несправедливо приобретаемое, смеешься и мыслишь: «на моей век дураков станет!..»

— Говори! — почти во весь голос сказал я, когда господин дядюшка, прочитав мне такую рацею, вышел из комнаты. — Говори! — повторил я. И что он тут наговорил? Бог знает что! Так, ни се ни то! А я скажу короче, да проще: деньги необходимы во всех обстоятельствах и каждому. В наш industrial'ный век литературою можно зашибать копейку, — так я и литератор, самый горячий, неумолкаемый, неутолимый. Завтра пляска станет приносить доход —

и я плясун, самый горячий, неутомимый, непрестающий. Сыпьте лишь, любезные денежки, в карман; а то честь, совесть, родство, дружба, любовь, связи, человечество, все вздор и вздор. Сказал — и докажу это в будущих мемуарах.

ЛИСТИ

До П. О. Плетньова

15.03.1841

[...] Не боюсь Сенковского! Кстати, если еще не поздно, я просил бы Вас оставить его и не отягощать Вашего Современника даже и именем его, не только суждением о мерзостях его. Презрение да будет ему ответом. В Мемуарах же я посмеюсь над ним, это будет достойно его и прилично ему, а Вам не следовало бы рук марать, писавши имя его [...]

До М. П. Погодина

2.06.1834

Не зная, получили ли Вы изъявления моей большой и чувствительной благодарности за доставление мне душевного наслаждения сообщением к прочтению «Петра Великого», я ныне оную возобновляю, сомневаясь, чтобы письма мои дошли к Вам. Я их адресовал чрез А. В. Глазунова. Чрез него же препроводил к Вам и несколько из моего маранья, которое годилось ли или нет — не знаю. Но всего лучше, что по требованию Вашему убедил Пустынника отправить к Вам Золотой самородок, который — по доходящим к нам слухам — заставил не только у Вас поморщиться. Указ о самозванце очень интересен, украсив происшествие, которое так, говорят, было, статья вышла бы интересная, впрочем, Вам лучше все известно.

Опечалил меня очень г. Глазунов, известил меня, что «рукопись под заглавием Жизнь Пустолобова запрещена до того, что и не возвратят ее из Комитета, а только выдадут свидетельство». Не знаю, что там найдено такое страшное! Действия опекуна к вреду порученного ему малолетнего ни малейше не навлекают сговора на учреждение опеки, а обнаруживают злоупотребления корыстолюбивых людей, прикрывающихся законом от давности времени и изменения обстоятельств, оказывающихся в теперешнее время слабым и недостаточным и к поправлению или к

изменению которого был и мой глас взят в рассуждение, а тут выставлено все в примерах, и старые ежедневно мы видим, от них терпим — и потому не должны бы молчать. Согласен, что некоторые выражения и намеки на класс людей — впрочем, везде дозволяемые — требуют смягчения, не более, но за что же такие гонения? — Когда известно, что скоро все постановление описываемой части управления от явных беспорядков скоро и скоро изменится и примет другой вид. Самому себя нельзя судить: примете ли Вы на себя труд отыскать бедную эту рукопись и, пробежав ее, сказать мне что-либо в наставление мне. Ее читал, как писали мне, г. Болдырев. У меня был план обширной. В 11-й книжке мальчик воспитывается в пенсией, служит в военной службе. Далее переходит все звания, служит у губернатора по выборам, у помещиков управляет имениями, ведет процесс, женится и проч., и проч. Все располагал вместить, все, что по провинциям ведется, все, что прикрито красным, наместническим еще мундиром. Не знаю, что найдено вредного. Ваш суд осветит мое понятие.

На днях явится у Вас Утренняя звезда, скомпонованная из произведений здешних. Не знаю, альманах ли это и что оно такое? Три книжки отдельные: 1. Проза и стихи русск[ие]. 2. То же малоросс[ийским] наречием. 3. Ноты 3-х малоросс[ийских] песен. — Только не бойтесь; что могли, собрали, как умели, составили, мое участие в том: я подал мысль и бросался на все умы, чтобы запросить материалов, а г. Петров (написавший Золотой самородок) собирал, подбирал и издал. Ему честь, слава и проч., что будет сказано в журналах. Впрочем, не забудьте, что наш край ужасно терпит голод: хотя и родился хлеб, но его употребляют в пищу с мякиною, желудями, соломою, камышом, чего же хорошего ожидать? За таким подмесом и с самым тонким разбором еще доищешься частицы хлеба.

Жаль, что Вам неизвестно малоросс[ийское] наречие: я бы попросил Вас сказать беспристрастное мнение о Повестях Основьяненка, скоро имеющих выйти (о выходе которых, ежели будет ходатайствовать А. Глазунов, поместить объявление в Телескоп, не откажите своим содействием). Они написаны в разрешение спора, что на нашем наречии нельзя написать ничего серьезного, нежного, а только лишь грубое, ругательное, кощунное. Мне бы хотелось слышать беспристрастное заключение: имеет ли повесть Маруся что-нибудь из того, что желалось выразить? Солдацкий патрет опоздал выходом сво-

им. При досужном времени скажите, справедливы ли слухи о Телеграфе, Ист[ории] русск[кого] народа и проч., и проч. трудах. У нас носится молва, но ничего не знаем и книжек что-то не получаем, впрочем, на последнем нельзя останавливаться и делать какие-либо заключения. [...]

До П. О. Плетньова

15.03.1839

[...] По случаю, был у меня спор с писателем на малороссийском наречии. Я его просил написать что-то серьезное, трогательное. Он мне доказывал, что язык неудобен и вовсе не способен. Зная его удобство, я написал Марусю и доказал, что от малороссийского языка можно растрогаться. Здешние предлагали мне напечатать, и я, предохраняя себя от насмешек русских журналистов, написал Солдатский портрет. Книгопродавец просил составить целую часть, я написал Мертвецкий великдень. И так пошло далее, именно для одной забавы себе, веселого чтения с женою и видя, что землякам это нравится. Хотя и подумывал о каком-нибудь приобретении, но не извлек его ни даже от двух частей повестей.

Известность моих сказок разохотила здешних переложить их по-русски и совершенно по-русски, точно, как Вы желаете. Слушаем в чтении: и что же? Малороссы, не узнаем своих земляков, а русские... зевают и находят маскерадом; выражения, несвойственные обычаям, изъяснения — национальности, действия — характерам, мыслящим по-своему, и брошено, хотя, правду сказать, перевод был сделан и вычищен отлично. Я предложил свой перевод, буквальный, не позволяя себе слова сместить, и найден сносным, но не передающим вполне (ну, право) красот малорусских оборотов. Такой перевод «Маруси» и проч. дошел к Вам от Василия Андреевича. Вот, начав от потока, дошел я до настоящей цели ответа. Вы теперь видите, что я непроизвольно, нечаянно, неумышленно попал в писаки, и хотя, точно, обстоятельства мой требовали поддержки и я заботился приобрести что-либо, но все ускользало из рук и ничто до сих пор не ободрило.

Все, посланное в Петербург, там и осталось, или печатают, а мне не только книжки, и спасибо не скажут, или затеряется там, или замолчат, и я уже отложил все заботы, чтобы получить что-либо, и не хлопочу, а все продолжаю писать, то от нечего делать, то чтоб изложить мысль.

какая нам с женою придется, хоть посмеемся или погрус- тим вместе и то наше, потом и пустим печатать, кому от- дам, или так пойдет по рукам и затеряется. Так же точно Вы видите, что я не могу по-нынешнему писать очищен- ным слогом, подобранными выражениями и всегда буду сбиваться на свой тон, малороссийский. Следовательно, не беруся исполнить, по совету Вашему, внушенному добрым Вашим ко мне расположением. При всем усилении, при всем старании буду взлезать на ходули и от неумения управ- лять, зашатаюсь и упаду. Зачем же приниматься за то, что выше сил? Притом, почтеннейший Петр Александро- вич, потрудитесь вникнуть в видимую разницу наших — ну именно языков русского и малороссийского, что на од- ном будет сильно, звучно, гладко, то на другом не произ- ведет никакого действия, холодно, сухо. В пример «Мару- ся»: происшествие трогательно, положение лиц привлека- ет участие, а рассказ ни то ни се, я говорю о русской, как, напротив, малороссийская берет рассказом, игрою слов, оборотами, краткостью выражений, имеющих силу. Мало- российская «Маруся» не смертью интересуется, но жизнью своею. «Hi, мама!» — «атож» — «але!» — у места сказа- нное, в русском этого не оденешь. Пример Вам: Празд- ник мертвецов. Это легенда, местный рассказ, еже- годное напоминание в семье, на заговены, о «Терешке, попавшемся к мертвецам с вареником!» Рассказанное по-на- шему, как все передают это предание, нравилось, перечи- тывали, затверживали. Перешло в русское, и вышло ни то ни се, повод журналисту трунить, чего я ожидал при прочтении ее в Вашем журнале.

До П. О. Плетньова

26.04.1839

Что же мне делать, если я себя не понимаю! (Это бу- дет объяснением на вторую часть последнего письма Ва- шего). Вот мое чистосердечное сознание. Никогда не думал я писать что-либо. Читаемое не нравилось, и если встреча- лось что-либо сходящее с моим разумением, я нахо- дил, что не с той точки писавший смотрел, не то заметил. Отдаленность от действительности и пребывание в здешней пустыне не лелеяли дальнейших рассуждений и никак не возбуждали во мне охоты писать. Притом же занятия, при- ятные для души и сердца моего, обладали тогда мною в высшей степени. Я устраивал институт — самая мысль, так новая для здешнего края, боролся с мнениями, предрассу-

дками, понятиями, привел дело к концу... и в награду уви- дел зависть, действующую против меня со всем ожесточе- нием. Бросил все мои труды и тут-то посланному мне богом Анною Григорьевною побужден приняться писать. По об- стоятельствам, я написал первую комедию... ох... «Дворян- ские выборы»! Род людей, которых Вы так верно изобра- зили, принялись меня катать с бока на бок. Все эти госпо- да начали пересчитывать, сколько мною написано «ибо», «поелику», «дабы» — а слона-то и не заметили, цель, намерение остались вовсе без рассмотрения, и было ли то все в пьесе, никто не сказал, выключая г. Ушакова в Те- леграфе. Это меня огорчило, охладило. Защищая как- то достоинство языка малороссийского, я вызвался заста- вить рассказом своим плакать — не поверили, я написал «Марусю», и когда убеждали меня печатать, то я, боясь опять цеховых скалозубов, написал для них «Солдатский портрет», чтоб оградить себя от насмешек их и чтоб они поняли, что сапожнику не можно разуметь портного дела. Для составления части писал простонародное предание, из рода в род передаваемое: «Мертвецкий великдень». Писав «Марусю», я узнал себя, что могу так писать; по-русски, после уроков за «Дворянские выборы», я боялся прини- маться. И что ж? Когда вышла первая часть повестей, отовсюду были отзывы, что они плакали, как «Марусю» погребали, и я готов был плакать о них. Были и такие, что благодарили меня, что я доставил лакеям их чтение, пони- маемое ими; натурально, что я смеялся над такими. Не- многие заметили, как Маруся с Василием пересыпалась песочком, когда говорила с ним о чувствах своих, и сказа- ли, что мне не нужно другой эпитафии: «Он написал Ма- русю». Для них, а более для Анны Григорьевны, я продол- жал писать, и составилось две части повестей. Здешние, хваля мое писание, принимались переводить на русский, но все было неудачно, я не перевел, а переписал слово в слово, без малейшей перестановки слов или пересказа дру- гим образом. В ту пору проезжал В. А. Жуковский. Нагово- рил много лестного и желал читать их в переводе. Какой был у меня под рукою, я такой и вручил ему. Просили меня на- писать для театра оперу, я собрал главных здешних ха- рактеров несколько, наполнил песнями, обрядами, и пошло дело в лад. Из этого Вы видите, что я таки нахожу себя способным писать, и хотя знаю, что немногие видят, что и для чего я пишу, но для понимающих пишу. И если б не язвительные выходки самозванцев-ценителей, то я писал бы и по-русски, как бы смог, но, не желая дать поводу трунить над собою, не смел бы за русское взяться, если б

не Вы, и еще принялся писать на особый лад, о чем изъясню ниже. При первой встретившейся идее я тот час пишу, и тогда у меня все в сторону, пока не окончу. Не черню никогда ничего, а прежде всего в мыслях сложу план, характеры лиц, ход действий одного за другим, разговоры же и прочее приходят во время писания. В. А. Жуковский, говоря со мною о «Дворянских выборах», советовал еще продолжать в том же тоне и с тою целью. Когда же я изъяснил трудность составить из всей этой кутерьмы правильную драму, то он мне советовал поместить и развить все это в романе, украсив и наполнив сценами из губернских обществ. Тут я уцепился за прежнюю свою мысль: добродетельных людей, честных чиновников и вообще исполняющих свое дело к чему описывать? В порядке идущие времена года, постепенное их изменение, польза, ими приносимая, как бы ни было все это описано, не займет нас, потому что мы сами все видим. Но ураганы, вырывки из порядка и все необыкновенности — это должно описывать. Давно уже я приступил к описанию жизни «Пустолобова», имеющего родных по всем званиям. Он простачок, не получивший образования, чудно мыслит, будто понимает дело, но превратно от общих разумений. В малолетстве остался сиротою. Его имение разоряют судьи, опекуны, его развращают, поручают в пансион мадам Филу, пансион и потом дальнейшие его похождения, участие в выборах и много-много... Сей сказки написал я первую часть и послал в Москву. Там на меня сильно напали, но когда Василий Андреевич обнадежил меня, что они говорят пустяки, то я принялся писать и нагородил (при всем желании ускромить себя) шесть частей. Но при первой мысли я тот час сообразил, что по выходе этой книги все опекуны, судьи, содержатели пансионов, предводители и все описанные мною по именованию лица, все восстанут на меня. Здесь пречудный народ! Вышла «Козир-дівка», и судья сердится на меня, что он никогда бубликов не принимает от просителей, за «Выборы» и теперь каждый исправник съест меня готов. В «Новогоднике» вышла статья «Скупец», и все додумываются, что я это описал? Что же будет, когда выйдет сатира на все злоупотребления, делаемые людьми во всех званиях? Я до того испугался, что повторяю мои убеждения к П. А. Корсакову, чтоб отложил печатание во все. Вы видите и знаете, как я изъясняюсь и пишу, так изложена без дальнейшего старания вся повесть. Какое богатое поле ругателям-журналистам!

Насмешки во всеуслышание, домашние упреки (если не более) — это будет моею наградою! А мне бы хотелось

умереть покойно, чего лишусь, когда самое прямое, благородное мое стремление показать, отчего у нас зло, будет осмеяно и преследуемо. Самоуверенность не в состоянии разогнать всех мрачных мыслей.

За разметание моих писаний не пеняйте на меня. Все это вот как произошло. Граф Бенкендорф отнесся ко мне, прося статьи в альманахах В. А. Владиславлева на 1840 год, издававшийся с благотворительною целью. Я выслал. Вот отдельная статья. Другая оторвалась от целого, это отрывок от Пустолобова, который П. А. Корсаков рассудил поместить для сведения, что будет целое. Каков отрывок? Не знаю, не читал за неимением здесь, и даже у меня, альманаха. При приступе к***, без моего ведома вписали меня в сотрудники и потом уже спросили, чем я могу содействовать? Что делать, у меня было в мысли описать малороссийскую жизнь, и воспитание, и обряды, и проч., и проч. старинное, чего уже теперь и следов нет. Я им объявил, что будет «Халаявский». Они ухватились обеими руками, просили выслать и предложили о вознаграждении, что мне получить. Я просил всех журналов русских и для Анны Григорьевны *Revue étrangère*. Они поспешили меня удовлетворить. Я выслал им начало «Халаявского». И сам не знаю, поместят ли еще его и к стати ли он будет в журнале, но дело сделано. «Козир-дівка» по обстоятельству, в отношении посвящения, нужно было издать вовремя, но все осталось втуне, и я не знаю, кому и благодарить за издание! Явится на днях «Ганнуся» по-русски, это спекуляция не моя, а книгопродавца здешнего, на что я и рукою махнул. Вот и все мои бродящие, исключая театральных: «Шельменка» и «Сватанья». Две части повестей сами по себе. Вот и полный мой отчет, из него видно, что мало раскидано, и то по необходимости.

До М. О. Максимовича

3.10.1839

Милостивый государь Михаил Александрович!

Отзыв Ваш, коим Вы почтили меня, принес мне важное утешение. Приятно мне было узнать, что вы, так много трудившийся и стяжавший для нашей родовой литературы и вообще для наук пользы, обратили внимание на мою болтовню. Давно роилось во мне желание сблизиться с Вами и хотя в легкие сношения войти, и Вы были так внимательны, что сами отыскиали меня. Благодарю Вас за умноженное удовольствие. На требование Ваше поучаство-

вать в составлении «Киевлянина» скажу Вам со всею откровенностию: пишу не по наряду, не делаю из сего работы по обязанности, а так, как придется. Вспомнится какая Маруся, Галочка, от нечего делать — напишу и так написанное все отправил к приятелю в Петербург, он уже дистрибуирует всем, и я в распределении пьес вовсе не участвую и часто, получая какой журнал, не ожидая в нем своей пьески, нахожу ее нечаянно. Теперь у меня совершенно нет ничего ни готового, ни придумываемого; как Вам пьеска нужна была бы теперь, чтобы «Киевлянин» не задержанно явился пред добрых людей к новому году.

Мысль Ваша, чтобы издавать что-либо по насъ к і й м о в і, кажется, с наступающим годом должна осуществиться. Уже подана докладная записка (так, по крайней мере, извещают меня), чтобы дозволено было при «Отечественных записках» на 1840 год издавать 4, 6, 8 прибавлений на малороссийском языке. Ожидаем решения. Материалы есть, редактор г. Гребенка, который Вам известен, редакция не понесет убытков, по крайней мере, на первый год. Мы должны пристыдить и заставить умолкнуть людей с чудным понятием, гласно проповедующих, что не должно на том языке писать, на коем 10 мил[лионов] говорят, который имеет свою силу, свои красоты, неудобноизъяснимые на другом, свои обороты, юмор, иронию и все как будто у порядочного языка. Главное у нас не решено: какого или чьего правила держаться в написании слов: ъ или и, ы или и? и проч., и проч. Столько раскольников у нас по этому предмету, нужно бы составить вселенский собор из всех сект и дело решить. Признаюсь, я поневоле остался при правописании, названном Вами «харьковским», с некоторыми изменениями. Оно ближе к порядку: писать, как выговаривается, когда нет твердых, постоянных правил, которые, если правила, то должны быть во всех отношениях правильны. Пока до собора, то хотя бы списывались. Я предложил бы и свои мысли, показал бы их на деле, но здесь нельзя произвести одной литеры, не новой, но с знаком, в столице же нас не поймут и не сделают по желанию.

Если наш план — о прибавлениях к «Отечественным» запискам — не состоится по обстоятельствам, что от нас зависящим, то обдумайте: не можно ли в Вашем «Киевлянце» уделить какого «закапелка», куда мы бы могли складывать свое «збижьє». Много было бы благодарностей от жаждающих читать свое родное. Кажется, что будут сего ожидать в «Киевлянце», который, без всякого сомнения, примется как составленное автором, так известным.

Не взыщите за неисполнение Вашего требования и не

накажите меня прекращением переписки. Уважение и благодарность за труды Ваши всегда сохраню к Вам в полной мере и с душевную преданностию имею честь быть всегда, милостивый государь, Ваш покорный слуга.

До М. О. Максимовича

13.08.1840

Милостивый государь Михаил Александрович!

Поверхностно судя, я много виноват за мою невнимательность, даже неблагодарность, но если поверите, так желание исполнить требование Ваше вовлекло меня и в вину пред Вами. Лестное Ваше приглашение участвовать в полезном издании Вашем и внимание присылкою мне одной книжки его чувствительно меня тронуло, и я с полною охотою, с большим усердием приступал к исполнению требования Вашего — и все приступал. Несмотря на все суды и пересуды, толковитые и бестолковые, я сам сделал заключение, что в Киевлянце не должно быть все, относящееся, больше или меньше, к Киеву, косвенно, прямо, боком, а все чтоб сосредоточивалось на нем или относилось бы хотя к краю. Став на этой точке, я терялся, что и о чем написать? История не моя часть, и ничего бы нового, неизвестного не сказал, бывши один раз, 40 лет назад, местностей вовсе не знал, хотя бы что и придумалось, так же не знаю, какую улицу повести и куда именно привести. Чудака такого, вроде Халявского или тому под[обного], мой ближайший цензор, жена моя, не одобрила из уважения к месту, освященному столькими святынями, а из Киева не должно было выступить! Соглашались, что при таких условиях задача была не легка, а тут еще служба, домашние заботы, все с своими требованиями, отвлечениями от долга, почитаемого мною необходимым, святым. Наконец, кое-как уладив, принявшись за память и вспомнив о св. муже, о Илии, бывшем в мое время (1830 г.), и о сделанном им необыкновенном приеме семейства, посетившему его с желанием услышать назидательное слово или принять что на благословение, где и я был в числе жаждающих, но с прочими отошел с одним удивлением. Приклеив к тому ни се ни то, составив кое-что, осмеливаюсь при сем препроводить на Ваше рассмотрение. Полную волю имеете поступить с тетрадкою, как Вам угодно: поместить ли ее или оставить без внимания. В первом случае убедительно просил бы Вас рассмотреть, прилично ли заглавие, и буде нет, дать другое, негладкости,

шереховатости в слоге, излишек местоимений и проч., и проч.— уж не отказать исправить. Я пишу с плеча, а от невнимания к новому письму художественности у меня не найдете, и я не умею, не могу ею заняться и не нахожу ее у себя, как ни стараюсь, а оттого каждая моя тетрадка всегда выходит в таком точно виде, какую же перед собою видите. Начну исправлять, перемарую, увижу, что еще хуже, примусь переделывать и до того измараю, что брошу. Всею виною суетности, чтоб не услышать приторного замечания, на которые так щедры нынешние судьи, взявшие на себя службу, как они называют, к которой их никто не приглашал и не возлагал на них обязанности, яко не соответствующей силам и разумению их. Итак, чем богаты, тем и рад.

Киевлянин Ваш молодец. Конечно, он еще птенец, идет и осматривается, говорит и оглядывается, но дайте ему опереться, тогда он взлетит орлом, налетит соколом. Только дай боже почтенному издателю терпения и равнодушия или даже презрения к пискам нетопырей, не могущих отличить, а принимающих и гнилушку за свет.

Настаиваю моею убедительною просьбою, одарите меня вашим рассуждением о малороссийском писании. Просветите меня. Найдете в V книжке «Маяк» письмо мое, которое (к удивлению моему, пущено в свет) писано запросто к Бурачку, так, желая знать его мысли о том, и писано чуть ли не в феврале, но в марте наверное. Что Вы скажете на мнение мое, о чем я или уже писал к Вам, или располагал еще писать. Это о введении «и» старинного и в печатном имеющегося. Разрешите меня скорее. Если бы я знал, что «Маяк» тиснет письмо мое, я написал бы яснее. Но сделано — и я читаю со вздохом.

Да и к чему мы занимаемся своим правописанием, когда великие мудрецы проповедуют, что и языка такого нет, а мы русские слова, формы переворачиваем в свои хохлатые, бородатые и проч., и проч. Смех писать, но, размысливши, горюешь!.. И это пишет во всеуслышание муж, славящийся ученостью? Что же наши песни, думы, пословицы, поговорки, выражения в летописях, которых и подобно ни один москаль не скажет.

Протягивая к Вам руку, дружески пожимаю Вашу и милительным голосом говорю Вам: не сердитесь на мое замедление, не взыщите за статью, какова есть, и не лишайте доброго расположения искренно Вас уважающего и преданного Вам.

До А. О. Краевського

25.10.1841

[...] Должен Вам сказать, что при появлении у нас той книжки [иги] От [естественных] зап [исок] здесь все взбунтовалось против Вашего журнала (не о мне речь, это частное, а вообще о духе журнала), чрез несколько дней изменившем суждения свои насчет малор[оссийской] литературы. Евгений Павлович, быв здесь, сам слышал некоторые слабые выходки, были громче, решительнее. Жаль очень, что он не застал того пана; где пил вонючую воду, он бы услышал еще более. Но и это дело кончено. Трудно уверить десятки миллионов людей, на своем языке говорящих, пишущих, читающих с наслаждением, трудно людям, не знающим того языка, уверить их же, что они не имеют его. Зачем же издаются их книги? Требуют второго, третьего издания? Все могущее писать старается (разумеется, из наших) писать по-нашему? Надобно судить на месте, увидеть все, что делается здесь, и тогда увериться в своем или противном мнении. И между чернию, для коей, к сожалению, не стараются даже и наши писать что-либо, много грамотных, много чтецов и жадных слушателей, что мое разумеющих. И внимание черни утешило бы издателя или сочинителя, но надобно бы противникам нашего языка последить бы на месте появление книжки на малорос[сийском] языке. Повторю, отчего возобновляются издания тех же книг? Язык, имеющий свою грамматику, свои правила, свои обороты в речи неподражаемые, неизъяснимые на другом; а его поэзия?.. Пусть попробуют передать всю силу, все величие, изящность на другом! — То-то же. Не знающий по-немецки пришел в лютеранскую церковь и, когда все плакали при проповеди, он сказал: «Чудные мне эти немцы! Перед ними что-то говорят на каком-то непонятном языке, а они плачут навзрыд. Чего тут плакать, когда и каретник немец так же непонятно говорит». А сколько слов москали взяли и продолжают брать из нашего языка в свой, целые фразы введены прямо от нас! Много бы знающему дело можно сказать, но мы останавливаемся на том, что справедливое дело и без защиты возьмет свое. Г. Чужбинский (в 10 кн. Москвитянина) начал хорошо, но не дописал. Мы просили бы рецензентов оставить нас в покое, а заниматься разбором своих. Салдацкий патрет намекал им о том, но они, за незнанием языка, пропустили без внимания. [...]

Опять к малороссийской литературе. Она движется и будет жить. Журналы (не к Вашему речь) не сотрут ее с лица земли, одолеет противников и гонителей, в продолжение года выйдет кое-что. Вы можете содействовать ей. Дайте ей законный приют в Вашем журнале между обозрениями других литератур. Пусть патриот Гребенка один судит и рядит в нем. Хоть чрез три месяца выйдет статья, но Вы увидите, что она принесет и как одушевятся наши и, ей-богу, язык и литература русская выиграют... Ну, выиграют. Причтите и нашу литературу к басурманским и, не включая обозрения книг наших в российские, сделайте особое отделение между немцами, французами и др.

Н. В. Не смотрите на язык, на изложение, на удачное или неловкое сцепление приключений, но, главное, смотрите на цель и в какой степени она достигнута.

Об этом прошу Вас вспомнить скоро-скоро. Овому талант, овому ничего. Как ни рассказано, но для чего рассказано им и отчего так рассказано, пожалуйте, вникните, а это редко наблюдают все гг. судьи. [...]

До Т. Г. Шевченка

23.10.1840

[...] От такая-то кумедія лучилася Вашими письмами! А книжку, як розгорнув — дивлюсь — Кобзар, та вже дуже вичитаний. Дарма! Я його притулив до серця, бо дуже шаную Вас і ваші думки кріпко лягають на душу. А що Катерина, так що Катерина! Гарно, батечку, гарно! Більш не вмю сказати. От так-то москалики-воєнні обдурюють наших дівчаток! Списав і я Сердешну Оксану, от точнісінько як і Ваша Катерина. Будете читати, як пан Гребінка видрюкує. Як то ми одно думали про бідних дівчаток та про бузовірових москалів...

Ні, вже так, що Ваші думки! Прочитаеш і по складам, і по верхам, та вп'ять спершу, а серце так і йока! Що б то паночку-голубчику, як Ви так гарно складаєте вірші, що б то, якби Ви мою Панну Сотниківну (в 3 книжкє). Современника сего (1840) года) та розказали по-своему, віршами: тогді б вона була дуже гарно розказана, і яка була добра, і як постраждала. Та ще б і змалювали її патрет, — бо чую, що Ви лучче малюєте, чим Борисівський іконописець, що Салдата колись списав. [...]

До Т. Г. Шевченка

22.03.1841

[...] Га й да ма ки ваші добра штука буде. Читав я декому з наших. Поцмакують. А що вже Гулак-Артемівський, коли знаєте, той дуже вас улюбив за Кобзаря. Дрюкуйте швидше лишень. Нехай вам бог помага. А що наш Євгеній Павлович з своїм альманахом? Чи воно ж буде що? І швидко? Нічого до мене вже давно не пише. Коли ще не опізнюся, то от посилаю йому дві гарненькі штучки у його альманах, нехай притулить, як зна. Вони вже були раз у Петенбурсі, то пан Лобасов, що їх сконпоновав, не так написав до пана Гребінки, не у туя хату надписав, так йому і вернули, а він до мене вже прислав та і просив відіслати. Будьте ласкаві, віддайте йому, попросіть, щоб притулив де у альманасі. Коли ж вже пізно, що альманах отдрукований, то нехай ткне або у Літературну газету, або [в] Маяк. Там наше приймається. Та якого гаспида він надувся та ні словечка до мене не напише? І чому се так завередовав? [...]

До Т. Г. Шевченка

22.XI.1841

Будьте з пилипівкою здорові, мій любезний паночку! Спасибі Вам за Ваше письмо і усяку добру мову, написану там. Читав у Лит [ературноі] газеті, що Ваша дівчина, що через тин ворожила у циганки, продалась, та і зрадовався, бо я так і надіявся. Спасибі Вам, що не дивитесь у вічі оттим дурням, кацапам, що не вмівши нашої мови і не розібравши у неї нічого, кричать, мов жиди у шабаш: «штю, да штю эта наверхнякано? Мы не понимаем-ста ничаво!» Спасибі, що плюєте на се та не перестаєте писати. Пишіть, пишіть, нехай Вам господь поможе. Велике спасибі скажу, коли пришлете хоч подивитись, а вже не втерплю, — прочитаю. Та де ж Ваші білети? Пишете, що посилаєте есте, та й нема. Чурхніть, кете, їх до нас. Може, таки який-небудь десяток збудемо. Аж тричі спасибі попереду кажу за обіцянку намалювати мою сотниківну, се як змалюєте та пришлете, то ще дуже дяковати буду за добру Вашу пам'ять і, дивлячися і любуючися на неї, буду завжди дяковати Вам.

Ануге, тепер є пильнее діло до Вас. Глядіть же, зробіть по-нашому, а не по-кацапському: скажіть «добре» та й зро-

біть хуленько. Знайшовся і в нас парень-другяка, до діла штепний, та й хоче збити збірник, по-панському «альманах», і дав йому імення «Молодик» і хоче назбирати усяких штучок, і по-московському, і по-нашому написаних. Московські штучки і вірші є «протменшыє-ста», а справді усі перших писачок, усі шлють йому, так наських ще трошки. Будьте ласкаві, пришліть йому яку думку Вашу або видорвіть від готового чого який шматочок та й пришліть на мое ім'я аж у самісінький Харків. Велике Вам спасибі скаже!

Об сім попросіть від мене і від усіх, люблящих читати усе добре, нашого Євгенія Павловича Гребенку, нехай утне яку приказку наську. Не будете жалковати, у чесній кумпанії та меж добрими людьми будете. Та коли б хуленько, бо вже скоро відошло у цензуру. Зділяйте милость, іще скажіть пану Гребенке, що його білетн не дуже повзуть з рук. Тільки скажеш кому, то зараз і втнуть: «Знаем ми сю, се петербурці. А де їх «Історія руського народу»? а де п'яте, десяте?» То й кажеш: «Та ні, батечки! се вже не... се добра, чесна, правдива душа, не збреше». Так ні. Подай книжку, озму і гроші знесу. От якої співають. Та коли хоче і наш край наділити своїм Богданом, то нехай присила, зараз збудемо.— А Ластівки його нема тут овсі. Покланявся Вам пан Артемовський. Я йому казав, що Ви писали про нього, а він сказав: «Ні, я тільки прочитав його «Кобзаря», та й знаю, яку він має душу і яке серце в нього, і знаю його думки».

От так казав.

А пан Корсун троха сам не писав до Вас. От і усе. Бувайте здорові і не переставайте любити і не забувайте щиро Вам преданного.

Євген Гребінка

МАЛОРОССИЙСКИЕ ПОВЕСТИ, РАССКАЗАННЫЕ ГРИЦЬКОМ ОСНОВЬЯНЕНКОМ

Давно еще кто-то сказал, что на малороссийском языке можно писать только одно комическое. Перед нами был факт — «Энеида» Котляревского, пародия во вкусе фламандской школы, и люди, убежденные этим фактом, приняли ложную мысль за истинную, нелепость стала аксиомою. Многие голоса повторяли эту нелепость громко, самонадеянно, нимало не думая о том, что говорили. А подумав иногда, право, не мешаает. Стоит прочесть «Историю Мало-

россии», вспикнуть в характеры ее героев, прислушаться к ее песням, где ропот души изливается в тихих жалобных звуках, как песня степной чайки, как стон матери над могилою сына, — и вы подумаете: неужели народ с таким железным характером, с такими глубокими чувствами может только смеяться, как французы? Тут является несообразность, и ваша аксиома поколеблется в самом основании.

Еще в 1834 году издал Основьяненко первую часть своих прекрасных повестей, из которых видно, что он не разделяет общего мнения. Он писал свою «Марусю», где теплые и кроткие чувства выражены были так гармонически, что даже люди, приверженцы нелепой аксиомы, собиравшиеся хохотать до упаду при первом слове Маруся, плакали под конец этой повести.

Теперь вышла вторая часть его же повестей.

[...] Здесь три рассказа. Первый, «Добре роби — добре й буде», несмотря на некоторые места, немного растянутые, изобилует превосходными сценами. Например, картина засухи: везде черно, хлеб не взошел, трава выгорела, нигде не встретит глаз приветной зелени, на небе ни облачка, только солнце жжет бедную землю, люди в унынии, им грозит голод и смерть. И как хороша среди степи эта группа народа на коленях; они умоляют разгневанное небо; там вьется от камильниц синий дым, священник читает молитвы и плачет, плачут жены, дети, старцы... и сколько чувства, сколько поэзии во всем этом зрелище, достойном кисти Брюллова.

Во второй повести («Конотопська відьма») вы посмеетесь вволю, здесь щедрою рукою рассыпан малороссийский юмор. Тут есть одно из тех лиц, которые так удачны под пером Основьяненка. Это сотенный писарь Пистряк, педант, шарлатан, который, чтоб затемнить речь, мешает в нее разные славянские выражения, даже целые фразы, — казаки его слушают, слушают и — ничего не понимают. Ну точь-в-точь один мой знакомый, толкующий и в гостиной, и в театре, и на улице об каких-то *иллюзиях*, *субъектах* и *объектах*, *индивидуальности* и *релятивности* и проч. и проч. Этот писарь является к сотнику с длинною палкою в руках и говорит: «Хворостина сія, хоча єсть і хворостина, но оная не суть уже хворостина, понеже убо суть на ній вмістилище душ козацьких...» — «Та кажіть мені попросту, пане писарю, — бо вже мені те письмо остило та опоганіло! що нічого не второпаю, що ви кажете-говорите», — отвѣчает ему сотник. Или не угодно ли послушать определение ведьмы того же писаря: «Є на світі нечестиві баби, чайтельно от племені ханаанського, по толкованію — каналського,

іже вдашася Вельзевулу і його бісовському мудрованію і імути упраждненіе у відьомстві, іже почним уременем, нам возлежащим у спящим, сії нечестивії ісходють із домов своїх, розпускають власи свої яко вельблужії і, пришедше до сусідських і других жителіей пребиваній... і імають тамо крав, і доять і їх, і кротких овечат, і бистроногих кобилиць, і сук злаго собачого ісчадія — і, что реку? воздоают дряпливих кішок, вредоносних мишей, розтлінних жаб... і усякое диханіе ползущее і скачущее...» Какой философский язык!..

Третья повесть «Скарб» есть собственно фантастическая. Здесь вводится в лица вся малороссийская демонология, все ісчадія младенческой фантазии народа, живые, яркие. Эта вся нечистая сила старается завлечь к себе одного іскателя кладов (по-нашему бестолкового афериста), и сколько здесь юмору. Например, черт рассказывает, как он сделался из маленького черта большим, как прежде сам себе готовил кушать, чистил сапоги и т. п., но явилась в ад французская душа, и все пошло иначе. Француз научил черта употреблять души грешников на свои работы, выучил его пить кофе, поставил швейцара, который приходящим новым душам говорил всегда: «Барину некогда», а черт в это время играл с французом в карты. Удивительно, как г-н Основьяненко знает ад!.. И какой местный колорит во всем этом рассказе. Как простосердечно удивляется Хома Масляк богатству стола, за которым пировали черти: «Там було усяке вино — ренське, і донське, що по четвертаку бутилка... було пиво кабацьке, так, дешевеньке, для усякого розходу». Но еще важное достоинство в этой повести, что в ней, несмотря на ее фантастическую породу, прекрасно сведены концы, что далось не всем нашим писателям в этом роде.

Остается нам от души поблагодарить Основьяненко за его прекрасный подарок и пожалеть о тех, которые не могут понимать его повестей...

МАЛОРОССИЙСКАЯ ВАСИЛЬКОВСКАЯ ПОВЕСТЬ «ТВЕРДОВСКИЙ»

Сочинение Степана Карпенка. Москва, 1837

Г. Карпенко наследовал славу А. А. Орлова по прямой линии. Та же плодовитость, та же несообразность, та же безотчетность создания и подробностей.

В новой повести г. Карпенко принялся за малороссий-

ский язык и рассказывает давно известную балладу про Твердовского. Но как все это рассказано! Какой язык! Какие мысли! Хорошо, что не все понимают по-малороссийски: эта повесть не сделает г. Карпенке большого вреда в общем мнении.

Из этого литературного феномена можно извлечь только один результат, что есть люди, которые *пишут и не думают*.

ПРОВИНЦИАЛЬНЫЕ ТЕАТРЫ

Как тяжело бывает человеку данное слово. Я, уезжая в Малороссию, обещал вам писать о провинциальных театрах; оно, кажется, ничего, а каких мучений стоило мне это обещание!.. Приезжаю в Лубны, где во время ярмарки играла труппа г. Млатковского, спешу в театр, читаю афишку: «Русский человек добро помнит». Н. Полевого.

Завтра? — «Параша Сибирячка». Н. Полевого.

Прочитав, я ужаснулся,
Хлад по членам пробежал!..

Вы знаете, что я не признаю в г. Полевом творчества, и потому, живя в Петербурге, всегда избегал драматических переделок одного Полевого и могу похвалиться, не видел ни одной его пьесы, даже «Чересполосных владений», в которых, говорят, было что-то самобытное и которые, не доживя до второго представления, почтили с миром на сцене Александринского театра...

За водевилем следовала старинная пародия на Малороссию: «Казак-стихотворец». Оценку этой так называемой оперы давно уже сделал покойный И. П. Котляревский в своей «Наталке Полтавке»; но все «Казак-стихотворец» повеселил зрителей: здесь малороссияне слушают, как Прудыус, тысяцкий времен Петра Великого, поет:

Мучит Маруся
Душу мою:
Ем я без вкуса,
Вовсе не пью!..

Видят Марусю в русском сарафане и т. п. и хохочут от души на все эти проделки. Здесь Зелинский (Прудыус) и Соленик (Грыцько) были превосходны; они создали свои роли, заговорили в них языком чисто малороссийским — и были приняты публикою с восторгом: зато г-н Ленский (Климовский) уморил всех: в буквальном смысле представил комедию. У Ленского удивительное дарование!.. У него везде метаморфозы: это второй Овидий на

превращения. Вообразите себе какое-то смешное существо, в приемах которого отзывается провинциальная удаль, существо чересчур веселое и довольное собой, как новопроризведенный молодой прапорщик; представьте себе, что это существо ходит вприпрыжку, стоит в самых изысканных позах, потирает руки с какою-то странною ужимкою, будто человек, который хочет в мороз выпить рюмку водки, что оно в белых шароварах и черном коротком полукафтани, весьма пригодном для пляски, имеет на ногах лакированные сапоги, а на руках белые лайковые перчатки — и вы приблизительно будете иметь понятие о Ленском в роли Климовского, народного поэта-воина Малороссии (в начале XVII столетия), человека с душою глубокою и прекрасною!.. Как после этого не сказать, что наш век идет быстрыми шагами к преобразованию?..

Речей г. Ленского я не понял, хотя я и знаю по-малороссийски; на русский язык они тоже не походили, а как будто впадали в сербское наречие: между тем Ленский говорил вовсе не по-сербски, это была какая-то славянская микстура, доступная разумению одного только Ленского. Как громко ни говорил он, как ни махал руками, какие ни строил глазки, будто актриса в мужском платье, ничто не помогало: зрители молча зевали, одна Маруся (Протасова) —

Проказница! Прости ей, боже! —

улыбалась на его речи и начала было говорить тоже на каком-то пестром языке, но, видя, что публика очень холодна к этому нововведению, вскоре оправилась и сыграла очень мило свою роль.

Вообще можно бы посоветовать г. Ленскому меньше фантантировать на сцене, не братья за роли свыше своих сил и оставить на долю женщин кокетничать с партнером: им это иногда удается. А г. Млатковского попросить — ради публики — уволить «Казака-стихотворца» в бессрочный отпуск, хоть для Малороссии: пора ему отдохнуть на лаврах; он устарел, голубчик, прошло его время, право, прошло!.. Давайте нам пьесы Котляревского, комедии Основьяненка, нашего народного писателя, — и мы вам скажем душевное спасибо!..

ТАК СОБІ ДО ЗЕМЛЯКІВ

[...] Нічого робить, положиш на полицю новенькі книжечки, хай полежать поки порозумнішаю — та й станеш у стодесятий раз читать Котляревського «Енея», або повісті Грицька Основ'яненка, і читаеш, і смієшся, і плачеш...

Усе отце я згадав колись — здається позавчора — та й задумався. Добре, що мене привела доля у столицю, що й посучать ніколи, що не знаєш гаразд, коли середа, коли п'ятниця, коли свято, коли будень, крутишся як той медведик у млині — не сам він крутиться, вода його крутить. Що ж то роблять земляки отсими довгими темними зимніми вечорами? Давай зіб'ю їм книжку. Позбирав, що було у мене писано по-нашому і своє і добрих людей, що спасибі їм наприсилали, одніс у друкарню — от вам і книжка! Читайте, хлопці, коли уподобаєте — а ні, як зволите, усе-таки папір у хозяйстві здається, коли часом кабаку завернете або люльку запалите, — і то добре.

ДО ЗОБАЧЕННЯ

От, слава тобі господи, кінець книжці! Читайте її, панове добродійство, коли уподобаєте, а ні, так мовчіть — і без вас мене вилають собаки, не за книжку, ні, вони книжки не поймуть, а за те, що я чоловік: така у них поведінція. [...]

Хотів було я вам, панове, пустити свою книжку зимою; та як одніс у друкарню, як стали москалі друкарювать, так я вам кажу, і сміх, і горе! Чи ви повірите, що над одним листиком та б'ються тиждень або й більше. [...] Бивсь я з ними, а тут уже й на весну повернуло, швидко і теплого Олексія... У вас, земляки, уже геть тепло; як де, то часом і верби розпукуються: швидко і ластівки прилетять, трохи чи не разом з моєю книжкою — от од того я її і назвав «Ластівкою». Нехай летить до вас, нехай собі щибече по хуторам: після зими і її весело слухать!.. Полюбіте же, земляки, нашу «Ластівочку», читайте її швидше, бо незабаром, може, прилетять солов'ї, тогді хто стане слухать ластівку!?

Олександр Афанасьєв-Чужбинський

КРИТИКА

ЛАСТОВКА,

собрание сочинений на малороссийском языке.
Спб. 1841, в 8-ку, 382 с.

Малороссия — такой богатый край, история Малороссии такой богатый неисчерпаемый рудник для поэта и живописца; а сколько преданий, поверий, сказок, песен, которые, — надо к сожалению сказать правду, — до сих пор

почти никем не были передаваемы... Характер народа изменяется; поверья, преданья и песни с каждым годом более и более теряют что-нибудь; самые бандуристы реже появляются на Украине — и памятники былого исчезают безвозвратно. Грустно! но что делать! Есть люди, желающие поддержать потухающий пламень на алтаре украинской поэзии; — в пустеющем храме ее, порой прозвучит грустная заунывная песня, — но что же встречает этих людей? Насмешки критиков, велеречивые диссертации о том, что малороссийского языка не существует, что лишний труд писать на этом языке, которого никто не понимает... Посмеются, разберут сочинение, — и разберут те, которые истинно не понимают красот малороссийской поэзии; и видя это, видя, что тщетны все усилия воскресить народную литературу, — иной талант оставляет свое благородное поприще; и сиротеет поле, цветы его пересаживают на другую почву... Но вопрос: можно ли народную песню передать на другом каком-либо языке? Бесспорно всякий согласится со мною, что песни Малороссии исполнены чувства и мысли, дышат теплотой поэзии, всегда почти возникающей из грустного источника; редко веселость извлечет полный свой аккорд из вдохновенного сердца козака-поэта; кратка она, зато как сильна и неподдельна! Смуты, раздоры, борьба за святую веру, месть утеснителям, грусть о разлуке с родной, о необходимой разлуке, вызванной благородным порывом защищать отчизну — вот элементы, вот родники украинской поэзии, из которых черпали наши прадеды свое вдохновение... Ясный день, звездное небо, теплая ночь с миллиардами звезд, яркая луна набрасывают свой особенно поэтический колорит на эти простые, но не менее проникающие в душу песни козака, который воспевает вороного коня, встречу с врагом в чистой степи, славит черные очи своей коханки, прощается с милой, прощается, может быть, навсегда... или разговаривает с черным вороном, или далеко на чужбине подслушивает поэтический разговор буйного ветра с могилой... Переведите же хоть одну из этих песен по-русски; она утратит всю красоту свою; останется голый остов факта, как высохший, в половину оборванный цветок, редко сохраняющий частичку аромата. Тоже было бы, если б звучную русскую песню передать на каком другом языке... Нет, народная поэзия непременно должна удерживать и свои краски, и свой колорит, и свою самобытную, неподдельную особенность, эту игру теней и света, свою аллегорию. Котляревский, Основьяненко, Гребенка заговорили наконец о Малороссии, заговорили по-малороссийски — пример их увлек еще кой-кого... и что же? журнальная кри-

тика наша ополчилась... Не говорю о Котляревском — это «дела давноминувших дней, преданья старины глубокой...» «Энеида» его, правда, фарс, но фарс занимательный. Чудная опера «Наталка Полтавка» почти не замечена... Но повесть Основьяненко, — о чем можно бы поговорить подробнее, но увы! слова эти будут на ветер!.. «Маруся», уже одна «Маруся» его, как утренняя звездочка, сияет на горизонте бедной украинской литературы... Кто из нас, малороссиян, не плакал читая эту превосходную повесть, эту простую, не вычурную драму, но драму, которая расшевелит самую зачерствелую душу, драму, которая вызовет, оторвет слезы от грубого сердца эгоиста... Я был свидетелем, как образованные дамы, после блестящего бала (заметьте — после бала!) и молодые щеголи, которые собрались посмеяться над хохлацкой мужицкой повестью, рыдали при чтении «Маруси»... и «эту «Марусю» — похвалили вскользь... Убежденный разными доводами, гениальный автор сам перевел по-русски эту повесть, и что же?.. Хороша она — слова нет, да уже утратила большую половину прелести, утратила всю наивность, утратила юмор, который в русском переводе подчас кажется натяжкой и словно подражанием кому-то.

«Не пишите по-малороссийски!» Как это смешно! только и читаешь в журналах... а сердце болит, когда вспомнишь, что гибнут песни, гибнут думки наши... Или опять странность: в одном из журналов наших, в котором о повестях Основьяненко сказано: «ну просто мужицкие повести!» — превознесли до небес, расхвалили до *plus ultra* — бездарное творение, жалкую попытку на оперу или драму: «Савва Чалый», где нет капли живого поэтического чувства, нет истины, где ложно представлен быт Малороссии... Зачем же это? для чего? Коли кто не понимает малороссийского языка — зачем де из прихоти, для шутки унижать гения и прославлять бездарность ниже всякой ответственности!..

И вот передо мною «Ластовка», сборник, выданный Гребенкой. Много в нем статей; есть и хорошие, и посредственные, есть даже плохие: но неужели труд этот не стоит того, чтобы совестливо разобрать и оценить его?.. А о нем журналы отозвались глухо, насмешливо, иные промолчали... Пренебрежение — обидней всего на свете. Берусь за перо. Минуя две своих статейки, две ленты, брошенные на жертвенник родной поэзии, я постараюсь правдиво оценить труды земляков своих. В «Ластовке» прозаических статей много, между которыми первое и почетное место занимает — грустный, трогательный рассказ Основьяненко: «Сер-

дешна Оксана». Что, кажется, может быть проще этой повести? в деревне цветет юная красавица, влюбляется в капитана, который приходит туда с ротой; капитан ее обманывает, увозит, обольщает; девушка уходит от него, на родине встречается с казаком, который широко любил ее — и принял мать несчастной; отказывается от руки его... Боже мой! как это просто... вы прочтете «Сердешну Оксану»... вы наплачетесь, вы будете страдать душою, и кончив этот глубокий поэтический рассказ, долго, долго еще не рассеете своей грустной задумчивости... Вам чего-то жаль!.. вы невольно перенеслись в лучшие годы юности, вам тяжко видеть, как холодный, бездушный эгоизм играет чистой девственной страстью непритворного сердца, как коварство обольщает безгреховную душу... Но заметьте опять особенный свет, брошенный мастерскою кистью на эту грустную картину! Падение Оксаны происходит не из одной слабости к любимому предмету: цветок ее невинности увял не от одного минутного зимнего дуновения страсти обольстителя, — нет, корень его давно уже был подточен похвалами, с детства рассыпаемыми пред красавицей, уверенностью в себе, ее мечтами о будущей знатности... И как искусно передана борьба истинной страсти с пустым чванством крестьянки, мечтающей о дворянстве, как искусно представлена эта постепенность, влекущая несчастную в бездну: вы видите недостатки девушки, но вы прощаете ей все, вы только смотрите на ее хорошую сторону, вы не сродняете с ней не доброго, которое, как бы против ее воли, привязалось к ней... Превосходно! превосходно! Какая прелесть и простота в выражении! Оксана любит и узнала что любима взаимно (стр. 82—84). «От і призналася капітанові, що любити його... Тільки се вимовила на лихо собі, тут вже капітан сам не свій, кинувся до неї, обняв, поцілював... йому же не в дивовижу дівчат ціловати; мов гріхи пускати; яково ж було нашій бідній Оксані?.. Земля під нею запалала, небо над нею загорілося, сонечко, як мак, почервоніло, вона, мов птиченька, піднялася від землі, щоб полетіти... швиденько вхопилася за свого капітана, обвинялась коло нього рученьками, щоб не розлучитися з ним, щоб він не зостався сам без неї... обняла його, і щоб ще їй так гарно було, вона вже його поцілувала... то тут і зомліла і не відірветься від нього... Згадайте, лишень братця, як вам тогді було, як ви зроду вперше поцілували ту дівчину, котру ви широко любили!.. Чи можна ж то розказати, або зписати, яково вам тогді було? Не розпитуйте ж і мене, яково було нашій Оксані: хіба б жаром на полоні писати, та іскрами засипати, так тогді б потрапив як зписати...»

Какая поэтическая кисть! как это все глубоко проникнуто чувством! И опять там же (стр. 84-а) как сильно, но просто выражается равнодушие обольстителя:

«А капітанові що? Нічого сенького. Згадаймо ж, таки, в'яють, як ми, хоч і вперше цілювали ту дівчину, котру не люблячи тільки піддурювали. Тільки що смачно, мов після трьох день без люльки, роменського тютюну смоктнеш...»

А картина, когда Оксана, покинув своего обольстителя с плодом преступления на руках, пробирается на родину, и обдумывая от горя и стыда, готова заживо похоронить ребенка... и говорит: «от тут у канави викопую йому гарненьку ямку, положу його любенько... та разом землею і засиплю і гробик виведу; воно і не зчується, мов засне...» Ужасно! но и в этом зверском порыве проглядывает материнское чувство жалости... Слово: «воно і не зчується, мов засне» глубоко проникает в душу... Не сам ли Шекспир говорит это? Вот все готово; могилка вырыта...»

«Уставши на ноги, глянула на ямку, здригнула кріпко усім тілом, далі зкрепилася на серці... і хутко пішла за дитиною, приговорюючи: ступай, Митрику, годі тобі спати на голій землі капітанський сину! От тобі вічна квартира готова!»

Подошла к ребенку... он проснулся, протянул рученьки и улыбаясь проговорил: «мамо! мамы!» та так жалобно, словниченко неначе проситься, щоб мама його не губила. Здригнула Оксана дуже... далі перемоглась, як кинеться, як ухопить дитину... а дитина рученятами і обняло її і цілує і белькоче: «мамо!.. Бозя...»

Оксана падает без чувств на землю, — и очнувшись видит всю гнусность зверского желания... С ребенком идет она на родину... Но здесь такие сцены, такие прелести, что надо бы выписать все окончание повести. Заклучу, что рассказ этот, исполненный красот поэзии, прибавил еще один новый, душистый цветок в неоцененный никем веночек даровитого Основьяненка.

Другие прозаические статьи, как самого Основьяненка, так и гг. Гребенки, Кулиша, Г. Д. — не носят уже на себе печати вдохновения. «Пархимове снідання» оригинально, «Цыган» известный анекдот, «Так собі до землякив» и «До забаченья» — игривая, довольно удачная импровизация. Но между стихами много глубоких, поэтических созданий; особенно пьесы, подписанные именами Шевченка и Забилы, все без исключения запечатлены живым, неподдельным чувством, накинуты могучей кистью таланта. Можно ли не любоваться следующими стихами в

песне Шевченка: «Вітре буйний», которая вся превосходна. [...]

...Много ли в какой угодно современной литературе вы встретите подобных произведений?...

А «Голубь» Забелы!

...Может ли хоть один из наших романсов сравниться с этой песней и глубиной чувства и силой мысли?.. А как естественно: не подпиши автор своего имени, скажи, что эта песня произведение древности, и всяк бы поверил ему.

«Причинна», баллада Шевченко, прекрасна. Это предание, рассказанное звучными стихами, рождает желание, чтобы г. Шевченко почаще дарил родину подобными пьесами.

Многие стихотворения г. Боровиковского, или почти все, кроме «Волоха», посредственны, в которых, надо правду сказать, виден только навык владеть малороссийским языком.

Между тем, как у г. Боровиковского есть дарование, высказавшееся во многих прежних его стихотворениях, «Ластовке» однако ж попустился он на лучшие свои песни.

Присказки г. Гребенки отличаются, как и прежние, остротой ума и гладкостью стихов. «Панько та верства» г. Кореницкого очень неудачное стихотворение, и язык довольно вял; да и пьеса вся растянута.

«Байки» Боровиковского довольно замысловаты. Еще здесь есть драгоценность два отрывка из оперы Котляревского: «Москаль Чарівник», последний отголосок милого нам человека. Но из всех стихотворений «Ластовки» самое примечательное, как по звучности стиха, по глубине мысли и чувства. «На вічну пам'ять Котляревському» г. Шевченка. Словно седой кобзарь ударил в звонкие струны — начинается эта дума:

Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину,
Над водою гне з вербою
Червону калину...

Целый ряд звучных стихов, переходящих из тона в тон, рассказывают бывалую славу Котляревского, потом поэт обращается к поэту:

Праведная душе — прими ж мою мову,
Немудру та щирю [э], прийми, привітай,
Не кинь сиротою, як кинув діброви,
Прилини до мене хоч на одно слово,
Та про Україну мені заспівай.

Прелесть!..

Есть еще народные песни и пословицы, довольно замечательные и прекрасный отрывок из поэмы Шевченко: «Гайдамаки». Воображаю, что это будет за поэма!.. Степь, могилы, Днепр, леса, козачество!.. Ляхи!.. о, братику, пиши швидше свого «Гайдамака», пиши та дай і мені і послухать козацької розмови!

От лица земляков остается поблагодарить г. Гребенку за его доброе желание хоть сколько-нибудь оживлять малороссийскую литературу; благодарить тем более, что он приобрел уже известность как русский писатель, не боится суда журналов и пишет все-таки и по-малороссийски. Спасибі і тобі, Гребінко, а ну лишень,—приймайсь. Ластівки вже скоро отлетят — поймай ще якого сніги ря або чи жика — о ми назносили і симня, і маку, і гречки, і чого душа забажа.

Михайло Максимович

ПЕРЕДМОВА ДО ЗБІРКИ «МАЛОРОССИЙСКИЕ ПЕСНИ»

Наступило, кажется, то время, когда познают истинную цену народности; начинает уже сбываться желание — да создастся поэзия истинно русская! Лучшие наши поэты уже не в основу и образец своих творений поставляют произведения иноплемennые, но только средством к полнейшему развитию самобытной поэзии, которая зачалась на родимой почве, долго была заглушаема пересадками иностранными и только изредка сквозь них пробивалась.

В сем отношении большое внимание заслуживают памятники, в коих полнее выражалась бы народность: это суть песни — где звучит душа, движимая чувством, и сказки — где отсвечивается фантазия народная. В них часто видим баснословия, поверья, обычай, нравы и нередко события действительные, кои в других памятниках не сохранились: «сказка — сладка, а песня — боль», говорит пословица. В сем смысле весьма значительны, а потому достойны внимания и уважения были бы разыскания следов народной мифологии, обрядов, собрание песен, пословиц и т. д. Особенно язык совершенствуется исследованиями остатков от прошедшего, в коих он ближе к своему корню, следовательно чище в составе и крепче в силе. Это можно отнести в особенности к песням славянским, кои видимо отличаются своим изяществом. Сие изящество их может послужить яс-

ным доказательством, что поэзия есть врожденное качество духа человеческого, что истинная поэзия может быть его собственным произведением*.

С таким образом мыслей я обратил внимание на сии предметы в Малороссии и на первый раз издаю выбор песен сей страны, полагая, что они будут любопытны и даже во многих отношениях полезны для нашей словесности — будучи совершенно уверен, что они имеют несомненное достоинство и между песнями племен славянских занимают одно из первых мест.

...Скоропостижное соединение трех первоначальных образов жизни — некогда *наезднической*, буйной, беззаботной, с ленивым однообразием и скудостью жизни *пастушеской* и оседлостью *земледельческой* — вот что составило потом особенность малороссии, заметную еще и доньше, по причине малолюдскости. Из сего очерка может сделаться несколько понятным и содержание и характер их песен.

Во-первых, представляются песни, содержанием своим имеющие смерть козаков, отъезд их на чужбину, тоску по родине, иль схватки боевые, а потом воспоминание об них. Здесь всегда почти находите тоску матери о сыне или сестры о брате; любовь отцовскую едва ли где встретите. Находите также песни о гайдамаках, столь же удалые, как и самый предмет. Особенно замечательны *думы*** — героические песнопения о *былинах*, относящихся преимущественно ко временам гетманства — до Скоропадского. Их и ныне еще поют слепцы-бандуристы, коих можно назвать малороссийскими рапсодами.

Восемь таковых дум издал князь Цертелев под названием «Опыт собрания старинных малороссийских песней». Каждая дума посвящалась какому-нибудь историческому случаю либо лицу — в особенности Хмельницкому или Палею, Мазепе и другим.

Сказания о частных домашних событиях у козаков составляют переход от дум к повествованиям вымышленным или балладам, каковы, например, песнь о Твардовском, песнь о построении Киева, кои поют также старики-банду-

* В статье г. Бродзинского «О народных песнях славян» (переведенной в «Вестнике Европы» 1826 года № 13) много сказано весьма хорошего о сем предмете; он говорит: «Славяне остаются ныне народом единственным, которого вкус, обычаи и песни напоминают нам картину Греции древней» (стр. 47).

** Малороссийские думы известнее сербских песней. В них гораздо более сладкой меланхолии; в песнях же военных более силы и картин питических. — *Бродзинский*, см. «Вестник Европы», 1826, № 13, с. 52.

ристы. Желательно, чтобы кто-нибудь из земляков моих, в Полтавской губернии или близ Киева живущих, поспешил сохранить для словесности сии памятники.

Песни женские, во-первых, суть выражение тоски по родине, от которой были отлучаемы девы обманами козаков; некоторые, как бы повествовательные (каковы: о *Лемеривне*, о *Бондаривне*), показывают притеснения и неистовства, какие терпела действительно Малороссия от Каньовских и других панов. Песни любовные принадлежали, кажется, сперва собственно женскому полу, вместе с самым чувством. Они исполнены пылкой страсти. Измены часты: они либо были сносимы с безнадежным отчаянием, либо отмщаемы были чарами, что следовательно встречается нередко; вера в чарованья осталась и поныне у женщин. Песни мужчин, где видна нежность чувства любви, принадлежат, кажется, к последующему времени.

К песням женским можно отнести песни *праздничные* и обрядные, кои носят на себе иногда печать древней славянской мифологии; но вообще, показывая приверженность к удовольствиям земледельческой и семейственной жизни, представляют собой образцы весьма изящной, естественной идиллии (таковы *веснянки*, *троицкие*, *свадебные*, *на обжинки* и другие песни — смотри книга четвертая). В сего отношении едва ли какая страна может назваться столь *песенною*, как Малороссия: там каждое время года, каждое занятие, к сельскому быту и жизни семейственной относящееся, сопровождаются особенными песнями. Сюда же можно причислить и песни *заклинательные**, подобные скандинавским.

Наконец должно сказать, что у них находится очень много песен веселых и карикатурных, иногда весьма забавных, но наиболее таких, при конце коих всегда покраснеет стыдливость и которые большею частью составляют изустную собственность народа, а не принадлежность поэзии. Веселость у них не такова, как в песнях *Краковяков*, — она превращается либо в грубое, либо в непристойное. Их воображение, от досуга или с горя разгулявшееся, не знает себе меры. Сии песни, по веселому, резвому напеву и мерному складу, наиболее суть плясовые и употребляются не столько по словам своим, сколько по музыке, часто весьма хорошей, каковы, например, известные: «Метелица», «Горлица», «I шумить, i гуде». Есть русская пословица: «слова

* Образцы таковых мне показывал покойный Зорнан Ходаковский, после которого остался знатный запас для издания малороссийских песен.

из песни не выкидать», посему я и не помещал их, и для образца предложил несколько: «Била жінка мужика», «Чи я в мужа не жона». Должно сказать однако ж правду, что многие из них весьма остроумны и забавны, таковы, например, «Мужик каже ячмінь, жінка каже гречка».

Что касается до характера песен малороссийских, то сей вопрос отношу только к тем, в коих видно главное стремление поэзии народной. Я их сравнивать могу в особенности только с русскими, ибо песни прочих племен славянских мне не столько известны.

...Существенное их различие, по моему мнению, состоит в следующем. В русских песнях выражается дух, покорный своей судьбе и готово повинующийся ее велениям. Русский не привык брать деятельного участия в переворотах жизни, потому он сдружился с природою и любит живописать ее, часто прикрашивая, ибо здесь только может свободно излиться его душа. Он не ищет выразить в песне обстоятельства жизни действительной, но напротив, желает как бы отделиться от всего существующего и, закрыв ухо рукою, хочет, кажется, потеряться в звуке. Посему русские песни отличаются глубокою унылостью, отчаянным забвением, каким-то раздольем и плавною протяженностью. В малороссийских меньше такой роскоши и протяженности; они, будучи выражением борьбы, духа с судьбою, отличаются порывами страсти, сжатую твердостью и силою чувства, а равно и естественностию выражения. В них видим не забывчивость и не унылость, но более досаду и тоску; в них больше действия. Сие-то действие отпечаталось и в последующих песнях драматическою формою, и князь Цертелев справедливо замечает *, что в русских превосходнее описательная поэзия, что в них встречаем рассказ сочинителя, между тем, как в песнях малороссийских находим драматическое изложение предмета. Сила их много зависит от лаконизма самого их языка.

Тоска, которая составляет важнейшее свойство малороссийских песней, не прикрывает их, но проникает. Она отзывается во всех песнях; даже ирония, к коей весьма склонны малороссыяне, часто смешивается с оною, из чего происходит совсем особенный, отлично хороший род песен. Образцы таковых элегико-иронических песен помещены в третьей книге моего собрания, например, «Летит орел понад морем», «Ой козаче, козаче! молодой бурлаче!», «Да оре Семен, оре» и проч.

Песни нежные отличаются неподражаемым простоду-

* «Вестник Европы», 1827, № 12, с. 276.

шием и естественностию, которой нимало не противоречат беспрерывные сравнения. Дух, не находя еще в себе самом особенных форм для полного выражения в его глубине зарождающихся чувств, невольно обращается к природе, с которою он, по своему младенчеству, еще дружен, и в ее предметах видит, чувствует подобие своего гораздо явственнее и вернее. Посему-то находите столь частые сравнения с окружающею безукрашенною природою, столь частые беседы с буйным ветром, дрибним дождем, черными тучами. Унылая, вещая зозуля, одинокий явор, плакучие ивы и гибкие лозы, печальная калина, крещатый барвинок — сии эмблемы отдельных состояний духа невольно ему напоминают его самого, и он выражается ими как бы потому, что не может иначе*; когда, напротив, в метафорах русских песен замечаем больше искусственности, некоторого рода произвол и желание прикрас. Если сравнения отрицательные составляют, по мнению г.г. Глаголева** и Гнедича***, отличительное свойство народной поэзии русской, то малороссийские будут отличаться положительностию своих сравнений...

О СТИХОТВОРЕНИЯХ ЧЕРВОНОРУССКИХ

С легкой руки Котляревского — сочинителя перелицованной «Энеиды», «Наталки-Полтавки» и прекрасной песни: «Віють вітри, віють буйні», давно сделавшейся народною, — наш малороссийский или южнорусский язык пошел успешно в литературное дело; а князь Цертелев в добрый час проложил первый путь малороссийским народным песням для дальнейшего хода их по славянскому миру. У нас, особенно в истекшее десятилетие, появилось значительное количество литературных произведений в стихах и прозе на языке малороссийском. Между ними первое место занимают повести Грицька Основ'яненка, превосходные по своему составу и по своему выражению живому, вполне народному.

Впоследствии мы представим нашим читателям обзорное всего, что вышло у нас, преимущественно из Харькова, на языке малороссийском: а теперь известим их о начат-

* В примере малороссийского изречения, сильного своим бессилием выразиться, можно привести следующее уверение или божбу: «Коли я тее або отее, так нехай мені абище, Бог зна що, от що, а не тільки що!»

** О русских народных песнях. «Труды Общества любителей российской словесности», ч. XI, 1818, с. 38.

*** «Простонародные песни нынешних греков» Н. Гнедича, СПб., 1825, с. XXXIII.

ках литературной деятельности на том же языке, но возникших на другом, противоположном конце Южной Руси, отделенном от нас разлучным Днестром. Я разумею стихотворения, которые в последние пять лет (1835—1839) написаны галицкими русинами и напечатаны во Львове, Перемышле, Вене и Будиме.

Червоная или Галицкая Русь, несмотря на ее пятивековое политическое отчуждение от великого русского мира, все близка для русского сердца и особенно для Киева. Она близка для Киева не одними историческими воспоминаниями о той тесной государственной связи, в какой были они за пять веков, когда Карпатские горы подперты еще были железными полками русских князей¹ — о том церковном единстве, в котором пребывали они долго, и по утрате Галичем государственно-русской жизни, — о том взаимном общении по делам веры и просвещения, которое велось между ними, когда и Киев был под короною польскою — и о той горькой чаше верогонения, которую Киев заодно с Червоною и всею Западною Русью испил под владичеством Польши. Эта чаша истошилась только с разделом польских владений: тогда большая часть Западной Руси возвратилась из-под короны польской опять под царственный венец Мономаха, — и только Червоная Русь досталась на долю Австрии, в составе которой покоится и теперь, вместе со многими другими землями славянскими. Но и теперь она близка для Киева по их народному, кровному единству: ибо коренной народ Червоной Руси и теперь тот же, что и прежде был: та же русская речь звучит за Днестром, что и на Днепре; — на том же языке народная песнь оглашает Карпатские горы и раздается по Украинским степям и берегам черноморским. В Киеве, наконец, об имени Галича напоминает непрестанно и служение церковное — молитвенным возглашением к творцу о митрополите Киевском и Галицком. Потому-то для Киева особенно приятно возобновление и литературной деятельности на русском языке у нашей заднепрянской братии. Стихотворные опыты их не такого еще достоинства, чтобы подвергать их строгому суду критики:

«Они без пышног снiяня
Едва гриметны красотою...»

¹ Выражение из песни о полку Игореве, где древнее величие Галича изображено в лице Галицкого князя Ярослава Осмомысла: «высоко сидит на своем престоле златокованном; ты подпер горы Угорския своими полками железными, заградив путь королю, затворив ворота Дунаю, кидая громады через облака, — суды рядя до Дуная. Грозы твои по землях текут; отворяешь ворота Киеву: с золотого отцовского престола стреляешь ты Салтанов за землями дальними!»

Но зато эти первоцветки червонорусской музыки так же радуют собою киевлянина, как весенняя мурава на проталинах, — как первые подснежники, когда засинеют они на горах киевских.

Образованный класс червонорусского народа составляет духовенство: ибо дворянство и там, еще за польских королей, отстало от своей народности и от веры своих предков. Юное поколение галицкого духовенства получает свое образование в семинарии львовской и в особо для него учрежденном венском конвикте. Потому и стихотворения, о которых мы говорим, написаны питомцами сих двух заведений. Эти стихотворения сочинены большею частью на разные случаи, более или менее торжественные, и напечатаны отдельными брошюрами. Те из них, которые изданы в Галиции (во Львове — «в заведении Ставропигийском» и Перемышле «в друкарні руського епископа») напечатаны славяноцерковными буквами, что придает им приятный вид родной старины, воспоминанием о которой оживляются и самые песнопения. К числу этих червонорусских изданий принадлежат стихотворные брошюры: Левицкого, Устиновича и Могильницкого.

Иосиф Левицкий, парох или священник Школьский, известный своею грамматикою малороссийского языка (изданного на немецком во Львове 1834 года), с не меньшим успехом подвизается и на лирическом поприще.

Левицкий в своих песнопениях часто прибегает к своей отечественной мифологии; почему, например, его стих во честь Снегурскому начинается так:

Русалочки, що в Карпатах,
Всюди роєм видно вас!
Люди кажуть по всіх хатах,
Же нічий вам милий час.

Вследствие того же стремления к родной мифологии, Левицкий переделал на свою статью Гетева «Лесного царя» и напечатал под следующим заглавием:

«Ерлькеніг» Гетого, переведен на малорусский язык и назван «Богинею» Иосифом Левицким зо Шкла. — В Перемишлі. 1838, в 8».

Но эта «Богиня» не удалась Левицкому: видно, не пора еще передавать немецких поэтов малороссийским языком...

Зато приятно нам было увидеть самоцветный поэтический проблеск — в стихах Николая Устиановича «Слеза на гробі... Михайла... Гарасевича», в Львівграді, 1836. Эта «Слеза» до сих пор есть лучшее перло червонорусской лиричес-

кой музы и подает значительную надежду на поэтическое дарование Устиановича.

[...] Желая Лисенецкому и всем товарищам его возможных успехов на поприще стихотворном, мы заметим одно: зачем на его «Воззрени» надписано, будто оно изображено языком малорусским? Ни один малороссиянин не назовет этого языка своим; да это и не великорусский, и не белорусский язык: это искусственное словяно-русское словосочинение, которым лет за сто писали наши русские стихотворцы, и оттого их произведения состарились преждевременно; оттого в наше время не читаются или читаются с трудом даже такие писатели, как Сумароков и Кантемир. Любопытно взглянуть в этом отношении на «Песенник», изданный Новиковым. Каждая часть этого начинается современными романсами, оканчивается народными русскими песнями: теперь тех искусственных романсов и читать нельзя; а безыскусственное, простое выражение народных песен и теперь прекрасно. Иная песня живет уже в народе два, три и более века; но ее выражение не состарилось и цветет такою свежестью, как будто она сложена в наше время одним из лучших поэтов. Достоинство народных песен вполне признано только в наш век, когда и литературный или письменный язык наш так усовершенствовался чрез приближение к живому, естественному народному языку русскому, от которого так далек был книжный язык русских писателей прошлого века. Тредьяковский, которого стихи так прекрасны, народные песни называл подлыми; между тем, как Пушкин лучшим щегольством для своих несравненных стихов почитал выражение народное и очень любил свои пьесы, написанные в народном вкусе; а Мерзляков и барон Дельвиг приобрели себе славу, подражая народным песням в своих песнях, из которых некоторые в свою очередь сделались народными.

Вековой опыт нашего русского стихотворства должен послужить в урок для писателей червонорусских. Пусть они избегают искусственного словосочинения и стихосложения! Живая литература у них может процвести только на их народном, живом языке; пусть они все изучают его в народных пословицах, поговорках, сказках и еще более в песнях малороссийских, особенно украинских, где народное выражение процвело с наибольшею силою и красотой. Тем более это прилично червонорусской музе, которая возрождается в средоточии славянского мира, и в ту именно пору, когда почти все славяне сознали цену своей народности и так горячо за нее ухватились.

Между стихотворениями червонорусскими, этим общеславянским направлением к своенародности отличается особенно «Русалка Дністровая. У Будимі. Письмом королівського всеучилища Пештанского. 1837. в. 8, стр. 133».

Известный на Москве И. В. Попов, пища некогда о первом издании поэм малороссийских песен, выразился так: «если отечества и дым нам сладок и приятен, то еще сладошнее для нас благоухание цветов отечественных!» Эти слова можно применить к Дністровой русалке, которая и дышет и благоухает своенародностью, и представляет собою уже не брошюрку, а целую книжку стихов и прозы на языке Южнорусском. В составлении «Русалки» участвовали своими статьями три галичанина: Далибор Вагилевич, Ярослав Головацкий и Руслан Шашкевич.

Вначале этого первого червонорусского альманаха помещены туземные народные песни, числом 21. К ним приложено небольшое рассуждение о песнях, написанное Вагилевичем с теплою любовью к своему предмету и знанием дела.

Затем следуют складанья, т. е. сочинения упомянутых трех галичан. Нам приятно было узнать отсюда, что Вагилевич, известный своими разысканиями отечественной народной старины, обладает и дарованием стихотворным: в «Русалке» напечатана его стихотворная сказка «Жулин и Калина» и стихи про горного удальца старого Мадая. [...]

Головацкий поместил очень милую песню, во вкусе народном, под названием «Два віночки...»

[...] Из сочинений Шашкевича помещены здесь «Олена» — сказка в прозе, и шесть стихотворений; из них более других нам понравилась «Веснівка»...

Третье отделение «Русалки» составляют переводы. Здесь помещены шесть сербских и четыре чешских народные песни из «Краледворской рукописи», переведенные Шашкевичем, и две сербские песни, переведенные Головацким.

В последнем отделении «Русалки», названном «Стариною», помещены: «Передговор» Шашкевича к старине; три малороссийские песни из старой рукописи; межевой лист 1424 г.; «Коротка відомость» о рукописях славянских и русских, находящихся в книжнице монастыря св. Василия Великого во Львове, — составленная Головацким. В заключение предложена библиографическая мысль о книге «Руськое весілля», описанное через І. Лозинского, в Перемышлях; 1835; Эта книжка на малороссийском языке на-

печатана латинопольскими буквами: и «Русалка» не хочет, а почти плачется на Лозинского за такое отступничество от славянорусской грамоты.

Чтобы показать, как «Дністровая русалка» выражается прозою, выпишем половину ее предисловия.

Не журися, «Русалочко з-над Дністра», що-сь неприбрана,— в наряді, якій вод природи и простодушного в простосердного народа своего приймила-сь,— стаеш перед твоими сестрицами. Они добри, воддачат ти, приймут тя и прикрасят».

На эту милую оговорку «Дністровой русалки» можно отвечать только стихом нашего земляка Богдановича:

«Во всех ты, душенька, нарядах хороша!»

Представив читателям «Киевлянина» обозрение первых явлений червонорусской музыки, мы приветствуем ее с ее возрождением и желаем ей успешного, непрерываемого возрастания и процветания; желаем ей вдохновений своенародных, песнопений на самобытный лад, и в заключение скажем ее же словами:

«Заспівай світу тими голосами
Що-сь переймала од красной природи...
Покажи світу, що ті ні Татари
З білого личка красоньки не стерли,
Ні бусурмани поганської пари,
Ні ляхи чорної душиці не вперли!»

О ПРАВОПИСАНИИ МАЛОРОССИЙСКОГО ЯЗЫКА

Письмо к Основьяненку

Давно уже собираюсь я, по вашему вызову, изложить вам мои мысли о правописании нашего малороссийского языка... и вот я отвечаю вам, на печатное печатно. Кстати же у меня теперь под рукою множество рукописей старины из разных концов Южной Руси, из разных веков. И теперь еще рябит у меня в глазах от этой пестрой, поблеклой старины; но зато свежа в памяти правопись наших предков. Замечая оную в собственноручном универсале гетманской, и в писаниях духовных особ, и в бумаге судейской, и в грамотке едва-грамотного простолюдина, я имел случай запасть вновь сведениями о том, как писали у нас встарину, поверить вновь и кой-в чем усовершенствовать правописание, которое начал я употреблять еще с первого моего издания малороссийских песен, в Москве, 1827 года.— В то время не было еще повестей Основьяненка; главным и почти един-

ственным печатным кодексом малороссийского языка была «Энеида» Котляревского; украинские думы, изданные князем Цертелевым, не находили себе сочувствия у наших панов-земляков, которые, привыкши в народе своем видеть только рабочего мужика или горького пьяницу, не подозревали и в песнях народных ничего достойного внимания. Правда, была уже тогда и грамматика Павловского; но в ней предложено такое не-малороссийское правописание, что лучше б его и совсем не было. В последние годы довольно много издано прозаических и стихотворных книжек и брошюр на малороссийском языке у нас в России и в Австрии; но к сожалению все оне умышленно и произвольно рознятся в правописании, и потому все оне своим правописанием одна хуже другой. Но ни одна из них этим качеством не превзошла еще грамматики Павловского, который начал употреблять русские буквы для малороссийской речи так произвольно, как будто до него не было грамоты на нашей православной Украинской Руси.

Правописание каждого языка, хотя и много зависит от личного произвола, но тем не менее полагает в основание себе прежнюю письменность своего народа, и должно сохранить в себе то, что освящено уже привычным, вековым употреблением. Эта историческая стихия письменности народной не позволяет выдумывать правописание вновь; и вследствие этой исторической стихии — как бы ни было просто удобно и, по видимому, даже народно новоизобретенное правописание, оно не приметя. ...Таким же образом и нашей малороссийской правописи не должно, да и нельзя уже быть простою, внешнею копировкою звуков языка буквами. Оно должно необходимо, кроме исторической своей стихии, выражать более или менее внутренние, этимологические законы и свойства нашего языка. Без этого не может быть и правописание нашего языка, долженствующее простирается на все его видоизменения, какие существуют в устах говорящего им народа — от Карпатских гор до степей Задонских и берегов Кубани.

[ПОЛЕМИЧЕСКОЕ ОБОЗРЕНИЕ МАЛОРОССИЙСКОЙ СЛОВЕСНОСТИ]

[...] Дело обыкновенное, что с наступлением нового периода в жизни народа являются новые стремления и в его словесности, при которых она, не удовлетворяясь прежними своими формами, является в новых. Но когда же это было у нас в Малороссии, чтобы вдруг пришлось не по вкусу все,

что было написано у нас, начиная с Нестора? Такого крутого поворота во вкусе не было ни в том поколении малороссиян, в котором явился первоначальник новой нашей словесности Котляревский, ни в поколениях девятнадцатого века. Какой иной дух, какую иную речь потребовалось нам явить в новой малороссийской словесности? Конечно, тот же народный дух и ту же народную речь, какими дышала и звучала вся наша народная словесность *изустная* и *отчасти письменная* — во все время Украины козацкой. На что же выставлять перед громадою новую нашу словесность, как небывалое диво, когда она есть продолжение прежней. Малороссийский народ издавна выражал на своем языке свою душу, свою домашнюю и общественную жизнь, и оставил в наследие нынешнему столетию, в образец и в науку для новой словесности, богатый запас своих преданий, пословиц, сказок и песен. То, что написано на малороссийском языке в нынешнем столетии, потому и может называться словесностью, что оно есть продолжение прежней малорусской словесности, которая процветала во всю бытность Украины козацкой и, в свою очередь, была продолжением словесности, существовавшей во времена Украины княжеской. Новая словесность малороссийская произошла из прежней прямо и непосредственно, так что не было между ними и десятилетнего промежутка. В тех же девяностых годах, как прославился Полтавец Котляревский своею Энеидою, являлся и последний представитель староукраинской словесности, запорожец *Головатый*, с своею песнею:

Ой годи нам журытыся,
Пора перестаты,—

петою на черноморском празднике 1792 года и тогда же напечатанною. Головатому приписывают в Малороссии и сочинение известной запорожской вирши на Велькдень (Хрыстос воскрес, рад мир увесь!). Но вот что писал мне Г. Ф. Квитка в своем письме от 3 октября 1839 года: «Вирши, желаемой Вами не имею, но буду стараться отыскать верный список. Кажется, она не Головатого, а точно, во дни славы Таврического известна стала, и сколько помню, тогда называли кого-то другого сочинителем. Головатый же в то время был уже коротко знаком с отцем моим, и потому все относящееся к нему нас интересовало, и мы, дети, знали бы, что вирша им сочинена, а то, несмотря на занимавшую нас и твердую нами наизусть виршу, мы не относили ее к Головатому». Вот одно из свидетельств, как у нас в старину были по вкусу стихотворения, на малорос-

сийском языке сочиненные. То же подтверждается и другими свидетельствами, например: тетрадами, кое где уцелевшими от прошлого столетия. В них списаны были и народные песни, и разные малороссийские стихотворения, как видно, бывшие в ходу у современников, но потом совсем позабытые. К числу давних стихотворцев на малороссийском языке, бывших еще до козака *Климовского*, принадлежит и гетман *Мазепа*, сочинивший известную песню.

Вси покою широ прагнуть,
А не в один гуж вси тягнуть,—

и львовский епископ *Иосиф Шумлянский*, сочинивший песню на Венскую войну 1683 г., в укор малороссийскому гетману:

Жалься, Боже, на гетьмана
Самойловича Ивана.

Сюда же принадлежат неизвестные сочинители стихов и песен на первые победы гетмана Хмельницкого (1648 г.), в укор коронному гетману Потоцкому, напр.:

Глянь обернися,
Встань подывися!

Сам Богдан Хмельницкий, как говорит предание, сложил известную песню «Чайку», которая, по всей вероятности, была подражанием той народной женской песне (слышанной мною от старых козачек надднепровских), в которой осиротелая вдова изображена под видом чайки, стнящей о своих детях. И так; у нас давно была словесность на малороссийском языке, не только *изустная*, но и *письменная*. *Изустная* словесность, достигавшая высокого совершенства, окончила свой песнотворческий век под конец Екатерининского века, когда окончилась прежняя жизнь Малороссии и настал новый ее период. Тогда же настал новый период и для словесности малороссийской, — период возрастания письменной или книжной словесности, которое началось с Энеиды Котляревского, напечатанной 1798 года [...]

[...] Не напрасная ли это тревога? Смех, возбужденный комическою поэмою Котляревского, никак не мог быть пагубным для начатой ею новой малороссийской словесности; напротив, он был знаком полного успеха поэмы и залогом живого сочувствия Малороссиян к своенародному слову в литературе. Смех был всегда по душе Малороссиянам, хотя бы он был и сквозь слезы. Народная малороссийская словесность, как видно по множеству ее гулливых и сатирических песен, сказок и побасенок, любила *смехотвор-*

ство; оно господствовало и в новой малороссийской словесности почти полвека, до кончины Квиткиной.

Нахожу несправедливым и недобольство г. Кулиша на Котляревского за его комическое изображение малороссийского простолюдыя. У нашего поэта-украинца не было одностороннего пристрастия ни к высшему, ни к низшему сословию народа, также точно, как и у нашей народной поэзии, которая потешалась равно над простолюдыем и над панством, надо всем, что попадалось ей под веселый час песнотворчества.

Когда моторный парубок Эней пришел в пекло (ад), кого там увидел на первом месте?

Панов за те там мордовали
И жарылы зо всех бокив,
Що людям льготы не давали
И ставылы их за котив...

и проч.

Из одного этого места видно уже, что у Котляревского не было спуску и нашему панству. Малороссияне засмеялись от его поэмы совсем не потому, что простой украинский люд явился в ней в забавном виде; столь же забавною представляется в ней и старшина: смешные показались в Энеиде Котляревского классические боги и герои, наряженные в старосветских украинцев — искусною рукою, с верным знанием природы и жизни своего народа, и совершенно во вкусе народной украинской карикатуры.

Зевес тогди кружав сивуху
И оселедцем заедав;
Вин, сему выпивши осьмуху,
Последки с кварты выльвав.

Вот что было новостью для тогдашней Малороссии, нагляднейшей досыта на Парнас и Геликон, которые тяготели над Киевом со времен Петра Могилы до самого конца екатерининского века, и на которых привитало не только латино-польское стихотворство лавроносного пиита Яворского и других малороссиян, но и то российское стихотворство по ломоносовским образцам.

ТРЕЗВОН О КВИТКИНОЙ МАРУСЕ

Мы заглянули в Квиткины повести, по приглашению г. Кулиша, и нашли в них ясную улику его этнографической критике — в столь же чрезмерном и несправедливом пристрастии к Квитке, как чрезмерно и несправедливо нынеш-

нее предубеждение его против Гоголя. Посмотрим еще на величание Квиткиной повести *Маруси*, превозносимой г. Кулишем выше всех повестей, являвшихся в литературном мире. В «Переднем Слове до Громады», (в «Хате» 1860 года) сказано: «Охотнейше почали наши хлопята слухати бурлацке юродство Котляревського, анеж чепурхувату карамзинщину. Як же появив Квитка на свет свою *Марусю*, то вже хйба щире паненята — таки, що й няньки були в них немкени — од неї одвергались. Що вже там ни друковано (печатано) по столицях — ничем так нашому брату не догоджено. Те мы читали *смакуючи*, а Марусю *плачуци*; так тут уже хоть и не кажи, що нам роднейше» (с. VIII).

От чего же: *хоть и не кажи*? Разве Квиткина Маруся от того нам *роднее*, что мы ее читали *плачуци*? Много слез было пролито и в Малороссии — от чувствительных повестей Карамзина, от разных трогательных сцен из театра Коцебу; но через эти наши слезы — ни карамзинщина, ни коцебятина не сделались нам роднее нашей смехотворной Котляревщины, которую и теперь еще помнят наизусть старосветские украинцы и даже украинки. Квиткина *Маруся* так прекрасна, что не с чего было отвергаться от нее и самым благовоспитанным малороссиянкам: им то собственно и читать ее, *смакуючи* и *плачуци*. Но я не знаю никого кроме г. Кулиша, кому бы эта Квиткина повесть казалась лучше всего, что напечатано в *столицах*!

В том же «Переднем Слове» сказано: «Добре ж, и еи (т. е. *Марусю*) замляки приветали! Дяковав (т. е. благодарил) Квитце не один пан по-приятельски, що вон скомпоновав книжку понятну для их лакеев. Той чистий, сельский крин, той высокий поэтический образ нашей юности ясною, любячою, здався им, як то кажут, тривіальным; бо про Квитку задзвонено только в сельски дозвонь; городам и журналам було про его байдуже» (с. XIX).

Во-первых: зачем же ставить перед громадою на первом плане только те приятельские остроты, которыми дразнили Квитку некоторые харьковские сверстники его, по старой памяти о похождениях его коловратной молодости и о тех литературных проказах, в которых он упражнялся с 1816 года? Ведь были же другие земляки, которые говорили ему, что для него не нужно другой эпитафии: «Он написал *Марусю*!» Притом же *Маруся* вышла в свете не в одиночку: перед нею *Солдацкий портрет*, за нею *Мертвецкий великдень*; а в этих двух смехотворных рассказах некоторые места весьма могли для многих читателей показаться тривіальными, когда и сам г. Кулиш, в Эпilogue своем, ука-

зывает на те некоторые места — как на «безобразные карикатуры действительности»; когда он в своем издании этих повестей пробовал закрашивать своими *примечаниями* некоторые слишком резкие черты авторовой кисти. Но прекрасный образ *Маруси* — кому же мог показаться *тривиальным*? За что взводить эту напраслину на *Квиткиных* одноземцев?..

Во-вторых: на что было говорить перед громадою, будто про *Квитку* зазвонено только в сельские колокола, а городам и журналам не было до него и нужды? Ведь это сущая небылица! Известно всякому, как нескоро и теперь распространяются новые книги по малороссийским селам; а за четверть века это происходило еще медленнее. Сам г. Кулиш свидетельствует о том в своей критике, говоря: «Библиотека для чтения явилась позже *Вечеров на хуторе*, но в Украине, в нашем малокнижном затишье, в одно время с ними». То есть не в Украине, а в Новгород-Северской стороне, г. Кулиш узнал *Вечера на Хуторе* через *три года* по выходе их в свет. Первый том *Квиткиных Малороссийских повестей* вышел в Москве, из типографии *Лазаревых*, осенью 1834 г. — и через несколько же недель, в журнале Московского Университета (в *ноябрьской книжке Ученых Записок*) явился разбор этих повестей, написанных земляком нашим *И. Мастоком* (псевдоним *О. М. Бодянского*). Отчетливо изложил он свое мнение о достоинствах и недостатках этих трех повестей, и воздал *Квитке* достойную хвалу, как первому *прозаику* в новой словесности малороссийской. И так первый журнальный *благовесть* о *Квиткиных* повестях был из *Москвы*; а вслед затем зазвенела слава об них в *Киеве*, в *Харькове* и по другим городам. К чему же и эти жалобы г. Кулиша перед громадою на журнальные насмешки над *Квиткою*? Гораздо прежде тех насмешек журнального смехотворца *Брамбеуса* было *Квитке* великое внимание и от журналов *петербургских*, начиная с *Современника*, поместившего в 1837 году его *Солдатский портрет* в русском переводе г. Дала.

Квитка был уже на верху своей литературной славы, когда в *малороссийской* словесности явился *достопамятный Шевченко*, с своим *Кобзарем* 1840 года. Перед этим новым певцом Украины все малороссийские стихотворцы, возникшие вместе с *Квиткою* — *Гребенка*, *Матерынка*, *Забела*, *Тополя*, *Могила*, *Галка* и прочие, остались *назади*, как *poetae minores*. Не говорю о нашей *Заднепровской* братии того времени — *Левицком*, *Вагилевиче*, *Устиановиче*, *Шашкевиче*, *Могильницком*... *Запевы* юной *червонорус-*

ской *Музы*¹ были слабы в сравнении с хором вышепомянутых певцов Малороссийских.

Очарованный *Квиткиною Марусею* г. Кулиш обращает в ее пользу даже послание *Шевченка* до *Основьяненка*, продолжая свое «*Передне Слово*» так: «А протє, знайшлися люде, котори просту селючку *Марусю*, як родну сестру, до серця пригорнули; и сам *Шевченко*, объявившись мирови *Кобзарем* своим, напечатав до *Квитки* величню, голосну оду².

Чи так, батьку отамане,
Чи правду співаю?

пытався в его наш *кобзарь*, и перве месце отдав перед себе автору *Маруси*, заохочуючи его до новых творов:

Утні, батьку, щоб нехотя
На весь свет почувли!

В его повестях-поэмах находив наш *кобзарь* на чужой стороне Украину со всеми ее вечными дивами» (с. XIX).

Здесь для умножения *Квиткиной* хвалы г. Кулиш дал несвойственный толк даже знаменитому посланию. *Шевченко* написал это послание к *Квитке*, будучи воодушевлен совсем не *Марусею* и не другими его малороссийскими повестями, он воодушевился историческим очерком *запорожца Головатого*, который написан был *Квиткою* по-русски и напечатан 1839 года в *Отечественных записках*.

Бьют пороги, месяц сходит,
Як и перше сходит;
Нема Сечи; пропав и той,
Хто всем верховодив...

т. е. *Потемкин*. А далее сказано:

Наш завзятый *Головатый*,
Не вмере, не загине!

Для *нового певца* Украины был особый смысл в том *запорожце* и *черноморце*, как в *последнем певце* Украины *старокозацкой*, — и мне жаль, что знаменательный для целого послания стих о *Головатом* отменен в третьем издании *Кобзаря*, и поставлено так:

Наша дума, наша песня —
Не вмере, не загине.

Не в *Марусе* и не в других малороссийских повестях *Квиткиных* находил *Шевченко* «Украину со всеми ее веч-

¹ См. мою статью «О стихотворениях Червонорусских» — в *Киевлянин*, кн. 2, 1841 г.

² Зачем называть одою это послание, когда в нем нет того, что составляет отличие оды от прочих лирических стихотворений.

ными дивами», и не таких *новых* повестей от Квитки *желал* украинский певец, чтобы ему заплакать от них на дальнем севере и увидеть в них свою Украину...

Спевай же им, мой голубе,
Про Сеч, про могилы,
Коли яку насыпали,
Кого положили;
Про старину, про те диво,
Що було, минуло...

Утни, батьку, щоб нехота
На весь світ почули,
Що діялось в Україні,
За що погубила,
За що слава козацькая
На всем свете стала...

Вот чего хотел Украинский певец, — того именно, чего не было в малороссийских повестях Квитки, к чему не было и призвания у нашего старого повествователя¹. На этот поэтический зов молодого кобзаря-Шевченка, что он написал еще по-малороссийски? Две или три стихотворные *побрехеньки*... А за послание он не сказал и спасибо поэту, даже не вспомнил о нем в своем письме, написанном по получении *Кобзаря* (см. это письмо в 7 книжке Основы).

А у г. Кулиша в виду все Квиткина *Маруся*! В «Слове на новый выход Квиткиных повестей» он говорит: «Обойшла нас чарами Квиткина *Маруся*, з нею мы почали жити тим идеальним счастьем чистого сердца, которого никто з нас не дознав самим делом...» (с. XXII). Но и здесь — только личное впечатление г. Кулиша. Тысяча других малороссян начинали жить идеальным счастьем сердца, конечно, не от Квиткиной *Маруси*! Да и не все же малороссяне одинакового мнения о ее безусловном превосходстве перед прочими повестями Квитки. Ссылаюсь на вышепомянутый разбор г. Бодянского, где и *Солдатский Портрет* и *Мертвецкий Великдень* предпочтены *Марусе* за то, что «она чрезвычайно растянута и загромождена описаниями». Ссылаюсь и на *Обзор*, написанный И. Галкою (псевдоним Н. И. Костомарова) и напечатанный в *Молодике* 1843 года; там сказано: «В отделке нет художественности; иное растянуто, другое недосказано; повесть *Козырь-Дивка* по отделке гораздо лучше *Маруси*».

В эпилоге к Черной Раде г. Кулиш говорит, что *Маруся* — «до сих пор не оценена по достоинству... упустили из виду, что еще ни в одном литературном произведении *простолудин-малороссянин* не является в столь *величественной простоте* нравов, как в этой повести (с. 242). Нет, не упустили из виду этой *величественной простоты* нравов, а только не вменили ее изображения в особенное *достоинст-*

¹ Был слух, что Квитка в последнее время, по совету преосвященна о. *Иннокентия*, который и погребал его, написал краткую *Священную Историю* на малороссийском языке... Но это не относится к вопросу о послании Шевченковом.

во этой повести. В помянутом «*Обзоре*» сочинений, писанных на малороссийском языке, г. Костомаров, объяснив характер самой *Маруси*, и сказав, что она «ничуть не идеал», что она «обыкновенна в быте Малороссийском»; вот что говорит о всей повести: «При всех неотъемлемых ее достоинствах, мы должны заметить, что она имеет большие недостатки. Характер *Василия* не ясен и даже не естествен; в нем не видно такого простодушного чувства, как в *Марусе*, он сентиментален, и самое удаление его в монастырь не производит сильного эффекта. Характеры *Наума*, отца *Маруси*, и матери ее, тоже не отличаются резкими чертами (см. 173). Справедливость этого замечания — оправдалась на самом г. Кулише, который в своем представлении *Наума* и *Настя* при похоронах их дочери — перемешал их роли¹.

И вслед затем у него сказано: «Так создав Квитка свою повесть-поэму *Марусю*. Вложив вон сюды весь дар свой промовляти сердцем до сердца. Тут розумный вбачае всю его веру и всю историю его власного сердца!» Но в том и дело, что Квитка, будучи по своему роду и жизни совсем не простолудин, влагает историю *своего собственного сердца* — в сердца простолудинов малороссийских, которые потому и являются у него часто не в подлинной *простоте* своих нравов и обычаев; а пристрастный к нему г. Кулиш,

¹ На отдельном листочке в рукописной статье есть объяснение этого места. А именно:

В *Слове* на выход он (Кулиш) говорит: «Тут перед нами немичь и сила души людской, тут им упадок и торжество; тут горе естества земного поднялось до поэзии — и вже маты не тужит по дочці, а мов поэт, воспевае пышну ии красу, чисту ии душу, високу ии долю небесную; уже батько не вбивается перед домовиною, а, мов який пророк, мов не своєю силою, прорицае людям Божи замогильны тайны». Но в Квиткиной повести — говорит Максимович — тут перед нами совсем не то. Старуха *Настя* до того затужила об умершей дочери, что сперва лежала безчувственная, а когда нарядили и положили на лаве покойницу, тогда она все сидела возле нее — «и вже не плакала, бо й слиз не стало, а тилько тяжко здыхала и не пивслова не здужала голосячи приговорюваты». Три коротеньких ответа, совсем непоэтических, и то более об себе, чем о *Марусе*, проговорила она мужу, когда тот стал разгонять ее печаль своими многословными речами, какие любой сельский духовник скажет при подобном случае. На другой уже день, когда вывели *Настю* совсем немощную, чтобы раздавать по обычаю подарки и свечи девушкам, она проговорила к ним небольшое слово о своем осиротении на старости, а после того, обнявши крепко и целуя *Василия*, подоспевшего на самые похороны своей невесты, ему проговорила она с плачем небольшое слово. Что касается до старика *Наума*, то он у Квитки именно *убивается* над умершею дочерью, с теми поэтическими причитаниями, какие на самом деле произносятся обыкновенно осиротелыми матерями, которые г. Кулиш и перелагает в уста осиротелой *Настя* и тем невзначай подправляет Квиткину картину.

в свою очередь, влагает в его повести и видит в них собственные представления и мечты о малороссийском простолудине. Потому-то ему и кажется, что у Квитки — «езде проходит, в более или менее выразительных чертах, величавый образ малороссийского простолудина — это глубоко-нравственное лицо, которое ведет свое происхождение от неизвестного нам общества... Пораженный этим явлением ум читает в нем деяние истории гораздо серьезнейшей, нежели козачество, гайдамачество и все, чем наполнены наши исторические сочинения» (*Эпиллог*, стр. 242). А в «Слове на новый выход квиткиных повестей» сказано: «Озвалась дитина своим словом, почала розумни речи глаголати; и от, тепер только начинается настоящая жизнь южного русского племля; од нашего только часу поиде настояща его история помеж народами, а то все була детска казка» (см. IV). Удивительный взгляд на историческую тысячелетнюю жизнь южнорусского народа; у него *настоящая история* — или в том, что было во времена *доисторические*, или в том что еще *будет!*.. Но назвать *детскою сказкою* можно не тысячелетнюю историческую жизнь нашего малороссийского народа, а разве ту краткую его историю или повесть, которую сочинил г. Кулиш для *звезды г-жи Шимовой*. У него, конечно, на этом понятии об истории основано и то понятие, о словесности малороссийской, какое высказано в его «Переднем Слове» до Громады: «Украинска словесность — дело велике; се — нове слово меж народами, которе на те и явилось, щоб якось инше, не по-давнему, людский розум повернути». Откуда же видно такое ее предназначение? Если она успела повернуть как-то иначе, не по-прежнему, чей-нибудь личный разум, то это не может еще служить показателем, что она должна произвести тоже действие и на весь человеческий разум, что она для того и явилась в мире. Если она не нашла еще, как говорит г. Кулиш, полного сочувствия и разумения в образованном кругу своего народа; если она не успела еще проникнуть в свой простой люд и подействовать на его разум: как же предназначать ее уже для поворота всесветного разума между народами?... Не будет ли это также только *детская сказка?*.. Относительно Квиткиных повестей, в «Слове на новый их выход» г. Кулиш возглашает так: «Тым-то й не хочу я без потреби перегортовати всего Квитку по листочку, а глашу про его перед громадою свое слово огулом, в интересе всенароднему, выступивши наперед своей лавы и чуючи за собою тысячи, котори мовчки слушають готового, а думают душею по-моему!» (с. XXXII).

Но эти безмолвные тысячи — не более, как самолюбивая мечта оратора. Эти тысячи ничего не думают и даже не ведают о повестях Квиткиных; их читают и знают преимущественно те украинские горожане и паны, против которых так горячо и напрасно — ратует оратор перед громадою!

ЛИСТ ДО Т. Г. ШЕВЧЕНКА

1.12.1858

Скажи, лишень, мені, брате милий, про себе, про твої думки і пісні: чи вжеж-таки справді не дозволяють їх видавати і друкувати?.. Чув я, що якийсь паливода навіжений там за границею тобі підпакостив. Ну, да твоя ж збірка вийшла б із-під тутешньої цензури. Нехай би хоть сам ясновельможний шеф жандармів процензурував із своїми многоочитими архіанголами... Не все ж у тебе таке, що не можна пропускати; половина більша такого, що і ваш гасило Мацкевич, і московський Безсомикін підпишуть: «Печатать позволяється!» Ну, з таких невинних баранчат і нехай буде твоя збірка тепер; а що таке є в тебе, що скаче, як кізки, те нехай з богом вилежується собі, як льон добрий! — Ой як рада б була уся Україна, да й Московщина, пробачити твою ватагу; я б і в епіграф поставив над нею вівчарську пісню:

Тереш, тереш, овечечки,
Тереш, баранчата!

За сим прощай, мій голубе сизий! Сердечне обнімаю тебе!

Твій Максимович.

Озовись до мене хоч інколи! Був я неділі дві нездоров. Р. S. А тіі три пісні твої, що ти дав для «Русской Беседы» («Вечір», «Пустка», «Муза») — чи дозволиш там печатать, по-прежнему твому слову? — Чув іще я, що Куліш буде видавать «Х а т у»: чи вже дозволеніє вийшло?.. Чи вже він і досі на мене сердиться, і не прочахнув? — А я, ей-богу, вже пересердився на його, і хоч зараз рад би подать руку йому, руку миру, по-прежнему, од щирого серця; бо чи вжеж-таки він і довіку буде дуться на мене, як легке під покришкою, будши більш двадцяти годів мені до любові!

Осип Бодянський

ЛИСТ ДО Т. Г. ШЕВЧЕНКА

(9.07.1844)

Не сердився та, здається, і не сердитимусь на такого щирого козака, як наш Шевченко. І за що ж, і про що ж? А що я й досі мовчав на Ваше письмо, котре достав ще аж в половині мая, то, бачите, на те були деякі причини, між котрими найбільша і найгірша — збори на Україну. От, думав собі, не сьогодні-завтра, можна буде поплинути на свою землю. Уже і свитка у мішку і чобіт лишня пара на вірвовочці, і кобеняк витрушений, бриль вивітрений, а кийок з новим набалдашником. Тільки й діло стало, щоб то сісти та дмухнути; ан ба! Не можна, да не можна, хоч собі трісни, як кажуть, то, а все завісні. Ну, коли не можна, то ми й не турбуємся. Зістанемся до другого літечка, а між тим, пока воно надійде (бо, бачите, ще сьогорічне не сховалось), напишемо дещо тому завзятому Петембурцю, як його дразнять, Кобзарю, чи поведарю усіх нас. От вже й година відложена після обіда у неділю щонайближчу. Аж ось вам як з неба впало, Ваше друге письмо. От тобі й на, думаю собі, і хлоста з Петембурга! Читаю — ні, нема, а тільки збираються ще дати. Швидчіше ж за каламар та одписуйсь, поки сонце не закотилось, а березова каша не зварилась... Дякую дуже Вам, добрий мій земляче, козаче, за Вашу ласку — гостинець «Гамалію» і «Тризну». Жаль, що первий вийшов таким чумарзою: бодай вже тому москалю легенько гикнулось, як він його нам нарядив у свій армячок. Ну, та не вічно ж бути йому під москалем; прийде час, що він вивернеться і сизим соколоньком зів'ється да й стане (?) їх козакам орлам братом їх рідним, запорожцем щирим. Друга («Тризна») — нестеметна тризна: так і тягне тебе на могилки та на гробки. Москалям тутейшим дуже по нутру; але нелегкий їх знає, що ні один з їх і досі нічого не скаже об їй. Може ніколи за косовицею та за жницею; підождемо ж до осені, що вона нам скаже. Книжки я всі, що Ви їх мені послали, дістав справно і зараз одніс першої цілу дюжину, а другої дві у контору москаля, і казав продавати їх хрещеному миру по тій ціні, що Ви написали мені. Коли випродаються, зараз дам і вдруге стільки ж, а там, коли знову дасть біг теж, і втретє, аж до остатньої. Тепер же оддати разом усі, не радять бувальці; може, кажуть, усе статсья, а там шукай вітра в полі. Чи, може, лучче буде, щоб я переслав Вам отсе все,

що у мене мається Вам? Тільки напишіте, і не стямитесь, як його уздрите у себе під боком.

Теперечки об Ваших кунштах. Ні, Ви мені нічого об їх не розказували ніколи. Лучче придумати і, як бачу з першого куншту, що його Ви послали мені, кращого не можна й придумати, як оце тее, що Ви робите. Помагай Вам, боже, на щастя і на славу нашому козацтву! Та й хто ж найдольніший зробить сее нам, як не Ви, що й пером і палітрою однак[во] вертите? Щастя ж Вам, господи, на все добрее! Робітників, здається, матимете досить; я теж не цураюсь зусім, тільки і не зусім віддаюсь. Бо Ви самі здорові знаєте, кільки праці у мене, неборака, на в'язах. Воно б то і не багацько, три листочки на рік, але їх треба вчитати, може, з тридцяти книжок або літописей, для чого тільки подавай часу. А його-то у мене найменше всього! Дак, як бачите, не відхилияюсь, і не піддаюся зусім; але буде так, як біг святий дасть, а час укаже. Найлучче буде воно, як почну печатати Українські літописи по надозі нашого Товариства Історії, або свій запас наських пісень. Поді, коли що вчитаю гарного, прикметного з батьківщини, зараз напишу і після того перешлю Вам. Щоб же нарочне риться де, далєбі, як кажуть, часу не маю! А тобі воно само йтиме у голову і з голови. Отак то, пане козаче, буде тее робиться, коли біг дасть!..

Дякую Вам за «Судню Раду». Нестеметна вона, от як буває на святій Україні! Дивлюсь разів по п'ять, по десяти в одну годину і не надивлюся: таке ласе і солодке, бо наше, не чужее. Що за лица у підсудимих! Так от Вам і кривда, що совість тягне крючком у землю глядіти, але вмісті з тим і святая покора приговору старого з ціпком; а от і правда, з прямою, одкритою, ясною головою, що не жде, а сама лізе на слова судді. Гарно, козаче-земляче, дуже гарно! Одного тільки не второпаю, де оце все робиться: чи в хаті якій, чи в хліву, чи під стріхою, чи в шинку. Бог його святий знає, а я, далєбі, ж не второпаю, да й тільки! Бачся що... але ятка не така, хоч там двоє і частують собі горілочкою тихенько, але он там пара окон... далєбі ж не второпаю... [...]

МАЛОРОССИЙСКАЯ ПИСЬМЕННОСТЬ

Рецензия на «Стихотворения Фомы Падуры» * —
Львов, 1842

Мы посвятили «Стихотворениям Фомы Падуры» несколько часов самого внимательного чтения. Что нас к этому побудило? Во-первых, то обстоятельство, что Падура писал большею частию на малороссийском языке, который представляет в наше время любопытнейшее явление, мы разумеем здесь усилия образованных малороссиян на Украине и в Галиции развить и возвысить свой родной язык из простонародного на степень литературного языка (см. «Денницу», 1843, №7). Какой успех будут иметь эти усилия, похвальные во всяком случае — покажет время. Во-вторых, предисловие издателя этих стихотворений, г. Яблонского, в котором он говорит, что Падура, «любя всем сердцем песни и обычаи народа, среди которого он жил, прислушивался к старым козацким думам и думкам, и по их образцу писал свои песни и большие стихотворения, одни на польском языке, другие на украинском; последние — прибавляет издатель — особенно пользуются известностью на Волини, Подоле и Украине». Наконец в-третьих, разбор стихотворений Падуры, написанный заслуженным исследователем в области польской народной литературы, г. Вл., и помещенный в «Варшавской Библиотеке» (№ 1, 1843). Все эти причины, взятые вместе, и сверх того желание редактора «Денницы», побудили нас взяться за перо и написать эту статью. Итог разбора г. Вл. состоит в том, что «многие стихотворения Падуры обратились в вечное до-

* «Стихотворения Фомы Падуры» встречены были благоприятным отзывом в польских журналах; только г. I. Ч., из Львова, природный русин, и следовательно лучший судья в этом деле, сообщил об них в «Денницу» (№ 19, 1842) краткое известие, написанное совершенно в ином смысле. В I № «Варшавской Библиотеки» на текущий год помещен новый разбор стихотворений Падуры, опять в его пользу. Мы обратились к почтенному Ф. С. Евещькому, которого статьи о Малороссии, напечатанные в «Энциклопедическом лексиконе» и других русских повременных изданиях, могут внушить доверия к его мнению, и просили его рассмотреть внимательно стихотворения Падуры. Написанный им разбор здесь помещается. С этим разбором мы совершенно согласны и считаем теперь вопрос о Падуре окончательно решенным. Ред.

стояние народа»; — что Падура «старался пробудить на Украине память о ее былой славе»; что он «изобразил в своих думах весь быт и народный характер казаков»; что «никто не умел сильнее Падуры трогать сердца и не пел (sic) на прелестнейшем языке», и проч. Мнение г. Вл. в деле польской народной литературы весьма важно: никто более нас не уважает заслуг, оказанных им на этом поприще; но тут он коснулся постороннего ему предмета, и разбор его может повлечь читателей в совершенно ошибочное суждение о Падуре. Пишущий эти строки родился в той стране, на языке которой думал петь Падура, в той именно низовой ее части, которая на два с половиною века дала жизнь гетманщине и свое название ее вооруженному казачеству (см. «Денницу», 1842, № 17), он взрос под мелодические напевы малороссийских народных песен, и его сердце невольно всегда готово сочувствовать родным звукам; в лучшие годы своей жизни он любовался голубым небом Малороссии, дышал ее ароматическим воздухом, слушал ее трогательные песни о любви и разлуке, и ее воинственные думы о подвигах ее бесстрашных сынов; наконец, все что он видел и слышал, он поверял чтением ее летописей, наполненных многочисленными примерами героического самоотвержения и горячей любви к вере и отечеству. Подобных летописей нет ни у какого другого народа; с первых страниц малороссийского летописца и до последних, внимаете беспрерывно звуку оружия, видите удалые казацкие полки в необозримых стенах и — со слезою на глазах и с гордостью в сердце, встречаете на каждом шагу жертвы и жертвы за православие и родной край. Но мы отделились от предмета; мы хотели только прежде нежели скажем наше мнение о стихотворениях Падуры, объяснить пред нашими читателями, почему мы позволяем себе подать голос в этом деле. Обратимся к Падуре. Как уже замечено выше, он писал свои стихотворения на польском, чаще же на малороссийском языке; первых собрано издателем его 7, вторых — 13: мы будем говорить только о малороссийских его стихотворениях. Они разделены в сборнике на украинки (!) песни, думы и переводы. Кем сделано это разделение: самим ли автором или его издателем? Какой именно род поэзии должны означать «украинки»? От чего некоторые стихотворения названы думами, когда малороссийские народные «думы» имеют совсем иную, свою определенную форму? — этого мы объяснить не умеем. Скажем сначала вообще о языке стихотворений (малороссийских) Падуры. Каждое из них мы должны были перечесть по два, по три раза, но отнюдь не для красоты

поэзии, в нем заключающейся, а просто чтобы понять его смысл. Мы удивляемся, как г. Вл. мог показать язык Падурь «легким и удобопонятным» и напротив думаем, что не без труда даже образованный малороссиянин поймет его стихотворения, для простого же народа они будут совершенно непонятны. Не говорю уже о том, что язык этих стихотворений, в отношении лексикографическом, есть смесь малороссийского с русским, польским, церковнославянским и еще каким-то неизвестным нам языком, изобретенным вероятно самым Падурью — (это еще меньшая беда, и при других достоинствах стихов, непонятные слова можно бы заучить); — но фраза Падурь, что гораздо важнее, противна всем свойствам малороссийского языка, и от того она тяжела, не естественна и читается с большим усилием; слог Падурь, даже в устах простых козаков, напыщен, в высшей степени он припоминает собою малороссийских схоластиков XVII столетий, пропитанных насквозь латинно греко-польскою диалектикою и весьма мало думавших о живом народном языке; в некоторых же стихах вовсе нет смысла. Что мы сказали о языке стихотворений Падурь, то же самое можно повторять, говоря о духе их. Его воспоминания, в так названных «украинках» и «думах», о былой славе и удали козаков, надуты и напыщены, но в них нет ни чувства, ни истинного одушевления. Главный элемент козачества: пламенная привязанность к вере, совсем пропущен автором! Другой чрезвычайно важный элемент козачества: кровная ненависть к «нехристям» и «бусурманам», изображен им весьма слабо. Напротив, везде у автора заметно близкое сочувствие к «ляхам», которое могло быть местное, на Волыни, но никогда не существовало по различию веры, языка, народного характера и еще вследствие исторических событий. В «песнях» Падурь, сентиментальных и приторных, нет и тени естественного, нежного чувства малороссийских женских песен; нет в них ясного неба Малороссии, ни ее прозрачных вод, ни шелеста ее дубров, ни таинственного шепота ее полей, — нет в них Малороссии, нет ее и ни в одном стихотворении Падурь. Как же вы хотите, чтобы с такими отрицательными отличиями эти стихотворения могли найти отзыв в сердце малороссиянина? Это невозможно, и мы не поверим ни г. Яблонскому в том, будто бы малороссийские стихотворения Падурь «особенно пользуются известностию на Волыни, Подолье и Украйне», ни г. Вл. в том, будто бы многие стихотворения того же автора «обратились в вечное достояние народа». В доказательство слов наших об уродливости языка Падурь, мы хотели представить здесь вы-

писки, ноне шутя говорим — для этого надо бы переписать всю книжку. Лучше всего сличите стихотворения Падурь с малороссийскими народными песнями и думами в сборниках Максимовича и Срезневского, и вы не найдете решительно никакого сходства между теми и другими, ни по языку, ни в изображении народного духа и характера. Г. Вл. сравнивает далее в своем разборе Падурю с автором «Гетмана Косинского», «Мазепы» и «Русалок». «Хотя эти два поэта, — говорит он, — писали и на разных языках, но та же связность (związłość), та же певучесть, то же верное изображение величественных картин и исторических судеб козацкого народа в каждой думе делают их братьями одново вдохновения (?)». И это сравнение несправедливо. Главный недостаток автора «Гетмана Косинского», как и всех поэтов так называемой в польской литературе «украинской школы», состоит в том, что они уже выше меры идеализируют (это особенно резко у прозаиков той же школы) предмет, избранный их музою, придавая ему такие качества, каких он не имел и в каких ему вовсе не было надобности; но произведения этих поэтов более или менее исполнены одушевления, огня, чувства и, сверх того, отличаются прелестными стихами. Малороссиянин сочувствовал бы этим поэтам, если б они писали на родном ему наречии, так точно, как любовник, готов сочувствовать всякой похвале, делаемой его любезной, хотя бы ее достоинства были иного рода. Из этого уже довольно видно, что между Падурью и одним из приятнейших поэтов «украинской школы» — не может быть никакого сравнения. Наконец еще одно обстоятельство, скажем откровенно, изумило нас в разборе г. Вл. Он упомянул о помещенной в сборнике Падурь балладе, под названием: «Pani Twardowska», не вникнув что эта пьеса, ни по языку ее, ни по одушевлению, с каким она написана, не имеет ничего общего с стихотворениями Падурь. Каким образом попала эта прелестная баллада в сборник Падурь — мы не знаем, но может уверить г. Вл., что она в наших глазах переведена (или лучше сказать, рассказана по-малороссийски с польского подлинника) г. Артемовским-Гулаком, профессором Харьковского университета, одним из лучших малороссийских поэтов. Особенно, как превосходный версификатор, г. Артемовский-Гулак не имеет себе соперника; его стих невольно запечатлевается в памяти. Именно с памяти мы передадим нашим читателям несколько начальных строк из другого его стихотворения, под названием: «Солопій та Хивря, або горох при дорозі», которое мы в последний раз читали, не менее

13 лет тому назад, но помним его, как бы только что его прочли.

Какая удивительная версификация! Какая безыскусственность и простота рассказа! Какая верность в изображении лиц и характеров во всей пьесе! Сравните с этим отрывком балладу «Pani Twardowska» или, как ее короче назвал сам переводчик, «Т в а р д о в с ь к и й»: видно одно и то же перо, твердо владеющее языком, хотя баллада, написанная в другом роде, отличается иными достоинствами: непринужденною веселостию, одушевлением и необыкновенно бойким стихом. Принять эту балладу за одно из безобразных произведений Падуры, при самом умеренном знании малороссийского языка, невозможно. Мы прибавим еще только несколько слов о стихотворениях Падуры, написанных им на польском языке. Как г. Яблоньский, так и г. Вл., согласны в том, что они гораздо слабее его малороссийских пьес: после этого предоставляем самим читателям судить об их достоинстве.

Амвросій Метлинський

ЗАМЕТКИ ОТНОСИТЕЛЬНО ЮЖНОРУССКОГО ЯЗЫКА

Южнорусский язык, которым говорили наши первые летописцы, как бы в ковчеге от потопа времен ушедшие завет прародителей русского царства к потомству, южнорусский язык, на котором отцы наши воспели в думах своих жизнь и славу Южной Руси, этой священной колыбели могучего царства,— язык, на котором, вероятно, звучали речи князей киевских, прародителей наших царей православных, которого слова и выражения и донныне звучат в святом писании... Южнорусский, говорю, язык со дня на день забывается и молкнет — и придет время — забудется и смолкнет...

И слова его только, может быть, в заунывных песнях долетят к потомству... и слова его найдет потомство в темных для себя местах летописи, подивится этим родным незнакомцам, назовет их недосмотром переписчика — и исправит...

Но может быть и то, что в эпоху пренебрежения южнорусского языка любовь к нему проснется. Кто же соберет, как добрый сын прах отцов своих, исчезающие останки южнорусского слова? Они рассеяны от Вислы до Кубани.

(...) В одной ли музыкальности, в одном ли доброгла-

сии и благозвучном течении слова и все достоинство южнорусского языка? Если язык не в силах выражать человеческих мыслей, чувств и страстей, то не важны для нас ни его сладостная мелодия, ни его благозвучное течение.

Итак, заметим: при выражении какой бы то ни было страсти, какого бы то ни было чувства, южнорус не встретит недостатка в родном языке своем. Гнев ли закипит в нем, тоска ли налетит на него, размягчится ли сердце его нежностью, или он придет в шутливо-веселое расположение духа — не встретит он недостатка в родном языке своем... все выразится на этом языке, взлелеянном не на безжизненной почве грамматики, но в поле брани и в разгаре мщения, на вольных пирах казачества и в разгульном быту гайдамаки,— языке, взлелеянном на тоскливых речах к родине бездомного скитальца на чужине, в песнях любви, разогретых пламенными поцелунками любовников, и в песнях разлуки, разогретых горячими слезами очей девичьих, в нежных и заботливых речах матерей к сынам, с которыми ежедневно готовились они расстаться надолго, надолго, если не на веки. О! угнетения и мучительства ляхов и татар обогатили южнорусский язык множеством проклятий так сильных, что мороз проходит по костям, когда слушаешь их... О! и доселе южноруске мнится при разлуке с милым

сыном, что он понесется от нее на смертное поле, с которого не многие возвращаются,— и горесть ее при этой разлуке тяжело-томительна, и душа порывается улететь из тела во след за милым сыном, и слезы не льются из очей, но, жгучие, пекут в сердце... И доселе разлука на Южной Руси также тяжка, и любовь также пламенна на Южной Руси.

(...) Трудно найти язык, которому уступил бы южнорусский в живости рассказа...

(...) Еще следовало бы поговорить об избытке в разбираемом нами языке сословов для выражения различных оттенков чувства и понятия; но для полного развития этого предмета потребно целое обширное сочинение, которого он и достоин.

(...) Прочтите песни южнорусса, если хотите знать, что язык его способен к выражению нежнейших душевных движений в самых нежных оттенках и прочтите думы южнорусса, если хотите знать, что язык его может живописать и величественные явления естества, и народные волнения и свары,— может выражать и раздирающий нам сердце хохот отчаяния.

Южнорусский язык, сильный и нежный, доброгласный и благозвучный, давно ли произошел? Верно по молодости своей он не заслужил еще от людей уважения.

Если правописание словенскоцерковных книг подходит к этому языку, то значит, что язык, близко похожий на него, существовал во время святых отцов Кирилла и Мефодия, изобретателей или установителей для словенских языков азбуки, и не был ими оставлен без внимания...

Если в языке южнорусса сходятся свойства разных и отдаленных словенских племен, то значит, что этот язык не есть юный отпрыск одного из словенских языков, но что он возрос от общего с ними древнего корня, и, черпая из этого корня один с ними жизненный сок, возрос самобытно, взлелеянный народной жизнью, народными обстоятельствами...

Все ли южнорусский язык был в презрении — притчею во языцех? Все ли говорили на нем только те, которые иначе говорить не научились, — писали только те, которые иначе писать не умели? Нет!

Нет! В заветах наших отцов, в ковчеге нашей славы, в исторических свидетельствах нашей законнорожденности, словом, в наших Летописях сильно и чисто пробивался настоящий и чистый южнорусский язык как бы из-под коры языка мертвого, священного, словенскоцерковного... Да и как не быть этому? Рассадник нашей православной веры и нашего народного образования — южнорусский Киев — был и местом жительства наших первых летописцев, и, как язык жизни, язык южнорусский невольно врывался в их деписания, хотя они и предпочитали ему язык, которого величественные звуки возносили их к богу во время богослужения...

(...) Но не только в Южной Руси, в Червонной Руси и Мало-Русии господствовал южнорусский язык и был принадлежностью как самого простого, так и самого высшего по образованию класса людей. Южнорусский язык господствовал еще и в русских землях, принадлежавших к Польскому королевству, им говорили и при дворе великих князей Литовских, и в знатнейших домах, на нем производились дипломатические сношения, на нем писались важнейшие государственные акты...

Оканчиваю мои заметки. Целью моей было не высказывать всего достоинства, всей важности, всех свойств южнорусского языка... я имел целью — остановить внимание ученого и неученого южнорусса на некоторых особенностях его Слова, по которым это Слово достойно большего и лучшего внимания и уважения, нежели каких оно удостоилось. Кто скажет, каким светом находка иного из языков, затерянных в могиле забвения, каким светом эта находка озарила бы неверный путь блуждающего филолога-философа?

Кто взвесит, сколько светлых и прекрасных идей, в будущих исследованиях человеческого слова, должны померкнуть и исчезнуть по причине забвения иного из языков, глеющих ныне в могиле презрительного невнимания? Если можем сохранить память хотя одного из народцев земли — и — не сохраним, и еще погибнет единый от малых сих, грех нам от бога великий.

Мне же, господа отцы и братия, оже ся где описах, не дописах, переписах, чтите, исправляя богадела, а не кляните; книги бо ветшаны, разум же молод — не домысли.

ПРЕДИСЛОВИЕ

(«Южный русский сборник» — Харьков, 1848)

Сочувствуя общему стремлению просвещенных писателей, повременных изданий и покровительствуемых правительством ученых обществ к познанию отечественной русской народности и распространению об ней сведений, старался я еще в 1939 году, в издании «Думок и песень» с «заметками об языке их и словарем», содействовать объяснению особенно известной мне отрасли великого и разнообразного языка русского, в полном убеждении, что «светлое внимание правительства и просвещенных людей, засиявшее звездою благовестия над нашей отечественной народностью, не допустит изгладиться ни одной черте ее».

[...]. После этого стало понятно всем, что ничтожны толки о самобытности и народности без изучения ее частных и подробностей, и что целое сильно и богато своими частями, а части живут и цветут только при своем целом, и что уважая европейское просвещение и питая любовь к человечеству вообще, не должно однако забывать ни себя самих, ни своего народа, ни семьи, ни родины, которыми условливается круг и образ наших действий.

Занимаясь несколько лет отечественной русской словесностью не только книжною, но народною, успел я приобрести для издания несколько больших и мелких произведений, на простом народном языке Южной Руси. В некоторых из этих сочинений, кроме поэтического и нравственного достоинства, встречаем изображение народного быта, много не всем известных и от времени до времени исчезающих слов и выражений и малоизвестных обычаев, которые объясняются сами собою, в живом рассказе. Как достоинство этих сочинений, так и желание содействовать,

по мере возможности, стремлению современной образованности к познанию всего отечественного, побудили меня к изданию «Южного Русского Сборника», которого продолжение будет зависеть в количестве и достоинстве от участия в нем любителей словесности своими трудами и средствами.

Известия об участвовавших своими трудами в составлении этого сборника помещены для того, чтобы известно было, какому месту и времени принадлежит употребляемый ими язык народный.

ПРЕДИСЛОВИЕ

В наше время, с успехами просвещения в нашем отечестве, усиливается и распространяется любовь и соревнование преимущественно к изучению своего отечественного, народного, русского. Такое направление современной учености совершенно правильно, или сообразно с естественной потребностью народного самопознания; наука народной жизни может быть и должна быть создана самим народом. Язык и словесность, существенная часть народного существа, его бытия и жизни, а следовательно существенная часть и народной науки, делаются предметом изучения в своем обширном объеме, в разнообразном употреблении, в различных наречиях, в разное время существования. Уже известно всем образованным людям, что достойны внимания, сохранения, исследования — не только творения великих писателей, не только язык высшего, образованнейшего народного сословия, — но и всякое старинное и областное слово и выражение, всякий особенный народный говор, а тем более наречия как великорусское и малорусское, с незапамятных веков употребляемые миллионами народа. Ежели областное употребление слова, его древняя буква нередко служит к объяснению истории языка, в известную его эпоху; то что сказать об этих богатых, живых цветущих отраслях великого русского языка, широко раскинувшего свои разнообразные ветви?

Теперь уже странно смешивать язык литературный, господствующий, вообще русский, с каким-нибудь из народных наречий, — или рассуждать о том, должно ли писать на областном наречии, — или не понимать, что все хорошо к стати, на своем месте, и не может заменить одно другого как не может быть одной для всех одежды, как не может быть цветка без листьев, а листьев без корней. Теперь уже редко кто может думать, что люди, написавшие что-нибудь удачно на каком-нибудь народном наречии, принесли бы

больше пользы для литературы, если бы писали на литературном языке. Число таких людей всегда не велико, и потому сочинения их особенно полезны для изучения народного языка и для народного чтения. При том, кто и чем докажет, что можно лучше писать не по собственному призванию, а по чужому совету, по мнению и настроению того, кто, может быть, не зная народного языка, также мало способен писать и на языке литературном? Развитие частей не вредит жизни и красе целого, составляя напротив того условие его совершенства; так и развитие отдельных отраслей языка служит к общему его богатству и совершенству.

Приведем мнения просвещенных людей о важности изучения народных наречий. Русское Географическое Общество признает драгоценным материалом для трудов своих: народные сказки, байки, побасенки, песни, предания, народные обычаи, поверья, суеверия, приметы, пословицы, поговорки, скороговорки, присловия, изречения, загадки, словари простонародного языка и местных наречий, с показанием употребительного удаления и примеров в складе речи, произношения и географического распространения разных наречий, небольшие рассказы, или разговоры из каждого места, написанные точно таким языком, как говорит народ в том месте, и с таким именно правописанием, как народ каждое слово произносит (см. циркуляр 1847 года). В известиях Императорской Академии наук по Отделению Русского языка и словесности (См. Т. 1. Прибавления: Памятники и образцы народного языка и словесности) напечатана отчетливо и подробно составленная программа для собирания образцов народного языка и словесности, а именно образцов местных наречий, образцов народной словесности, образцов местной словесности письменной.

Хорошие сочинения на языке народном, кроме пользы для простого народа, которому вполне понятен только его собственный способ выражения, кроме необходимости их для изображения народа его же собственной речью, в котором выражается народная особенность, ничем не передаваемая на другом языке, — также чрезвычайно важны для познания народных наречий, которые только отчасти заключаются в памятниках простонародной словесности, и еще менее в сочинениях без особенного достоинства, написанных с целью служить только образцами наречий. Хотя нельзя отвергать пользы и таких сочинений; но собственно богатство и сила языка появляются в речи только с силою мысли и чувства, из глубины душевной. Хороших сочинений

на языке народном не может быть слишком много, потому что только немногим из писателей язык народный известен в такой степени, чтобы они могли владеть им, а грамотные люди из простого народа менее всего способны писать просто, будучи гораздо способнее составлять совершенно особенный, искусственный, смешанный язык, нежели выражаться на том, который усваивали до обучения грамоте.

Маркіян Шашкевич

АЗБУКА І АБЕЦАДЛО

Думки з приводу статті «Про впровадження польського алфавіта до українського письменства», написаної ксьондзом Й. Лозинським, вміщеної у «*Rosmaitościach*» львівських за 1834 рік, № 29

Що вік — інший світ
Українське прислів'я

Є це глибока правда української народної мудрості, взята з досвіду.

Кілька десятків років тому нікому із слов'ян не прийшло б на думку заснувати справжню народну літературу, принаймі було би то святотатством, як це і нині ще декотрі називають, а сьогодні маємо збірники пісень, прислів'їв і народних повістей, описи звичаїв і побуту і т. п.; уважніше почали приглядатись до народу, порівнювати споконвічно існуючі мови слов'ян, виявляти зв'язки між ними як щодо внутрішнього їх духу, так і щодо зовнішніх ознак; почали глибше вникати в мову, підносити її до писемної і робити з цього висновки. Це нашо вхнуло і ксьондза Лозинського, людину добрих намірів, оголосити свої дорадчі думки щодо запровадження польського АВС-ла для українського письменства. Знайшла ця думка своїх прихильників: одних, котрі бояться кількогадинної праці, щоб вивчити українську азбуку; других, які виходять з іншого, чисто не літературного міркування. Отож дозвольте і мені висловити деякі думки в цій справі, хоч, може, вони й будуть не такі влучні.

[...] в статті читаємо обвинувачення кирилиці в тому, що вона «стає головним чином на перешкоді приєднання слов'янської літератури до літератури загальноєвропейської».

Насамперед рад би я знати, що саме нам слід розуміти під приєднанням слов'янської літератури до літератури за-

гальноєвропейської? Чи впровадження чужих зворотів і способів висловлювання до зовсім відмінної слов'янщини, чи також те, аби західний європеєць міг читати слов'янські твори? Щодо першого: література будь-якого народу є відображенням його життя, його способу мислення, його душі; отже, повинна вона зародитись, вирости з власного народу і зацвісти на тій же самій ниві, щоб не була подібна до того райського птаха, про якого розповідають, що він не має ніг, а тому постійно висить у повітрі. Література є постійною потребою усього народу. Основна мета її і завдання — ширити освіту серед всього народу аж до окремих його представників. Отже, якщо будемо впроваджувати до слов'янської літератури чужі звороти і чужий спосіб висловлювання (до чого автор у 9-му положенні своєї статті, здається, схильний), то будемо втручатися в тіло, що має свою душу, іншою, чужою душею, яка не прихилиться до народу, і, таким чином, література належатиме лише декільком так званим європейським літераторам, через що розминеться зі своєю головною метою. А якщо під приєднанням слов'янської літератури до літератур європейських розуміти те, щоб західний європеєць міг вільно читати слов'янські твори, то, хотів би я знати, на літературу якого народу з-поміж стількох європейських слід орієнтуватися? Адже скільки народів, стільки й окремих літератур, стільки ж окремих правописів, — а один і той же самий знак латинського алфавіта у різних народів має зовсім різне, а навіть протилежне значення. Що ж тоді говорити про декілька правописів у наших західних братів, які також, як і всі європейські, не узгоджуються між собою? [...]

Отже, кожен народ буде читати українське письмо відповідно до свого правопису і буде творити з українських слів незрозумілі нісенітниці, страшні для вуха слов'янина, а звідси виникне не зовсім правильна думка про українську мову. Допустимо й таке: коли б ми навіть хотіли приступити до так званої загальноєвропейської літератури через посередництво латинського алфавіта, то правопис котрої з європейських мов або принаймні із слов'янських оберемо для наших звуків?

Далі автор статті твердить, що українська мова не була досі літературною. Не можемо згодитися і з цим поглядом, бо якщо порівняти «Слово о пълку Игоревѣ», «Нестора лѣтопись», «Правду русскую», «Статутъ литовскій». «Въпрошеніе Кюриково» і інші давні твори, нарешті дипломатію руських князів і митрополитів аж до кінця 16-го століття, отже, якщо порівняти, кажу, ці стародавні пам'ятки з мовою старослов'янською і народною руською, то бачимо:

мова у згаданих пам'ятках старовини своїм духом і складом в одних цілком, в інших більше подібна до останньої, яку маємо у народних повістях і прислів'ях, ніж до першої, покрученої на греччині. В 17 і 18 століттях, з яких маємо дуже багато писаних пам'яток, особливо хронік, українська мова зазнала негативного впливу змішаної польської мови.

Що стосується недоліків граматики, то хіба обов'язково вона мусить бути першоосновою письменства? Вона повинна бути не законодавцем мови, а її найвірнішим відображенням, тому треба учитися свої мови не з граматики, а з живої мови і її літератури, треба показати всі властивості й особливості її розвитку і законів, згідно яких — в залежності від обставин, що на неї впливають, — мова розвивалась і розвивається. Такої граматики чекаємо з нетерпінням. [...]

РУСЬКЕ ВЕСІЛЛЯ

Описане через Й. Лозинського,
в Перемишлі, в типографії владичній
греко-католицькій, — 1835

Велика і всехваляна була гадка писателя сього діла: згорнути ладкання, привести їх в лад і приложити к ним опис обрядів весільних народу руського. Потрудився писатель немало, заким їх з-поміж народу, з вічної, казав би-сь, нетямки двиг, також з других писателів вийняв і всяку піснь на її питомім постановив місці. Лиш жалкуватися, що ще і половини всіх обрядів і пісень, по всій Русі співає-мих, не зібрав. Лиш доганочка, що не зустрічаєм в сій книжці того, чого-смо ждали і чого при збірці народних пісень нельзя забувати: к чому би нам придались збірки народних, передусім обрядових пісень, з якого станища нам ся при-смотрювати на них і сам ся присмотрював, як давні ті пісні і обряди і прощо досі не зветочили і не перегомоніли, котрі передвіцькі, а котрі нинішні, яка в них всіх разом мисль; що там діють князі, княгині, бояри, хоругви, коровай, кудерне деревце в нім, золотокуючі ковальчики, що косу розковують, едамашки, паволока, посаг, хліб і сіль, козаки, скупини і много іншого; наостанок о напіві і складі пісень весільних — чим відличаються від думок, чабарашок, шумок, коломийок і інших пісень руських? О сім всім ні сліду; писатель біля того то злегенька незнакомо перемчав або мовчки ціло мимо лишив.

Язык і правопись в цім хорошім ділі (не мовлю — в піс-

нях) — перший мало, а вторая ціло — не руські. Велично красні діви (ладкання) прибрав у лахміття не наське, переплів красні пахнючі квіти терниною і бодлаками, нарядив чужі мислі і слова нагинками руськими і поставив на їх причілку дивогляди księdz, największy, sendzia, lasno, słavościny, chovonzy, źridło і ще дуже много інших, що істинного русина ужасають.

Найбільшою обманною, ба непростенним гріхом в сім ділі є, що писатель, відвергнувши азбуку питома руську, прийняв букви ляцькі, котрі ціло не пристають к нашому языкові. Чи годиться безчестити святиню? Чи годиться потручати ногою сивенького старця, що ся нами від молодості нашої опікував, заступав від бурі, хоронив перед жегущим огнем, придержував душу в тліннім тілі? Чи годиться відвергати азбуку святого Кирила, любомудрця високоумного, що ся так добре вдивив в язык слов'янський, що бистрим соколовим оком проймив його наскрізь, що сильним, думаючим духом обняв всі голоси величного, дзвенячого языка слов'ян, а, знаючи добре, що їх ні гречеськими, ні римськими буквами нельзя писати, явся подати нам сукромі знаки письменні, сотворити азбуку народнослов'янську, і звів діло піднебесне, з котрим, крім гречеської і латинської, ні одна правопись з-поміж так многа языків рівні придержати не здужає? Лишився той подарок сього великого мужа святым, найчеснішим, найдорожчим спадком, котрого нам усі завидують, котрий нас перед веським прославляє світом, до которого наші діди цілим серцем прилягали, неугасимою милістю обнімали, вічнодбаючим оком стерегли і питомими грудьми заступали. І чи ж можна було інакше? Азбука святого Кирила була нам небесною, незборимою твердю перед довершеним знидінням, була найкріпшим стовпом, несхолибимою скалою, на котрій Русь святая, через тільки століть люто печалена, крепко стояла. Є то діва райська звздострійна, озорена добродійною силою, що нас теплим, солоденьким духом овіває; її то чудне діло, що ми досі р у с и н а м и!

ПЕРЕДСЛІВ'Я

(до «Русалки Дністрової»)

Судило нам ся послідніми бути. Бо коли другі слов'яни верха ся дохаплюють і если не вже, то небавком побратаються з повним ясным сонцем, нам на долині в густій студеній мраці гібті. Мали і ми наших півців і наших учителів, але нашли тучі і бурі — тамті заніміли, а народові

і словесності надовго ся-здрімало. Однак ж язик і хороша душа руська була серед Слов'янищини як чиста сльоза дівоча в долоні Серафима.

Зволила добра доля появилися і у нас збіркам народних пісень і іншим хорошим і ціловажним ділам. Є то нам як зараня по довгих тьмавих ночах, як радість на лиці нещасного, коли лучча надія перемчить скрізь серце його; **суть то здорові, повносильні ростки, о котрих нам цілою душею дбати, огрівати, плекати і зрощати, доки під крилом часу і добрих владнувателів хорошою і кріпкою засіяють величчю.**

Не журися, Русалочко з-над Дністра, що-сь не прибрана, в наряді, який від природи і простодушного, і добросердного народу твого приймила-сь, стаєш перед твоїми сестрицями. Вони добрі, вибачать тобі, приймуть тебе і прикрасять.

Сказати нам дещо о правописі сеї книжечки. Хочемо зачинати, проте знати нам конче, яке теперішньому **язику** ві істинне лице. Задля того держали-смо ся правила: «Пиши — як чуєш, а читай — як видиш».

Поклонися, Русалко наша, низько всечесному сподареві **Николі Верещинському**, що тобі звелів родитися, і всім, що тя пристроїли піснями народними і стариною, **іменно:** трудолюбивому **Мирославу Ількевичеві**, потім **Православу Кавбкові**, **Івану Білинському**, **Маркелу Кульчицькому**, **Мінчакевичу** і іншим. Честь їм най буде і слава, а в руських дітях найусердніша подяка!

ФРАГМЕНТ

До читателя

Є то природно всякому народу і кожному чоловікові, що найрадніший чує бесіду, котрою йому ще маленькому леліяльну співала мати пісеньку і солодкі любові проливалася слова. Лиш не тає само наділяє нас ко **возвишенію** язика і **движенію** народної словесності.

Язык — є то найчеснішим даром природи, «язык способствует (по словах великого Шишкова, сього неутомимого розискувателя слов'янських язиків вообщє, перед всіми руського) к возвышению и славе царств: им гремит слово божье, им дышут законы, им цветут науки, им живут художества, им украшается просвещение, им питается честолюбие и гордость народная». В нім являється душа народу, степінь його просвічення, глибина або міль його мислей, його пристроювання ся природі і її діям. Є то величественний, із много голосів зложений красноручний **голос**

народу, сих великих і ніколи не теряємих гусел природи. А сли язик прозовемо великою, многосложною, согласною музикою народу, то словесність буде прекрасним і вірним його образом.

Язык руський не завсігди був у такім понеханні, як нишніми часами. Мала Русь своє письмо, мала Русь свою словесність, а слава із неї досі гуде світом слов'янським.

Словесність руську на три можна розличити часові переділи: первий, середущий і послідній, або, лучше розмеживши,— величественний **Бояновий**, **запорчений польський**, **движшийся народний**. **Бояновому** чудуються ще й нині («Слово о полку Ігоревім», **Ігоря Святославича...**).

ЛИСТ ДО МИХАЙЛА КОЗЛОВСЬКОГО

[1842]

Несеться воздухами до вас, мої миленькі, шпарка «Ластівка»; ой ластівка ж то, ластівка! Такої ще ніхто зроду не бачив, бо не то іно, що гарно виспіває та щебече,— та так, мов примовляє, а то ще і на зиму не ховається; і все снується, і все літає, і все виспіває, що забудеш і біду, і горе, і смуток, і журбу, і здається тобі, що завсігди весна. От така-то летить до вас ластівка!

При ластівці ступає вагою сановитий, сумний, казавбись, престарий Могила і заглядає не так, як ластівка, весело в віконця, а ступає під землею в могили, цілує давній порох, обнімає кості, а нагорнувши там сили у свої груди, гуляє з вітрами по степах або з вороном попід небеса. От так, братчику! Потішся з ними, полюбайся, пожурися і поплач, а небаком назад їх до нас пришли.

Коли-сь, може, деякий знайшов жемчуг, що мати наша Русь розронила, заховай або до нас передай: все то, разом нанизане, вчиниться великим сяючим намистом для шні пишної цариці. Може, з моїх нісенітниць знайшов-єсь дещо,— пришли мені, щоб я передав Головацькому, може, йому ся дещо знадобить.

Іван Вагилевич

ПРОГРАМА

(Газети «Дневник Руський»)

Всі тее дуже добре знають, що народність єсть найголовнішою вимінкою в тому, аби народ прийшов до розвитку політичеського, а через те почув сам себе і порозумів

свою судьбу. Отже ж, на одголос вольності, котрий іде, що молнія, по всіх кутках Європи і кличе до нового життя всі її народи, встають поляки і русини — товариші **вспільної** судьби, аби мали уділ в будуванні, яке єсть приречене народам вольним. Але Русь ще не сповнила сеї першої **в**мінки свого буття — народність руськую поняло лише **дуже** мале число русинів. Отже ж, впровадити Русь на ту **сте**пень життя політичного — сей приймьть труд «Руський собор».

Ціль «Руського собору» єсть: **опікуванн**я ся народністю руською, причинення ся до її **свобідного** і **независимого** розвитку, а **при**тому — удержування згоди і єдності з **ми**ром соплеменної народності в нашій **спіль**ній отчині.

Одним з найперших средств, яким хоче «Руський собор» дійти до своєї цілі, єсть просвіщеніє народне, а то **осягну**ти можна літературою руською. Отже ж, в тім **наміренню** постановив «Руський собор» издавати **письмо** **періоди**чеське під назвою «Дневник руський». Дневник **сей** **буде** обнімати, окрім річей, виходящих із «Руського собору», найновіші відомості так наших, як і **заграничних** земель, **также** все те, що нас обходить яко народ, котрий **ся** **почу**ває сам в собі і має перед собою велике **будуще**. **Напос**ліді все те, що лише причиниться до просвіщенн^я **русько**го народу, **буде**, одвітно **стремлінню** собору, **входити** в **состав** **дневника**.

Дневник сей **буде** видаватися спочатку **шотижня**, **піз**ніше **два** рази на тиждень, і то в один лист **великого** **роз**міру, **буквами** кирильськими, а по причині, що **многі** **русь**ки не мають доброї відомості сих **букв**, то **якесь** **число** екземплярів **буде** **издано** і латинськими **буквами** — **так**, що **пренумерати** по своїй волі можуть брати **екземпляри**, **пе**чатані **одними** або **другими** типами.

ЗАМІТКИ О РУСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Найважніші **п а м'я т н и к и** руського **язика** складають ся з кільканадцять **слів**, розкинутих в писателях **чужих**, грецьких, латинських і восточних. Слова тії, **немногі** і **то** спадщені, **дуже** **скудний** **полон** для лексикографа. **Першим** **появом** руського **язика** **суть** **три** **договори** (трактати) Русі з Візантійським **цісарством**, **сохранені** в літописі **Нес**торовій. **Договори** сії **значно** **різнять ся** **язиком** від **самої** **лі**тописі, **так** **що** (і) **менше** **знаючі ся** не можуть **іншого** **заклю**

ченія **учинити**, якщо **мусили** вони о **цілій** **вік** **попередити** **Нестора**. **Правда**, що в них **промітається** **язик** **старобол**гарський **вполовині** з руським, **бо** **конечне** до **переведенн**я тих же із грецького **русини** **требували** **помочі** **болгарів**, **уміючих** **по-грецькій**. **Рівно** **важні** **пам'ятники** в **отношені** **язика** як **убичаєн**ія. **Правда**, що єсть в них **немало** **чужо**го із Скандінавії і Греції, **але** **всегда** **первісток** **домашній** **перемагаєт** і **представляєт** в **різних** **барвах** **образ** **початого**, **дійствен**ного **общества**. В **язику** **розвивається** **зарід** **само**родний **руський**; **видно** **певную** **одностайність** в **склонені** **імен** і **спряжені** **глаголів** і **певний** **состав** в **слові**.

З **принятієм** **віри** **християнської** на Русі при **кінці** **X** **ві**ку **розпочинається** **макаронизованіє** **язика** **руського** **через** **старобол**гарський. **Було** **то** **конечністю**: Русь, **охрещена** **через** **духовенство** **болгарське**, **котрое** **принесло** з **книгами** **богослужебними** і **просвіщеніє** **європейське**, **могло** **тільки** **через** **язик** **старобол**гарський **обзнакомити ся** з ним. **Тож** **не** **іначе**, **лише** **що** **старобол**гарський **язик**, **бувши** **під** **влія**ннєм **грецького** **совершенно** **развитим**, а **прото** **ізобильний** в **речен**ія до **отдан**я **мислей**, **всесторонньо** **причинив ся** до **строєн**ія **розвиваючого ся** **руського** **язика**. **Під** **сим** **влія**ннєм **починається** **література** **руська**, **або** **радне** **появляється** **вітв** **старобол**гарської **літератури** на Русі.

[...] При **кінці** **18** **віку** **виступив** **І. Котляревський** [—1838] — **творитель** **літератури** **руської**. Єго «Енеїда **травестована**» (Петерсб[урґ] 1798; вто[рое] **изд[аніє]** 1809; трет[є] **изд[аніє]** 1811; четв[ертє] **изд[аніє]**, Харків, 1842) в **шести** **книгах**, з **стремленієм** **представлен**ія **ли**хого в **звичаях** і **обичаях** **своїх** **краян**, для **многих** **одлич**них, **навіть** **рідких** **красот** **буде** **всегда** **оздобою** **літератури**, **особенно** **що** **ся** **залицяєт** **невимушеним** **гумором** і **гладкою** **сплавністю**. **Окрім** **того**, **писав** **він** **также** **комедію-опе**ри: «Наталка-Полтавка» (Харк[ів], 1838), **котра** **ся** **водзначаєт** **різким** **зачерком** **характерів**, і «Москаль-чарівник» (Моск[ва], 1842), **котра** **ся** **залицяєт** **меткістю** в **розвитю**.

В **сім** **віку** **розпочинається** **новая** **доба** **літератури** **русь**кої, а **особенно** **від** **времені** **з'явлен**ія **ся** **літератури** **мирсь**кої: **пісень** (Цертелева, 1819; Максимовича, 1827 і 1834; Срезневського, 1833; Вячеслава із Олеська, 1833; Паулего, 1839; Лукашевича, 1836 і інших), **пословиць** (С***, 1834 і Ількевича, 1840; Іжопольського) і **загадок** (Лучкая, 1830; Ількевича, 1840; Боровиковського, 1841 і Балагура-Головацького, 1847). **Проводила** **тій** **літературі** **Україна** і **то** **більш** **Задніпрська**, **де** **Харків** **був** **средоточієм** **просвіщен**я **руського**.

Писателі із сеї доби на Україні, Волині і Поділлі **суть:** А. Павловський, сочинитель грамматики **язика руського** (Петерб[ург], 1818). Есть то радше тільки **зачерк** і то плохий. В ній помістив малий словарець і деякі **отривки** віршем і прозою, не лихо добрані, але його чудное **праволісане** зражає читателя.

П. Гулак-Артемівський, один з **найперших** поетів руських, издав казки. По мнінню Євельського, не **всегда** чисто руським язиком написані.

Т. Падура, знакомитий поет. Поезії його вийшли під надписом «Українки» (Варш[ава], 1844). Суть то **очаровательні** воспоминання із старого биту України, з **гомонам** всіх чутій молодецтва і дівочтва; досить буде **набилити:** «Веслярі і Гандзя з Самари».

Г. Квітка (Основ'яненко, 1843). Издав він **повісті** в двох книгах під надписом: «Малороссийские повести» (Моск[ва], 1834 і 1835), в первій книзі майстерськи **совершенна** повість «Маруся», в другій — «Роби добре — добре буде». Окриме того, еще писав комедію-оперу «Сватане» (Харк[ів], 1836). Взяв він собі за задане **представити** в різних очерках **многообразное** життє миру, що при **своій** знаємості серця людського в розмаїтїм положеню **уміє** іскучно доконати. Просто такое **совершенство** в окремішніх **характерах** і **свіжість** барв. Окриме того, **одзначаються** его сочиненія при **чистім** предложенію **дивно** легкою **сплавностю**.

О. Бодянський (Материнка) издав казки (Моск[ва], 1835), то есть **повісті** мирські, **гладким** віршем **розказані**, де много таланту **об'являє** в **пластици**.

Тополінський (Тополя), поет, издав трагедію «Чари» (Моск[ва], 1837) — **есть** то, **здраматизованная** **пригода** з думи «Не ходи, Грицю, на вечерницю», в котрій **представив** великий образ із **житя** мирського, **навіть** **отчасти** з талантом.

А. Метлінський (Могила), знакомитий поет. Поезії его вийшли під надписом: «Думки і пісні **та ще** дещо» (Харк[ів], 1839), в котрих **повно** **ревного** **чутя** і **мечт** **молодої**, **емкої** **душі**; **досить** **набилити:** «Дитина-сиротина» і «Гетьман». Окриме того, **звісний** він **яко** **переводчик** із старочеського **повісті** «Бенеш Германів» і **пісень**, **также** **пісень** **народних** **угорсько-словенських** і **сербських**; з польського А. Міцкевича «Морлак у Венеції», А. Є. Одиця «Виправа», С. Вітвіцького «Дорога», А. Суходольського «Чорнобровка»; з чеського В. Челяковського «Нічна розмова», «Милий з милою» і «Смерть царя» і з Коллара **одного** **сонета**. **Напоследі** **переложив** він **еще** **нескілько**

віршів з **німецького** А. Матіссона, Т. Кернера, А. Гріна, А. Еленшлегера і Ф. Улянда.

М. Костомаров (Галка), знаменитий поет; издав трагедію «Сава Чалий» (Харк[ів], 1838), **розвитую** із **преданій** **миру** і **пісні**, в котрій **проявляється** знаменитий **талант**. Окриме того, издав **збірник** **дрібних** **віршів** під **надписом** «Баллады украинские» (Харк[ів], 1839) і «Вітка» (Харк[ів], 1840), в котрих **при** **меткості** і **сплавності** **повно** **вдохновения**; **особенно** **ударяє** «Перебийніс». Окриме того, **переложив** з старочеського **пісні** і з польського А. Міцкевича «Панич і дівчина» і **одну** **народну** **пісню** із **новогречеського**.

Т. Кипрієнко издав «Малороссийские повести і рассказы» (Моск[ва], 1840) — **суть** то **образи** із **життя** **миру** **демонологіческого**; **особенно** **залицяється** «Недобрий віщун».

Є. Гребінка, знакомитий поет, издав «Малороссийские приказки» (Петерб[ург], 1834; **втор[ое]** **ізд[аніє]**, 1836) — **суть** то **байки** **езопичеські**, **отчасти** **переложені** із І. Крилова, **отчасти** **питомого** **творенія**, **межи** **ними** **деякі** **рідкої** **красоти**. **Також** **переложив** з О. Пушкіна **поему** «Полтава» (Моск[ва], 1835). Окриме того **есть** він **іздателем** **новорічника** «Ластівка» (Петерб[ург], 1841), в котрім **сам** **виступив** **прозою** в **предисловії** «Так собі, до земляків» і **на** **закінчене** «До зобачення» в **забавній** **бесіді**; **так** **же** **суть** **там** і **його** **вірші**. **Побіч** **него** **виступили:** в **прозі** **Основ'яненко** в **повісті** «Сердешна Оксана», **отличаючийся** **різкою** **одтінкою** **характерів**, і в **гуморесах** — «Пархимове снідання» і «На пуцання як зав'язано», з **своім** **рідким** **талантом**; П. Куліш в **легкій** **повісті** «Циган»; Д*** в **повісті** «Дуб»; **напоследі** **два** **виривки** із І. Котляревського **комедію-опери** «Москаль-чарівник». **А** у **віршах** **виступили:** Д. Боровиковський — в **лірических** **поезіях**, з **котрих** **найбільше** **ударяєт** «Волох», **также** **суть** **там** **його** **байки** **езопичеські**, **окриме** **перевод [з]** О. Пушкіна «Зимній вечер»; А. Чужбинський — в **дрібних** **віршах**, **із'являючих** **при** **меткості** **гарную** **чувствєнность**; Т. Шевченко в **образі** із **життя** **миру** **демонологіческого** — «Причинна» і в **елегії** **на** **честь** **Котляревського**, **окриме** **того**, **есть** **еще** **отрывок** з **его** **поєми** «Гайдамаки»; П. Писаревський — в **лірических** **вірші** і **байці**; П. Кореницький — у **вірші** **лірических**; І. Мартовецький — у **вірші** **лірических**; **напоследі** **С. Шерепєря** — в **переводі** із Г. Державіна «Мірошник».

Т. Шевченко, знакомитий поет, издав **свої** **вірші** під

надписом: «Чигринський Кобзар» (Петерсб[ург], 1840; втор[ое] изд[ание], 1844), в котрих повио ревного чуття; межі ними відличаються «Підкова» і «Тарасова ніч», із іншого взгляду ударяє «Катерина». Окроме того, издав еще поеми: «Гайдамаки» (Петерс[бург], 1841; втор[ое] изд[ание], 1844; «Тризна» (Петерсб[ург]), 1844) і «Гамалія» (Петерсб[ург], 1844), де ся отбиває великий талант драматичеський. В рукописі зостаєт превосходная его поэма «Кавказ».

К. Ге й н ч е, поет, издав комедію-оперу «Поворот запорожців з Требизонди» (Київ, 1842), де досить таланту оказує в розказах.

І. Лу е в писав «Правдива історія Русі», в духу одвітнім теперішнім потребам взагалі, а Русі в особенності,— в рукописі.

А. Кор с у н издав «Сніп», український новорічник (Харків, 1841), де сам виступив з зібранієм приказок миру під надписом: «Українські повір'я», досить занимательно оповідає, у них прозою отозва до краєнів. Окроме того, суть там его дрібні вірші, а межі ними отличаетя елегія «Коханка» і переводи пісень старочеських і із чеського В. Челяковського «Велика панахида», В Ганки «Серце» (hnew), «Горе» (zalost), «На себе», «Гарна дівчина» (smil). Побіч него виступили Є. Галка — в трагедії «Переяславська ніч», де розвинув ненасушний талант драматичеський, окроме того, в переводі з англійського Байрона мелодій єврейських; П. Кор е н и ц ь к и й — в поемі сатирической «Вечерниці», славно розказаний; Стефан Писаревський — в нескілько віршах дрібних; Петро Писаревський — в красно розвигтій ідилії «Стецько», можебилиця, і в двох байках езопичеських; М. Петренко — в красних думках; М. Писаревська — в переводі з італіянського вірша Петрарки.

Еще наблияю І. Сенельникова ([П.] Довгоносенка), А. Шпигоцького, П. Куліша, В. Забілу і Т. Тихорського, о котрих нічого не вмію повісти.

В Галіції для образования руського языка много причинився теперішній митрополит Михаїл Левицький, дай му, боже, здоров'я, заведенієм шкіл руських для миру 1815 (р.). Однак по причині, що его попередник був попросту неприятелем Русі, спіх в тім взгляді був дуже малий.

І. Могильницький писав «Граматику руського языка»,— в рукописі, также «Послідоване о руським языку», учено уложено, але не критичеськи.

І. Левицький, автор першої порядної граматики языка руського (Перем[ишль], 1834) теоретичеськи, окро-

ме немногих хиб, добре уложеної, противно, практически зовсім неправильної, судячи із помічених в ній віршів М. Карамзіна і інших поетів великоруських (російських). Частая взмінка о вищім слові подає одні внесенія, що сочинитель не поняв перейму середньоруського языка до теперішнього. Окроме того, издав він также нескілько віршів случайних, навіть досить добрих, і переложив вірші деякі Ф. Шіллера і Й. В. Гетого неконечно скусно.

ЛИСТ ДО М. О. МАКСИМОВИЧА

7.03.1837

[...] Оце ж за послідування о пісні Ігорю. При тім хоть мені вельми сумно, же ще мені нельзя і своїми літераторскими скуси відвічати у переєм гаразду словесного. Ну, дарма ж бо, нікуди що діяти — най хоть ще ся звільга лишена, що ся поділю з Вами своїми видами на обширі літератури попри прикметні посяження. Та й як би сі види ладно до кінця довести!

Що нам прелюбе? Чи не святая Русь, наша дідина?! І ми есмо руські діти!

Двійна жизнь ся вив'язувала уже в давнині на Русі: на сівері — із світлого сонця багатого, великого Новограда і на юзі — із святої столиці, ровесниці Цареграда, Києва. Як сеся жизнь розвивалася і розцвітала, та як ся притьмила, відомо з історії народу руського. Коли преславні середниці згасли, та що ж — ся жизнь, роздрібнена, перенелася по хижках християн. Ми есмо южнорусини. У нас також відумерщиною з коліна в коліно переходила ся роздрібнена жизнь Южної Русі. Оце ж ми всі — із-за Бескиду, від Тиси, з-поза Сяну і по Сесущество, де взаїмна перейма, лиш очутивши душевну замітність, грає повною жизнью. Така-то жизнь, мимо перегороди господарственной, і наші серця плекала любезними струями содригліня. Геть перогороди, бо не ім псувати существо народу, котре, яко душа нетикаяна, переходить свої переіни зросту, розвитку і розцвіту, пак само й сили, і падіння! А який-то ми народ, южнорусини? Народ непобідимий і повен слави! От-бо невзгоди і негаразди всегда з некоюсь почестью дотикалися внутря сього великого загалу; бо душевне розвиття, котре лад поведінок розкувало і правду уставило, було укріпленям проти колотам, паде пак воскресінням через торонкі бувалиці. Южна Русь токмо в свіжих силах відмолоджалася; дасть бог, же колись по-прежньому ще відмолодне!

От як, задивляючися на наш народ южноруський, усвідомлені есмо, же творячися словесність южноруська не може дечого в собі обсягати, токмо душевне розвиття загалу народу. Оце ж прежність і теперішність, взаємною переймою зілляті і зав'язані, городять жизнь народу, а повною і доспілою бувальщиною сеї життя є його душевне розвиття. От покіль сотвориться словесність, пужно зібрати розвержені між миром всі ід ній присохтування, або лучче сказати — потрібно пізнати народ южноруський.

Істне, же то узнання народне є роботою великою, повною нудьги і замоти. Я знаю, що коби нинішнім писателям вдалося зібрати всі присохтування, то було би добре, але тяжко; а саму словесність оснувати лишиться будущим потомним. Першим, головним уступом ід сим присохтуванням є южноруський язык з усіма наріччями і піднаріччями та й історія рідна. Пак, уже самі присохтування я ділю на мертві і живі. Мертві суть пам'ятники старинні. Оце ж із години передхристиянської: 1 — древності земляні, складаючися з намітів, могил, насипів та городів; 2 — послідки служби божої, складаючися з печер, храмів і кладовищ; 3 — послідки промислу і рукоділ, начиння хісневні і оздобні, напр., ножі, мечі, стріли, перстені і проч.; 4 — древності діяній, нагиси камінні й інші. Пак, з години християнської: 1 — різні будівлі, тини, церкви; 2 — письменні поменники; 3 — начиння рукодільні. Живі присохтування суть творіння первісні наук і уміній, або лучче сказати, в огортці ся появляюча бувалиця життя цілого народу, котру (огортку) можна зважати як любовну зорю словесності питомої. Сі живі присохтування суть 1-ше чини: обряди, обходи, гри, забави, баїли і прочі; а пак 2-ге — мисль сих чинів у піснях, прислів'ях, гадках, байках, казках і небилицях.

Коль указав-ем свій вид о творенні ся народної словесності — в присохтуваннях, тепер нужно мені сказати, що ся досі удіяло ід ладному совершенню сих присохтувань, і з того огляду — на яким ступені здешня южноруська словесність.

Словесність наша розпочалася від граматик. От-бо бере кождий писатель, починаючий дещо по-руськи писати, в хіті нібито щось важного і великого установити, не знаючи ні миру, ні языка, криво та й ще розвидно дивлячися, — гнет, творить собі правила языка, в котрих і сам не дуже пильний. Зате послі їх указки так суперечні і диві вив'язуються прикмітування о язиці южноруським, же ніт о нім інак і судити, токмо же він є мішма зі староболгарського і польського языка в огортках грецькій та латинській — язык

твердий, рапавий, обдертий з всеї животини життя; як уже самі панове граматики [...] Лучкай і Левицький на кожному листі говорять — наприклад, Лучкаева приговорка «in oge cultiogi»; та й невидовищу указує Лозинський, з слівес «зрідло», «в'єнци» (więcy) і проч. Лишень бог сохранив нас від всякої бідн: сі панове гг., що мали з языка нашого сміх зробити, то самі з себе сміх зробили. Ще іноді відзиваються торонкі распри о азбуку, попри ній пусті, час марнуючі оправдання ся — як останні прикметки невизрозумлення народної словесності; оце ж і сесе, і тото необаві притреться. Та що ж нам до сих пустих бездільниць! Уже не сим установителям творити відповідно німецькому «Die Bücher russinische oder hochrussinische Sprache» — кого ж то в XIX столітті здурити!?

Оце ж із того огляду вельми сумний образ нашої починаючоїся словесності. От рідко-то позаяк хто із писателів, ущепившись у загал народної (справи), поняв загадку народної словесності. Зате мало що удіялося поступків до розв'язання сих посяженій. Зі здешніх писателів гг. Левицький, Лучкай і Семаш пишуть, однако, по-руськи, як-то самі говорять — языком середнім, русько-слов'янським; а іноді чистим і нижньоруським; та й г. Лозинський пише з-польська по-руськи. Токмо гг. Верещинський і Блонський — більше пісняреве, а з-іноді незвісні, пак ще попри деякі учні — г. Головацький, позаяк межі миром ущеплені, чи темно, чи самовісно понявши загадку словесності теперішньої, пишуть по-руськи.

Оце-то, що ся удіяло або розпочало діяти на путі сього присохтування. Я сохтую словарь южноруського языка, пак переложив-ем із старинно-руського піснетвір о поході Ігоря: обсмотрив-ем в Стрийськім повіті (в Розгірчі) послідки храму з передхристиянської години та й ісписав-ем послідування о гуцулах, обивателях гір восточних Карпат. Г. Головацький зібрав народні приповістки та ісписав деякі уламки о рукописах русько-слов'янських. Г. Стрільбицький у шпарких уламках вістить народного поета. Ід тому: дещо нагодиться прикметного ід сим посяженням — хоть се між всячиною, за межею мого списувательського талану — всегда вивідуюся і записую; тож маю і деякі байки, казки, небилиці, гадки, причти і пісні, тож само і поедні, розметані прикмети, що ся тичуть древності передхристиянської — загальної слов'янської і питомої руської, пак народності южноруської (з черги поведінок, обичаїв, баїлів, бобонів і проч.).

Лишень совершення сього посяження торонкі перегороди-путають. От як: через велику борбу двох суперечних, вра-

жих, політичних принципів — старого, природного, відсичуючогося, та нового, розумного, чимраз дальш розширюючогося, котра (борба) тепер і наших країн яла вихрити; немало колоту переходить на здешню Южно-Русь. Зате тяжко ж ниньки путували поміж миром, а як уже що і вивідуватися, і витверджувати?! Оце ж не звісна нам ніяко життя словесна наших собратей, без котрої завжди ми зістаємо в безвіді, мимо відомостей нарочно не таківська — то і зв'язируч, бо де бих-мо уже могли щось досадного розвити, тамка ув'язуємося в давно звісні вислідування. Пак у нас ніт гражданської печатні — раз зато, що смо без засобів, а д'тому таку у Львові нельзя було би і заложити. От що: ще тогід вліті М. Шашкевичем відісланий забавник до Будима, та, відпечатан, ще не дійшов сюди, до нас; при тім переповненій торонками помилками, як самі о тім кажуть ісправлятелі. Вп'ять, у нас вельми гостра цензура, бо не токмо що всі за границею печатані книги лежать по році і по більш у цензурі — то саме діється з книгами, приходячими з угорських країн. От ще то найгірш, що зьде у нас, южнорусинів, ніт іншого чину, окроме полівського: от-бо, хто не піп, так уже пропав для Русі, сли не перейшов на латинський рітус, так уже йому по-руськи ані чирк; рідко-бо і русинів іноді найти, як по селах, бо міщани і шляхта — премаленько опроче чужих, ненаських, а то усе [...] лях, а тепер-ка німота: от як гг. Лучкай, Левицький, Лозинський, Блонський. Верещинський — усе попове! усе попове! І я на попа правлюся.

Правда, що тепер уже позаяк пилуємо, аби ся сих перергород позбути. Оце ж то опроче через літераторську перейму деяких наших русинів з гг. Шафариком, Погодіним, Колларом і Павловичем, іскаючи почесті у втіленні ся у загал слов'янський, (вдалося) нашу словесність тельмом загородити на ціпких підвалах. Лишень чи не горе ж?! Книги — не токмо мої, но і проотверті з бібліотеки, прислані в поклони від г. Погодіна, — ще лежать у цензурі та, як кажуть, і за год не вийдуть; от так г. Головацьким виписан Снегирьов («Русские в своих пословицах») ще від осені застряг. Дарма ж бо і запомога наших собратей — та як зьде дещо пригіжного льяз написати?! Чей, дасть бог, що будучі веремня про нас і про нашу словесність принесуть ліпші пади та луччі долі.

Перебачайте мені, господине, же-м ся до Вас так нудною плетанею розписав, бо хоч тим (виправдаюся), же я ід Вам, яко ід своєму краю, бесідував о своячині, де тяжко ж малослівному бути. От-бо, очевидно, же що любе, миле — то в серцах і ріцах! [...]

Яків Головацький

ПАМ'ЯТЬ МАРКІЯНУ-РУСЛАНУ ШАШКЕВИЧУ

Така доля народа галицько-руського, що годі і годі ему розвинути свою красу й силу в народній словесності! Ледва забликла зірничка з-поза густих хмар, замеркотіла на проясненім небі, та й тут погасла. Такою зірничкою розсвіту нашого був недавно померший наш Шашкевич. Бистрою мислею обняв він бувшее і теперішне, кинув гадок кілька в будуче, на час, на годинку порадовав він своїми піснями свій рід, свою братію — та й замовк навіки!..

Маркіян Шашкевич уродився 1811 р. в селі Княжю, недалеко Золочева. Первое виховане і перва наука его була в домі отцівським; отець его (на ім'я Іоанн) був священником руським в тім же селі. Відданий, ще дитиною, до німецьких (нормальних) шкіл до обводного міста Золочева, а по скінчених сих до бережанської гімназії, учився добре. Зарано, ба ще ледве не в дитинячих літах, утратив отця свого; бідная мати, як могла, так з своїми сиротятками короталася, з остатнього тягнулася, аби їх до людей допровадити. Маркіян, старший з чотирьох братів, сам учився і ще молодшим давав привід у науці; на нім всю надію покладала журна мати. Скінчивши латинські (гімназіальні) класи, прийшов молодий молодчик на університет до Львова, але нічим було утриматися: мати мала ще менших синоків, котрим також треба було дати підпомогу, щоби на люди випровадити, та й донечкам яку долю обдумати. Прийшлося, вступив Маркіян до руської семінарії уже на курслюбомудрія, в наміреню посвятитися в станові духовному. В таких заведеннях треба піддатися острим правилам, на світі не знаним, котрі доконче потрібні для заховання порядку, для уложеня в карби і на будуче жите воспитаників, — і за малий проступок сих правил такого заведення слідує утрата того добродійства. От і Маркіяна нещасте спіткало, що мусив виступити із того семенища духовного. Теперечки лишився сам як палець, сам мусив старатися на себе, мати нечимало могла му допомочи; помагав трохи по мамі дідо, парох руський із Підліся отець Авдиківський, но більше о своїм кінчив наукилюбомудрія. Але нещасте навчило го о себе самого дбати, дало му случай оглядітися в світі, пізнати різних людей; боровся він не з одним лихом, але сам становився певнішим, стальшим, розвивав свої сили. Сам зачав бажати власного образования, закушав і засмакував у книжках, дух его спрагнений усе дальше та дальше сягав. За короткий час познайомився добре з сло-

всестоями класичними — латинською і німецькою, котрих в школах може лишень прихалці покушав, вивчив основно польську, пізнав, поняв, полюбив народність і народну словесність. Книгохранилища університетське і Оссолінського достарчали немало поживи для его все більше лакнучого духа. Допав Добровського сочиненія про словенщину, его «Institutiones linguae Slavicae» * Шафарикову історію словенських язиків, діла Ліндога, Раковецького, Вука Стефановича — і нитка по нитці дійшов до самого клубка. Тут ему отворився великий світ — словенщина з своєю поважною, величною стариною, з відмолодженими, відживаючими парістками. Все то переймала молода, повна сили і надії душа; з живим запалом молодецьким слідив, іспитовав, загортав цілу словенщину і заедно розпросторював свої відомості.

Розваживши все і роздивившись, предці не знаходив ніде того, що дух его віщий передчував, а душа так сильно бажала; все він тужив за чимсь, шукав, чого у школах не учили, чого не знаходив ні в старих, ні в нових словесностях, бо він шукав своєї народної, банував за своєю родиною. Як півсонно снувалася перед умом якась нова, питома своя народна словесність, але не було відваги без приводу самому пуститися в незнакому путь! Пригодою лучилась Котлярєвського «Енеїда», малоросійські пісні Максимовича та, либонь, Павловського граматика, урадований найшов та, за чим так давно грядів, зобачив живий приклад, переконався о можності народної руської словесності, загадав великую гадку: утворити чисто народну словесність южно-руську, і сесій гадці вірен остав до кінця. В тім-то часі наіменовався словенським іменем Русланом, обіцявши собі в душі під сим іменем працювати для слави словен, для пожитку свого народу. Живко взявся він до свого діла, зачав збирати пісні народні, випутувати за звичаї і обряди народні, шукати, питати за стародавніми рукописами і другими пам'ятниками старовини, розбирав народний язик, зрівнюючи з другими словенськими, сам без учителя учився свого язика, своєї історії і пр. Не споро іде така наука, особливо коли у нас із русчини тільки знаємо, що з рідного дому принесемо, бо в школах нічого не прибуде; але чоловік-родолюбець, понявши ту великую мисль, полюбивши серцем і душею свою народність, готов на все; посьвятити і час дорогий, й і здоровле, і маєток, і все для хісна свого любого народу. Що сам поняв наш Маркіян, о тім бесідовалося і голосило межі побратимами і соучениками,

* «Основи слов'янської мови» (лат.).

і не чудно, що, маючи за собою добрі докази та й уміючи до серця промовити, знайшлися межі молодими побратимами одномислящі і сочувствующі з ним, мав-бо Маркіян дароване когось научити, переконати, духах в другім збудити, піднести, мав дар відкривати завмерлий талан. Тим часом, скінчивши людомудрія курси, записався знов на богословіє, бо обрав собі стан духовний — чесний тот стан, в котрім найбільше міг би жити з народом, ему милим, і робити для просвіщення його.

Ледве не первим (хоть, може, ще недоспілим) плодом сего прочуманя була «Русалка Дністровая», котру небіжчик видав у Будимі 1837 года. Але в нещасливу годинючку уродилася тая Русалка... Замість помочі та підохочуваня, найшлися посмівки та недовільність, ба й ворогуваня. Показалося же, що голова — то розум. Були такі, котрі би радо її вітали, але не в тім строю; одному за се, другому за тоє невподоба; одному в сім, другому в тім недогода; не взяв враг і таких, що зовсім цуралися такою невидальщиною і бісом на неї дивилися. А нікому тільки біди терпіти, тільки гризи зносити, як бідному іздателєві. Зарозумілість, односторонність, невіжество від ровесників і неровесників не раз доїдали му до живого. Але Шашкевич, переконаний о правості своїй, в чистоті серця, терпеливо зносив усі наруги і укори, лишень часом з-під жалісного серця вирвалася яка журная думка. Не упав він був на дусі, лиш замкнув зранене свое серце несвідомим, а отворив лишень невеличкому кругові приятелів і знакомих, котрі поняли его гадку і горнулися до него, як до старшого соколонька молодшая братія. І від того часу не опустив Маркіян жодної пригоди, де би ся дало щось зробити для свого язика, коли би можна піднести дух народний, де би можна хоть дорогу показати або провести колибаючихся. Незважаючи на слабовитість здоровля (бо навіть із семінарії мусив виїздити на село, весну веснувати і лічитися), робив, що здужав, во всякім заводі. Чи стихом, чи словом ко питомцям і соученикам старався поострити увагу краєнів своїх, одно було у него завсіди на думці: свій рід, свій язик, своя словесність, своя народність!

Сперва був робив Шашкевич над словарем етимологічним церковнословенського язика, котрий гадав, яко підвалину всіх своїх язикословних робіт покласти; але видячи, що би то его далеко завело, що є більше дечого потрібнішого, та й поміркувавши, що не его здоровле було до так трудної неперестанної праці, лишив ту роботу другим, а сам пустився на поле діяній. Зачав збирати матеріали до «Історії навернення словен до віри християнської». Недо-

кінчене се діло не знать в чії руки попалося. Видячи великий недостаток книжок учебних для народу і не мавши на кого здатися, написав сам «Читанку», книжку до читання для народних руських училищ.

Головнійшій його творіння були поезії, бо він був істинний поет з високим дарованем. Думки его не були ніколи печатані (лиш кілька початкових у «Русалці»), но десь розсипані поміжи приятелями та знакомими покійника в рукописах знаходяться. Велику би прислугу народній словесності тот зробив, хто би їх позбирав і видав в цілості. Ми кілька таких подаємо тут у сій книжці читателям; шкода, що не можемо ще одної привести дуже красної думки, починаючоїся сими словами: «Вздовж, поперек зійди світом...»

От із неї кілька рядочків, котрі тямлю:

Руська мати нас родила,
Руська мати нас повила,
Руська мати нас любила:
Чому ж мова ей не мила?
Чом ся нев встидати маєм?
Чом чужую полюблям?..

Шашкевич писав також історичську поему «Перекинчик бусурманський», із котрої до мене лишень сесі уривки дісталися. Думки Маркіянові, повні глибокого чувства, плывуть із-під самого серця гладким, звучним, чистим руським язиком; рідко в них слобідная, безжурная мисль, найчастіше глибока, сердечна туга: жаль та скарга на недолю аж серце розриває. От, словом, істинне п'ятно нашої народної поезії руської. В одній думці припоминнає Підлисе, де в молодості пробував, і сам розказує:

Як там грало серце мое,
Світала година.
У садочку соловійчик
Щебетав лісеньки,
Розвивав ми пісеньками
Літа молоденькі.

Окрім думок первотворних, переложив також із чеського цілую «Королеводвірську рукопись» з «Судом Любшиним» (см. *Casopis ceskeho Museum*, 1838, Sw. III, стор. 363) *, кілька сербських пісень і уривки із польської поеми «Zamek Kaniowski». ** Мав також переробити нинішнім наріччям піснетворіне староруське «Слово о полку Ігоря» слобідною мірою українських козацьких дум. Із німецького на польське переложив: «Das Leben Jesu von J. P. Silbert *** (не печатане).

* «Часопис чеського музею», 1838, № 3 (чеськ.).

** «Канівський замок» (польськ.).

*** «Життя Езу фон Й. П. Зільберт» (нім.).

По-польськи написав розправу: «Азбука і abecadlo, odpowiedz na zdanie J. Losinskiego o wprowadzeniu abecadla polskiego do pismienictwa ruskiego. W. Przemyslu, 1836»*.

Не опустив Шашкевич і тої важної пори, коли у нас заносилося на роздвоєне словесності двоякою азбукою, і простував на правую дорогу тих, котрі на чужі сліпанки пустились.

Аби ще лучче пізнати душу небіжчика, его тверду віру, а разом довідатися, в яких іскушеніях бував з якимись людьми-недовірками, а як непоколібимо, певно устояв при своїм, приводимо туткі кілька розправок его, котрі нам на листочку дісталися під написю «Псалми Русланові». [...]

Шашкевич, скінчивши в семінарії богословіє 1837 року, не пристав на лестнії передложія, які му давано, аби висвятися нежонатий і лишився при консисторії в надії за-слуг. Він заедно тужив за селом, за житем родинним, не був ні гордий, ні пишний, не бажав ні достоїнств, ні слави, лишень домашнього спокою і гаразду. В тій мислі подружився 1838 року з Юлією, дочкою священника отця Крушинського в селі Деревні. Того ж року ще поставлен в чин ерейський, був адміністратором в Гумніських, відтак перенісся до Нестанищ, а напослед постановлен парохом в Новосілках (Золочівського обвода), працював у винограді господнім і там закінчив своє жите навесні 1843 року в тридцять другім годі віку свого.

В послідніх літах життя взявся було до переведа священного писання на южноруський язик і розпочав від чотирьох евангелій. 1841 р. уже мав переложеного цілого евангеліста Іоанна і другого, котрого не тямлю, зачав. Не знаю, чи дозволила ему слабість докінчити, чи ні... Ще в молодих літах, либонь, упав і, здається, щось собі в грудях ушиб, і через тоє затягнув собі якусь грудную біль, на котру водно слабував і котра потім у дихавицю перейшла і сталася причиною смерті. Книжки его, старії рукописи словенськії, котрих назбирав немало, власні письма і рукописи, либонь, лишилися у вдовиці небіжчика, або по приятелях его.

Маркіян був чоловік середнього зросту, щуплий, але меткий, волосє ясно-русе, очі сині, тужнії, носик невеличкий, кінчастий, лице худощаве виражало якусь тугу і болість. Сам був м'якого, доброго серця, в товаристві дотепний і забавний, показував себе веселим і шаловливим. Лиш

* «Азбука і абецадло, відповідь на пропозицію Й. Лозинського про впровадження польського абецадла до українського письменства. В Перемишлі, 1836» (польськ.).

коли розговорився за русчину, народність, за рідний язик, родиму словесність і пр., тоді показала вся сильна душа его, котра в тім слабовитім тілі жила, очі блиснули живостою і якимсь святим вотхновенем, чоло трохи приморщилося і лице набрало якоїсь грізної поваги; говорив сердечно, сильно переконував, бо му з серця ішло, він цілий тим духом жив і віддихав.

Тяжко, правда, самому доходити, іспитовати, учитися. Кождий самоук великії труди підносить, він сам за десятьох робить, хоть може, такої признаки нема. Як деревина, сама собі лишена, пізнійше і менше плодів видає, ніж тот, що рукою старанливою садівника підливана, від вітру та морозу захищована, пильно викохана: так і чоловік-самоук стоїть против ученикові многих учителів; не дивно ж би було, якби тот припізні або не так дуже торонкі плоди видав, як сесь, котрий убитою дорогою іде та ще его десять за руки ведуть. Потомність найлучче оцінить заслуги, для того не хочемо багато розводитися.

Най же буде і Маркіяну Шашкевичеві від нас щира подяка за его труди і роботи, а коли не за множество і доскональність его діл, то за щире родолюбиве серце, за вплив і науку его, за те, що сам дорогу праву знайшов і другим показав, і що твердо устояв на против супротивних хвиль — від всіх добрих русинів честь і вічная слава!

ІВАН КОТЛЯРЕВСЬКИЙ

Іван Петрович Котляревський родився в Полтаві 29 серпня 1769 р., учився в Полтавській духовній семінарії, де межі соучениками его був знакомитий перекладатель «Іліади» Гомерової М. І. Гнедич. Вже в тій школі Котляревський показував велику клінність до складання стихів і умів до кожного слова добирати остроумні рифми, за що его соученці називали рифмачем. Скінчивши біг науковий, Котляревський деякий час займався вихованем дітей по часних домах обивателів земських.

В ту пору життя свого образовався він в малоруській язичі після мови народної, уважав обичаї, звичаї, повір'я і преданія своїх земляків українців, бував на зборах, іграх і забавах простого народа, межі котрий і сам перебраний мішався, пильно підслушував і записував слова і реченя малоруської. З часом показалося, що то було слідствием его поетичної діяльності. Предметом поезії обрав собі Вергілієву «Енеїду», котру ще в молодості перелицював (травестував) на малоруський язик. В тім перекладі слабо

держався чтеня латинської «Енеїди», але найбільше ізоображав домашнє жите українців у свободних і оживлених строфах. Посмішність «Енеїди» незрівнянна; всюди віддихає невинуждена сатира, іграюча невишуканою веселостою і остротами природженого остроумія. Легкість оповіданя, вірність барвитості, милії жарти були істинно чимсь-то новим, очаровательним. Описуючи природу, ніколи не погрішив против правди; народність відбивається в его поезії, як в дзеркалі. Ціла Україна читає «Енеїду» з розкошою, від письменного селянина до багатого пана. Першії три книжки «Енеїди» були видані без его відомості в С.-Петербурзі 1798 р. і повторені там же 1808 року з многими помилками і опущеннями. Автор поправив єї, доложив 4 книжку і посвятив Семенові Михайловичу Кочубеєві, котрий видав єю своїм накладом в С.-П. 1809 р. під надписом «Вергілієва Енеїда на малоросійський язик переложена І. Котляревським». Найновіше видане вийшло в Харкові 1842 р., в котрім в виданню поміщена ще п'ята і шоста часть, а так цілая поема.

Знаємость Котляревського в діях малоруських і взагалі во всім дотикаючимся народного биту України була дуже обширна; для того многії писателі російські, пишучи о малоруських предметах, вступали в переписку з Котляревським і получали від него докладні і вірні об'ясненія на запитання свої. Котляревський первий умів взбудити у образованих краянах своїх любов к родимому нарiчiю і любов к народності. Перелицювавши Енея на козака, волочив з ним ватагу козацьких бурлаків по всіх усюдах, осмішив цілий Парнас, котрий ще до его часу так багато служителів мав межі всіма християнськими поетами, оказав неуклюжність мнимого класицизма, намігнув на істинне джерело народної поезії в своїй рідній землиці, у свого родимого народа. І ди! як з легкої руки его появилися многії прекрасні повісті і поезії: Грицька Основ'яненка, володіючого народним гумором, Гулака-Артемовського з его незвичайною мелодією малоруського язика, а вслід за ними з самобитними дарованіями явився: Амвросій Могила з глибоким поетичним чувством, Іеремій Галка з іскренною любовію к Україні. Гребінка з живим і бистрим розказом, Тополій, передавший поетически кілька сцен із народної жизни.

Після «Енеїди» написав Котляревський з звичайним ему талантом 1819 року «Наталку Полтавку» і «Москаля-чарівника», дві опери малоруські, котрі з великим успіхом були часто представляні не тільки по українських, але і в столичних театрах. Г-н професор І. І. Срезневський видав їх під слідующим заголов'єм: «Наталка Полтавка, мало-

росси [йская] опера» І. П. Котляревського, кн [ига] первая українського збірника І. І. Срезневського. Харків, 1838 (посвящено любителям славянщини) і «Москаль чарівник», малор [осійська] опера І. П. Котл [яревського], друга кн [ига] збірника укр [аїнського], Москва, 1841.

Обі ті опери представлені були і у нас любителями драматичної штуки. «Наталку Полтавку», перероблену Іоанном Озаркевичем під надписом «На миловане нема силованя», представляно кількокротне в Коломиї, а пізніше много разів у Львові і в Перемишлі. Другу оперу грали також в Перемишлі і у Львові під названем: «Жовнір-чарівник». Перша навіть була напечатана в Чернівцях під надписом: «На миловане нема силованя, комедіа-опера з співками, соч. І. О.* В Чернівцях, 1848».

Котляревському маємо також подякувати за заховане багато прекрасних пам'ятників народної української поезії, за вказане дороги до світлого пізнання і докладного научення життя-биття і обичаїв малоруських, що позоставив своїм наслідникам. В письмах небіжчика не знайшлося більше жадного подлинного утвору, лишень перевод на малоруський язик обширного французького діла «Євангельської розмишленія».

«Пісня на новий год 1805 Олександрю Борисовичу Куракіну» (губернатору полтавському), котра досталася мені в рукописі і досі печатана не була, либонь, також чи не пера Котляревського. Ось початок еї:

Гей, Орфею небораче!
Де ти змандровав від нас?

Занимавшись літературою, Котляревський з честю пройшов і поприще служби. Вступивши кадетом 1796 р. в карабінерний, а пізніше коннострілецький полк, служив у військах руських до Бессарабії і Молдавії, був при взятті Бендерів, при штурмі Ізмайлова і в других військових потребах з турками, де отримав за отличие похвалу від самого царя. 1806 року поручено йому було генералом Меєндорфом склонити буджацьких татар к покорності Росії. Котляревський сповнив тоє поручене з совершенним успіхом і взяв від улусів закладників, за що нагороджен орденом св. Анни. В одставку виступив 1808 р. як капітан, а в 1810 р. призваний був кн. Лобановим-Ростовським за надзирателя дому воспитанія бідних, за поправлене котрого дістав в 1817 р. чин майора і 500 руб. жалованя.

В 1827 році був назначений, при занятю прежнього місця, попечителем полтавського богоугодного заведенія і оби

* Івана Озаркевича.

должності сповняв до послідньої возможности. Від січня 1835 року вже не опускав свого дому.

В часнім житю був Котляревський щирий зо своїми приятелями, завсігди готов помочи ближньому; многим і в тайні благодотворив. Під скромною простотою українця укринав душу високою і повною ніжних і благородних чувств. Він був душею бесід дружеських, говорив умно, весело, легко і часто до речі уживав місць із св. писанія; нікто лучче від него не умів пересказувати народних приказок. Зріст его був середній, собою був худощавий, лице мав продолговате, очі невеличкі, чорні і бистрі, волосе також чорне, в виразі лица був ум і багато простодушія. Котляревський як хоробрий воїн, як учитель молодіжі, як щирий ісполнитель повинностей в горожанськім житю заслужив на чесне ім'я ужиточного си́на вітчизни, а як істинно народний писатель — славу знаменитого стихотворця. З рідким терпінням зносив послідні дні страданія і тихо угас в 70 р. жизни 29 жовтня 1838 р.

Ціла Україна з почетом споминає Котляревського... Кождий малорусин з глубини душі вздыхає за ним. Дорогоцінне ім'я его заховано буде назавсігди в пам'яті народній, як пісня народна, котра не умирає ніколи.

«ЛАСТІВКА»

СОЧИНЕНИЯ НА МАЛОРОССИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Собрал Е. Гребенка, СПб., 1841

Мило нам, що можемо дещо приписати о плодах молоді словесності сусідньої і сородної України. Новішими часами появилася, окрім собраній народних пісень, много сочиненій в народнім южноруськім язичі. Повні дарованій писателі кинулись вслід за несмертельним Котляревським оброблювати ниву отцівської словесності. Від іздання першої часті незрівнянних повістей Основ'яненкових майже без перерви щороку появляються нові плоди то в стихах, то в прозі — содержания лірического, епіческого ба й драматического: Основ'яненко, Карпенко, Купрієнко, Бодяньскій із повістями виступають, Є. Гребінка, Т. Шевченко, Є. Галка, Могила, Тополя — із ліричними, драматичними сочиненіями, Срезневський — ізисканіями народної історії минувших часів, Максимович, Лукашевич, Бодяньскій собраніями пісень приносять жертву в храмі народності.

Тепер, 1841 года, издав Є. Гребінка «Ластівку» (рід

альманаху) і помістив там много сочиненій до цього часу знаних і не знаних писателів. Самого іздателя є предисловіє («Так собі, до земляків») і «До зобачення» на кінці — із звичайною українцям веселістю і жартівливістю написано. В красних образах виставляє (Гребінка) розкоші своєї рідної сторони у всякій порі року.

Головнішу часть прози займає прекрасна казка Основ'яненкова «Сердешна Оксана». Чулий той і глибоко в душу вникаючий писатель виставляє нам образ із домашнього життя — добру мати, слабу як звичайно мати, но поблажливу, добру дочку, утіху своєї матері, але трохи пусту і прегорду; соблазнення нещасної Оксани, зведеної капітаном, і всі страшні слідствія цього блуду недосвіченої дівчиці виставляє на пересторогу так матерям, як і дітям. Це щасливо понято, а ще щасливіше введено із знакомим талантом Г. Основ'яненка.

З незрівняним духом поняв (Основ'яненко) дух народний, вдивився в життя його (народу) і виливає чистосердечні, прості, чистонародні казки. Яка в них ніжність, яке чувство, яке глибоке знання людського серця, яка поступенність чувств! А язик показався в усіх своїх красотах! Словом, незрівняний, якою жоден народ похвалитися не годен. Всі його казки мають найкращу сторону — що ведуть до моральності. Посмішні дві казочки — «Пархімове снідання» і «На пуцання — як зав'язано» [...] — мають прекрасно введено народну приговорку.

Г. Основ'яненко як в повістях поважних, чулих — що, як вчитаєшся, то так розжалобить, що і на сльози збирає, що за душу хаплеть, — так і в посмішних незрівняний. Онім можна сміло сказати, що хтось сказав о Крилові, — що він перший розказав нам казку на руський лад, руським говором, руським словом, і зділав його (слово) так народним, як є пісня народна.

В стихах перед прочими виникає Т. Шевченко (знаний із «Кобзаря»). В його творах «Вітре буйний», «Причинна», а особливо «На вічну пам'ять Котляревському» показуютья особливо глибоке чувство і дар прекрасного народного вислову і буйного ізображення. К ньому ближиться В. Забіла, також так чувствительний. Його твори «Голуб» і «Пісня» незрівняно провівають тугою чисто руською. Лев Боровиковський відличається від других силою помишленій, величними гадками і короткістю слова. В своїм «Чорноморці», «Палію», «Волоху» є він точно сильний, як лев. У байках знов показує замислуватість і сильно володіє язиком. Прочі, менші кавалки також не без ціни; особливо сильний стих «До коня» Мартовицького і Чужбинсь-

кого «Прощання» — однакові силою і тугою істинно руською. Котляревського із винятків і поему (Т. Шевченка) «Гайдамаки» тяжко осудити — лише дають догадатися о красотах цілості.

Словом, усе воно красне, все народне, без найменшого знаку наслідування чужини — все виплило із щирої груді русина. Одну лиш, гадав би, і можна догану дати писателям українським — що часом для виразистості де доберуть прикметного слова так, що не раз одне слово всю повагу і красоту попсує. Блуд той особливо показується в Гребінковій «Полтаві»... Місцями вона зовсім закидає на лад Котляревського «Енеїди». Але все красне, коли на своїм місці, — і здається справді, що пилке виучування і послідування цього учителя і передводителя було і причиною мішання жартівливих вираженій в поважне діло. Ледве і в Основ'яненку не придбати часом подібних прикладів. Котляревський «Енеїдою» закляв школярську класичність навки, а отворив новий світ народної поезії, ще до романтики у поляків і росіян він уже поняв народну поезію...

О ЖИТТІ І СОЧИНЕНІЯХ ГРИЦЬКА ОСНОВ'ЯНЕНКА

Коли в літературах європейських зачали старатися о народну словесність, стали намагатися в ній своє життя народне, свій характер, своє родиме п'ятно якнайясніше виставляти, коли слов'яни видали поетів народних, виобразивших істинне лице народу свого, — і наша Южная Русь не лишилась послідня, а видала також своїх народних писателів.

Котляревський перший ступив на сю дорогу: так зарано, що ще в сусідніх словесностях ледве було забряскло на народну словесність. Другим ділателем на полі малоруської словесності був наш незабутній Основ'яненко. Той посмішками, жартами повалив дряхлий будинок класицизму — сей поклав нам сильну основу храму чисто народної словесності: глибоко проникаючим духом заглянув в руське серце, бистрим оком роздивився в народних забитках, обичаях і проч. і виніс цілу скарбницю народної поезії, ніким досі не кивану. Вслід за сими і попри них появилось багато писателів українських, котрі найкращу будучність нашій словесності предвіщають. [...]

Приступаючи до обозріння літературного поприща Гр. Ф. Квітки, упоминаем наперед, що первотворність

таланту і діяльність надали йому почитне місце в крузі чолнійших словесників руських. Кожний те знає, хто лиш читав «Марусю», «Божі діти», «Сердешну Оксану» і други луччі проіздєненія того трудолюбивого ділателя на попріци руської словесності. Глибоке знання серця чоловічеського, теплота чувства, котрою наповнені його созданія,— і разом (з тим) замічательна спосібність імати смішну сторону предмету і вабити непіддільним гумором ледве не заодно до сміху склонений ум читателя.

Небіжчик начав своє літературне попріще участієм в «Українськїм віснику», видававшімся у Харкові від 1816 до 1818 року (по-російськи),— зразу як сполуіздатель його із молодими харківськими ученими Гонорським і Філомафітським, а потім тільки як сотрудник посліднього. Важними розправами сього ізданія були гумористичеські письма Фалалея Повинухіна к редакторам: вони були Основ'яненкові і в свій час мали велике вліяння на круг читателєй «Вісника».

Потім, ледве не до 1830 года, зайнятий трудами служби, не міг часу свого посвячувати заняттям літературним, але не лишав їх предці зовсім. Плодами вільних хвиль сього часу були декотрі із «Писем к Лужницкому старцу», напечатані без імені автора в «Вестнике Европы», і комедія «Приезжий из столицы, или Суматоха в уездном городе», напечатана в одній із книжок «Пантеона русского театра» за 1840 г. і представляюча так близьке подобєньство із «Ревізором» Гоголя, далеко пізніше появившимся в світі.

Першими віддільно вишедшими в світ сочинєніями Основ'яненка були дві комедії під общим заголов'ям «Дворянские выборы», напечатані в Москві (1829 і 1830) без іменно в двох частях; вторая із них, окрім общего заголов'я, носить ще віддільне: «Выбор исправника». За сими першими утворами появилася 1834 року в Москві нова комедія в 3-х дійствіях — «Шельменко — волостной писарь», також без імені автора. В сих комедіях, як і в пізніше вишедшій — «Шельменко-денщик»,— відграєється роль Шельменка зовсім в малоросійськїм язичі. Потім, в 1836 році, були видані в Харкові «Сватання на Гончарівці». Малоросійська опера в 3-х дійствіях», другий раз напечатана 1840 года [...] Відтак в Москві 1835—1837 рр. видані дві книжки «Малороссийских повестей»*, котрі так борзо розхоплені, же

* «Малороссийские повести», рассказываемые Грыцьком Основ'яненком», Москва, 1835, кн. 1, займаюча в собі твори «Салдацький патрет, латинська побрехенька, по-нашому розказана», «Маруся» і

в 1841 г. напечатано вторим ізданієм в Харкові. В 1838 г. явилася в світ «Козир-дівка», а в слідуючїм — «Ганнуса» (росказ Грыцька Основ'яненка, Харков, 1839) — обі повісті по-малоруськи; остання далеко перше напечатана була в російськїм переводі в «Телескопі» 1832 року в Москві. В тім же годі (1839) були видані «Листи до любезних земляків» — об'ємом невеличка, але досконально написана книжка для малоруських простолюдинів, заслуживша обще одобрєніє і заставляюча щиро жалувати, що автор її не успів осуществити свого намірєннєя о ізданні і других книг малоруських для народного читаннєя. Пізнаваючи вповні важність і необхідність сих пособій для умственного, духовного образованнєя народу, обладаєя при тім в совершенстві познанієм бита українців до найменших подробиностей і неподражаємим іскуством приновлюватися к образу мислей, ступені понятій, вкусу, накінець, володіючи досконально язиком своїх родимців, Основ'яненко міг за певне представити образцові проіздєненія в сім роді. А з якою любов'ю, з яким гарячим усердієм він стремився до сеї возвишеної цілі [...]

В 1840 годі вийшли на світ два утвори Основ'яненкові: в Харкові «Шельменко-денщик» — комедія в 5-ти дійствіях, перероблена автором із його власної повісті «Украинские дипломаты», напечатаної в «Современнике», а в Петербурзі «Пан Халевский» — повість в двох частях, із котрих перша напечатана була перше в «Отечественных записках» 1839 года. Посліднім оддільно за життя Основ'яненкового виданим проіздєненієм були «Похождения Столбикова» — роман в 3-х частях, виданий при кінці 1841 року в С.-Петербурзі, но написаний автором ще уперед «Пана Халевского».

При такій постійній діяльності Основ'яненко був ще одним із усерднійших сотрудників найновіших часописей російських. Участіє тєє началось від 1838 року, коли в «Современнике» явилася його «Маруся», імівша такий блистательний заслужений успіх. Від того часу многі із часописей украшалися постійно його утворами. [...]

Обізрівши літературну діяльність Основ'яненка, признає кожний, що мало їй найдеться подібних в сьовременній словесності руськїй, і в особенності між повістєписателями. Несмотря, однако ж, на ту плодовиість, на ту бистроту, з котрою слідували творіннєя Основ'яненкові одне за другим,

«Мертвєцький великдень»; в кн. 11, 1837 г. виданій, є слідуючі казки: «Добре роби — добре й буде», «Конотопська відьма» і «От тобі і скарб».

кожне з них має в собі многі достоїнства. Сли часом ізложене (говоримо о статтях великоруських; в малоруських він є і зістане заодно класичеським писателем) не зовсім удоволяє требованням взискательної критики, то той недостаток надгороджується з ізбитком другими високими достоїнствами його созданий. Краски у Основ'яненка всігди живі, яркі. Він володіє особенним іскуством увлікати вніманіє читателя, не глядячи вже і на ізлишество в розвитті де-некотрих частей його произведеній. А причина того увлічення скривається, запевне, в вірності поетичеського ізображення природи і жизни України, куди найчастіше любить він вести свого читателя, в глибокім знанні общества, із котрого брав дійствующі лица повістей і драм, в теплім сердечнім чувстві, розлитім в його созданіях, до сліз порушаючім читателя, і, накінець, в високім непіддільнім комізмі і іскустві виставляти на вид смішні дивацтва, котрі уважний взгляд його умів відкривати в предметах і речах, нас окружуючих.

Ті достоїнства, рідко соединяючіся в однім і тім же писателі, борзо зискали Основ'яненкові почотне ім'я в руській словесності і зблизили його з вибраним кругом писателів — так що, не виїжджаючи із Харкова, він був у близьких відношеннях і постійній переписці із ізвістнішими писателями російськими, заодно шанувавшим в нім і оригінальнім таланту, і хісновиту діятельності.

Говорячи о тій діяльності, не можна і того пропустити, що Основ'яненко вступив на поприще словесності без жодного особного приготовлення, що літературні заняття були для нього джерелом постійних огорченій, тому що люди, котрі могли і повинні були приймати сердечне участіє в успіху його трудів і радуватися тому, смотріли на те з точки зрінія совершенно противоположної, що він з благородною твердістю умів зносити ту тяжку недолю — участіє всіх істинних дарувань — і, не находячи ободрення к дальнішим трудам у близьких, найшов його в чужих і далеких, і достиг всього при помочі одних тільки своїх дарувань і трудів, що, накінець, із близьких к ньому тільки любима супруга уміла вповні поняти і оцінити важність тих трудів і, приймаючи сердечне участіє в успіху його занятій, була, по словам небіжчика, найлуччим його совітником і суддею... [...]

Печальним гомоном погребального дзвону розляглася скорбна вість о смерті Основ'яненка по всій Україні, котру він так пламенно любив і для котрої добра так щиро посвящав свої сили... Вдячна Україна за життя платила йому щиросердечно, преданим сердцем, і по смерті пам'ять його

не загине, но перейде в далекі сторони, де лиш мова руська засягне. Слава його не перестане, доки русинів на світі стане! Русини свого найлуччого писателя повіки шанувати будуть!

ФРАГМЕНТИ РУСЬКІ НАРОДНІ ПІСНІ

Молодцям і красавицям
руським посвящаю

сей вінець, сплетений з народних цвітів. Вони збрані на питомій ниві, ізросли на дорогій нашій землі, під родимим небом, вибуяли в щасливу годиноньку, а хоч нині приглушені бур'янами, — не потеряли смирної краси своєї. Любуйтеся красою рідних голосів! Вони пристануть, прилягнуть до невинної душі. Ваше чисте серце уче любу зучья народних голосів, виляних із невинного серця, прибраних в чистий материнський язык. Суть то відголоски, котрі відізвуться глибоко в серцях ваших — нагадають щасливі дитинячі літа, коли вас рідна ненька голубила, бавила і до сну уколосала. О щасливі, незабутні години! Вам і теперка весна сміється, ваших вольних грудей не стискає ніяка журба ні болість, ваша доля росте на потіху милої вам родини. Ви-сте щасливі, ви співайте! Співайте, кажу; но не забувайте, що в сих піснях зложений весь бит наш, що через них промовляє народ до вашого серця, тужить за дорогими утратами і надіється в вас відживитися. Майтеся гаразд.

Пісні народні є плоди із родимого зерна, на рідній землі вирощені, рідними соками підволожувані. Народ зложив у них весь свій бит, життя. Стільки віків перемчало, як хвиля, перед його умом. Він півець: що перейняв з дідівщини, прадідівщини, так виспівує, його потіху одгадає. Є то як би дерево велике, котре широко розп'яло розложисте галуззя і прикрило народ, котрий своє рідне дерево викохав; не є воно ні пересаджуване, ні прищеплене, лиш своя плоть, своя кров. Пісні є найдокладніше ізображення народності, життя народного.

В нашій язичі, в наших піснях переховалася ще в устах народу оная передвіцька велична простота і ядерність, котру книжно образовані під різними впливнями давно втратили.

Скільки скарбів нашої словесності струпішило і погнило в негідних і недбалих руках, скільки згоріло по городах, замках і монастирях, скільки пожерла війна пристрасна! Але ще багато, може, лежить. Небачні виродки загинути дозволяють. Часом на дошках других книг найдуться дуже давні і важні кавалки. Коби ся відкрили так пам'ятні пісні, як «Цар. дв. рук.», були би нам многі міста нашого отечества тим дорожчі, тим мильші пригадками.

Чи за помершими під Калкою, в Києві і других (місцях) не було заводів, плачу, думок? Думки ті, пісні ті переллялися в пізніші козацькі: так мати за сином розшибалася над Дніпром, Сяном, Дністром за Батия, як пізніше її праправнучка плакала-лебеділа за своїм милим козаченьком. Чорна рілля заорана...

Пісенність наша вже не в своїй силі: вже відцвітають прекрасні цвіти народної поезії, особливо козацькі, бо як козачина давно проминула, так і ті пісні — лише обломки давнього образу. Збираймо, складаймо старанно, щоби хоч по сих куснях відгадати мисль великих творців народних пережитої старини. Що за красаота була десь, коли вони в своїй повності блиснули перед буйними товаришами, коли нині самі кавалки такі красні — бо рідко нині подибати пісню в своїй цілості! Збираймо сі останки, дорожчі нам, як забитки твореній класичеської Греції або Риму, бо то наше, братія любезная, наше родиме — наша кров, наше життя...

Треба пісні збирати, бо гинуть між народом. Сли лиш народ зачинає читати, уже інше стремління дістане його умове образование, тупіє пам'ять і спускається на книжку. Много з книжок прийде в пам'ять речей, противних ізображенію і діяльності самоістної. Для того у народів письменних нема піснопінія народного — так як знаючий лічити письмом не зуміє в пам'яті зрахувати так легко...

Мое собраніє не повне, і далеко йому до того — бо хто годен вичерпати живе джерело: що начерпне, то прибуде; із землі що відіймеш, то знов надасть природа-мати...

ТРИ ВСТУПИТЕЛЬНІ ПЕРЕДАВАННЯ О РУСЬКІЙ СЛОВЕСНОСТІ

ПЕРВОЕ ПЕРЕДАВАННЕ

Дня 18/30-го Сечня 1849

Час возбудив Русинів до Нового життя умственного — новая доба для розвою словесности настала із новим становищем політичеським. Русинів — новіі літорості виростають із старожитнього накорінку народного битю, новая будучність одслонюєся для народа. Важко єсть пізнати нині колії, якії перейшла словесність руська, як стояв в тім взгляді нарід руський в давності, щоби тим лучше увідіти нинішнє становище словесности перед лицем соплеменных словенских и других европейських народів, щоби тим докладніше мож було розгадати дорогу, куда он в дальшій розвою стремитися повинен, аби сближился до ціли, котра му всевишним призначена.

Всякий нарід має свое особенне налицче (фізіономію), свої особніі нороственні (моральні) і фізичеські питомости, живе своєю особною жизнію. Розвиваючи в тій жизні свою личність (индивидуальність), він жие для себе, но дійствує для човечества. Всякий нарід є особа в великім обществі народного життя, є ідея на общім собранію човечества, ідея воплощенная самим Промислом для его сокритої цілі. Народи яко особи (лица) минаються, зникають; яко ідея безмертні. Греція й Рим давно вже трупами; но ідеї в них олицетворенні, живуть в цілім образованні човечества. [...]

Так то ідея, під которою розумієм нороственную жизнь народа, ні в чим так сильно, так стало не одбиваєся, як в его словесности. І так, щоби поняти слово народа, довжнісьмо дослідити душу й жизнь его, вникнути в его направиленіє, в черти (характери) его нороственного обличя, во характер его, в питомости фізичеські, піднебніі (климатніі), одним словом, во всі стихії, из котрых твориться его духовное, човечеськое битіє. Тогда тільки одушевимо слово народа его власною мислею, коли одкриємо тую точку зрінія, з котрой можна буде видіти особенність народної словесности. Поле словесности є обширне, далеке; на ним викльовивалося і росло все, що нарід порушало, волновало; слово є неяко незриме тіло народа, оно обгортає всі стихії народного битю; в слові виражаєтся душа і жизнь его.

Народність! се душа племінного битія, котрим на-

рід дає ознаку, життя свого родимого: народність, се добро завітне, предане віно отців, старанно хоронене і переховуване внуками; народність, се скарб дорогий, котрого цілі народи хоробрими грудьми захищають; народність, се родиме пятно, котрим чоловік належить до свого народного тіла, разом із кровію і душею, із життем предків, із життем потомків своїх; народність, се обличчя народне, котрим нарід в цілім об'ємі чоловічества виказуєся, котре нині всі так старанно іобразити раді, за котрим нині так всюда добиваються. О! якже мило тая народність промовляє до родолюбивого серця руського, як різко она розрізняє свою питому стать, своє родине первісне лице; як сильно вкоренена она в народі, як багато очерків заховалося в пам'яті і життю народнім!

Чим же виражаєся, чим обявляєся тая народність? які стихії оживляють ю?

Язык народний — се слово дане чоловікові богом для вираження і виказання духу людського найлучше виражає питоменну жизнь народа: его віру во всевишнього, понятія о надсмисленних річах — его умственное развитие в науках по всіх безконечних видах еї — его обичайне состояние і норовственну діяльність; его законоуложение і общественні установи — его успіхи в краснорічю і поезії, яко вираз горожанського і естетического життя народного. Письмом передаєтся то все вираженне народності на потомні покоління. Об'єм того всего називаємо словесністю в обширнійшій значенню сего слова.

А окрім сеї словесності письменной, властной у письменній часті народа, належиться увагу звернути на дуже для нас важную простонародную, неписьменну словесність.

Сеся словесність, так щасливо дохована в пам'яті народній, є істинним вираженням народної віри, образования народного языка, умственного развития і норовственного состояния народа. Она виражаєтся в его обрядах, обичаях, в преданіях старини і народної поезії. А хоть ізустна словесність не є і не може бути так докладна, повна, до якої докональності письменна доходить, то з огляду народності заслуговує на особенную увагу.

Іван Головацький

НОВА КНИЖКА

«Зоря галицька», 1849, № 55, с. 329

Новим появленієм на полі нашої словесності єсть книжка, содержаща «Марусю, повесть малоруску» славного українского писателя Григорія Квітки (Основ'яненка), котра трудами одного нашего отечестволюбного родимця, котрого, хотя его ім'я каждому русинові спімнути мило, ми іменовати не маєм власті і на галицькій землі білий світ изріла. Повісті Грицька Основ'яненка отличаються от прочих українських писателів живим і вірним описанієм народного життє, домашнього вихованья і гаразду; его повісти суть так чувствительним духом натхненні, чоловіка мимохітне і силою уводять в положенія описанії, і велють ему або радовати ся з щирого серця, або плакати з печалі і жалю. Уміє Основ'яненко також легким і тонким гумором своїм читателя розвеселити і забавити. Но найкрасшая і найважнійша власність его повістей і во обще всіх сочиненій его єсть тая, же всюди впливає з них якась практическая, істинно моральна наука.

Межи всіма його повістями єсть «Маруся» сама взнесеннійша так мислями, як образами і обичайністю, єсть она правдиво класическим утвором, котрий своєю внутрешной ціни ніколи не утратить; єсть то цвіточка, котра лише під чистим небом України зійти, в слободній славянорускій душі виплекатися і зацвісти могла; єт живописні образи суть ясними барвами душ в промінях сонця; а чувствіє і умільній описи, наслаждаючи душу і розрешняючи ю, суть мов запашні цвіти, наповняючи воздух всякими вонями: а моральна з них впливаюча наука єсть солодким медом, найдорожчим еї соком, котрий читатель як пчїлка зо цвітів висисти, і ним же противитися може. Словом сказавши, в тій повісті єсть тільки хорошего, ревно розчуляючого, тільки поучительного для всякого стану, для всякого віку, чи то для родичей, чи для молодежи, єсть там зложений не оцінний скарб котрого ніхто ні описати, ані розказати не єсть в силі: буде ю читати з кінця до кінця з істрешним задоволенням, а скінчивши зачне знов за почаенку, і чим частійша ю буде читати, тим більш красоти і ніжності буде з неї висновувати.

Сю повість попереджує живопись еї покойного сочинителя, на кінці осень прибавлен коротенький словарець для

лучшого виrozumлiня нiкотрих собствeнно українських слoв i вираженiй. Внешнoе лице iз данья ест'я прекрасне i оздiблене образком i печат'ю поправна.

Микола Устиянович

ПРОМОВА НА «СОБОРІ УЧЕНИХ РУСЬКИХ»
У ЛЬВОВІ 19(31) ЖОВТНЯ 1849

Родимці! На широкій картині святої слов'янщини лежить земля красная, багата, текущая медом і молоком, земля, на котрій віками не забракло ні хліба, ні солі. Над Вислоком і Доном суть її границі, а Бескид і море її сторожами. Вколо неї облягли золотим вінцем красні її по-сестриці, як состави тіла средоточне серце. Тим осередком величественного дерева, тим серцем слов'янщини ест'я руськая земля, а на ній мешкає нарід, славний колись багатством і силою, но сто раз славніший судьбами своїми. Бувальщина его записана кервою і сльозами, а серце роздерте кривдами і всякою злобою. Братня явражда, чорні хмари орд азіатських, томительство віри, довольство і властолюбіє втисли в чувственную грудь его тяженькое горе смутку і розпуки, а на уста студеную печат'ю смерті. Гляньмо на того сина руської землі.

Ото стоїть він похилен, яко самотня билинка, і на широкім полі вержен ненависними судьбами серед темную пітьму ночі на ігровище всяких бур і довольства, без зірнички ясної, що би му світ его житя розсвітила, без приятної руки, що би го в упадку підперла; на чолі его видно глибокую печат'ю довгої чорної неволі, в очах стремить ся студений лід недовір'я і підозрілості, на лиці нужда і укорн; а сли би-сь в душу глянув, знайшов би-сь там безодню невіжества найсвятіших прав природи, найдорожчих прав божества. Позбавлен свідущества чоловічеської честі, позбавлен, що так скажу, самостоянної волі, темний, як ніч осіння, тяжкими стопами тягне він житя своє, гадав би-сь, що приріс землею і ставляє собою образ животящего трупа і тип цілого народу долі.

О, нема народу в слов'янщині, котрий би з так високого шабля багатства і слави, як колись Русь сіяла, так низько грянув в неволю, так глибоко запав в безвістіє! Відлучен від всього, що духа оживити, достоїнство чоловічеськое двигнути, серце розвеселити, надію піднести зможе, загорив в собі огонь божества і став ся німим служебником сліпоти ума і довольним орудем самолюбія сильніших.

А дно естества его так красне, а душа его так чесними питомства обдарована! О, придивімся ще і душі тій, гляньмо і на дно естества его, а знайдем там не едное золотое зерно, которое лиш тільки вправної требує руки, аби розсвітити ясним клейнодом заранньої звіздки.

Правий серцем і усти*, доволен своїми, незнужден в праці, скорий в милості, повільний в месті, мужественний в борбі, мирний в покою, твердий в додержанні повзятото заміру, вірний в дохованю отечеських преданій, вірний церкві, незломлен свому владителю, становить він найчеснійший тип достойного слов'янщини сина і образ тихого, безм'ятежного, боголюбивого обивателя краю.

Родимці! В краснім животнім світлі душі величаєся кожда відросль слов'янського велита, а серце його — Русь красавая, той син недолі, має ж вовіки гробовим сумувати сумом, вовіки носити сором сліпоти на чолі, остатись потиром чужого довольства і ніколи не спізнати власної честі, власних народних прав і небесного божества в своїй груді?

Родимці! Європа подала світу новую бувальщини карту, а на ній золотими буквами стоїть виписано: воскресіє! Кождий нарід потряс підвалинами естества свого, зачав новую жизнь, жизнь свободи і долі; а ми ж на тоє переболіли найтяжчюю в Європі неволю, аби і надаль віддыхати тяжким віддыхом скону, мов під тягарем могили? Величава я Виндобо на виборола і для нас золотое право письма і слова, а краснодушні побратимці нашої землі давно розв'язали на руках дзвенящі окови підданства; а ми ж би-смо мали зрікатися найдорожчої чоловічества перли, могли б би-смо обоятно призиратися оковам душі? Бог присудив галичій Русі, тій маленькій частині великого нашого народу, скорше щасливую судьбу і розсвітив над нею зорю нового щастя, незнаних житя свобод; а ми ж би не мали старатися о розсвіт душі нашого народу, аби спізнав, порозумів, полюбив тоє щастя, розбудив честь в своїй груді і став ся того золотого дару достойним? Родимці! Свобода ест'я то красная і умная відданиця, которая собі не полюбить сліпого жениха, а безсильному не подасть руки. Тільки з розвоєм духа розвиваєся земная і небесная щасливість чоловіка, а блага краю множаться тільки благами душі; а котрому ж чесному синові землі, якому правому обивателю не лежить на серці братне щасте і благость краю?

Родимці! Аж занадто знаєте ви нужденний стан русь-

* Словом.

лучшого виrozumління нікотрих собственно українських слов і вираженій. Внешное лице із данья есть прекрасне і оздіблене образком і печать поправна.

Микола Устиянович

**ПРОМОВА НА «СОБОРІ УЧЕНИХ РУСЬКИХ»
У ЛЬВОВІ 19(31) ЖОВТНЯ 1849**

Родимці! На широкій картині святої слов'янщини лежить земля красная, багатая, текущая медом і молоком, земля, на котрій віками не забракло ні хліба, ні солі. Над Вислоком і Доном суть її границі, а Бескид і море її порожами. Вколо неї облягли золотим вінцем красні її порожиці, як состави тіла средоточне серце. Тим осередком величественного дерева, тим серцем слов'янщини есть руськая земля, а на ній мешкає нарід, славний колись багатством і силою, но сто раз славнійший судьбами своїми. Бувальщина его записана кервою і сльозами, а серце роздерте кривдами і всякою злобою. Братняя вражда, чорнії хмари орд азіатських, томительство віри, довольство і властолюбіє втисли в чувственную грудь его тяженькое горе смутку і розлуки, а на уста студеную печать смерті. Гляньмо на того сина руської землі.

Ото стоить він похилен, яко самотня билинка, і на широкім полі вержен ненависними судьбами серед темную пітьму ночі на ігровище всяких бур і довольства, без зірнички ясної, що би му світ его жита розсвітила, без приязної руки, що би го в упадку підперла; на чолі его видно глибокую печать довгої чорної неволі, в очах стремить ся студений лід недовір'я і підозрілості, на лиці нужда і укори; а сли би-сь в душу глянув, знайшов би-сь там безодню невїжества найсвятїших прав природи, найдорожчих прав божества. Позбавлен свідущества чоловічеської честі, позбавлен, що так скажу, самостоянної волі, темний, як ніч осіння, тяжкими стопами тягне він жита свое, гадав би-сь, що приріс землею і ставляє собою образ животящого трупа і тип цілого народу долі.

О, нема народу в слов'янщині, котрий би з так високого щабля багатства і слави, як колись Русь сіяла, так низько грянув в недолу, так глибоко запав в безвістіє! Відлучей від всього, що духа оживити, достойнство чоловічеськое відняти, серце розвеселити, надію піднести зможе, загнив в собі огонь божества і став ся німим служебником слепих ума і довольним орудем самолюбія сильнійших.

А дно естества его так красне, а душа его так чесними питомстви обдарована! О, придивімся ще і душі тій, гляньмо і на дно естества его, а знайдем там не едное золотое зерно, которое лиш тільки вправної требує руки, аби розсвітити ясним клейнодом заранньої звїздки.

Правий серцем і усти*, доволен своїми, незнужден в праці, скорий в милості, повільний в месті, мужественний в борбі, мирний в покою, твердий в додержанні повзятого заміру, вірний в дохованю отечеських преданій, вірний церкві, незломлен своему владителю, становить він найчеснійший тип достойного слов'янщини сина і образ тихого, безм'ятежного, боголюбивого обивателя краю.

Родимці! В краснім животнім світлі душі величаєся каждая віросль слов'янського велита, а серце його — Русь красавая, той син недолі, має ж вовіки гробовим сумувати сумом, вовіки носити сором слїпоти на чолі, оставать потиром чужого довольства і ніколи не спїзнати власної честі, власних народних прав і небесного божества в своїй груді?

Родимці! Європа подала світу новую бувальщини карту, а на ній золотими буквами стоить виписано: в о с к р е с е н і є! Кождий нарід потряс підвалинами естества свого, зачав новую жизнь, жизнь свободи і долі; а ми ж на тое переболіли найтяжчюю в Європі неволю, аби і надаль віддихати тяжким віддихом скону, мов під тягарем могили? Величаєся Віндобона виборола і для нас золотое право письма і слова, а краснудушнії побратимці нашої землі давно розв'язали на руках дзвенящіі окови підданства; а ми ж би-смо мали зрікатися найдорожчої чоловічества перли, могли б би-смо обоятно призіратися оковам душі? Бог присудив галичій Русі, тій маленькій частині великого нашого народу, скорше щасливую судьбу і розсвітив над нею зорю нового щастя, незнаних жита свобод; а ми ж би не мали старатися о розсвіт душі нашого народу, аби спїзнав, порозумів, полюбив тое щастя, розбудив честь в своїй груді і став ся того золотого дару достойним? Родимці! Свобода есть то красная і умная відданиця, которая собі не полюбить сліпого жениха, а безсильному не подасть руки. Тільки з розвоем духа розвиваєся земная і небесная щасливїсть чоловіка, а блага краю множаться тільки благами душі; а котрому ж чесному синові землі, якому правому обивателю не лежить на серці братне щастє і благодсть краю?!

Родимці! Аж занадто знаете ви нужденний стан русь-

* Словом.

кого народу, занадто в'яже вас до него любов, гартована довгими віками чорної неволі, і занадто вгризла нам ся тая неволя в серце, аби-смо не могли достойно розпізнати красних лучей свободи сонця; назадто довго розложила була тоска мешкане в нашій груді, аби-смо не оцінили верем'я доби; нашо ж довгим розговором марновати час так дорогий? Руськое серце чуває завсе правое, а чесний син Слави знає своє діло! За діло ж, братця, за діло! А тим ділом єсть: розсвіт на галичій землі, розсвіт на тім темнім участку Русі! Воскресеніє народної живині! Воскресеніє животного* ядра з-під гробової могилі!..

Найдорожчим маетком народу єсть язик его, він єсть душею, він єсть ядром его живині. Тикаешя бесіди, тикаешся его живині, хватаеш му за серце і сповняеш убійство не одного чоловіка, але мільйонів. Нинішня борба сербів і хорватів за бесіду розпочалась. О, не подаваймо ж руки до борби і в нашім краю! Слов'янищина аж занадто велика, аби помістити в ширінях своїх голос живині 15 мільйонів народу. Залишивши бесіду нашу, учинимо святотрадіство найсвятіших прав чоловічества, обдиравство народного престолу Русі, а може, і цілої слов'янищини.

Родимці! Великая гадка промкнулася в моїй душі. Язык руський, тая стобарвная цвітка, возникшая з м'ягенької груді найчуживітнішої дочки Слави, а слов'янищина, тот велит Європи, розпорошений по широкій землі без спільного огнища духа, без союзного огнива, без средоточного ідеального світу!.. Два помисли просвіту недоглядного, може, дитинячі, свішні, але ж дитина взрастає в совершенного мужа, як бог возросту дозволить.

Хто ж бо в слов'янищині не знає тої мови святої Русі, тої бесіди серця, того наповидного ласканя, котрим мати першеє дитя своєї милості любує, тої красавої пісеньки, якую ластівка під стріхою щечече, хто не знає барви цвіту і вони тої літорослі золотобережної України?! І на слов'янським вироста вона серці і всякими цвітами приздобила ю красавая мати. Всякії чувства душі і ума появи приодіває вона золотими точками. Аж хочем палюбоватися її принадами милості, пійдім до Основ'яненкової Марусі, аж желаєм надивитися пенаглядним її барв красотам, вержмо око на его всхід сонця; аж хочем узброїтися в кріпость, послухаймо громкого Шевченка, аж розвеселитися і попустувати — возьмім Котляревського; аж напоследок статоч-

* Живого, життєдайного.

ного образу хочем, прочитаймо єдин тільки короткий уступ з «Перекипчика» під назвою «Бандурист», через незабвенного нашого Шашкевича написаний; а сли би-смо не пожалували потрудитися до пісней народу, до тої комори природних народних гадок, знайшли би-смо не єдину звідку, котра би славу найкращому письменникові кожного народу принесла. О тій красі бесіди руської добре знають слов'яни, з того-то джерела черпали наші побратимці поляки для свого язика овую обильність, которою днес так велично їх мова ся красує. Руськими то цвітами покрили вони давню наготу креснорічя свого.

Але ж, може, ми хто скаже, що язык єсть типом народного духа, а народ руський, будучи темним і необразованим, на має одлучних понятій, так званих абстрактів (abstracte begriffe), протое і мова его не здібна до ідеальних образовань любомудрія і сполучених йому лиць. Правда, родимці, що типом народного просвіщеня єсть язык его, яко сума всіх одвлених ідей его духа; але ж питаюся, яка ідея єсть вища над ідеєю бога? А тій ідеї служити Русь язиком прадідів своїх, язиком питомим, котрим донедавна писали отці наші і від которого днешня річ тільки м'ягшим розкладом слів і свободнішим їх наклоном розлучаєся і так ся виробляє, як ся розвиває народное чувство. А в тих богослужебних книгах наших якая глибокість помислів одлучних, якая докладність в толкованю найвищих правд християнських, як ясное і барвное лице чувствительних появів душі! Там-то в наших «Миннеях», «Тріодах», «Осьмогласниках» знаходиться овая краса, сила і обильність мови, котрая високому степеневі душевного нашого колись образования вічний ставляє пам'ятник!..

Антін Могильницький

ПЕРЕДМОВА ДО ПОЕМИ «СКИТ МАНЯВСЬКИЙ»*

Почтенний читателю!

З-під тягару довговременного лишеня, забвеня, розстроєня і запустіня видобуваєся нині пробуджена словесність руська так тяженько і поволі, як з-під заморози і снігу первий ряєт весняний, котрого-то, хотяй облесні лучі полудневого сонця хвилями до життя пробуджують, однако ж допікаючий потяг сіверного вітру і докучливі приморзки знову валять і часто приголомшують [...]

Піснотворене «Скит Манявський» основане єсть на повістях, які підслухати придарило ми ся з уст нашого про-

стого народу сільського, межі котрим літа мої дитинні в сусідстві того ж скиту прожив-ем. Яким образом народ наш преподання бувальщини переходує, як їх передає потомності, як відчуває і думає, як знатніші случаи природи і діланій чоловічеських поімає, тоє сохранити і вірно віддати було і єсть моїм іскренійшим желанієм; протое, оскільки можливо і правилам доброго вкуса несупротивно, старавем ся не віддалятися від нарічія простонародного, яке в цілій восточній Галичі вообщє употребляєся; а где конеч-но припадало задержати, так зовимії повітовщини, на-пр [иклад], слова чисто гірські, гуцульські, тії в приміча-ніях по можності із'яснити не залишаю. З дорогоцінної нам старословенщини церковної, котра мні впрочем не єсть чужая, употребляю тільки тії слова, котрі часто і в устах народу суть обикновенні і зрозумілі. Хоронюся однако ж зв'язей конструкційних старословенських, бо тії виговор і понятіє простолюдина руського зовсім перевисшають. По мнінію моему, старословенщина в отношенію к бесіді про-стонародній єсть то неіскерпаємий істочник слів чисто кла-сичеських, подібний багатому складові добірного і дорого-цінного матеріалу, з котрого рука вправного майстра по-трібні і здібні часті добирати і ними будівлі підля новійшого вкуса внїшній вид і устроєне надавати может; однако ж наслідувати форми конструкційні і синтактичні з тої ж старословенщини було би нині зовсім непрактич-ним і неужиточним; [...]

Що касаєся содержания внутрного, желанієм моїм було начеркнути хоч вутлій образець поезії народної, бо поезія єсть нерозлучним свойством народу малоруського і майже невідступающа товаришка простолюдина во всяких відмі-нах долі і хвилях житя від коліски аж до гробу і пере-биваєся в піснях, повістях, казках, приповідках і обрядах при розличних случаях родинних і товариських, радісних і сүмних, як тая легенька плавина, котру хотяй болвани пливущу часто під воду нуряють, однако ж від води легша утонуті не може! Але отрослі тої поезії народної, пороз-кидані сям і там, як благовонні самородні цвіти помежи бур'яни, хабничя і терня по буйних руських нивах і як зо-лото або інші дорогоцінні крушці часто з грузею змішані, ожидають трудолюбивої і вправної руки, котра би їх в красну китицю позбирати, зв'язати, з терня і грузи очис-тити і в цвітучім зільнику родимім плекати уміла. Колись-то, но давно вже дуже, іміла Русь славетна своїх народних півців, Боянів, бандуристів і гусярів, котрі на подобу тру-бадурів провансальських або німецьких Minnesänger, хо-дячи з хати до палати по містах і селах, співали славу

рицарів, любощі молодців і дівичь і всякі знатніші слу-чаї, в природі або межі народом приключившіся, пісні тії, думи, повісті і казки виголошали родимим чистим словом руським, а так поезія, від язика матернього невідлучаема, була первою підвалиною і коренем словесності і народно-сті руської! Віра Христова по обряду восточному, завівши богослужене народним язиком, тільки тії мнінія первобит-ного язичества істребила, котрі правилам і догматам явне сопротивлялися, а обряди і тих же касаючіїся пісні і пові-сті, чистоту віри менше мутящії, народові лишила; з того поезія народна новий і то значительний возраст приобри-ла, бо з где-некотрих преподаній християнських утворили ві-щуни і баснотворці народні так зовимії легенди, в котрих где-нещо з віри зо спадщиною язичества змішали і з того єдну цілість утворили. В тіїй послідній отраслі нарід русь-кий більше над інші собі любєє, а тої-то барви єсть також нинішнє піснетворене «Скит Манявський».

Прекрасний храм словесності взагалі, а поіменно пое-зії народної, колись межі русинами в повноті великоліпно сїявший, почав з часом нидіти і упадати, так що нині май-же лиш яко в згарищах і розвалинах, чим колись був, сум-но посвідчає; бо, крім немногих пом'яників, письмами начертаних, крім мимоходом киненої згадки о них в где-некотрих літописах, нині майже виключно з світлих пала-тів вельмож і почасти з світлиць середньої верстви випер-та, тільки під низьков селянина стріхов послідніх знайшла притулок. Неприязненнії вліянія внєшнії і причини внут-ренні того сумного проісшества вислідити і доволно осві-тити буде задачею розговорів при частях слідуючих сего діла. Храм той не може до давньої світлості іншим обра-зом двигнутися, як тільки сли порозкидані частки тих зга-рищ і розвалин позбирати і, щоби був такий, як первий, з такого самого матеріалу і тим самим іскуством зводити, будувати і строїти не залишимо! Явний протее доказ, що кожного любителя родимої словесності, котрий в собі да-рованя до сего кмітує, святійшим єсть званем, перші під-валини будучого храма словесності народної відгребанем, збиранем і плеканем поезії народної закладати; бо без тих кріпких родимих підвалин ціла будівля — не наша, муси-ла би ся колибати і-перед часом упасти!

Всі побратимці наші, племена словенські, пробудивши-ся з твердого сну многих столітій до нового житя умствен-ного, тим, а не іншим животіти і розвалившійся храм сло-весності народної наново строїти розпочинали; а що тою дорогою в кількох десятках літ зайшли дуже далеко, а нас, засоромлених, ззаду лишили, єсть то голосно знакомою і

нас очевидно поучаючою правдою і усередною пересторогою, щоби і ми наше величественне підприємтя звідтам розпочинали. Принуджені-смо терпку правду собі сказати, що-смо в тім званю досі недалеко поступили, що однак ж не тій причині, яко би-смо важність его запізнавали або той бісер народний низько цінили, але по більшій часті обстоюльствам неприязним завдячити годиться.

З-помежи досить численних писателів наших, дарованіями поезії знакомих і досі гденекотрми сочиненіями ім'я своє Русі об'явивших, многи на тоє бездороже схибнули, що в руські слова і в штучний, вимозолоений і пригладжений стих чужі чувства, чужі образи, подобія, порівняння і приповідки приоділи і тоє підметча руською поезією прозвали, що так з правдою згоджаєся, як сли би-смо чорного мурина або мідяної лица барви американку в сірак, опанчу, перемітку і сукману прибрали, межі русинів замішали, а потім хтіли присягою удостовірити, що вони суть русини родимі! Інші до повищих неприличностей ще і тую додали, що чуже лице в не свої шати приоділи, чужі гадки і чувства, словами з словарів малоруських вигребаними, народові цілком незнакомими виголошені, твердими дибамі прозодії польської, німецької або високоросійської спутали, і той плід рабського наслідування дитиною вільного і чувствительного ума малоруського іменувати не сороміються, як видимо примір в якійсь там граматичі, недавно русинам накинений, где правила прозодії з латинського і німецького стиля живцем присвоєні і уламки стихотвореній поетів штатських і салонних заграничних вітіям малоруським, яко єдиний наслідування достойний образець, натручаються. Як перець індійський або риж італійський, всіяний і в найбуйнішу галицьку ниву, не прозябне, не дозріє, не погодує і не збагатись земледільця руського, так подібні плоди поезії не займуть і не розгріють чувством грудь русина, хіба що на них, як на гладенькі, але безживотні фігури гіпсові, обоятно і холоднокровно поглядати буде.

Покмітували багатство того сокровища народного і побратимці наші поляки, незабвенний в пом'яниках словесності руської Вацлав з Олеська звернув первий загальну увагу на тоє ж зібранем пісней галицько-руського народа. Сумний той воїстину доказ дрімоти умної межі русинами, що первий той возбудитель до життя словесного, хотяй на землі руській, не русином іменувався, а ще сумніший, що в тих самих часах гденекотрі з просвіщених русинів, занехавши цілком свою, в словесності, а іменно в поезії польській, одлічія гляділи! Пізнали багатство того сокровища

народно-руського і інші, писателі польські, но з великим оскорбленієм того ж, бо коли пом'янутий собиратель Вацлав з Олеська пісні руські в їх питомій одежі — в язиці руським, оддав і їм ціну і ім'я руське признав, інші natomiast, яко Зорян Ходаковський, Войціцький і ще где-некотрі, пісні і думи руські яко отросль невеличку і повітовщину языка і словесності польської світу представити вознаміряють! А еще інші, яко Богдан Залеський, Михайл Чайковський і кількох поменших, руські чувства, лица, поведінки, образи, прислів'я і повісті польськими словами приоділи і утворили з них спорний збірчик поезій, красних вправді, іскусних і занимательних, але ані польських, ані руських: не польських, бо предмет і матеріали руські, не руських, бо язык і все внішне пристроєне польське! Одличний дарованіями і вдохновенієм народнопоетичним Томко Падура і предмети, і язык руський в своїх прекрасних лірических піснях учинив рабніями панської думності і ненародних мніній і желаній так зовимої «Золотої Бороди». З того всего слідує очевидно, що едно без другого существовати, процвітати і хісна умного народові принести не може, то есть предмети взяті з народа без народного языка, а навідворот язык народний, сли ним чужі предмети обробляти і за питомі народні підкладати покусимося. Отже ж явним есть доказом, що без поезії народної, без того естественного кореня, годі нам будівлю храма словесності народної розпочати, бо будували би-смо на піску.

Правду сего ізреченія підкріплює тоє, що у всіх народів від найдавніших часів поезія була першим об'явленієм життя умственного. Старші суть піснетворенія поетичні Гомера, Гесіода і Орфея від прози Геродота, Тукидїда, Арістотеля і інших у греків; перва історія римська Еннія написана була стихами; а наші побратимці поляки, докіль їх писателі старих класиків рабсько наслідували, доти, сміло можна повісти, народної словесності не мали, бо мольні і високоучені тих же плоди умні тільки вищим училищам і людем вищого сословія і просвіщенія були приступні і зрозумілі, а цілому загалові народа були чужими і мертвими. Аж як новійші їх писателі сокровище поезії народних достойно оціняли, квітки благовоннійші і кращі з неї вибирати і своїм талантом, іскусством і дотепності то в поєдинчі китиці, то в обций вінок вплітати почали, відтогда у них словесність і просвіщеніє народне скорійше поступати почало. Що однак ж до своїх первісток народних пребагато руських примішали і присвоїли, о тім вже вище речено і притім спімнути не завдить той удивительний примір логіки польської, що коли їх поети сочиненем

дум, з життя народно-руського присвоєних, вінець грім'ящої слави в народі польським собі приобрели, інші їх писателі, як там якийсь з найновіших, в розговорах своїх о народі малоруським лица ділаючи, героїв тих дум, бунтівниками і різунами прозивати не сороміються.

Се загалом о важності, ціні і необхідній потребі плеканя поезії народної. О різних отросях тої ж, о своїхствах кожної з них і о впливі на умственне і нравственне жите народу руського відкладаю розговори ширші і точніші до слідуючих частей. Далекий есьм від того честолюбного вміння, яко би-м хотів нинішньому моему сочиненію поетичеському який-небудь степень удачності признати або тое комусь за образ наслідування натручати. Знаю я аж надто добре, що і кілька нам ще не достає, але, заложивши руки, ждати, доки щось совершеного, класичного не появиться меж нами, було би смішним, ба і безумним; бо где нема матеріалу, з грубшою тріски обтесаного, там не буде що состругом паглядко стругати, і сподіюся, що любимої родимці, почтеній читателі сего піснетвореня, маючи на взгляді мов дитинячий вік нашої словесності теперішньої, схочуть погадати, що «кождей початок есть тяжкий», і щирую волю за самое діло тим часом прийняти. Від того-то благосклонного принята заохота до дальших підприємств і трудів на полі словесності і засолодження всяких приключитися могучих терпкостей зависіти буде.

А ви, братя, сотрудники на тій же запустілій родимій ниві, не упадайте духом бодрості і не умлівайте на силах: збираймо і обробляймо якій-небудь, хоть видом мало знакомити уламочки тих сокровищ народних, а словесность наша, в народі укоренившася, котра пережила враждебні насилія іноплеменників, мечей монгольських, ясира кримського, їд фанатизма релігійного і махіавелізма політичного, від побратимців на плем'я наше зливаємий, пережиге за помічю вишнього і нашою постійністю також упреки і досадження нинішніх мудрагелів так побратимчих, як і своїх відступників, і двигнеся колись в храм великоліпний, в тинистую деревину, котра чей колись нарід руський овощами і вонями яснійшого пізнаня, просвіщеня, чемності, благодравності, а через них луччої долі, посилкувати і укріпляти буде.

ГАДКИ О РУСКИМ ЯЗИЦІ

ADSINT MAECENATES, NON DEERUNT FLAECI MARONES

(по нашому:)

КОБИ НАМ ХЛІБ НАСУЩНИЙ, ЛЕГШІ ДНЕВНІ ПРАЦІ,
СТАВ БИ СЯ НЕ ОДЕН З НАС
ВИРГІЛЬ І ГОРАЦІЯ

З-під тягару довікового розстроєння і запустіння відбувається нині пробуджена словесність руська, так тяженько і поволі, як з-під заморозі і снігу первий раст весняний, котрого хотя й облестні заучі полудневого сонця хвилями до життя пробуджують, однако ж допіскающій подув сівверного вітра і докучливі приморозки знов валять і часто приголомшають... Чувствую і я тое, що нам до совершенності еще так далеко, як далеко травниці, добувающійся в землі лона, до тої пори, щоби з неї тяжкій, повний колос к землі пригинався! Но кто ж з нас виноват, що нам до недавня гірка судьба до храма родимой словесности ворта зачинивши, майже зовсім вхід перепиняла? Піснотворенне «Скит Манявській» основане на повістях, які мені підслухати придарилося з уст нашого простого народа сельського, межі котрим літа свої дітині в сусідстві! того ж «Скота» я прожив. Яким образом нарід наш поданя бувальщини переховує, як їх переає потомності, як чувствує і думає, як знатніші случаї природи і діланій людських понимає, тое сохранили і вірно оддати, було і есть моїм іскреннійшим желанем; проте, о скільки можна, старався я, не оддалятися од нарічія простонародного, яке в восточній Галичині употребляється; а где конечно припадало задержати так зонимі повітовщини (н. пр. слова чисто гірські, гуцульські, тії по можності із'яснити не залишу). З дорогоцінної нам старословенщини церковної, котра мені вироцим не есть чужою, употребляю тільки ті слова, котрі часто і в устах народа приходять і суть зрозумілі хоронюся однако ж связей конструкційних старословенських бо тії виговір і понятте простолюдина зовсім перевисшають. [...]

Щодо содержания внутреннего, желанем моїм було начеркнути хоч утлий образец поезії народної бо поезія есть нерозлучимим свойством народа малоруського, і майже неодступна товаришка простолюдина во всяких одмінах долі й хвилях життя, од колиски аж до гроба, і перебивася в піснях, повістях, казках, приповідках, і обрядах при различных случаях родинних і товариських, радістних і сумних, як тая легонька плавина, котру хотя й бовани часто

під воду нуряють, однако ж од води легша утонуті не може! Але одраслі тої поезії народної порозкидані сям і там, як благовонні самородні цвіти помежі бур'яни, хабнича і терня по буйних руських нивах, і як золото або інші дорогоцінні крушці часто з грузею змішані, ожидають трудолюбивої і вправної руки, котра би їх в красну китицю позбирати, звязати, з терня і грузи очистити і в цвітушнім зільнику родимім плекати уміла. Колись то, но давно вже дуже, іміла Русь славетна своїх народних півців, боянів, бандуристів і гусярів, котрі на подобі трубадурів Провенсальських або німецьких Minnesänger-ib ідучи з хати до палати, по містах і селах співали славу рицарів, любощі молодців і дівиць, і всякі знатніші случаи в природі або межі народом. Пісні тії думи, повісті і казки, виголошували родимим чистим словом руським, а так поезія, од язика матернього неодлучима, була первою підвалиною і коренем словесності і народності руської! Віра Христова по обряду восточному, завівши богослужінне народним язиком, тільки тії мніня первобитного язичества істребила, котрі правилам і догматам явно спротивлялися, а обряди, пісні і повісті чистоту віри менше мутящі, народові лишила; з того поезія народна новий і то значний возраст приобріла, бо з гдекотрих поданій християнських утворили віщуну і баснотворці народні так зовимі легенди, в котрих гдещо з віри зі спадщиною язичества змішали, і з того одну цілість утворили. В тіїй послідній одраслі нарід руський, яко повсїгда релігійний, більше над інші собі любує, а мої то барви єсть також нинішне піснотворене «Скит Манявській».

Прекрасний храм словесності, а іменно поезії народної, колись межі русинами в повноті і великоліпно сіявшій, почав з часом видіти і упадати, так що нині майже лиш яко в згарищах і розвалинах, чим колись був, сумно посвідчає. Крім немногих пом'ятників письменних, крім мимоходом киненої згадки о них в гдекотрих літописях, нині майже виключно з светлых палат вельможей і по часті з світлиць середньої верстви, тільки під низькою селянина стріхою, послідній знайшла притулок. Храм той не може до давньої світлості іншим образом двигнутися, як тільки еслі порозкидані частки тих згарищ і розвалин позбирати не залишимо!

Явний проте доказ, що кожного любителя родимої словесності, котрий в собі дарованя до сего кметує, святійшим єсть званем, перші підвалини будущего храма словесності народної, одграбанем, збиранем і плеканем поезії, народної закладати: без тих кріпких, родимих підвалин ціла бу-

дівля — не наша, мусіла би ся колябати і перед часом упасти! Все побратимце наші племена славенські, пробуdivшися з твердого сну многих столітій до нового житя умственного, тим а не іншим животіти і розвалившійся храм словесності народної на ново строїти розпочинали; а що тою дорогою в кількох десятках літ зайшли далеко, а нас засоромлених з заду лишили, — єсть то голосно знакомою і нас очевидно поучающею правдою, і заразом усердною пересторогою, щоби і ми наше величественне підприємте з одтам розпочинали! Мусимо терпку правду собі сказати, що ми в тім званю досі не далеко поступили; се однако ж не ті причини, якими ми важкість єго запізнавали або той бісер народний низько цїнили, але по більшій часті обстоятельством неприязненным завдячити годиться! З помежі досить численних писателів наших, дарованями поезії знакомих, многи на тоє бездороже схибнули, що в рускі слова і в штучний, вимозолений і пригладжений стих, чужі чувства, чужі образи, подобія, порівняня і приповідки приоділи, і тоє підметча руською поезією прозвали, що так з правдою згаджаєся, як коли би чоного Мурина або медяної лица барви Американку в сіряк, опанчу, перемітку і сукману прибрати, межі русинов замішати, а потом присягою удостовірити, що они суть русини родимі!... Інші до повисших неприличностей єще і тую додали, що чуже лице в не свої шати приоділи, чужі гадки і чувства, виголошені словами, з словарів не малоруських вигребаними, народові цілком незнакомими, — твердими дибамі прозодії польської; німецької або високоросійської спутали, і той плід рабського наслідования вітчиною свободного і чувствительного ума малоруського іменовати не соромяться! Видимо примір того в якісь там граматиці, недавно русинам накиненої, где правила прозодії з латинського і німецького стилю, живцем присвоєні, і уламки стихотвореній постів «штатских» і сальонових заграничних, поетам малоруським яко единственный наслідования достойный образец натручаються. Як перед індійській або риж італійській; всіяний і в найбуйнішу галицьку ниву, не прозябне, не дізріє, не погодує і не збагатить земледільця руського, — так подобні плоди поезії не займуть ум і не розгріють чувством грудь русина, хіба що на них, як на гладонькі, але безживотні фігури гипсові обоятно і холоднокровно поглядати буде! І на що ж, як мовить наша приповідка: «до керниці, воду ляти?» На що нам чужого, коли в народі нашім знаходимо так багаті засоби матеріалів до прекрасних поезій народних? Пізнали тоє хоть по части гдекотрі з наших світу мало ще знані, по правому серцю

руському дорогі імена: і, пр. покійний Маркіян Шашкевич, Николай з Николаєва, Далебор Вагилевич, Яков Головацький, автор Наддністрянки, Рудольф Мох і інші, котрі в свої не многі, но ревні піснотворення чистоту малоруського язика і чувства руської душі переляли! Покметували богатство того сокровища народного і побратимці наші, поляки; а незабвений в помянниках словесності руської Вацлав з Олеська, звернув первий внмане на то ж — зібранем пісней галицько-руського народа. Сумний то доказ дрімоти умної межі русинами, що в тих самих часах гдекотрі з просвіщених русинів, занехавши цілком своєю, в словесності; а именно в поезії польській одличія гляділи! Пізнали богатство того сокровища народно-руського і інші писателі польські, но з великим оскорбленем того ж, бо коли Вацлав з Олеська пісні руські в їх питомій одежі: в язичі руським оддав, і їм ціну і ім'я руське признав, — інші на томість як Зоріян Ходаковський, Войціцькій і еще гдекотрі; пісні і думи руські, яко одрасль невеличку і поветовщину язика і словесності польської світу представити наміряють! А еще інші, як Богдан Залеській, Михаил Чайковський і кількох поменших, руські чувства, лица, поведінки, образи, прислів'я і повісті польськими словами приоділи і утворили з них спорий збірчик поезій, красних в правді, але ані польських, ані руських: — не польських, бо предмет і матеріали руські; не руських, бо язик і все внішне пристроєне польське! Одличний дарованями і вдихновенем народно-поетичним Тимко Падуро і предмети і язик руській в своїх прекрасних ліричних пінях учинив, рабинями паньської думності і ненародних мніній і желаній так зовимої «Золотої Бороди». З того всего следує, що одно без другого существовати, процвітати і хісна умного народові принести не може (то єсть предмети взяті з народа, без народного язика, а не одворот язик народний, еслі ним чужі предмети обробляти, і за питомі народні підкладати покусимося): Отже ж явним доказом, що без поезії народної, без того естественного кореня, годі нам будівлю храма словесності народної розпочати, бо будували б ми на піску! Правду сю відкріпляє те, що у всіх народів, од найдавніших часів, поезія була первійшим об'явленем життя умственного. Старші суть піснотвореня поетичні Гомера, Гезіода і Орфея од прози, Геродота, Туцидила, Аристотеля у греків; перша історія римська Еннія написана була стихами; а наші побратимці поляки, докіль їх писателі старих класиків рабсько, наслідували, доти — сміло можна повести — народної словесності не мали, бо мозольні і високоучені тих же плоди умні тільки висшим учили-

щам і людям висшого провіщення були приступні і зрозумілі, а цілому загалові народа були чужими і мертвими! Аж як новійші їх писателі сокровище поезії народної достойно оціняти квітком благовоннійші і красші з неї вибирати, і своїм талантом, іскуством і дотепністю, то в єдинічі китиці, то в общій вінок влітати почали, од тогди у них словесність і просвіщенне народне скорійше поступати почало. Що однако ж до своїх первісток народних пребогато руських примішали і присвоїли, о тім вже висше речено, і при тім спімнути не завадить той удивительний примір логики польської: що коли їх поети сочиненем дум, з життя народно-руського присвоєних, вінець гремящої слави в народі польським собі приобріли, інші їх писателі, як там якийсь з найновійших в розговорах своїх о народі малоруським — лица ділаючі героїв тих дум бунтовниками і різунами призивати не сороміються.

Се загалом о важності, ціні і необхідній потребі плекати поезії народної! О розличних одраслях тої ж, о свойствах кожної із них, і о вплиню на умственне і нравственне жите народа руського одкладаю розговори ширші і точнійші до слідующих частей. Далекій я од того честолюбного мненія, яким хотів нинішному своєму сочиненю поетичному якій-небудь степеню удачності признати, або тое комусь за образ наслідования натручати! Знаю я аж надто добре, що і кілько нам ще недостає але заложивши руки ждати, доки щось совершенного, клясичного не появиться межі нами, було би смішним, ба і безумним, бо где нема матеріалу з грубшої тріски обтесаного, там не буде що состругом на гладко стругати! і сподіюся, що любимі родимці; почтенні читателі сего піснотворення, маючи на взгляді мов дітинячий вік нашої словесності теперішньої схочуть погадати, що «кождий початок єсть тяжкій», і щирую волю за саме діло тим часом прийняти! Од того то благосклонного прийнятя заохота до дальших підприємій і трудові на полі словесності зависіти буде. А ви братя! сотрудники на тій же запустелій родимій ниві, не упадайте духом бодрості і не омлевайте на силах: збираймо і обробляймо які-небудь, хоть видом мало знакомити уламочки тих сокровищ народних, а словесність наша в народі вкorenившись — коли пережила враждебні насилія іннопленників, мечей монгольських, яссира кримського, їд фанатизма релігійного і мехіявелізма політичного од побратимцев на племя наше зливаему, — пережіє за помочєю вишнього і нашою постоянністю також упреки нинішних мудрегалів, так побратимчих, як і своїх одступників, і дигнеся колись в храм великоліпний, в тінисту деревину, котра

чей колись нарід руській овочами і вонями яснійшого пізнання, просвіщення, чемності, благонравності, а через них лучшою долі, посилювати і укріпляти буде.

Павло Леонтович

ВВЕДЕНІЄ
(ДО АЛЬМАНАХУ «ЛЕРВАК 3-НАД СЯНА»)

Нарід сербській не в єднім взгляді так сходний з народом руським, його давнійша історія і пізнійші народні нещастя так подібні нашим, його народна поезія, маючая європейську славу, так аналогічесько нашій розвинулася в життя народного і властивої йому природи, же досвідчення на полісловесності там же починені й для нас вельми поучаючими статися могут. Про то думаємо, що ласкавим читателям нашим не малу зробимо прислугу, еслі місто предмови, без котрої вже і найменша книжечка обійтися не може, подамо короткій витяг із брошурки Д-ра І. Субботича, котрая під надписом: «Кілька основних рисів сербської словесності» дуже занимательно представляє борбу межи церковним і народним язиком, котрая як у нас так і у сербів точилася, но у них ко добру народа аже ся закінчила.

«Еслі о сто літ назад глянемо на стан сербської словесності», каже Д-р Субботич, то лише темнота і порозня представляєся нашому оку, в областях так турецьких як і австрійських. Допіро аж при кінці минувшого століття почало сонце просвіщення також і в тій моєї першії лучі на сербській розпестерати нарід, і дивна річ, на раз видимо заниматися іспитованням, як вода в воздусі розчиняєя і губить (Еман. Янкович). Зі ітки то походить? Тое питання єсть конечное, бо кто ж то чував, щоби ся словесність якого народа подібними іспитами зачинала? А однако ж одповідь на тоє не єсть тяжка: походить бо із обшого європейського просвіщення! Сочинитель бив обрзованный в школі європейській, а чого там навчився, тоє уділив в своїм ділі народові. Діло тоє характеристичним єсть для сербської словесності, понеже оно доказує, що сербська словесність вийшла не з потреби народа, не з голови генія сербського народа; доказує оно не тільки, що словесність сербська із чужого впливу свій початок взяла, але і тоє, що ся так зачала, як ся зачати не повинна была.

[...] В році 1814 появился в словесності сербській другій муж, о котрім в той час нікто, би не сказав бив, що о

нім колись тільки ся говорити, і що он так много ділати буде. Бив то молодий серб, неукінчивший високих шкіл, котрому при тім всім призначено било, статися доктором любомудрія і членом многих учених товариществ. Єдному синові народа, селській тільки пепейшовшому школи, дісталося в уділі, аби церковнословенську мову з словесності витиснув, другий син народа не мающий також шкіл високих, мав призначенне, аби серьську мову яко *terram incognitam* открыв, аби ю яко словесну утвердив. Кто первим бив, знаємо вже. Тим другим нікто не єсть іншій, як Вук Караджич.. Всьо, що через більше як 30 літ в писменності ділав, били: «Народни пісні і сербській язик». З того, що через народні пісні на мову вплинуло, припадає йому, яко собирателю, значительная часть в заслугу. Вилучною його заслугою єсть то що зділав в моєї. В тім взгляді бив он первим, котрий в чистім народнім язичі зачав писати, що неумомливо продовжив, он учинив пауці і поступкові сербської мови через свої незмордовані огромадження матеріалів естественную прислугу (Дозитей) завів мову в книжки. Вук показав сербам, котрам єсть правдивою народною мовою. Дозитей учив сербов, що книжки в народній мові писати належить, Вук показав їм, як то чинити належить.

Приложенне тих кілка, уступів з сего так занимательного діла до нашої словесності зіставляємо самим ласкавим читателям; не можемо однако ж отказатися єдної гадки, котрая нас сумом наповняє. І ми малисьмо нашого Дозитея в Котляревскім, творці перелицованої «Енеїди» 1798; 1809 маємо і ми нашого Вук а в професорі Максимовичу, умнім собирателю пісней народних наших, котрого мова і писовня взоровая; но чому ж то великії їх праці пішли мимо нас і не обудили в нас того духа і тої любові до рідного слова як праці тамтих? а именно чому не вивели нас вже з тої переходительної періоди славеноруского языка? Темноту небосклоня словесності нашої дві еше звізди могут розсвітити: виданне словаря малоруського і повное собрание пісней наших народних. Но горе нам, еслі тії дві звізди ніколи не зійдуть, або що гіршого, еслі не своїм заяснюють світлом!

ОБЗОР СОЧИНЕНИЙ,
ПИСАННЫХ НА МАЛОРОССИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Язык, называемый обыкновенно малороссийским, которым говорят в юго-западных губерниях России и в Галицком королевстве, не есть наречие языка русского, образовавшееся в последнее время; он существовал издавна и теперь существует как наречие славянского корня, занимающее по своему грамматикальному и лексикальному устройству средину между восточными и западными наречиями огромного славянского племени, наречие правильное, богатое, гармоническое и способное к развитию литературной образованности. Но едва ли доказательства на все это нужны в наше время, когда понятия о славянской филологии довольно ясны, чтоб избавить читателя от скуки слушать подтверждение известных истин, в которых никакой просвещенный человек сомневаться не будет.

Но, может быть, спросят: где же прежняя малороссийская литература? Ибо если существовал народ, то как можно, чтобы язык его оставался вовсе без письменности? Но спросим прежде: была ли в северной Руси великороссийская литература? А между тем язык этой половины нашего отечества так же древен, как и южной. Письменность к нам перешла вместе со святым писанием, и потому первые сочинения наши были духовные и, следовательно, на славяноцерковном языке, употреблявшемся при богослужении. Потом мало-помалу с развитием общественной и политической жизни явилась необходимость в других родах письменности, но так как только славяноцерковный язык был приготовлен к этому, то он послужил материалом и для светской общественной письменности, с тем различием, что в него начали входить слова, выражения и обороты языка народного. Но вот Россия разделилась; западная и восточная часть ее начали жить особою друг от друга жизнью; образовалось два письменных языка; в одной из смещения славяноцерковного языка с великороссийским, а в другой из смещения того же языка с малороссийским, или южно-русским, наречием. В Малой, как и в Великой Руси, была своя литература, свой книжный язык, на котором почти все писали, но едва ли кто говорил; много сочинений, и политических, и деловых, и, наконец, ученых, было писано на этом языке, много переводилось на него из других языков, иное издано; большая часть покоится непробудным сном в библиотеках.

Этот язык, известный под именем русского, много имел влияния на образование нашего языка высшего общества и литературы: известно, что Ломоносов учился по грамматике Мелетия Смотрицкого и выучил наизусть «Псалтырь», переложенный в стихи, Семеона Полоцкого. Русский язык был гораздо обработаннее, нежели письменный язык великой России; на нем было писано много книг, в которых нуждались и в Москве; притом же лучшие проповедники нашей первой половины XVIII века были малороссияне и хотя старались писать по-русски, или по-словенски, но не могли не вносить в свои сочинения элементов родного слова. При сильнейшем наплыве иностранного просвещения язык наш изменялся, принимал другие формы, составились новые грамматик; старинные обороты греческие, латинские, польские уступали место французским и немецким; выступила литература новая, носившая на себе следы влияния европейской образованности; вкус утончался; публика возымела потребность в чтении легком, служащем к удовольствию; явились романы, повести, театральные сочинения. Вместе с европейским просвещением развивалась у нас столичная жизнь: в столицах сосредоточивались и просвещение, и науки, и литература, там было горнило языка. Русский язык ушел в западные губернии, бывшие еще под властью Польши, и, гонимый в обществе, доживал век в семинариях и училищах.

С возвращением России западных и южных ее областей, русский язык стал уже ненужным, был другой общий язык: основанием его взяты наречия славяноцерковное и великорусское, а образован он был по всем возможным иностранным формам: и латинским, и немецким, и французским... Во всяком народном духе являлись у нас сочинения, исключая своего, так как и в высших обществах были в моде попеременно всякие языки, исключая русского.

Когда в Европе явилась идея народности, подражательность уступила оригинальности, а школьность — таланту; русские, хватая с жадностью все, что ни попадалось под руку, усвоили себе и эту идею и нашли у себя богатые силы для осуществления ее; мы начали стыдиться своего равнодушия к отечественному и безотчетной привязанности к чужестранному; мы увидели, что, несмотря на огромное количество книг, у нас нет литературы, и обратились к собственному источнику национальности и народности. Изменялся вкус, изменялся и язык. Чужестранные формы, которые наложены были на наше родное слово превратными понятиями об изящном, уступали родным формам на-

родного языка великороссийского, облагороженного просвещением, науками и употреблением в высшем обществе. Изменялась и литература. Главное стремление ее было не к подражанию иностранному, но к своенародности. В таком преобразовании должны были, по-видимому, участвовать только одни великороссияне, а между тем вся Россия, богатая другими элементами, имела на него право: ближайшее принадлежало малороссиянам, как народу многочисленному и единому по вере и племени с великороссиянами. Но народность Малороссии есть особенная, отличная от народности великороссийской; малороссияне или вовсе не должны были касаться литературы, или же усвоить себе народность великороссийскую. Несправедливость того и другого мнения, если бы кто имел несчастье защищать их, очевидна сама собою. Благодаря самодержавию и единовластию, у нас не могут разные противные идеи управлять общественными мнениями, как бы оно ни было разнообразно, у нас необходимо должно быть одно стремление: если какая-нибудь идея в известном отделе нашей цивилизации брошена в одном углу государства, невозможно, чтоб она не проникла в самые отдаленные. Теперь идея народности оживила нашу литературу: и читающая публика, и писатели почитают народность главным достоинством всякого сочинения по изящной словесности. Но как мог явиться на поприще изящной литературы малороссиянин, получивший первые впечатления в Малороссии, лепетавший, может быть, первые слова на родном своем языке? Не иначе, как с своею малороссийскою народностью, с своим народным наречием. Многие из малороссиян чувствовали, что на русском языке нельзя того выразить, что можно на малороссийском, и потому начали употреблять свое родное слово. И в самом деле: они правы. Конечно, Гоголь в своих высоких созданиях много выразил из малороссийского быта на прекрасном русском языке, но надобно соznаться: знатоки говорят, что многое то же самое, будь оно на природном языке, было бы лучше. Притом, много найдется талантливых людей, которые, по обстоятельствам жизни, так сроднились с малороссийским языком, что если б они начали писать по-русски, то писали бы худо, а по-малороссийски сочинения их читались бы соотечественниками с большим удовольствием.

Итак, идея народности, подвинувшая вперед русскую литературу, произвела в ней особенный отдел — литературу малороссийскую, которая по направлению своему есть чисто русская, своенародная. Многие из современных рецензентов называют это стремление писать по-малороссий-

ски непонятною прихотью, но думают неосновательно: оно есть потребность времени, потому что исходит из того начала, которое оживляет настоящее общество.

Малороссийский народный язык до того времени почти не имел письменных памятников, как и всякое народное слово до появления идеи народности, но зато этот язык тайно хранил в себе богатые сокровища поэзии — народные песни и сказки. Долго никому до них не было дела, только в последнее время обратили на них внимание. Сказок у нас никто не издавал, песен существует четыре собрания: князя Цертелева, первое и второе изд[ание] Максимова, «Запорожская старина» Срезневского и «Малороссийские и червонорусские думы и песни», СПб., 1836 г. К этим надобно причислить собрания, являвшиеся в Галиции; из них известны мне собрания Вацлава из Олеска, Жероты Паули и Лозинского «Свадьба русска» (Ruśkie wesile). Галичане перещеголяли нас полнотою и точностью своих изданий. Из русских собраний только «Запорожская старина» имеет вид какой-нибудь полноты. Г. Срезневский имел целию собрать одни исторические песни и издал с замечаниями, очень цельными и учеными; собрание князя Цертелева ограничивается только восемью думами; в первом изд[ании] Максимова помещено только 130 песен, во втором есть замечательные бытовые, но прекрасное предприятие его остановилось; издатель «Малороссийских и червонорусских дум и песен» оказал услугу любителям народности сохранением многих важных исторических песен, из которых одна изумительна по своей величине и эстетическому достоинству. Вот и все. Тысячи драгоценных памятников народной поэзии еще не изданы и вовсе не известны. Ждут их издания от Бодянского, Метлинского и других.

Но малороссийские сочинения появились гораздо прежде, нежели издания песен. Уже в 1808 г. было второе издание «Енеїди», перелицованной на малороссийский язык И. Котляревским. Он первый начал писать по-малороссийски¹.

Во время упадка классицизма и вторжения в европейские литературы романтических идей вкус общества портился и принял самое странное направление: не смели расстаться с верою в заветные предрассудки, не смели принять форм нового рода, казавшихся еще дикими, смеялись над тем и другим; плодом такой нерешительности явился осо-

¹ Кто писал до него и что написано, это пока остается нетронутым вопросом (Прим. автора).

бренный род сочинений — пародии. Писатель брал предметы классические, одевал их в романтическую одежду и таким нескладным нарядом смешил публику. Многие из бессмертных творений древности испытывали горькую чашу пародий; в числе их была «Энеида» Вергилия. Перелицованных «Энеид» везде было довольно количество. И к нам, на святую Русь забрело это направление, забрело так, как обыкновенно и другие идеи заходили к нам. У нас начали писать пародии — не угодно ли прочесть Осипова? Но Котляревский насмешил лучше.

Умный, сметливый человек сейчас отгадал, чем можно позабавить публику, которая, если не пресытилась классицизмом, то по крайней мере дремала за толстыми приемами в двенадцати песнях и драмами с тремя единствами. Котляревский взял «Энеиду» для пародии и выбрал для нее такую форму, которая в самом деле могла удовлетворить желанию позабавиться над книгою. Чего лучше? Малороссийский язык — самая романтическая форма, «Энеида» — самое классическое содержание. Вот и явилась «Енеїда» в малороссийской одежде: троянский герой стал «моторний парубок»: Юнона — «суча дочка, розкудкудакалась, як квочка»: Зевес — «лигав вишнівку, маківниками заїдав», и Нептун «сидів над водою, ізморщившись, старий шкарбун». Все читали «Енеїду», даже и те, которые не сознавались в том, вменяя в стыд читать на таком наречии, каким говорят их конюхи. Этому-то смешному обязана «Енеїда» своим успехом. Что ж такое «Енеїда» Котляревского сама по себе, безотносительно к тогдашнему обществу? Пародия выполнена прекрасно, но время пародий уже прошло: романтическая форма стала нам не чужда, а классическому содержанию мы возвратили должное уважение. Но истинный талант, в каком бы виде он ни явился, не может не показать своих достоинств, пусть сочинение его будет искажено, не dokonчено — все оно будет носить на себе отпечаток души творца, все-таки в нем найдете такую сторону, с которой если взглянете, то невольно скажете: сочинение хорошо. «Енеїда», как пародия, потеряла для нас свою цену, но та же самая «Енеїда», как верная картина малороссийского быта, как первое сочинение на малороссийском языке, в глазах наших — драгоценное творение: мы видим в нем такие достоинства, которые были скрыты от современных читателей.

«Енеїда», рассматриваемая с этой точки зрения, имеет для нас три неотъемлемые достоинства. Во-первых, мы видим в ней, как я сказал выше, верную картину малороссийской жизни. Автор знал хорошо Малороссию, жил в ней и

с нею, пользовался всем, что было у него пред глазами. Характеры его богов и героев истинно малороссийские в малейших их приемах. Во-вторых, она драгоценна для нас по неподражаемому юмору, с которым автор изображает пороки и смешную сторону своего народа. Стоит только вспомнить описание ада — все грешники носят на себе черты малороссийские и даже осуждены на муки, которые только придут в голову малороссиюнину. В-третьих, язык его правильный, блестящий, народный в высочайшей степени, останется самым лучшим памятником. И надобно сознаться, что едва ли у кого он достигает такой игривости и непринужденности, хотя чуждый малороссийскому языку четырехстопный ямб, в который он заковал свою пародию, очень мешал его легкости.

Что касается до тривиальностей, соблазнительных сцен и некоторых отвратительных описаний, которых, к сожалению, много у Котляревского, то они суть плод ложного понятия о смешном: тогда думали, что все отвратительное может забавлять.

Опера «Наталка Полтавка» есть опыт Котляревского в другом роде; сочинитель хотел представить здесь семейный быт малороссиюн, нежное сердце малороссийской девушки: пьеса приобрела сочувствие у читателей. Наталка представляема была столько раз на сцене; все слушали ее с участием, и до сих пор она любимое сочинение малороссиюн, несмотря на то, что содержание ее отзывается устарелюю сентиментальностью прошлого века.

Стихотворения Артемовского-Гулака, приобретшие такую известность, написаны, исключая перевода Гетева «Рыбака», в пародическом духе, подобно «Енеїді» Котляревского. Необыкновенная легкость и правильность языка, свобода в выражениях и непринужденный комизм обличают в сочинителе высокий талант, от которого можно было бы ожидать драгоценных плодов... Лучшее из его творений — это «Пан та Собака», сказка, которая в ряду апологических творений русской литературы занимает почетное место.

Впрочем, для многих не столько было забавно содержание сочинений Котляревского и Артемовского, сколько слова, обороты малороссийского языка. Но пришла, наконец, пора получить вернейшее понятие о славянской филологии. Гребенка первый отошел от прежнего пародического направления: этот даровитый писатель, сознавая, что слово, которым потешали публику Котляревский и Артемовский, вовсе не искаженное наречие русского языка, а язык, данный судьбою в удел двенадцати миллионам

народа, хотел в своих сочинениях показать способность его в развитии и богатству. Перевести «Полтаву» Пушкина на малороссийский язык — идея смелая, приносящая честь тому, кто первый счел язык способным к этому. Как многие первые опыты даровитых писателей, перевод, правду сказать, не удался, но во всяком случае ценители малороссийского слова всегда будут благодарны писателю за то, что он показал его достоинство и проложил дорогу другим. Но его «Приказки» всегда прочтутся с наслаждением: автор явился в них не пародистом, не насмешником над малороссийскою народностью и словом, но малороссийским баснописцем и превосходно показал способность малороссийского языка к апологическим сочинениям.

Без всякого сомнения, честь возведения родного слова на высшую степень развития, смею сказать, честь создания малороссийской литературы принадлежит писателю, скрывавшему себя под вымышленным именем Основьяненко. Далекий от того, чтоб принимать язык малороссийский за орудие к возбуждению смеха, этот талантливый писатель в многочисленных своих творениях имел задачей изобразить домашнюю жизнь малороссийского народа в известных ее проявлениях. Нравственная цель, обилие чувства без сентиментальности, непринужденный комизм без притязаний на искусство смешить и увлекательность рассказа поставили его в глазах образованной публики в числе отличных писателей, а верное изображение народного быта, живость и естественность характеров приобрели ему любовь соотечественников, увидевших в первый раз свое собственное в литературе, изображенное по-своему, своим тоном. Лучшая похвала Основьяненко с этой стороны состоит в том, что даже те, которые ничего не читают, принялись с удовольствием за его повести; но всем этим не ограничиваются его литературные заслуги; человек, имеющий высший взгляд на изящное, откроет в его сочинениях неотъемлемые достоинства: в основании почти каждого из них лежит идея глубокая, человеческая, прекрасно развитая в известной форме проявлений нравственного мира разумных существ. Такие сочинения, где бы они ни были, должны быть включимы в число отличных творений. Тем замечательнее они кажутся при малороссийском элементе, еще мало разработанном, на малороссийском языке, на котором не было ничего написано, кроме двух-трех пародий. Литература, считающая в себе такие творения, не может быть ничтожною: при малом количестве своих произведений она счастлива, если может похвалиться такими, в которых видно не какое-нибудь подражание чужому, не иностранные чуждые идеи, одетые в

искаженную форму, не жалкая всеобщность, мысли, всем известные, выраженные образами, всем известными, но истинное изображение своего, родного, со всем отпечатком национального характера.

Многие поставляли главнейшим достоинством сочинений Основьяненко комизм, но, по-моему мнению, это второстепенные качества пред неисчерпаемым родником чувства. Обращаюсь к тем, которым известна малороссийская народная поэзия. Они знают, какое важное место занимает в ряду достоинств этой девственной поэзии глубокое чувство, в какой степени этот истинный источник всего благородного, изящного наполняет очаровательные создания украинской музыки. Но это чувство является в песнях отдельно, отрывисто, кроме некоторых романсов, удивительных по своей художественности: оно все в лирических песнопениях, большею частью в рапсодах, отрывках, проявляется мгновенно, вспыхивает сильно, но не продолжительно. Это движение сердца, звуки, издаваемые струнами его, аккорды согласные, пленительные, не исчезающие в воздухе: отголосок их остается только в сердце, умом вы не поймете его, потому что в нем нет мыслей, в нем есть чувство, доступное единственно сердцу, хранилищу чувств. Оно не осязаемо, не видимо, не уловимо: облеките его форму, соедините с мыслью, назначьте ему пространство и время, обставьте его теми картинами, при которых оно будет понятно, сообщите его тем характерам, которые могут вмещать его, — и неясное делается ясным: вы его увидите в образах, вы поймете то, что прежде только чувствовали; доступное сердцу станет понятно ему; красота первобытной поэзии для вас не утерается; вы тогда можете дать отчет себе в том, что вас занимает, к чему вы влечетесь: оно вполне ваше, потому что все ваше существо проникнуто им.

Писатель воспринимает переданное ему народом и возвращает ему от него взятое полным и сознательным; неправильным отрывистым частицам сообщает целость, собирает рассыпанные перлы и создает из них художественные ожерелья. С этой точки зрения мы должны смотреть на Основьяненко в его прекрасных повестях, где наиболее проявляется эта существенная жизнь Малороссии, вся полная чувства, дышащая ее девственным воздухом. По крайней мере, такое выражение имеют четыре лучшие его повести на малороссийском языке: «Маруся», «Козир-дівка», «Щира любов» и «Оксана»; изображение женского малороссийского сердца, представленного под разными обстоятельствами жизни и в разных характерах. Отлагая в сторону все впечатления, какие эти повести могут произвести

на читателя, который в них видит идиллический мир настоящего времени, мы взглянем, что выражают они как собственно малороссийские произведения.

Идея любви, общая и священная человечеству, основание истинно нравственного, а следовательно, и истинно изящного, является в различных видах, обуславливаемая, между прочим, степенью образованности и историческою жизнью народа. В народе юном, но просветленном религиею и стоящем на известной степени нравственного развития, она проста, наивна, не удаляется от чувственности, но облагораживает ее; чувство, обладающее существом, не подавляет его, но направляет к деятельности. Малороссия, по степени образования своего, страна девственная, юная, по жизни же исторической она испытала слишком много, выполнила назначенное ей от провидения и одряхла. Древняя жизнь умирает в ней, а новая только начинает проявляться. Два характера отличают ее настоящее положение.

Малороссийская женщина, осужденная в течение двух веков на мгновенную радость, на минутные пламенные восторги, а потом на горькую, часто досмертную тоску, скованная в своих желаниях непреодолимою судьбою, получила себе в удел склонность к мечтательности, оттеняющей ее даже в минуты полного наслаждения своим бытием. Чувства обладают ее существом, в страсти она не предается порывам необузданного восторга, но хочет чувствовать эту радость, печаль ее есть чувствительное созерцание, которое в области сердца то же, что в области умного сознание. Этот характер переходит из рода в род, от матери к дочери, и до сих пор сохраняется. Но между тем эта мечтательность, плод тех несчастных часов, когда женщина, едва расцветшая, тосковала в горьком одиночестве, тщетно призывая милых сердцу из дальней могилы теперь слилась уже с другим элементом, чувством семейным. Протекли буйные времена, исчезли бедствия, народ начал свыкаться с жизнью мирною, семейною, и женщина уже познала мир души, счастье тихой жизни. Но печать прежнего остается на ней, и потому, с одной стороны, любовь малороссиянки носит на себе отпечаток мечтательности, проникнута глубоким чувством, часто убивающим нежное существо, не могущее преодолеть препятствий, которые завистливая судьба поставляет между ею и любимым предметом, с другой стороны, согласуясь с духом времени, она не в состоянии ограничиваться одной сферою внутреннего чувства; это чувство пробуждает все другие способности души и направляет их к деятельности. Типом первого ха-

рактера может служить Маруся. Быть может, для некоторых она покажется просто идиллиею в роде Геснера; нет, основание повести истинно народное.

Маруся совершенно возможна в Малороссии. Скромная деревенская девушка, воспитанная под надзором простых, но благочестивых родителей, получившая с рождения томный и мечтательный нрав, развивувшийся, как видно, через отчуждение от подруг и любовь к домашним занятиям, увидела на чужой свадьбе парубка, который ей полюбился. Но так как у сердец мечтательных мгновенного чувства не бывает, то эта любовь превратилась скоро в тихую страсть. Вот они познакомились, сблизились, судьба поставила им препятствие; страсть сильнее развилась, сердце начало таять, опять сблизились, счастье им улыбнулось, но вот опять разлука: Маруся, в которой томное, снежающее чувство развилось до высокой степени, не устояла; воля ее была слишком слаба, мир, окружающий ее, уже давно стал ей чужд, хотя она, по-видимому, жила для него. Маруся истлела медленным огнем, который при мечтательном настроянии духа сожигает свою жертву неприметно. Эта столь поэтическая Маруся ничуть не идеал: она обыкновенна в быте малороссийском; вы можете много увидеть таких Марусь и, может быть, ни одной не узнаете. Когда после разлуки с любезным вся душа ее тает в тихой страсти, когда вся жизнь ее сосредоточивается в воспоминаниях о незабвенных минутах, проведенных с ним, она занимается домашними работами: прядет, шьет еще прилежнее, чем прежде, и только из того, что чуждается брака и убегает веселости, вы можете заметить, что ее сердце не свободно; но до какой степени связывают ее узы страсти — этого вы не узнаете. Самая кончина ее для постороннего взора представляется обыкновенною — девушка простудилась, получила горячку и умерла. Но автор раскрыл перед вами ее душу, ввел вас в таинственный мир и вы изумляетесь обилию неисчерпаемого чувства, которое было от вас закрыто, и вы смотрите на нее с другой точки зрения. Что же это такое? Это чувство, наполнившее бедное сердце поселянки и убившее ее своим обилием: вот малороссийская поэзия! Маруся, будучи ежедневным явлением, типом обыкновенной малороссиянки, есть вместе существо прекрасное. Автор низвел вас в свой буколический мир для того, чтобы показать всю его прелесть и изящество. А откуда это изящество характера Маруси? Истекает из глубины характера малороссийской нации и, понятно, из ее исторической жизни. Маруся — это малороссиянка древнего века, живущая в новом.

Необходимые для обрисовки характеров действующих лиц описания и сцены того быта, в котором действуют они, выполнены очень удачно. Автор избрал лучшие поэтические моменты малороссийской жизни и представил их в привлекательном виде: трогательное описание погребения несчастной жертвы чувств прекрасно в высшей степени и поясняет самую душу Маруси, ставит ее возможно в том роде, которого обряды и обычаи проникнуты до такой степени глубокою мечтательностью.

Но при всем превосходном изображении характера Маруси, при всех прекрасных описаниях, трогательных и увлекательных сценах, одним словом, при всех неотъемлемых ее достоинствах, мы должны заметить, что она имеет большие недостатки. Характер Василия не ясен и даже не естественен; в нем не видно такого простодушного чувства, как у Маруси, он сентиментален, и самое удаление его в монастырь не производит сильного эффекта. Характеры Наума, отца Маруси, и матери ее тоже не отличаются резкими чертами. В отделке нет художественности: иное растянато, другое не досказано.

«Козир-дівка» знакомит вас с другою стороною женского малороссийского мира; здесь тоже народное чувство, но уже при других явлениях и в другом характере. Оно не исчезает в мечтательности, и душа, наполненная им, не делается преждевременной его жертвой, напротив, чем более оно объемлет ее, тем сильнее побуждает к деятельности и ведет не к смерти и разрушению, но к жизни. Ивга такая же чистая малороссиянка, совершенно противоположная Марусе. Она любит своего Левка, как Маруся своего Василия, а встречает гораздо большие препятствия и лишения. Вместе с каждым из них усиливается ее чувство, но зато чем сильнее искушает ее судьба, тем готовее она победить все эти искушения. Для достижения цели, указанной ей чувством, она бросается в другую сферу, совершенно ей неизвестную, и любовь, руководившая ею, остается навсегда в ее сердце, помирившись с жизнью. Вы видите здесь торжество воли, — не думайте искать источника в разуме, ищите его в сердце: Ивга предается его влечению, и оно-то окрыляет ее волю и доводит до края желаний. Если Маруся может служить типом малороссиянки под влиянием судьбы, то Ивга есть та же малороссиянка в нормальном состоянии, то есть такова, какою ей быть должно при ее характере, при свободном развитии ее способностей. Маруся представлена автором в болезненном состоянии, хотя и естественно, но это потому, что на той нации, в которой она живет, лежит отпечаток болезненной дряхлости, — это

девушка доживающей Малороссии, Ивга — дитя свежей жизни, процветшей уже на обновленной почве, которую питали прежние стихии, но освещало солнце возрождения.

Повесть «Козир-дівка» по отделке гораздо лучше «Маруси»; здесь не страдает художественность, соблюдена соразмерность в частях и все на своем месте. Читатель увидит здесь верную картину нравов различных сословий Малороссии, начертанную с истинным юмором, и тем избавляется от монотонности, неизбежной там, где хотят заставить или плакать, или смеяться от начала до конца пьесы.

Представив в двух повестях характер малороссиянки в жизни созерцательной и практической, г. Основьяненко в своей повести «Щира любовь» («Вот любовь») показывает вам свое высокое развитие малороссийского чувства. Если Маруся есть изображение древнего века, исчезающего в новом, если в Ивге глубокое чувство, овладевшее всем составом женщины, вводит ее в сферу практической жизни, то в Галочке оба эти элемента сливаются: мечтательность в ней развита еще живее, чем в Марусе, зато и воля в ней действует сильнее, чем в Ивге. Чувство, обладающее Ивгою, устремляет ее к борению с препятствиями, поставленными судьбою, к достижению цели посреди житейского волнения, в Галочке это чувство служит источником борьбы, происшедшей во внутреннем мире. И Маруся, и Ивга суть типы известных малороссийских лиц с их главными побуждениями. Маруся — женщина обыкновенная, черты ее — томность, нежность и слабость — вы найдете повсюду, даже всю историю ее можете услышать везде; Ивга делается возможно по мере того, как новая жизнь заменяет старую: народ становится на высшую степень общечеловечности, следовательно, деятельность будет плодом всех побуждений: Галочка всегда идеал, показывающий высокое нравственное совершенство, до какого может довести глубокое чувство при здравом состоянии других способностей. Но надобно сознаться, что для повести «Щира любовь» недостает еще много, несмотря на прекрасные описания и трогательные сцены, показывающие в авторе высокий талант. Чувства доходят иногда до сентиментальности, напоминающей романы прошлого века; характер офицера не ясен, сама Галочка не везде понятна: в некоторых местах она говорит так, как будто бы слушала университетские лекции.

По моему мнению, эти три пьесы, вместе с «Оксаной», которая может служить как бы дополнением изображения

малороссийской женщины, «Ложными понятиями» и «Панною сотниковною», писанными по-русски, суть лучшие произведения Основьяненко. Талант нигде не оставляет его. Повесть «От тобі й скарб» имеет большое достоинство как изображение народных верований и замечательна по своему юмору и богатому описанию. «Салдацкий патрет» есть художественный эскиз из малороссийского быта. Не менее замечательна по своему комизму опера «Сватання на Гончарівці», доказывающая, что автор может быть и драматическим писателем. Не лишним считаем выставить здесь список сочинениям Г. Основьяненко.

Произведения Шевченко, изданные в отдельной книжке под названием «Кобзар», показывают в авторе необыкновенное дарование. Он не только напитан народной малороссийскою поэзиею, но совершенно овладел ею, подчинил ее себе и дает ей изящную, образованную, форму. Черты в изображаемых им лицах — Катерине, кобзаре, Перебенде, — суть те самы, которые нам представляет природа; но, вместе с тем, в них заключается поэзия общая, понятная всякому. Чувство поэта отличается характером томным, унылым; он принимает близко к сердцу прежнюю судьбу народа, но это тоска вовсе не изученная — это целый народ, говорящий устами своего поэта: душа его сознала сочувствие и сходство между состоянием своим и общенародным чувством: вместе с движениями сердца, которые принадлежат поэту, живо слились движения, свойственные всякому, кто будет в состоянии ему сочувствовать. Оттого всякий — будь только у него хоть несколько тех побуждений, которые наполняют внутренний мир малороссиянина, — будет до того пролихнут поэзией Шевченко, что забудет, чужое ли это, полученное извне, или свое собственное, которое явилось в области сердца с незапамятного времени, так, как первые идеи детства. Как, например, превосходно это описание:

Б'ють пороги, місяць сходить,
 Як і перше сходив —
 Нема Січі, пропав і той,
 Хто всім верховодив;
 Нема Січі — очерети
 У Дніпра питають:
 «Де-то наші діти ділись?
 Де вони гуляють?»
 Чайка скиглить, літаючи,
 Мов за дітьми плаче,
 Сонце гріє, вітер віє
 На степі козачій.
 На тій степі скрізь могили
 Стоять та сумують —

Питаються у буйного:
 «Де наші панують?
 Де панують, бенкетують?
 Де ви забарились?..
 Верніться! — Дивіться,
 Жита похилились,—
 Де паслися ваші коні,
 Де тирса шуміла,
 Де кров ляха, татарина
 Морем червоніла—
 Верніться!»

Язык Шевченко превосходен везде; надобно только пожелать его сочинениям большей художественности, недостаток этот виден не в «Кобзарі», но в последующих его сочинениях.

Основьяненко и Шевченко, без сомнения, суть лучшие малорусские писатели; особенно от последнего, при счастливом направлении, можно ждать плодов достойных; но малороссийская литература всегда будет гордиться и другими именами даровитых писателей, каковы, например, Тополя, Могила и др.

«Чари» г. Тополи, как всякое сочинение, выходящее из обыкновенного круга, испытали две крайности в суждениях наших критиков. Полевой в «Б[иблитеке] для ч[тения]» указывал на них, как на необыкновенное, замечательное явление; другие говорили, что в «Чарах» нет здравого смысла, ни тени народности. Читатель малороссиянин не увидит в «Чарах» отпечатка творчества, но он все-таки прочтет их с удовольствием, прочтет не один раз, и всегда с новым наслаждением. В самом деле, если вы будете смотреть на «Чари» как на нечто полное, оконченное, то они вам представятся с невыгодной стороны. Но сочинитель не заботился о целом, и сам признался в том: содержанием своей пьесы взял он народную песню «Не ходи, Грицію, на вечерниці», но если бы он взял для этого и другую песню, «Чари» б все остались «Чарами», нужно бы только изменить разговоры действующих лиц. Он сам их назвал «Чари», или «Несколько сцен из народных былей и рассказов украинских» — и дал самое определенное название. Все сцены чрезвычайно верны, интересны сами по себе, все представлены без малейшей претензии на творчество. Г. Тополя изображает, что видел, слышал, что умел подметить. У него нет развитых характеров, но зато каждое лицо является со своим отпечатком; по некоторым чертам действующего лица вы можете представить себе в воображении его приемы, образ выражения, можете судить о его характере. В «Чарах» нет единства и оконченности в целом, но все

окончено в сценах — каждая из них представляет целую, верную картину. Возьмите для примера ту сцену, где девушки спрятались за колодками, чтоб подслушать разговоры своих любовников. Как здесь все живо, как верно описано! Возьмите хоть фантастическую сцену из народных поверий: вы видите здесь всю народную фантазию, как она существует. Например, черт, начальник ведьм, изображен в виде жида, говорящего по-польски: это в самом деле малороссийский черт; понятие о нем вытекает из истории и прежней жизни! Или хоть ту сцену в шинку, где изображен разгул малороссийский. Сочинитель ничего не утрировал, не идеализировал; он вам представляет эту сторону народного быта, какова она в самом деле, и между тем как поэтически: дурная сторона не видна, хотя сцена списана прямо с натуры. Это не идеал, которого рассеянные черты вы должны искать везде, это простое описание того, что автор видел, и описание верное, мастерское, а потому так и занимательно. Как безыскусственны у г. Тополи песни, которые поют его герои! Они льются непринужденно, без всякой натяжки, совсем не по-оперному, без всякой перемены и переделки со стороны автора, с тою небрежностью, которая характеризует действительность. Вы встретите в песнях очень часто недомолвки, часто одна песня сбивается на другую, иногда не доканчивается; но это-то и достоинство в таком сочинении, как «Чари», где автор хочет познакомить вас с действительностью. Язык Г. Тополи не может даже назваться его языком; это язык совершенно народный, чистый, простой, усеянный затейливыми пословицами и поговорками... Одним словом, если вы не знаете Малороссии, прочитаете «Чари», — и вы уже познакомились с известными частями ее многостороннего быта.

«Думки і пісні» Амвросия Могилы есть собрание оригинальных стихотворений и переводов, большею частью лирико-описательного рода. Поэт изливает свои чувства, возбуждаемые вследствие впечатлений малороссийского быта. Большая часть из его стихотворений запечатлена истинным дарованием и отличается особенно художественностью.

У Могилы нет того саморазвития, как у Шевченко; он не создает идеалов народной поэзии, не выказывает чувств, которые бы невольно лились из неведомого источника: его чувство идет об руку с мыслию; он изучил сокровищницу поэтической стороны Малороссии и является везде как талант, сознающий свой предмет. Могила по форме поэт лирический, но субъективность в нем прорывается незаметно; вы узнаете его личность, когда будете проникнуты

тем, что он вам объективно выражает. Возьмите, например, первое его стихотворение — «Бандура»:

Про гетьмана чи про гайдамаку
Дід заспіває, в бандуру заграє,—
Плаче бандура, мов оживає,
Жаль візьме дитину, візьме і бурлаку.
Його бандура, схоче він, завне,
Мов та дитина жалібно плаче...
Сльози поллються, серденько ние...

Собственные чувства поэта выказываются тогда уже, когда явление, пробудившее их, овладеет вами, и вы сталкиваетесь с его впечатлениями и признаете их за свои. Он как будто не хочет высказать всего, что у него на душе, и делится вместе с вами, не сознаваясь. Это достоинство истинного художника, и нельзя не видеть здесь малороссийского характера. Кто следил за малороссиянином в минуты его сердечного восторга, в те минуты, когда он подымается из сферы обыкновенной жизни, тот может поверить, как скупю малороссийское сердце на дележ своих движений с другими; малороссиянин захочет вас наперед увлечь, вы невольно выскажетесь, а он в глубине души будет делиться с вами и все-таки покажет на лице улыбку равнодушия. Характер стихотворений Могилы отличается глубокою грустною и верными изображениями древнего быта. Он прекрасно понял поэзию степной козацкой жизни; у него козак везде является существом высоким, но вместе буйным и диким; сцена действия его покрыта туманом и слезами. Из лучших его произведений, в этом роде: «Чарка», отличающаяся горькою иронией, «Козача смерть», где представлена страшно поэтическая картина смерти отца с сыном, «Козак та буря», где поэт изображает сходство человеческой природы с физической, и «Смерть бандуриста», прекрасная по своим блестящим описаниям и звучным стихам. Два стихотворения «Старець» и «Дитина-сиротина» — изображения другой стороны жизни малороссийской: горького сиротства, безнадежной грусти, мирского несчастья. Язык в «Думках і піснях» правилен, благороден и особенно оригинален. Стихи истинно малороссийские: Могила пишет более силлабическим размером, который иногда подходит под метрический, часто переменяется в одной и той же пьесе: в каждой мысли своя форма. Поэт не стесняет себя определенной мерою, и оттого у него все так вольно и непринужденно, и мысль выражена вполне, и гармония стиха соответствует гармонии чувства.

В 1833 году напечатаны были «Наські українські казки запорожця Іська Материнки», маленькая книжечка, где

помещены три малороссийские сказки в стихах: первая — «Сопілка», замечательная по своему поэтическому содержанию; вторая — «Про дурня та його коня», общая всем славянским племенам; третья «Про Івася, та змію, та дочку її Олену», одна из любимых малороссянами. Все эти сказки достойны внимания и показывают в авторе знатока малороссийской народности и языка.

Кроме означенных нами писателей, из которых почти каждый явился с самобытным дарованием, есть еще и другие, которых сочинения имеют более или менее относительную цену в малороссийской литературе. Таковы: Боровиковский — переводчик Мицкевича «Фариса» и сочинитель нескольких баллад; неизвестный автор «Марусі», стихотворной повести, изданной в Одессе; Стецько Шереперя, написавший оперу «Купала на Івана», которая, несмотря на некоторые недостатки, заключает в себе довольно верные изображения народного быта; он же написал несколько песен, и в том числе известную «За Немань іду»; Петренко, которого лирические стихотворения проникнуты чувством; Корсун, передавший малороссийскими стихами любопытные украинские поверья; Писаревский, сочинитель повести «Стецько», и Кореницкий, явившийся в свет с названною им «сатиричкою» поэмою «Вечорниці», которая, несмотря на легкий стих, исполнена местами таких пошлостей, что, прочитавши ее, пожалеешь невольно об авторе.

Доказательством распространяющегося вкуса к чтению на малороссийском языке служат два сборника, вышедшие в прошлом 1841 году. Один из них издан в Петербурге Гребенкою и наполнен сочинениями Шевченко, Основьяненко, поместившего там свою прекрасную повесть «Оксана» и два малороссийские рассказа, Боровиковского, Писаревского, Кулиша и других. Сам собиратель приложил к нему прекрасное предисловие «Так собі до земляків», где изображены четыре времени года Малороссии. Сборник называется «Ластівка». Другой издал г. Корсун в Харькове из трудов здешних писателей под названием «Сніп». Там помещены: «Переяславська ніч» — трагедия, «Вечорниці» Кореницкого, «Стецько» Писаревского и стихотворения Петренко, Шерепери, самого издателя и других.

Вот, кажется, все, на что можно обратить внимание в малороссийской литературе, и едва ли не все, что было писано на малороссийском языке в России.

ОБ ИСТОРИЧЕСКОМ ЗНАЧЕНИИ РУССКОЙ НАРОДНОЙ ПОЭЗИИ

ВВЕДЕНИЕ

У всех европейских народов видна любовь к народности и уважение к народной поэзии. Везде собирали народные песни, объясняли их, подражали им; везде народность — и в науке, и в словесности — нашла себе представителей. Английские поэты Вальтер Скотт и Томас Мур черпали из народных песен вдохновение для своих поэтических созданий. Всеобъемлющая лира Гете в лучших своих песнопениях настраивалась под лад старонемецких «лидов»; баллады Уландовы так близки к своему источнику, что заменяют для народа прежние, его собственные произведения. Множество важных трудов посвящено изучению, разработке и изданию народности. Собrania старинных английских поэтических произведений, изданные Перси, много доказали, как важны песни народные для истории и литературы. Четырехтомная «История английской поэзии» Вартона служит примером того, как люди ученые ценят народное достояние. Не менее важны труды Эллеса, Рейтсона и других. «Древние баллады» Джемсона и народные «песни Бордеров» Вальтер-Скотта можно поставить примерами отличнейших сборников. В последнем сочинении превосходно рассмотрена история Бордеров с применением к народным остаткам и показаны суеверия народные, наводящие притом на яснейшие точки воззрения относительно поверий и мифологии европейских народов. В Германии замечательны труды Герреса, Brentано, Ерляха, которого сборник неокончен, и к сожалению, загроможден чуждыми прививками. Новое издание немецких песен с нотами для пения подтверждает то всеобщее внимание, какое оказывают к народной поэзии Германцы. Не ограничиваясь разработкою отечественных материалов, они занимались и поэзией других народов: так Гримм, Бюшинг и Вольф познакомили немецкую публику с народными произведениями скандинавских, славянских и романских племен. Пред всеми народами немцы могут похвалиться своим бессмертным Гердером, который нанес решительный удар прежним мнениям и водрузил на незыблемом основании знамя народности. Не лишним считаю упомянуть о сочинении г-жи Гальви, написавшей «Опыт характеристики народных песен». Французы, сбросившие позже иго классицизма, долго упорствовали в ложных и уродливых понятиях о романтизме; но и они могут представить из числа своих ученых таких, ко-

торые оказали услуги народности: Форьель, собиратель греческих песен, Ампер, Мармье, Генрих Бляз, Шарль Нодье и другие. Испанцы «еще в XVI веке имели собрание своих народностей. В Швейцарии, Швеции и Дании ученые также занимались этим предметом. Песни славянских народов были издаваемы несколько раз; но богатство материалов столь велико, что еще слишком много нужно труда, дабы достичь того, что имеют германские народы. У сербов есть прекрасный сборник песен Вука Стефановича; словаки имеют Коллара, поляки — Войцицкого, Жеготу Паули и других; песни южно-русские собирали Вацлав из Олеска, Жегота Паули, Максимович, Срезневский, издавший богатый запас исторической поэзии с учеными объяснениями и другие. Великорусских песенников Сахаров насчитал 120; но преимущественно важны для нас труды этого почтенного собирателя.

Таким образом, почти везде занимались народностью. Что ж было причиною любви к прежде брошенным и долго презираемым произведениям поэзии, которую еще и теперь иные чествуют именем мужицкой и базарной?

Я полагаю тому три причины: первая есть литературная — следствие упадка классицизма; враждующие стороны классицизма и романтизма примирились на идее народности. Вторая — политическая, произошла из отношений правительства к народам. Третья — историко-сциентифическая.

До сих пор все способы, какими выражали историю, могут быть подведены под два главные вида: повествовательный и прагматический. Но эти способы как ни противоположны казались у некоторых писателей, ничуть не противны один другому и оба необходимы в каждом историческом сочинении. Повествование без участия размышления не может назваться историею, потому, что в нем не будет достигнута та цель, к которой требует наука, именно *истина*; та самая цель, которая необходима для каждого повествователя о чем бы то ни было — верность в рассказе. Два, на прим., события случились в различных веках, у различных народов. Как бы ни было похоже одно на другое, но если они будут изображены совершенно безразлично, то ни в том, ни в другом не будет истины: в мире нет двух существ совершенно похожих; в каждом есть что-нибудь свое особенное. Поэтому повествуя о событии, или описывая историческое лицо, историк должен передать изображение своего предмета так, чтоб читатель мог отличить его от других: без того историка читатель не поймет. Следовательно, описывая, историк вместе с тем должен и раз-

мышлять, хотя бы он скрыл свое размышление. С другой стороны, еще менее возможно часто размыслительное (прагматическое) направление при небрежности повествования и описательности. Для человеческого мышления нужен предмет; чтоб человек судил правильно, этот предмет должен представиться ему ясно и ощутительно. Следовательно, исторический прагматизм возможен только при отделке повествования, а иначе все будет ошибочно и ограничится пустейшим мечтанием. Два эти способа не только не заключают в себе противоречия, но единственно и возможны один при другом. Главное в истории верность.

Но изобразить событие так, как оно было, не легко: историк должен постигнуть, в чем состоит характеристика его. Следовательно, занимаясь наукою, историк должен изучать все то, что в мире человеческого кладет на разумное существо печать различия, то есть, место и время, народ и век. Обыкновенно, в таком случае, мы привыкли указывать на так называемые исторические источники, то есть, сочинения известных лиц, которые писали о событиях. Но только что историк раскроет сказания о прошедших веках, как увидит несообразности, противоречия, пристрастие, видимую ложь. Что делать? Как найти точку, с которой обсудить источник? Это, напр., не так; почему оно не так? Надобно знать обстоятельства, дух века, народ: общий характер. Положим, что исторический источник чрезвычайно достоверен. При всей его достоверности и точности, историк может избрать из него кучу событий, а сам останется в недоумении. Историк может составить компиляцию с летописца, а если захочет оживить ее, не имея других пособий, то будет изображать события народа на свой манер. Так действительно и случилось с нашей историей. Летописи наши отличаются точностию; мы имеем несомненные доказательства их достоверности; но когда читаем пространные повествования о наших уделах, события представляются нам неясно, в таких общих эскизах, все так маловажно, — и мы вправе только судить о характере летописца, а события остаются для нас темными. Вот почему Карамзин, при всем своем таланте, ошибался, и смотрел на события прошедших веков с точки зрения, приличной своему времени. Притом же как у нас, так и у иностранцев, многие летописцы были люди не жившие в обществе, монахи, и потому не могли выйти из круга мышления, предписываемого их званием. Другие, напротив, писали с целью удовлетворить любопытству современников и распространялись над такими предметами, которые тогда возбуждали всеобщий интерес: а теперь для нас иногда важнее было бы знать то,

что прежде считалось слишком обыкновенным. Все такие недостатки исторических материалов заставляют историка искать других источников, которые бы сделали для него живее и вразумительнее темное и неопределенное.

Всякий народ имеет в себе что-то определенное, касающееся более или менее каждого из тех лиц, которые принадлежат народу. Это народный характер, по которому целая масса может быть рассматриваемая как один человек. Всякое индивидуальное лицо имеет свой характер: это характер постигается в его действиях, приемах, но преимущественно в таких случаях, когда он выказывается невольно, не стараясь быть замеченным, испытанным, признанным. Так, напр., если кто хочет изучить и узнать человека — должно следить за ним в те минуты, когда он действует, не думая как ему выступить, каким показаться, когда он во всем не замечает, что за ним присматривают: в противном случае он старается показаться таким, каким ему быть хочется; ибо у всякого человека есть свой идеал; всякий из нас более или менее внутренне не доволен самим собою и хочет быть лучшим, чем он есть в самом деле. Это общее качество человеческого существа применительно к целому народу. Всякий народ, рассматриваемый как единое лицо, имеет свой идеал, к которому стремится. От того, напр., историк, описывая деяния своего народа, старается те черты, к которым сильно сочувствует, изображать в благоприятном свете. Для узнания народного характера надобно поступать так, как с человеком, которого желают изучить: надобно искать таких источников, в которых бы народ высказывал себя бессознательно. К таким источникам принадлежит литература. Здесь опять мы сравним целое общество с одним лицом. Несмотря на то, что человек, по врожденной склонности, надевает на себя маску, истинная природа прорывается сквозь притворство и ничто не в силах совсем закрыть ее. Таким образом, и мысль, что всякая литература есть выражение общества, совершенно справедлива. Положим, что в литературе нет самобытных произведений, все подражательное, все чужое, — это значит, что общество, выражаемое литературою, не сочувствует своей народности, живет чужим; но всегда, как бы ни была литература вялая, притворная, сухая, как бы ни мало представляла она для народного характера, — она будет выражением только известного класса народа, одной, может быть, самой малейшей части его, — между тем, как все остальные части имеют литературу свою, непритворную, свежую. Поэзия есть принадлежность человека: без нее он не может дышать: минуты, в которые человек находится в поэтичес-

ком настроении, суть те минуты, когда он возвышается над повседневною сферою бытия и выказывается невольно, неосмотрительно. Истинная поэзия не допускает лжи и притворства; минуты поэзии — минуты творчества; народ испытывает их и оставляет памятники, — он поет; его песни, произведения, его чувства не лгут; они рождаются и образуются тогда, когда народ не носит маски. Он сам сознает это: *die sache lebt im Lesang*, говорит немец, песня была, скажет русский. В самом деле, народная песня имеет преимущество пред всеми сочинениями: песня выражает чувства не выученные, движения души не притворные, понятия не занятые. Народ в ней является таким, каков есть: песня — истина. Есть другое, столь же важное, достоинство народной песни: ее всеобщность. Никто не скажет когда и кто сочинил такую-то песню; она вылилась целою массою: всякий, кто ее поет, как будто считает за собственное произведение; нигде не является народ таким единым лицом, как в этих звуках души своей, следовательно ни в чем так не выказывает своего характера.

Вообще, в значении важности для деесписателя, песни могут быть рассматриваемы в следующих отношениях:

1. Как летописи событий, источники для внешней истории, по которым историк будет узнавать и объяснять происшествия минувших времен. В этом отношении достоинство песен еще не так велико, во-первых, потому что сюда принадлежат только так называемые исторические песни, во-вторых, потому что цветы фантазии часто закрывают истину, что мы покажем впоследствии.

2. Как изображения народного быта, источники для внутренней истории, по которым историк мог бы судить об устройстве общественном, о семейном быте, нравах, обычаях и т. п. В этом отношении песни имеют уже большее достоинство, но представляют также большие недостатки, именно потому что те черты, которых будет искать историк, являются часто неясно, отрывочно и требуют дополнений и критики.

3. Как предмет филологического исследования. В этом отношении песни для историка драгоценность; но значение их здесь частично и касается преимущественно истории развития языка, а не вообще народа.

4. Как памятники воззрения народа самого на себя и на все окружающее. Это самое важнейшее и непреложное достоинство песен. Здесь не нужно даже никакой критики, лишь бы песня была народного произведения. Жизнь, со всеми ее явлениями, истекает из внутреннего самовоззрения человеческого существа. На этом основывается то, что

мы называем характером: особенный взгляд на вещи, который имеет как всякий человек, так и всякий народ.

Признавая последнее значение народной песни для историка самым важнейшим, мы будем с этой точки зрения рассматривать песни русского народа, то есть: как народ высказал в своих произведениях свою собственную жизнь, которую разделил на три вида: духовную, историческую и общественную. Под первую будем разуметь взгляд народа на отношения человека к Высшему Существо и природе; под второю — взгляд народа на прошедшую свою политическую жизнь: здесь заключается народная история; под третью — взгляд народа как на прошедшую, так и настоящую свою жизнь, рассматриваемую *in status quo*, взятую как бы в один момент его существования: это картина жизни, внутренняя история, передаваемая изустно самим народом.

Так как русская народность, вопреки ошибочным взглядам некоторых этнографов, всегда разделялась на две половины: южнорусскую и севернорусскую, или как обыкновенно называют: малорусскую и великорусскую; то, при обозрении народной русской поэзии, мы будем принимать во внимание произведения и той и другой народности.

МАЛОРУССКАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ НАРОДНАЯ ПОЭЗИЯ

Я заметил, что события дотатарского периода не составляют достояния исторической народной поэзии малоруссов; но это не дает нам повода заключить, чтоб в народе исчезло даже темное воспоминание о старинной его жизни. Напротив, народная поэзия сохранила в себе самые древние старославянские обломки, что мы уже видели из обозрения духовной жизни народа. Дело в том, что все эти памятники древности являются без целостности, в отрывках, и не могут войти в отдел — собственно так называемой — исторической поэзии. Времена уделов, равным образом времена Гедимины и наследников его, не вошли в нее. Историческая поэзия включила в свой цикл эпоху возрождения юго-западной Руси, период гетманщины. И потому-то, ее можно назвать исключительно народною летописью важнейших происшествий гетманщины.

Древнейшие исторические памятники украинской народной поэзии относятся ко второй половине XVI века. Но определить: какое именно событие из истории козацтва первое загремело в народных песнопениях — невозможно.

Максимовичу говорил бандурист, что он слышал от своего учителя большую думу о Дашкевиче. Несколько отрывков показывают, что народ сохранил в памяти подвиги и других гетманов первых времен, как напр., Венжика Хмельницкого:

Ой поїхав Венцеслав на море гуляти,
А повісив через плечи та сайдак богатий.

Вероятно, существовали об этих ранних временах думы и песни, но все это еще не сделалось достоянием образованного мира.

Вообще нельзя определительно сказать и о последующих, более ясных временах — что такое-то происшествие осталось в песнях, а другое не сделалось достоянием поэзии. Мы, наприм[ер], имеем ряд песен, который соответствует самому порядку, в каком действительно следовали события одно за другим, и вдруг встречаются пробелы: происшествие кажется важным, а песни молчат об нем. Вправе ли мы заключить, что оно не входило в историческую народную поэзию? Никогда. Если идет дело о тайных сношениях гетманов, о делах кабинетных, то очень могло быть, что народ и не знал об них; но когда, например, мы читаем песни о победах Хмельницкого и не находим ничего об корсунской битве, то должны даже предположить, что и об ней была, а может быть и теперь есть народная песня. Начни кто-нибудь списывать народные памятники, — на каждом шагу встретит он много неизвестных исторических песен. Не без основания можно предположить, что вся история гетманщины была достоянием народных песнопений: но не все дошло до нас: многое погибло; иное, может быть, со временем откроется.

ВОСПОМИНАНИЕ О ДВУХ МАЛЯРАХ

В тот же год, когда я видел в последний раз Грицька-маляра, на противоположном, западном краю Малороссии случай свел меня с другим маляром. Первоначальная судьба его была похожа на судьбу Грицька; но природа, щедрая для обоих, даровала этому маляру иные дарования и потому судила иной путь. Этот маляр назывался Тарас Григорьевич Шевченко. Нет нужды здесь излагать повесть о его детстве, о первоначальном его воспитании: он сам описал все это в своей автобиографии. Этот маляр не завяз в цепях, которые обвивали его при рождении, его талант прорвал их, вывел его из тесной сферы неизвестности для высоких дум, тяжелых страданий и бессмертия. «Той бе

слава дней своих», — скажет о нем некогда Малороссия, как это некогда сказано было об одном из ее гетманов.

С Тарасом Григорьевичем я познакомился в Киеве в 1845 году. На первый раз в нем не показывалось ничего привлекательного, ничего теплого; напротив, он был холоден, сух, хотя прост и нецеремонен. Он измерял мои слова и движения с недоверчивостью; он поступал, как часто поступает очень честный и добрый малороссиянин, встречая незнакомое лицо, и чем это лицо навязчивее старается вызвать его на откровенность и искренность, тем становится он осторожнее. Иначе и быть не может в народе, который слишком часто видит обман и двоедушие. Это качество изменилось у Шевченко в последние годы, когда мы с ним увиделись после долгой разлуки, оно даже перешло у него в другую крайность — излишнюю доверчивость. Но в те времена, в те поры его молодости он сохранял эту своеобразную черту. Скоро, однако, мы сошлись и подружались. Тарас Григорьевич прочитал мне Шиллерову балладу «Занавешенный санский истукан». Я увидел, что муза Шевченко раздирает завесу народной жизни. И страшно, и сладко, и больно, и упоительно было заглянуть туда!! Поэзия всегда идет вперед, всегда решается на смелое дело; по ее следам идут история, наука и практический труд. Легче бедаёт последним, но тяжело первой. Сильное зрение, крепкие нервы нужно иметь, чтоб не ослепнуть или не упасть без чувств от внезапного света истины, дружелюбно сокрытой для спокойной толпы, идущей по торной колее мимо таинственного занавеса, не знающей, что скрывается за этим занавесом! Тарасова муза прорвала какой-то подземный заклеп, уже несколько веков запертый многими замками, запечатанный многими печатями, засыпанный землею, нарочно вспаханною и засеянною, чтобы скрыть для потомства даже память о месте, где находится подземная пустота. Тарасова муза смело вошла в эту пустоту со своим неугасимым светочем и открыла за собою путь и солнечным лучам, и свежему воздуху, и людской любознательности. Легко будет входить в это подземелье, когда воздух туда проникнет; но какая человеческая крепость может устоять против убивающего в мгновение все силы жизни, погашающего всякий земной огонь векового испарения! Горе дерзкому поэту! Он забывает, что он человек, и если первый решается вступить туда, то он может пасть... Но поэзия не устрашится никакого губительного испарения, если только она истинная поэзия; и не погасит ее светоча никакая историческая или нравственная угле-

кислота, ибо этот светоч горит нетленным огнем — огнем Прометея...

Не долго видел я Тараса-маляра в Киеве; обстоятельства нас разлучили... Не мне рассказывать его дальнейшую биографию... В 1858 году мы увиделись снова в стенах Академии художеств. Тарас не узнал меня. Целый час я не говорил ему своего имени, и он все-таки не назвал его, пока не услышал от меня самого. Тогда он заплакал и этим показал, что не оттого не узнал, что забыл обо мне. Но в нем все напоминало прежнего Тараса; его железная натура много выстояла и не пала физически; чист он остался в своих убеждениях, свежо еще было в нем поэтическое чутье; любовь к доброму и прекрасному прорывалась во внутренней борьбе со влиянием внешнего растления; но талант его великого творчества начинал ослабевать. Тарас чувствовал это, хотя от страха пред отвергающею пропастью хотел отвернуться и уверить самого себя, что нет того, что ему угрожало. Читанные им в Петербурге в последние годы его стихотворения были слабее тех огненных произведений, которые некогда он читал мне в Киеве. Время возьмет свое над человеком, зане перстень есть.

Прострадавший всю жизнь, Шевченко пред концом дней своих был облечен заслуженною славою. Его родина — Малороссия — видела в нем своего народного поэта; великороссияне и поляки признавали в нем великое поэтическое дарование. Он не был поэтом тесной, исключительной народности: его поэзия приняла более высокий полет. Это был поэт общерусский, поэт народа не малорусского, а вообще русского народа, хотя и писал на одном из двух, искони существовавших, наречий этого народа, оставшемся внутри народной сферы, не испытавшем насильственных школьных изменений и потому-то более способном для того, чтоб дать России истинно народного поэта.

Некоторые близорукие судьи изящного, меряли его с Кольцовым и даже находили последнего выше. Это происходило оттого, что они не понимали, что такое народный поэт, и не могли возвыситься до уразумения его достоинства и значения. По их понятию, народный поэт есть тот, кто может удачно изображать народ и заговорить в его tone. Таков и был Кольцов; в некоторых своих произведениях он превосходно выполнил эту задачу, и достойно светлеется его имя в ряду знаменитостей русской литературы. Не таков был Шевченко, и не такова была его задача. Шевченко не подражал народным песням; Шевченко не имел целью ни описывать своего народа, ни подделываться к народному тону, ему незачем было подделываться, когда

он по природе своей иначе не говорил. Шевченко как поэт — это был сам народ, продолжавший свое поэтическое творчество. Песня Шевченко была сама по себе народная песня, только новая, такая песня, какую мог бы запеть теперь целый народ, какая должна была вылиться из народной души в положении народной современной истории. С этой стороны, Шевченко был избранник народа в прямом значении этого слова; народ как бы избрал его петь вместо себя. Народные песенные формы переходили в стихи Шевченко не вследствие изучения, не по рассуждению, где что употребить, где какое выражение годится поставить, а по естественному развитию в его душе всей бесконечной нити народной поэзии; не потому, что Шевченко хотел их ввести и поставить, а потому, что они, по существу народной поэзии, сами устанавливались так, а не иначе. Шевченко сказал то, что каждый народный человек сказал бы, если б его народное существо могло возвыситься до способности выразить то, что хранилось на дне его души. Святое сокровище, оно скрывалось там под тяжестью житейской прозы и было для него самого невидимо, незаметно, пока животворные звуки гения не коснутся до сокровенных тайников души и не нарушат безмолвия мысли своею употребительною мелодиею и не покажут чувству того, что составляло его достояние и не было до сих пор им ощущаемо. Пробужденный от своей прозаической апатии голосом такой поэзии народный человек с трепетом и восторгом готов воскликнуть: «Это самое я только что готов был сказать точно так, как сказано поэтом!» Этому не дано было ни Кольцову, ни какому другому русскому поэту, кроме одного Пушкина (но не для простого народа, а для высшего русского класса). Кольцов заговаривает в народном тоне; Шевченко говорит так, как народ еще и не говорил, но как он готов был уже заговорить и только ожидал, чтобы из среды его нашелся творец, который бы овладел его языком и его тоном; и вслед за таким творцом точно так заговорит и весь народ и скажет единогласно: «Это — мое», — и будет повторять долго-долго, пока не явится потребность нового видоизменения его поэтического языка. Поэзия Шевченко есть непосредственное продолжение народной поэзии; и недаром явилась она тогда, когда прежние народные песни стали забываться. Поэзия Шевченко — законная наследница старой украинской поэзии, организованной в XVI и XVII веке, так как эта последняя была точно также дочерью древней южнорусской поэзии, той далекой от нас поэзии, о которой гадательно можем мы судить по произведениям Игорева певца.

Народная украинская поэзия видимо приближается к угасанию. Многие думы козацких времен, к счастью, записанные в тридцатых годах и сохраненные для литературы, теперь уже совершенно исчезли в народе. Уже и песни семейного быта исчезают мало-помалу или портятся: такой удел поэзии. Поэзия угасает не иначе, как упавая в своем достоинстве, растлеваясь; и потому-то новейшие переделки старых песен и новейшие плоды малороссийского народного творчества дышали таким отсутствием изящного. Народ не может творить целою массою, ибо для этого нужно было бы, чтоб какое-нибудь сильное потрясение вызвало его к творению новой поэзии. Да притом и в такие эпохи потрясений везде бывают личности, обладающие талантом первоначального творчества; в сфере существующих народных песен эти творческие личности исчезли в массе: их запевы переформировались в течение долгого времени; к ним присоединялись новые мотивы; таким образом составлялись и пересоставлялись произведения, существующие в бесконечных отрывках, связуемых народом по призыву народного вкуса. Между тем потребность самооживления ощущается в народе; народ чувствует, мыслит; многое переполнилось в его душе, много страданий в ней накопилось, много желаний он готов заявить: он ищет выражения; он находит его в своих избранниках, поэтических личностях, живущих народной жизнью, стоящих выше каждого в отдельности по дарованию и потому способных выразить надлежащим образом то, что всеми чувствуется, думается, желается. Вот такую-то личностью был Шевченко.

Мы сказали, что, будучи малорусским поэтом по форме и языку, Шевченко в то же время и поэт общерусский. Это именно оттого, что он — возвеститель народных дум, представитель народной воли, истолкователь народного чувства.

Судьба связала малорусский народ с великорусским неразрывными узами. Только легкомысленное скользание по поверхности политических событий может находить единственно государственную связь между этими народами; смотреть на Малороссию не более, как на страну, присоединенную к Российской империи; но, с другой стороны, только насилующая централизация, убивающая всякую человеческую свободу и всякое духовное саморазвитие мыслящего существа, может, закрывши глаза, утверждать совершенное тождество русского народа. Понятие, основанное на изучении истории и этнографии русской, всегда признает, что русский народ должен быть понимаем в смысле двух народностей; между этими народностями лежит кровная,

глубокая, неразрывная духовная связь, которая никогда не допустит их до нарушения политического и общественного единства, та связь, которая не уничтожилась под влиянием прошлых исторических обстоятельств, насильственно разрывавших эти народности, та связь, которую не разорвали ни внутренние неурядицы, ни татары, ни Литва, ни поляки, та связь, которая до сих пор обращает к нашему русскому горизонту Червоную Русь, уклонившуюся, уже несколько веков тому, к иной сфере. Ни великоруссы без малоруссов, ни последние без первых не могут совершать своего развития. Одни другим необходимы; одна народность дополняет другую; и чем стройнее, уравнильнее, взаимодейственнее будет совершаться такое дополнение, тем нормальнее пойдет русская жизнь. Шевченко, как поэт народный, чувствовал это и уразумел, и оттого-то его понятия и чувства не были никогда, даже в самые тяжелые минуты жизни, осквернены ни узкою, грубою неприязнью к великорусской народности, ни донкихотскими мечтаниями о местной политической независимости: ни малейшей тени чего-нибудь подобного не проявилось в его поэтических произведениях. И это, между прочим, служит подтверждением высокого достоинства его таланта... Поэт истинно народный, он, естественно, должен был выражать то, что, будучи достоянием малорусского элемента, имело в то же время и общерусское значение. Оттого поэзия Шевченко понятна и родственна великоруссам. Для того, чтоб сочувствовать ему и уразуметь его достоинство, не нужно быть исключительно малоруссом, не нужно даже глубоко в подробностях изучить малорусскую этнографию, — что можно сказать, например, о «Марусі» Квитки, превосходнейшей, вернейшей картине народных нравов, но дурно понятой некоторыми великорусскими критиками именно по недостаточному знакомству их с частностями малорусской народности. Шевченкову поэзию поймет и оценит всякий, кто только близок вообще к народу, кто способен понимать народные требования и способ народного выражения. Не поймет и не оценит его только тот, кто смотрит на народ в лорнет, кто, желая узнать его, не в состоянии принять другой методы, кроме той, чтоб изучать его жизнь и быт, как изучают энтомологический кабинет; заносить в дорожную книжку схваченные у ямщика фразы и составлять по ним систему народных понятий; записывать со слов барских горничных девушек песни, слышанные ими в детстве на селе, и по таким песням произносить суждения о сущности народного поэтического гения; кто, быть может, и в самом деле любит народ и готов за-

ботиться о народном благе, но не знает, чего хочет народ и как он этого хочет; кто думает дерзко воспитывать народ, забывая, что для этого прежде надобно самому поучиться от народа, быть им избранным и признанным для такого важного дела. Такой мудрец не поймет Шевченко, и естественно, что Кольцов покажется ему выше по своему поэтическому дарованию, ибо Кольцов поет, как народ уже пел, а Шевченко поет так, как народ еще не пел, но как он запоем за Шевченко. Естественно, для уразумения последнего нужно чего-то поболее, чем для Кольцова: мало изучения, — души народной нужно! К таким же незрелым суждениям мы должны отнести и то, которое брошено было недавно на свежую могилу поэта, суждение, признавшее его гражданином, а не поэтом. На деле выходит наоборот: Шевченко гражданином-то никогда не был и оставался поэтом и в литературе, и в жизни. Такие приговоры не более, как плод запоздалых узких теорий, признающих поэзию только при соблюдении известных, усвоенных привычек условий, имеющих силу для того, кто не способен чувствовать поэзию. Большинство великоруссов смотрит на Шевченко не так. Когда еще Шевченко был мало известен, были люди, не видавшие во всю жизнь Малороссии, с некоторым затруднением, по причине языка, прочитавшие «Кобзаря» (хотя самый язык Шевченко отличается пред сочинениями других малорусских писателей удобовразумительностью) и говорившие с первого раза: «Это великий поэт!» В сочинениях его так много общерусского, что великоруссы читают его даже в чрезвычайно плохих стихотворных переводах: как ни искажали его переводчики, все-таки не могли испортить до того, чтоб первородная поэзия не высказывалась наружу. По нашему мнению, переводить Шевченко отнюдь не следует: достаточно будет напечатать его с объяснениями слов, таких будет совсем немного.

В то время, когда в великорусской литературе находились критики, не понимавшие достоинства малорусского поэта, в польской хотя постоянно признавали его великий талант, но соблазнялись некоторыми его произведениями, где поэтически воспроизведены древние времена вражды малоруссов с поляками; видели в этом какую-то неприязнь к польской нации. Между тем таланта у Шевченко отнять нельзя. Как тут поступить? Поэт великий, а поляков обличает. И вот в одном из периодических польских изданий в Червонной Руси явились презабавные сведения о жизни нашего поэта. Писали, что Шевченко поселился у какого-то Hrabiego Działynskiego, который по своему панскому вели-

кодушно оказал приют поэту, заявившему себя так непо-
чтительно к бывшим господам своего народа — полякам,
что Шевченко проникнулся чувством признательности за
такое великодушие, живет у графа в качестве придворного
поэта, пользуется его благосклонностями и, в порыве спра-
ведливой благодарности, wszystko, co napisał przesiwko ro-
laków, rowumazał i poprzerabiał* в последнем издании
своих сочинений. Клеветы на поэта хуже выдумать невоз-
можно, но она до такой степени нелепа, что, вероятно, если
бы Шевченко ее услышал, то скорее смеялся бы над ней,
чем стал бы оскорбляться.

КОБЗАРЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО.

1860

Некогда появление малороссийской книжки возбужда-
ло в нашей критике охоту к нравоучениям, имевшим целию
вразумить пишущих и убедить их, чтоб они не тратили вре-
мени и способностей на переряживание в мужицкую свит-
ку и усвоение необразованной речи грубых плугатарей и
свинопасов с грязными руками в заплатанных чоботах.
При этом, разумеется, забывалось, что грязь на руках этой
черни была земля, которую эти руки заставляли произво-
дить хлеб, упитывавший нравоучителей. Правда, в то вре-
мя уже толковали о народности, говорили о важности изу-
чения простого народа, его нравов, обычаев, верований,
сообщали и издавали народные песни и вошло в моду в
литературных произведениях подделываться под памятни-
ки народной поэзии; но все-таки мужик является в идеали-
зированном виде, умытый, одетый хоть в свое, да в чис-
тенское платье, похожий на таких, какие в дивертисментах
Александринского театра выходят утешать любителей на-
родности; народные обычаи и верования имели важность
более потому, что представляли материалы для мифологии
и разных отраслей древности, и самые народные песни де-
лились еще на хорошие, которые следовало печатать, и на
дурные, которые не из чего было издавать в свет; того ос-
вистали бы, кто бы решился сказать, что дурные песни бы-
вают очень часто дороже и важнее хороших, и никто не
захотел бы понять, что такое издание песен, как, например,
Сахарова, мало приносит пользы науке, когда в нем вари-
анты одной и той же песни, записанные в разных губерни-
ях, соединены в один и, вдобавок, местные отмены выра-

* Все, що написав проти поляків, викреслив і переробив (польск.).

жения сглажены и подведены под уровень одного пра-
вописания. Тогда слово «народность» никак не могло
оторваться от представления о стране, обведенной какой-
нибудь цветной полоской на географической карте и озна-
ченной собственным именем государства или по крайней
мере части его, написанной большими буквами. Тогда мож-
но было найти очень много образованных и современных
людей, которые никак не признали бы существования, на-
пример, хоть белорусской народности на том основании,
что на карте не находили оправдывающего ее бытия на-
звания. В те времена нам случалось не раз спорить против
многих, которые никак не хотели и слышать, чтоб малорос-
сийский язык мог быть языком, а называли его наречием
или даже поднаречием, потому-то наименование языка при-
знавали только за таким, на котором писались законы и
административные распоряжения. Писать на провинциаль-
ном наречии! Это и смешно, и пошло. В примере показыва-
ли обыкновенно другие страны: разве во Франции не су-
ществует провансальского или бретонского наречий, а ведь
все французы пишут на литературном французском языке.
В швабских землях Германии разве нет своего наречия,
которого не понимают другие немцы, и, однако ж, пишут
и печатают на общедоступном литературном языке немец-
кого образованного общества. Нет ни одного государства,
где бы, кроме народности господствующей, то есть такой,
к которой принадлежат люди, стоящие на челе общества,
не было также второстепенных народностей и, сообразно
с ними, отдельных наречий, более или менее отличных от
господствующего языка, и везде видим, что второстепенные
уступают главным: таков неизбежный закон истории. Нам
не представлять же исключения из общего закона!

Действительно, если в жизни человеческих обществ ви-
деть одну абстрактную идею государства, господствующую
над всем, что есть живого, самодействующего в челове-
стве, тогда необходимо признать, что во всяком обществе,
имеющем форму государства, должна быть одна господст-
вующая народность и, кроме нее, развитие другой не мож-
ет быть допускаемо. Но государство есть внешняя форма,
в которую облекается народная жизнь, но которой сущность
является в движении народной мысли и народного чувст-
ва. Государство, повторяем, есть внешняя форма, но фор-
ма необходимая, без которой невозможна образованность,
долженствующая составлять цель народного стремления.
В круг государственности входят власть, управление, за-
конодательство, судоустройство, внешняя защита, но за
пределами всех форм, в которых являются эти виды госу-

дарственности, существует народная мысль, и согласие с нею внешних форм составляет нормальное состояние народа — это идеал, к которому должно стремиться общество. Уразумение духовной народной жизни, как в прошедшем, так и в настоящее время, должно быть важнейшим предметом, первой потребностью. А потому всякое ее выражение должно составлять драгоценность. С таким взглядом, который мы можем назвать современным, уже не может быть речи о том, можно или нельзя допустить писать на провинциальном наречии. Ответ готов заранее: не только можно, но следует считать особенно важным и полезным, коль скоро пишут на нем, значит, оно составляет существующую стихию народной жизни — она должна явиться и высказаться. Остается только судить писанное: насколько оно выражает ту стихию, которую хочет выразить. Это как нельзя более применимо к южнорусскому языку. Несмотря на то, что много лет ученые критики судили и пересуживали, нужно ли писать по-малороссийски, и наклонялись к отрицанию, один за другим являлись малороссийские писатели, стремление, называемое критиками непонятным капризом, возрастало, несмотря на всевозможные препятствия, и плодом его явились поэтические произведения Шевченко.

Талант Шевченко настолько признан читающей публикою, и его произведения настолько общезвестны, что мы не надеемся заслужить порицания, если скажем, что, по мнению нашему, Шевченко принадлежит к первоклассным поэтам славянского мира. Его место рядом с Мицкевичем и Пушкиным. Какое сочувствие возбуждают его творения, можно видеть из того, что великороссияне, уроженцы центральных и восточных губерний, никогда не выдавшие в глаза малороссиян, читают и выучивают их наизусть. Мы видели много таких примеров. С другой стороны, то же видели мы и между поляками. Откуда же это сочувствие в людях, не принадлежащих к тому народу, на языке которого Шевченко пишет? Над этим стоит задуматься... Что касается до его земляков, то едва ли найдется малороссиянин, читающий и не лишенный сочувствия к поэзии, для которого Шевченковы произведения не составляли бы святыни сердца. И между тем этой славой, этим сочувствием Шевченко уже никак не обязан ни критикам, ни журналам, ни ученым руководителям вкуса, ни даже сильным покровителям. При первом своем появлении в свет он был встречен холодно. Некоторые подозревали в нем дарованье, но жалели, что оно тратится на обработку такого языка, на котором некому читать; другие же отзывались о нем с хлад-

нокровием, граничившим с пренебрежением. Более десяти лет потом имя Шевченкове упоминалось в печати; его сочинений не было в продаже, а между тем его читали, учили наизусть, и теперь, когда наконец часть знакомых в печати стихотворений южнорусского поэта появляется снова в публике, конечно, его прочтут с восторгом и сочувствием даже и тогда, когда бы мы самым связательным образом, по всем правилам эстетики доказали, что в нем недостает и того и другого, что он вовсе не заслуживает такого внимания.

Каким же духовным потребностям удовлетворяют произведения Шевченко? Независимо от всех эстетических достоинств его стихотворений, главное, что не только привлекает к нему читателя, но и ставит поэта выше уровня обычных писателей, это то, что явление Шевченко победоносно поражает старый предрассудок об удобо- и неудобописательстве на том или другом языке, в той или другой форме выражения, уничтожает предпочтение, оказываемое господствующим народностям, и унижение так называемых провинциальных и удерживает за последними право человеческого саморазвития в той форме, в какой указывает им внутреннее влечение, а не созданная наперед насильственно теория. Речь малороссийская, до того времени или служившая предметом насмешки и доставлявшая интерес для пародий Котляревского и Артёмовского-Гулака, или впадавшая в чопорную книжность под пером других писателей, хотевших даровать ей литературное значение наравне с речью языков, получивших историческое и литературное развитие, у Шевченко приняла такое течение, которое, естественно, не отступает от усвоенного народом способа, но вместе с тем не чуждо современных идей образованного человека. Старинная пословица: я человек, и ничто человеческое не чуждо мне — вполне сбывается при чтении Шевченко. Он не принадлежит к тем поэтам, которые только усваивают себе существующий образ выражения, у него — не подмеченное у народа, но и не выдуманное самим лично; у него то, чего, может быть, народ еще и не говорил, но что он способен сказать. Если вы начнете читать Шевченковы произведения малороссийским поселянам порознь каждому, очень может случиться, что один, другой, третий не поймут его сразу, но можно поручиться, что коль скоро поймут, то будут ему сочувствовать, и станет им поэзия Шевченко так мила, так свойственна, как будто бы не поэт, а они сами первые сказали то, что слышали и переняли от поэта. Между народными песнями и поэзией Шевченко самое близкое сходство. Но Шевченко не подражает им;

он продолжает их. Он явился чрезвычайно кстати, в пору в отношении того оборота, какой приняла народная муза. Старые песни, столь прекрасные, столь богатые чувством и выражением, стали забываться. Поэзия козачества и поэзия XVI и XVII века замирает, как замерла и исчезла в свое время более старая поэзия. Напрасно старались бы воскресить умирающего; совершившее свой жизненный круг не восстанет, но не умирают ее основы и облекаются в новые формы, более сообразные с текущею жизнью. Так в обычном ходе общественной жизни человечества угасающие поколения оставляют грядущим, молодым свои предания и свои свойства с отличными, если даже и со сходными условиями. Если бы сын и был похож на отца, то не мог быть совершенно тем же, чем был его отец, ни физически, ни нравственно. Поэзия Шевченко есть родная и законная дочь народной малорусской поэзии — поэзии песен, но сохраняет свою отдельность от последней и самобытность.

Старая песня, питавшая народный вкус, теперь уже теряет свою прелесть: все условия народной жизни таковы, что чувство народное нуждается в поэтическом выражении иного рода. В южнорусских деревнях редко можно услышать козацкую песню; заветная эпоха козацкой жизни удалается для народа в глубину давно минувшего, в его воображении козак уже неясная тень, а не телесный образ. Но не угас этот мир поэзии, не оставив по себе наследства. Шевченко доказывает это ясно. Его поэзия сменяет народные песни. Она побуждает признать, что выработанное народною думою не исчезнет, но должно облечься в иные образы и повести к другим явлениям в умственной и деятельной жизни народа. То, что услаждало безграмотных поселян, теперь должно соделаться наслаждением образованного вкуса; то, что существовало в отрывках, должно облечься в стройные, художественные создания. То, что, по видимому, бесплодно замирало, как остаток бесследной старины, выжившей из сил и вместе из ума, должно стать нравственною силою, побуждающею народ к дальнейшему саморазвитию.

Малороссийская стихия прозябала в тиши сельского быта, незаметно для взора, привыкшего обращаться только к тому, что блестит и само в глаза. Между тем она жила и работала не даром до сих пор. Она произвела уже много великих писателей — Квитку, Гоголя, Шевченко.

Чего не было писано о Гоголе? Но, сколько помнится, меньше всего обращено было внимания на то влияние, какое оказала на его талант родная ему южнорусская

стихия. Это влияние видно не в тех сочинениях, которые заимствованы из украинского быта, сочинениях, которые слабее других. Если где Гоголь является вполне малороссианином, то в тех произведениях, которые относятся к быту великорусского общества. Его народность напечатлевается на оригинальном обороте взгляда, проникающего его литературные творения. Слушая малороссийскую присказку от смышленного остряка малороссианина, сохранившего старую манеру запорожца прежних времен, невольно поражаешься сходством такой манеры с тем тоном, который господствует в «Мертвых душах», «Ревизоре», «Шинели», «Невском проспекте». Этот комизм, из-под которого автор не изъемлет и себя наравне с другими, комизм, способный рассмешить задумчивую натуру и заставить задуматься и заругать веселую. Смех над горем и печаль над весельем — это черты малорусского взгляда на жизнь. По поводу этого я считаю не лишним припомнить одну народную песню, слышанную мною очень давно; с первого взгляда эта песня легко может остаться незамеченною, и прежние составители могли, руководствуясь господствующим взглядом на свое занятие, отбросить ее, как неважную и пустую болтовню, несмотря на то, что она говорит мысли более сотни других, более ее щеголеватых. Нищий разговаривает со своею женою. Последняя плачевным голосом, похожим на причитанье над умершим, спрашивает его, когда он умрет. Муж веселым голосом отвечает ей: «У середу, бабусенько, у середу». Жена прежним плаксивым тоном спрашивает его, в чем его хоронить, чтоб сказать о своей бедности, не позволяющей ей сделать приличного погребения. Муж отвечает опять плясовым голосом: «У ряднині, бабусенько, у ряднині». — «Чем тебя поминать?» — опять плачевно спрашивает женщина. «Хавтурками, бабусенько, хавтурками», — опясь веселым голосом отвечает ей муж. Жена спрашивает с тою же горестью, где ей жить без него. Муж отвечает: «Під вікнами, бабусенько, скачучи...» Эта песня часто мне приходила на память, когда я читал «Шинель». Акакий Акакиевич смешон в самую критическую минуту, как его превосходительство жалок не менее Акакия Акакиевича в самую сияющую величием минуту его жизни, когда он распекает несчастного чиновника в угодность своему тщеславию, желающему выказаться перед приезжим из провинции гостем. Как не жалеть, что есть такие люди! Но, всматриваясь в среду, среди которой живут эти лица, становится еще грустнее: нет ни одного лица, на котором можно было бы успокоиться, и станет свет мелок и смешон жить в нем не хочется. Ставили некогда Гоголю в вину.

он вводит нас в такую сферу бессмыслия, не представляя ничего противоположного, освежающего. Послушался, видно, таких толков Гоголь — и не удалось ему. Вторая часть «Мертвых душ» показала, что Гоголь со своими отрицательными натурами обходился удачнее, чем с положительными. Мудрено ли, что Гоголь, сознавая всю суету действительности, не умея ни в себе, ни в окружающем его сознать и почувствовать то, что удовлетворяло бы его своею положительностью, дошел до убеждения в совершенной тщете земного бытия и обратился к упованию будущей жизни? Так в старину запорожец, посмеявшись в жизни своей над чужим и своим горем, сознавал скоропреходимость и неудовлетворительность земных благ и, отпраздновав в Киеве посреди подольского рынка прощание с миром, заперался в Межигорском монастыре. Совсем иное представляет Шевченко. Если Гоголь напоминает собою запорожца, то Шевченко является олицетворенною душою малороссийского селянина. Он не увлекается прошедшим: оно его занимает только по отношению к настоящему и грядущему. Если Гоголь употребил малороссийскую натуру для того, чтоб показать русскому обществу безотрадную его пустоту, от которой приходится бежать в монастырь, то Шевченко, вводя нас в свежий, неиспорченный мир простого народа, содержащего в себе начатки нравственно благородные и ожидающего лучших условий, чтоб проявить себя, Шевченко тем самым является после Гоголя поэтом-утешителем. Самое его горе отрадно, потому-то напоминает о существовании того, что заслуживает само по себе лучшей участи. И внутреннее содержание его произведений и внешняя форма говорят одну и ту же мысль. Под пером его язык, исключительно простонародный, принимает новое развитие и показывает нам в народе элемент саморазвития. Проникаясь поэзией Шевченко, возникает и утверждается мысль и надежда возрождения массы, прежде осужденной на лишения под гнетом предрассудков, от которых мы еще вообще слишком несвободны, хотя и думаем, что освободились, — возрождения массы не только малороссийской, но вообще всякой... Вот отчего и великорусс, и поляк, и немец, и француз, если только у него есть поэтическое чутье и пелое, любящее сердце, не останется без влияния от поэзии Шевченко.

«НАРОДНІ ОПОВІДАННЯ» МАРКА ВОВЧКА

«Народні оповідання» Марка Вовчка представляють собраниє розказов из простонародного быта, передаваних народною речю, большею частю от лица женщин. Личность автора не видима. На каждом шагу читатель встречает картины, поражающие красотой, тем более ценные, что написаны без притязания на искусство. Нигде не видно старания изобразить предмет как можно шире и нагляднее: автор довольствуется характеристическими чертами, и на всех его рассказах лежит отпечаток сжатости и выпуклости образов. В этом отношении в них есть что-то античное: как в великих произведениях древнего мира, в немногих чертах представляется многое, и оконченное созерцание продолжает свою работу в душе читателя рядом возбужденных мыслей и чувствований. Эта же способность отыскивать главные поразительные черты, убежать многословия и в немногом выражать многое отличает и те места, где изображаются чувства: нет здесь сентиментальности, в которую иногда впадают и даровитые писатели, увлекаясь желанием представить полнее и живее деятельность человеческого сердца. Все непринужденно, все естественно: это речь народа, но не рассказчика-народа, не списанная со слов хотя народного человека, но призванного с целью рассказывать по-народному и через то поставленного в искусственное положение, а подмеченная и подслушанная в то время, когда она выражалась невольно, не напоказ. Притом «Народні оповідання» раскрывают перед нами движение малороссийского сердца в такой обстановке, в какой возникают они под условиями и влияниями настоящей общественной жизни народа. Пять из рассказов: «Козачка», «Одарка», «Панська воля», «Знай, ляше» и «Викуп» — изображают случаи в жизни малороссийского поселенца, порождаемые неестественным и ненормальным отношением земледельцев к землевладельцам, превратившим последних, не столько вследствие административных распоряжений, сколько по злоупотреблениям, в душевладельцев. Шестой рассказ, под названием «Сестра», касается положения бедной работницы, зависящей от зажиточных хозяев. Таким образом, «Народні оповідання» выступают с голосом правды и человеколюбия за слабых и беззащитных. Обратим внимание читателей на рассказ «Одарка», как по мысли, так и по выражению достойный того вполне [...].

Это обыкновенное, каждодневное событие, рассказанное

так просто, возбуждает много-много дум в голове и сердце читателя.

Столь же прекрасен рассказ о козачке, вышедшей замуж за барского человека. Сначала терпит она недостатки, суровость обращения, томится сердцем, как барские дети дурачатся с ее ребятами и бьют их для забавы, потом ее разлучают с мужем, отправленным с барином в Москву. Когда она в простоте сердца вздумала спросить у своей барыни о судьбе его, то за такое неуместное и неприличное проявление чувства в холопке ее осмеяли и вытолкали. Муж ее умер на чужбине. Вся привязанность ее сосредоточилась на детях, но у ней взяли двоих сыновей и отправили с двумя господскими сыновьями в столицу. У матери оставался третий мальчик, но горести и лишения обессилили ее, она не в состоянии была более работать, и барыня прогнала ее с ребенком. Она нанялась у какого-то кузнеца, где не ужилась по причине вздорного характера хозяина, воротилась было в барский двор, оттуда ее выгнали, разбранив за то, что старший ее сын, отправленный с господскими детьми, проворовался! Олена — так звали ее — панялась у одного доброго человека, но так как ей приходилось с ним ехать куда-то далеко, то она пришла к барыне за письменным видом. Барыня закапризничала и, узнав, что Олена получает два рубля в месяц, требовала давать ей эту сумму в оброк за отпуск. По желанию хозяина она согласилась, но барыня потребовала еще более, и женщина принуждена была остаться во дворе. Сообразно законам, как вольная по происхождению, она имела право отойти от барыни, но не знала своих прав, как не знают их по большей части безграмотные мужики. Козачка умерла в барском дворе. Кончина ее изображена раздирающими сердце чертами. Заметим только: при всех достоинствах этого рассказа, полного мысли, чувства, при всем его художественном настроении, там есть неестественность; это — письмо, писанное по-малороссийски мужем ее из Москвы: так писать могут малороссийские писатели друг к другу, а не слуги к своим женам.

Короткий рассказ «Панська воля» описывает, как в имении одного господина, который приехал управлять полученным наследством с благими намерениями учить мужиков наукам и построить им новые хаты с трех окнами, у матери-крестьянки умирает младенец, оставленный ею без призрения, потому что надобно было идти на барщину. Этот удар был так ужасен, что она сошла с ума; конец несколько натянутый: подобных примеров детской смерти чрезвычайное множество, и крестьянки не сходят от них с ума.

Вообще «Народні оповідання» хотя в первый раз в южнорусской литературе коснулись этого вопроса, но не исчерпали его и даже ограничиваются только описанием единичных явлений, а не представляют изображения народного быта в постоянных условиях означенного вопроса. Строго разбирая, спросим, что говорят нам эти превосходно рассказанные события? Только то, что подобное случается и, сверх того, как народ рассказывает о таких случаях. Но все эти случаи — не суть необходимые условия того состояния крестьян, о котором идет речь. Они могут и не быть при нем, и, конечно, есть очень много душевладельцев, которые со спокойной совестью могут сказать, что у них подобного не случалось. «Народні оповідання» не коснулись таких сторон этого предмета, которые бы вытекали из его сущности, были бы необходимыми и постоянными его признаками и тем показывали неприложимость самого принципа к потребностям настоящего времени и несовместимость его как с пользою владельцев, так и с благодеянием земледельческого класса. Равным образом, здесь нет ни народного взгляда на это положение дел, исторически усвоенного народом, ни тех типических особенностей, с какими малороссийский народ является по отношению к этому предмету. А эти-то стороны вопроса в особенности желательны было бы увидеть в литературе. Замечается это вовсе не с целью обвинить автора. Никто не вправе требовать от сочинителя, чтоб он изображал то, а не другое, когда он не показал сам притязания; но если автор народных рассказов Марка Вовчка подарил читателей такими прекрасными рассказами, то читатели вправе просить его не останавливаться на этих первоначальных опытах, а раскрыть важную сторону народной жизни в более общих и знаменательных ее явлениях. Все малороссыяне разделяют это желание. Если литературным созданиям в форме рассказов и повестей суждено не только служить развлечением для праздности, но художественным выражением задушевных мыслей современного общества возбуждать в нас плодоносные думы, чистые чувства и жажду деятельности на добро ближним, то признание благородного автора еще впереди: ибо он угадал требования читающей и мыслящей части своего народа, которая давно нуждается в пророках, которые бы раскрывали вековые раны, замазанные лицемерием и беспечностью, и указывали бы на животворную купель исцеления. Но, к сожалению, проходя мимо своих писателей и поэтов, и даровитых и бездарных, в этом отношении мы могли сказать с расслаблением: «Человека не

имами», а если и были такие призванные, то они умолкали слишком рано, может быть, не всегда по собственной воле, а по приговору судьбы.

СЛОВО О СКОВОРОДЕ

По поводу рецензии на его сочинения в «Русском слове»

В нашей текущей литературе случается, что писатель, особенно рецензент какой-нибудь выходящей книги, произносит решительным тоном знатока суждения и даже осуждения над предметами, которых не изучал, над которыми прежде не думал, которых вовсе не знает. Сверх того, у нас стало входить в обычай печатно бросать грязью в деятелей мысли и слова, оскорблять их личность, не считая необходимым даже сколько-нибудь объяснять, какой повод подали эти лица так презрительно обращаться с ними. Быть может, некоторые думают, что они этим творят поклонение призраку гласности? По нашему мнению, отозваться неуважительно, хотя бы и слегка, вскользь, о какой-либо личности в печати мы вправе или тогда, когда эта личность была прежде обличена достаточно и поражена невыгодным приговором общественного мнения или же когда мы сами представляем несомненные доказательства ее виновности перед судом общества. Иначе это будет оскорбление не только тем, на которых незаслуженно мы нападаем, но и обществу. Какое мы имеем право ожидать, чтоб общество, не требуя от нас доказательств и объяснений, одобряло оскорбления, которые мы наносим его членам? Эти мысли пришли нам, когда мы, перелистывая VII книгу «Русского слова», встретили в ней рецензию «Сочинений в стихах и прозе Григория Саввича Сковороды», подписанную буквами Вс. К-овский. Рецензент, приводя слова издателя сочинений Сковороды: «которые (сочинения) считались народными», ставит два вопросительных знака, приводит затем несколько стихов и потом произносит такие возгласы: «Но вот что за мысль терзала нас неотступно с начала книги до самого конца: для чего и кого неизвестный издатель Сковороды издавал в свет всю эту схоластическую ерунду, семинарскую мертвечину? Кому какое до нее было дело?»

Стихи Сковороды чрезвычайно плохи и уродливы и мо-

гут сравниться по художественности разве с бессмертными произведениями Василия Кирилловича, тем не менее рецензент напрасно поставил два вопросительных знака. Мало можно указать таких народных лиц, каким был Сковорода и которых бы так помнил и уважал народ. На всем пространстве от Строгожска (Воронежской губ.) до Киева во многих домах висят его портреты; всякий грамотный малороссиянин знает о нем; имя его известно очень многим из неграмотного народа; его странническая жизнь — предмет рассказов и анекдотов; в некоторых местах потомки от отцов и дедов знают о местах, которые он посещал, где любил пребывать, и указывают на них с почтением; доброе расположение Сковороды к некоторым из его современников составляет семейную гордость внуков; странствующие слепцы усвоили его песни; на храмов праздник на торжище нередко можно встретить толпу народа, окружающую группу этих рапсодов и со слезами умиления слушающих: «Всякому граду свой нрав и права». До какой степени песни Сковороды сделались народными во всей южнорусской стране, можно судить по тому, что некоторые вошли в собрание галицких песен Вацлава из Олеска и Жеготы Паули без сознания самих собирателей, что эти песни сочинены Сковородою.

Сочинения Сковороды не нравятся рецензенту; не нравятся они, быть может, и нам, но из того не следует, что они не имеют никакого достоинства и что не надобно их печатать. Значение писателя прошедшего времени измеряется или по эстетическому достоинству, или по его влиянию на свой век, по степени, в какой он выражает нравственное состояние окружающей его среды, по вместили в нем умственных требований и вкуса современников. Рецензент полагает, что следует довольствоваться первым, а все, что нам не нравится, предавать забвению. Так у нас и делают: в архивах мыши и сырость поедали старые дела; ханжи замазывали древние фрески в храмах; губернаторы разбирали для лучшего вида в городе старинные здания; кухарки пекли оладьи на листах сборников XIV и XV веков. Благодаря всему этому мы так мало знаем свою старину. И теперь еще много лежит под спудом: пусть себе лежит! По мнению рецензента нет никому дела до этой «ерунды и мертвечины». Но ведь и многое из древних памятников, драгоценных для нас по выражению своего века, само по себе — безотносительно к истории — может показаться, согласно нашим эстетическим воззрениям, хуже виршей и посланий Сковороды... Зачем же издавать его?.. Так по-вашему?

Нашедши у Сковороды такие стихи:

Убий злую волю, брат,
Так упраздниш весь ад,—

рецензент говорит:

«Григорий Саввич особенно недолюбливает воли, какое качество, впрочем, для такого мудреца весьма почетно. «Но довольно! Бога ради, довольно!» — слышу я возгласы нетерпеливого читателя, которые имеют на меня действие холодного душа, — и я останавливаюсь».

Рецензент вообразил себе, что Сковорода преследовал умственную и гражданскую свободу, тогда как Сковорода говорил о злой воле, то есть о дурных и порочных наклонностях. Тут-то рецензент и попал впросак! Григорий Саввич Сковорода был поборником свободы в сфере религиозной, нравственной, гражданской, терпел за то гонение и, не уживаясь с деспотизмом окружающей его среды, обрек себя на скитальческую жизнь. Ханжество, низкопоклонничество, угнетение слабых, лень барства постоянно находили в нем смелого обличителя. Все народные рассказы о нем, переходящие из уст в уста, от поколения к поколению, изображают его таким. Даже в известной песне «Всякому граду нрав и права» он громит и того, «кто для чинов углы панские трет», и попа, без христианской доброты исполняющего один внешний обряд, и ханжу-пана, который «на нищих раздал сто рублей, что содрал с подданных бедных людей», и всякого в и щ о г о, «що нижчого гне», и д у ж ч о г о, «що недужчого давить і жме». Как проповедник правды и добра, Сковорода стал народным идеалом мудреца. Может быть, теперь уже надобно отличать Сковороду действительного от Сковороды идеального, народного, но нет сомнения, что последний образ возник из первого, а потому нельзя не поблагодарить за издание его сочинений. Мы надеемся поговорить подробнее об этом в высшей степени замечательном лице, когда будем владеть достаточным запасом сведений об умственном развитии южнорусского народа в XVIII веке: только в связи с ним можно оценить Сковороду.

В заключение рецензент «Русского слова», задав себе вопрос, для кого издаются такие сочинения, выбрал трех подписчиков и открыл их своим презрением: первый из них — г. Аскоченский, второй — г. Данилевский, третий — г. Срезневский... Вот что говорит смелый критик: «Все понятно! Понятно и высокое достоинство произведений Сковороды, и сочувствие ему таких именитых людей, как гг. Данилевского, Срезневского и Аскоченского. Всем им пред-

стоит равное бессмертие с Григорием Саввичем Сковородой. И по заслугам!»

И. И. Срезневский известен нам как труженик науки, оказавший важные, по нашему мнению, услуги языкознанию и истории своими сочинениями и изданиями. Ведь вы, г. рецензент, привели его имя наравне с издателем ханжеской газеты (предающей анафеме и издание в свет историко-литературных памятников, и всякий оттенок мысли, с нею не согласный) не потому, что г. Срезневский подписался на издание сочинений Сковороды: иначе зачем же вы посадили библиотеку харьковских студентов, которая подписалась на десять экземпляров? Да притом, вы бы никак не решились поставить здесь на позор имени неизвестного вам какого-нибудь отставного полковника или вятского купца, подписавшегося на сочинения Сковороды? Очевидно, вам хотелось бросить комком грязи в И. И. Срезневского. Надеемся, что вы найдете совершенно уместным наш вопрос: за что? — потому что деятельность г. Срезневского как ученого, литератора, профессора, академика еще не была оценена печатно и не подверглась осуждению общественного мнения. После вашего неуважительного обращения с этим мы именно от вас имеем право этого требовать, если и достанет столько сведений в археологии, филологии, истории... Иначе вы сами не должны оскорблять, если мы скажем вот что: на вас, г. Вс. К-овский, возгласы какого-то читателя имеют действие холодной души, а на нас чтение вашей рецензии производит действие отвратительного запаха невежества и школьнического нахальства.

ЛИСТ ДО Т. Г. ШЕВЧЕНКА

23.01.1858. Саратов

Чого еси так замовк, коханий друже і приятелю? Я писав до тебе, а ти мені не одвітував; думав я, що тебе вже нема в Нижньому, коли од Куліша одібрав звістку, що ти й досі сидиш там. Чому досі нічого не подарував із свого компонування? Кажуть, що ти багато псалмів переклав. Я тільки й читав те, що Куліш у «Граматці» надрукував. Мене порадувала ся «Граматка», не так сама, як та думка, щоб писати для народу. Уже бо тепер прийшла пора писати не з народу, а для народу. Приходить час проснутись простому люду і розумом працювати. Отсе, коли в царськім рескрипті сказано, щоб подумати об заводі шкіл і об вихованню народу, то мусять щирі южноруси ужити тую царську милость для користі і ужитку, і подносу своєї мови,

і людського стану. Треба, щоб посилали учити дівчому по-нашому. А для того не досить хотіння; треба ще того, по чім учитись. А то тепер і ширій чоловік насміється з нас; от, скаже, писали, писали і повісті, і комедії, і романи, а саме головне забули. Правда, і вірші, і драми, і романи установляли мову і розвивали її, тільки тепер прийшла пора подумати про інше. Мені здається, що погляд Кулішів, хоч і добре написаний, не годиться для букваря. Есть то більше щось поетицькее, а народу треба тепер не лагоминків, а твердої, тривкої страви. Поезії нашої він не прийме, бо має своєї стільки, що й нам уділить на довгі віки. Тепер нам треба граматики, своєї мови, короткої естествонової історії, короткої географії та космографії та короткої книги про закон, наскільки то потрібно для народу. От що нам треба! Як тобі здається? А то аж сумно дивиться на ті шпаргали, що понаписували в останні роки різні співаки, такі, що одно другого дурніші. Тільки тобі писати вірші, а другі нехай працюють, а не співають.

Пантелеймон Куліш
ОБ ОТНОШЕНИИ МАЛОРОССИЙСКОЙ
СЛОВЕСНОСТИ К ОБЩЕРУССКОЙ

Эпилог к «Черной раде»

«Черная Рада» написана мною сперва на южно-русском или малороссийском языке. Здесь напечатан вольный перевод этого сочинения. В переводе есть места, которых нет в подлиннике, а в подлиннике осталось многое, не вошедшее в перевод. Это произошло, как от различия духа обеих словесностей, так и от того, что, сочиняя подлинник, я стоял на иной точке воззрения, а в переводе я смотрел на предмет, как человек известной литературной среды. Там я по возможности подчинялся тону и вкусу наших народных рапсодов и рассказчиков; здесь я оставался писателем установившегося литературного вкуса. Думаю, что от этого подлинник и перевод изображал одно и то же, представляя, по тону и духу, два различные произведения. Как бы то ни было, только считаю не лишним объяснить, почему русский писатель нашего времени, для изображения малороссийских преданий, нравов и обычаев, обратился к языку, неизвестному в северной России и мало распространенному в читающей южной русской публике.

Книга моя, появилась на свет не на общепринятом литературном языке, может внести многих в заблуждение на счет понятий и цели автора. Вообразят, пожалуй, что я пишу под влиянием узкого местного патриотизма, и что мною управляет желание образовать отдельную словесность, в ущерб словесности общерусской. Для меня были бы крайне обидны подобные заключения, и потому я решился предупредить их объяснением причин, заставивших меня избрать язык южно-русский для художественного воссоздания летописных наших преданий.

Когда Южная Русь, или, как обыкновенно ее называют, Малороссия, присоединилась к северной или великой России, умственная жизнь на севере тот час оживилась притоком новых сил с юга, и потом Южная Русь постоянно уже принимала самое деятельное участие в развитии севернорусской литературы. Известно каждому, сколько малороссийских имен записано в старых летописях русской словесности. Люди, носившие эти имена, явились на север с собственным языком, каков бы он ни был — чистый южно-русский, или, как утверждают некоторые, полупольский, живой, народный, или черствый академический, — и ввели этот язык в тогдашнюю русскую словесность, как речь образную, освоенную с общеевропейскою наукою и способную выражать ученые и отвлеченные понятия. Природные москвичи оставили язык своих разрядных книг и грамот для этой речи, и в Российском государстве, мимо народного северного и народного южнорусского языков, образовался язык, составляющий между ними средину и равно понятый обоим русским племенам. Дойдя до известной степени ясности и полноты, он начал очищаться от старых, выкованных в школах в чуждых народному вкусу, слов и оборотов, заменяя их словами и оборотами языка живого, которым говорит народ, — и тут приток севернорусского элемента в литературный язык сделался почти исключительным. В свою очередь малороссияне отреклись от природного языка своего, и, вместе с просвещением, разливавшимся по империи из двух великих жерл, Москвы и Петербурга, усвоил себе формы и дух языка севернорусского.

Казалось бы, этим поворотом взаимных племенных влияний должно было завершиться развитие литературного языка в России; но на деле вышло, что силы творящего русского духа еще далеко не все пришли в соприкосновение. В то время, когда Пушкин довел русский стих до высочайшей степени совершенства, до нее plus ultra пластики и гармонии, — из глубины степей Полтавских является на севере писатель, с поверхностным школьным образованием, с не-

правильною речью, с уклонениями от общепринятых законов литературного языка, явно происходящими от недостаточного знакомства с ним, является, и поклонники изящного, отчетливого, гармонического Пушкина заслушались степных речей его... Что это значит? Это значит, что Пушкин владел ещe не всеми сокровищами русского языка, что у Гоголя послышалось русскому уху что-то родное и как бы позабытое его времен детства: что вновь открылся на земле русский источник слова, из которого наши северные писатели давно уже перестали черпать...

Судя по сходству древних обычаев у великороссов и малороссиян, надобно думать, что в глубокую старину вся Русь говорила одним и тем же языком, или очень сходными между собою наречиями: и, вероятно, русское слово было развито до лучших своих форм преимущественно в той стране, которая была тогда средоточием силы народной, — в земле Киевской. Чем дальше от этой страны, тем резче должны были быть областные отличия и уклонения от собственно южно-русского слова, что и отразилось частью в северно-русских летописях. Тем не менее, однако ж, язык земли Киевской должен был служить образцом для всего первобытного русского мира. Но, в следствие политических переворотов, гражданственность мало по малу ослабела в пределах древнего Киевского княжества, и русский народ развил свои государственные силы преимущественно на севере — сперва во Владимире на Клязьме, а потом в Москве. Здесь древний русский язык, каков бы он ни был во времена Владимира и Ярослава, пошел к развитию особенным путем, так как он начал вбирать в себя пищу из особенной народной почвы, при особенных государственных и общественных обстоятельствах. Московская земля является сильным, все к себе притягивающим царством, и, создавая новые формы жизни, создает язык, выражающий эти формы. Так он достигает той степени развития, на которой застали его, присоединяясь к северно-русскому народу, разрозненные с ним татарами южные русичи.

Что же делали они с языком своим во все время разлуки с Русью Северной? Некоторые из наших ученых, не обинуясь, утверждали, что они позабыли настоящую русскую речь, поддавшись влиянию польского языка, который-де, смешавшись с языком южных русичей, произвел смесь, называющуюся ныне языком малороссийским. Выходит так, как-будто малороссийский язык произошел от польского. Но памятники южнорусской народной словесности, беспрестанно открываемые этнографами, приводят к важному в

этом случае вопросу — который из двух языков мог быть отцом другого: тот ли, который имеет богатые красотами песни народные, захватившие в себя этнографические и религиозные факты из глубочайшей языческой древности, или тот, который таких песен не имеет? Польский язык не только беднее народными произведениями, но и моложе южнорусского; и, если мы находим в нынешнем малороссийском языке слова польские, то это значит, что они были заимствованы самими поляками у южных руссов и сделались общими обоим племенам. Не позабыл южнорусский народ того языка, на котором говорили князья и дружины их: ибо он продолжал жить собственно жизнью мимо ханских баскаков и литвинов, которым не было никакого дела до его нравов и языка. Заимствованное одним народом от другого носит признаки своего первообраза и непременно уступает ему в силе и красоте: а здесь случилось напротив. Польская народная словесность, даже во мнении самых горячих ее приверженцев, далеко отстает от малороссийской в силе, разнообразии, блеске и пластической красоте созданий. Как же у нас на Руси может существовать мнение, что эта бедная словесность родила богатую? Много есть этому причин: но я укажу только на одну: что ученые наши — и именно историки и филологи — по большей части удалены своею жизнью от непосредственного изучения народа, и особенно южнорусского, что они по необходимости повторяют один другого, и что — ко вреду науки — есть между ними такие, которые думают играть роль русских патриотов, унижая одно русское племя перед другим. Какие же последствия такой недостаточности живых наблюдений, и к чему ведет эта племенная исключительность воззрения на Русь? С одной стороны, это поселяет в доверчивом к авторитетам юношестве пренебрежение к предмету, достойному самого прилежного, специального изучения, с другой — питает чувство племенного отчуждения, выражающееся у малороссиян или равнодушием ко всему, что немалороссийское, или безобразными карикатурами действительности¹. Может быть, кто-нибудь и выигрывает от такого положения дел, только не общество. Для общества нужна любовь, а где нет любви, там нет и успехов жизни.

¹ Укажу на некоторые места в рассказе Основьяненка: Солдатский портрет, на те сочинения Гребенки, в которых являются действующими лицами великороссияне, и наконец на самые «Мертвые души» Гоголя, в которых русские мужики изображены, по-моему, карикатурно-верно, но далеко неудовлетворительно со стороны глубокой внутренней связи, какая должна существовать между писателем и народом.

Поэтому те из наших ученых, которые, из простодушного или притворного патриотизма, ограничивают круг специального изучения народа и его речи так называемым настоящим русским человеком, отчуждая, в слепоте своей, от участия в деле самопознания и самовыражения многие миллионы южного русского племени, — действуют против успехов нравственного развития России.

К счастью природа русского человека сильнее заблуждений ученых и неученых фанатиков, и как бы ни подавляли ее мертвящие идилии людей без сердца и без истинного разума, при благоприятных обстоятельствах она снова получает свою жизненность. С некоторого времени в южнорусском образованном обществе начала пробуждаться любовь к родной поэзии и родному языку, — но отнюдь не в следствие общего движения славянских племен к своей народности, как полагают некоторые, движения, сравнительно очень недавнего. Эта любовь выразилась произведениями, которые не имеют большой цены на нынешний наш взгляд, но которых влияние на общерусскую литературу оказалось благотворным. Гоголь от своего отца, автора и актера нескольких драматических пьес на малороссийском языке, получил первое побуждение к изображению малороссийской жизни в поместьях. Круг людей, в который он попал по своим житейским обстоятельствам, и влияние окружавших его личностей указали ему формы речи, в которых его создания могли быть доступны обществу; он начал писать по-великорусски. Многие из малороссиян сожалеют, что он не писал на родном языке; но я нахожу это обстоятельство одною из счастливейших случайностей. По своему воспитанию и по времени, с которым совпало его детство, он не мог владеть малороссийским языком в такой степени совершенства, чтобы не останавливаться на каждом шагу в своем творчестве, за недостатком форм и красок. Каков бы ни был его талант, но, при этом условии, он имел бы слабое влияние на своих соплеменников, а на великорусское общество никакого. Но, заговорив о Малороссии на общедоступном для обоих племен языке, он, с одной стороны, показал своему родному племени, что у него есть и было прекрасного, а с другой — открыл для великороссиян своеобразный и поэтический народ, известный им дотоле в литературе только по карикатурам. Судя строго, малороссийские повести Гоголя мало заключают в себе этнографической и исторической истины, но в них чувствуется общий поэтический тон Малороссии. Они подходят ближе к нашим народным песням, нежели к са-

мой натуре, которую отражают в себе эти песни. Нельзя сказать, чтобы произведения Гоголя объяснили Малороссию, но они дали новое, сильное побуждение к ее объяснению. Гоголь не в состоянии был исследовать родное племия в его прошедшем и настоящем. Он брался за историю Малороссии, за исторический роман в Вальтер-Скоттовском вкусе, и кончил все это «Тарасом Бульбою», в котором обнаружил крайнюю недостаточность сведений о малороссийской старине и необыкновенный дар пророчества в прошедшем. Перечитывая теперь «Тараса Бульбу», мы очень часто находим автора в потемках; но где только песня, летопись, или предание бросают ему искру света — с непостижимой зоркостью пользуется он слабым ее мерцанием, чтобы распознать соседние предметы. И при всем том «Тарас Бульба» только поражает знатока случайной верностью красок и блеском зиждущей фантазии, но далеко не удовлетворяет относительно исторической и художественной истины. Здесь опять многие из малороссиян сожалеют, что Гоголь не продолжал изучать Малороссии и не посвятил себя художественному воспроизведению ее прошедшего и настоящего; и опять я в его стремлении к великорусским элементам жизни вижу счастливейший инстинкт гения. В его время не было возможности знать Малороссию больше, нежели он знал. Мало того: не возникло даже и задачи изучить ее с тех сторон, с каким мы, приемники Гоголя в самопознании, стремимся уяснить себе ее прошедшую и настоящую жизнь. Но если предположить, что Гоголь вдался бы в разработку малороссийских архивов и летописей, в собрание песен и преданий, в разъезды по Малороссии, с целью видеть собственными глазами жизнь настоящую, по которой можно заключить о прошедшей, — наконец, в изучение политических и частных международных связей Польши, России и Малороссии; то приготовления к художественному труду, поглотили бы всю его деятельность, и, может быть, мы ничего бы от него не дождалися. Напротив, обратясь к современной великорусской жизни, он дохнул свободнее; материалы у него были всегда под рукою, и только сознание недостаточности собственного саморазвития останавливало его творчество. Все-таки он оставил нам памятник своего таланта в нескольких повестях, комедиях и, наконец, в «Мертвых душах», этой великой попытке произвести нечто колоссальное. Приверженцы развития малороссийских начал в литературе ничего в нем не потеряли, а все русские вообще выиграли. Да разве мало малороссийского вошло в «Мертвые души»? «Сами москвичи признают, что, не будь Гоголь, малорос-

сиянин, он не произвел бы ничего подобного»¹. Но создание «Мертвых душ», или, лучше сказать, стремление к созданию (выраженное Гоголем в «Авторской Исповеди» и во множестве писем), имеет другое, высшее значение. Гоголь, уроженец Полтавской губернии, той губернии, которая была попроще последнего усилия известной партии малороссиян (приверженцев Мазепы) разорвать государственную связь с народом великорусским, поэт, воспитанный украинскими народными песнями, пламенный до заблуждений бард козацкой старины, возвышается над исключительною привязанностью к родине и загарается такой пламенной любовью к нераздельному русскому народу, какой только может желать от малоросса уроженец северной России. Может быть, это самое великое дело Гоголя, по своим последствиям, и, может быть, в этом-то душевном подвиге более, нежели в чем-либо, оправдывается зародившееся в нем еще с детства предчувствие, что он сделает что-то для общего добра². Со времен Гоголя взгляд великороссов на натуру малороссиянина переменился: почуяли в этой натуре способности ума и сердца необыкновенные, поразительные; увидели, что народ, посреди которого явился такой человек, живет сильною жизнью, и, может быть, предназначается судьбою к восполнению духовной натуры северно-русского человека. Поселив это убеждение в русском обществе, Гоголь совершил подвиг, более патриотический, нежели те люди, которые славят в своих книгах одну северную Русь и чуждаются южной. С другой стороны малороссияне, призванные им к сознанию своей национальности, им же самим устремлены к любовной связи ее с национальностью северно-русскою, которой величие он почувствовал всей глубиной души своей и заставил нас также почувствовать. Назначение Гоголя было внести начало глубокого и всеобщего сочувствия между двух племен, связанных материально и духовно, но разрозненных старыми недоразумениями и недостатком взаимной оценки³.

Я сказал, что малороссийские произведения Гоголя да-

¹ См. Несколько слов о поэме Гоголя: «Мертвые души», К. Аксакова. Москва, 1842, стр. 17—18.

² См. «Авторскую Исповедь», в «Сочинениях и Письмах Гоголя», т. III, стр. 300.

³ Имена Шекспира, Байрона, Вальтера Скотта связывают в один народ Англичан и Шотландцев, рассеянных по всему свету. Имя Гоголя равно драгоценно для великороссиянина и малоросса. Русская литература, со времен Гоголя, сделалась родственнее для малороссиян; они в ней увидели себя, в настоящем и прошедшем. С другой стороны, великороссияне, посредством сочинений Гоголя, как бы вновь узнали, полюбили и приобрели душою Малороссию.

ли побуждение к объяснению Малороссии, и сказал это не без основания. Все, что было до него писано о Малороссии на обоих языках, северно и южнорусском, без него, не могло бы произвести того движения в умах, какое произвел он своими повестями из малороссийских нравов и историй. «Тарас Бульба», построенный на сказаниях Конисского и Боплана, сообщил этим писателям новый интерес. В них начали искать того, что осталось незахваченным козацкою поэмою Гоголя, и сохраненные ими предания старины получили для ума и воображения прелесть волшебной сказки. Это очарование разлилось и на другие летописи, которых до тех пор не замечали за Конисским. Приведение их в известность повело к сличению; открытые противоречия родили потребность узнать истину. Наступил момент исторической разработки, до которого далеко еще было автору «Тараса Бульбы», как это всего лучше доказывает современная этому произведению статья Пушкина о Конисском (в «Современнике» 1836 года), в которой нет и намека на его недостатки со стороны фактической верности. Открыта мною и издана профессором Бодянским «Летопись Самовида», не имеющая ничего себе равного между малороссийскими летописями. Новый взгляд на историю козацкой Малороссии начал проявляться в печатных и рукописных сочинениях. Недоверчивость к собственным источникам, возбужденная всего больше упомянутой летописью, заставила нас обратиться к источникам польским. Живые отношения знатоков родных преданий с беспристрастными польскими учеными, и преимущественно с покойным графом Свидзинским и Михаилом Грабовским, утвердили в южнорусских писателях здравые понятия об исторических явлениях на Украине обеих сторон Днепра. С другой стороны, профессор Бодянский издал знаменитую летопись Конисского, или «Историю Руссов», которая составляла настольную рукопись каждого почитателя памяти предков в Малороссии, и то, что было уж решено и обсуждено на счет ее между южнорусскими учеными, но не было еще высказано печатно, по случайным обстоятельствам, — высказано московским профессором Соловьевым в «Очерке Истории Малороссии». С Конисского снята священная мантия историка. Он оказался, во-первых, фанатиком — патриотом южной Руси, из любви к ней, не щадившим, наперекор истине, ни Польши, ни государства Московского, — во-вторых, человеком необыкновенно талантливым, поэтом летописных сказаний и верным живописцем событий только в тех случаях, когда у него не было заданной себе наперед мысли. Заслуга г. Соловьева, как критика летописи Конис-

ского велика¹, хотя до сих пор не оценена малороссиянами, которые унижения Тита Ливия, приняли, по старой памяти, за недоброжелательство к их родине. Но уже прошли времена умышленного недоброжелательства: оно остается теперь только при тех писателях, которые, как люди, равны чужды северно и южнорусскому обществу, и которых имена не достойны быть упомянуты там, где говорится о высоком стремлении к истине. Лучшим заступником г. Соловьева против простодушных неудовольствий некоторых малороссиян будет их родной писатель, Н. И. Костомаров, которого труды слишком долго для науки оставались в неизвестности, но зато, без сомнения, примутся теперь обществом тем с большим сочувствием и уважением.

Это одна сторона движения, которое усилил Гоголь своим прикосновением в малороссийской народности. Но в то время, когда отключенная наука делала свое дело в области историко-этнографического наследования южной Руси, в обществе почувствовалось сознательнее прежнего желание допросить свой народ, на его родном языке. Перестали искать в нем смешного, простодушного и даже хитро-наивного. Взгляд на простолюдина сделался глубже и симпатичнее. Мы начали внимательнее прежнего вслушиваться в его песни. Внутренний образ малороссиянина сказались нам в красоте, нежности и мрачной энергии языка и музыки этих песен. Появились новые сборники эпических и лирических произведений народного ума и чувства. Этнография перешагнула с затверделой почвы летописей на живую, производящую почву национальной поэзии: история с удивлением увидела себя в цветистой и сияющей одежде народной песни. Мы пожелали войти в хату мирных потомков того козачества, которое, по собственным его словам, «подем и морем славы у всего света добыло»: мы пожелали слышать их речи без переводчика, каким явился в русской литературе Гоголь: мы, уже подросли до того, что в состоянии были понять все нежное и гармоническое в подлиннике. И нас ввел в мужичью хату Григорий Квитка, писавший под именем Основьяненко. Повесть его «Маруся» до сих пор не оценена по достоинству. Видели в ней пленительную живопись простонародных обычаев, теплое чувство и много сцен, истинно-патетических: но упустили из виду, что еще ни в одном литературном произведении простолюдин малороссиянин, лишенный всякого иного общения с людьми просвещенными, кроме слова божия, не яв-

¹ С удовольствием помещаем такой справедливый отзыв о г. Соловьеве, тем более, что читатели в этой же книге Г. Беседы найдут опровержение многих его ошибок. Изд.

лялся в столь величественной простоте нравов, как в этой повести. Это не чернорабочий пахарь, а человек, в полном значении слова. Его не усовершенствовала современная образованность. Он ничего не видал, кроме своего села. Он не грамотен: он занят только полевыми и домашними работами. Слово божие, которое он слышит в церкви, внедряется в нем одними только явлениями природы, которые он любит бессознательно, как младенец свою кормилицу. Но во всех его понятиях и действиях, от взгляда на самого себя до обращения с соседями, поражает нас именно какое-то величие, в котором чувствуешь естественное благородство природы человеческой. Никто не скажет, чтоб это была эффектация. Тогда бы Квиткин поселянин не возбуждал к себе такого сочувствия; он не впечатлелся бы в душе и не сделался бы ее любимым приобретением. Сердца обмануть не возможно, а слезы, пролитые в Малороссии над чтением «Маруси», составляют факт, которым не должна пренебречь эстетическая критика. Квитка написал на малороссийском языке несколько повестей, в которых много равного «Марусе» по частям, но в целом ни одна с нею сравниться не может. И однако ж, везде у него проходит, в более или менее выразительных чертах, величавый образ малороссийского простолюдина, это глубоко нравственное лицо, которое ведет свое происхождение от неизвестного нам общества... Пораженный этим явлением, ум читает в нем деяния истории, гораздо серьезнейшей, нежели козачество, гайдамачество и все, чем наполнены наши исторические сочинения. Душа чует здесь сильное начало народной жизни, развитое при неизвестных нам счастливых обстоятельствах, и, мимо войн, мимо искусственных возбуждений нравственности, усвоенных гражданскими обществами, продолжающее жить само в себе и самое для себя. Оно-то общает украинской народной поэзии, в новом ее развитии, у писателей, подобных Квитке, достоинство выражения, которому далеко не соответствуют материальные обстоятельства племени; оно придает ей эту мягкость оборотов, это тонкое чувство приличия в соотношениях людей между собою, это сознание благородства нравственной своей природы, которое у других народов является только следствием долгого пребывания общества в положении избранного, лучшего, всеми почтенного и независимого класса людей. Я не сделаю преувеличения, если скажу, что малороссийские простолюдины — разумеется, лучшие из них, подобные некоторым лицам повестей Квитки, — в своих установленных обычаях сношениях между собою, как кум с кумом, зять с тестем, дочь с крестной матерью, невестка с новой семьей,

в которую она вступает, или просто хозяин с праздничным своим гостем, в своих свадьбах, крестинах, поминованиях усопших и земледельческих празднествах, ведут себя с каким-то гордым, внушающим невольное уважение, величием и достоинством. Мы мало знаем народ и смотрим на него больше с точки зрения хозяйственной; мы держим себя в стороне от него, никоим образом не принадлежа к его обществу. Но мне случалось попадать в такие отношения, когда забывалась разность сословий и образованности, когда мое присутствие не замечалось; и тогда я бывал поражаем сделанными мною наблюдениями...

Повести Квитки представляют теплую, простосердечную живопись нравов наших поселян, и очарование, производимое ими на читателя, заключается не только в содержании, но и в самом языке, которым они писаны. На русский язык они почти не переводимы, потому что в нем не откуда было образоваться соответственному тону речей. Великорусские простолюдины, не имея в своей натуре свойств народа малороссийского, слишком резко отличаются от него характером языка своего: а литературный русский язык, даже и у Гоголя, плохо служил для выражения семейных бесед нашего простонародья, его ласок, его огорчений, его насмешек и сарказмов. Всего лучше доказал это сам Квитка, когда, по просьбе журналистов, перевел «Марусю» и еще несколько повестей своих. Малороссияне не в состоянии читать их, — до такой степени она не похожи на подлинники. Один из русских писателей, имевший на него влияние великого авторитета, убедил было его совсем оставить язык, доступный небольшому кругу читателей и, по примеру Гоголя, писать на общепринятом литературном языке. Квитка написал несколько больших повестей и напечатал в журналах; но — странное дело! — тот самый писатель, который смешил и заставлял плакать своих земляков малороссийскими рассказами, сделался для них так же скучен, как и для великороссиян. Что это значит? Отчего автор очаровательной «Маруси» не имел на русском языке успеха автора «Вечеров на Хуторе»? От того, что он думал на малороссийском языке, и, заговорив на великорусском, был так неловок в каждой своей фразе, как молодцоватый малороссийский парубок, который бы надумал играть роль русского добра молодца. Журнальная критика справедливо причислила его к посредственным рассказчикам, и публика перестала читать его, предпочтя ему писателей-говоруннов, которых и имена странно было бы упомянуть рядом с Квиткою. Но Малороссия не позабыла первых повестей его, и, несмотря на малоизвестность его в России, ставит его на

ряду с величайшими живописцами нравов и страстей человеческих, каковы Вальтер-Скотт, Диккенс и наш Гоголь. Он уступает им в разнообразии предметов творчества, но зато в своем роде, который составляет самую трудную задачу для современного писателя, далеко превосходит каждого.

Замечателен этот факт, и нам нельзя на нем не остановиться: что один и тот же писатель, производя на читателей неотразимое впечатление малороссийским языком, оставлен ими без внимания на великорусском. Здесь мы видим доказательство, какая тесная связь существует между языком и творящею фантазией писателя, и в какой слабой степени передает язык другого народа понятия, которые выработались не у него и составляют чужую собственность. Как в песне музыка, так в книге язык есть существенная часть изящного произведения, без которой поэт не вполне действует на душу читателя. И слышал от нескольких уроженцев великорусских губерний, научившихся отчасти языку малороссийскому, что для них легче понимать наши народные думы в подлиннике, нежели в переводе. Это значит, что там сохранена гармоническая связь между языком и предметом, которая в переводе беспрестанно нарушается. По этому-то закону, во всех литературах, каждый самостоятельный поэт имеет свой особенный язык, который только и хорош для того взгляда на жизнь, для того склада ума, для тех движений сердца, которые одному ему свойственны. Переложи его речь на язык другого поэта, и она потеряет много своей прелести. Но у нас в Малороссии Квитка представляет не единственный пример бессилия передать свои малороссийские концепции на языке великорусском. Гулак-Артемовский, составляющий переход к нему от Котляревского, написал несколько превосходных комических и сатирических стихотворений, которые мы знаем наизусть, и остался совершенно неизвестным писателем в русской литературе, хотя положил несравненно больше труда на русские стихи и прозу. Гребенка, современник Квитки, оставил нам дышащие свежестью и истиною картины из малороссийской природы и жизни в своих «Приказках», и тот же Гребенка писал по-русски нескладные повести из родных преданий и бесвкусовые стихи в роде следующих:

Невыразимо хороша,
Сидит жена Барабаша¹.

Наконец, величайший талант южнорусской литературы, певец людских неправд и собственных горячих слез, на-

¹ Начало поэмы.

печатав небольшую поэму на великорусском языке, изумил своих почитателей не только бесцветностью стиха, но и вялостью мысли и чувства, тогда как в языке малороссийском он образовал, или, лучше сказать, отыскал формы, которых до него никто и не предчувствовал, а из местных явлений жизни создал целый мир новой, никем до него несознанной, поэзии. В его стихах язык наш сделал тот великий шаг, который делается только совокупными усилиями целого народа, в течение долгого времени, или волшебным могуществом гения, заключающего в своей единице всю врожденную художественность родного племени. Они, как песни, пронеслись из конца в конец по всей южной Руси; они пришли по душе каждому, званию, возрасту и полу, и издание их в свет сделалось почти ненужным. Нет человека в Малороссии, сколько-нибудь грамотного и расположенного к поэзии, который бы не повторял их наизусть и не хранил в душе, как драгоценное достояние.

Но всего удивительнее и всего важнее в этих стихах то, что они ближе наших народных песен и ближе всего, что писано по-малороссийски, подходят к языку великорусскому, не переставая в то же время носить чистый характер украинской речи. Тайна этого явления заключается, может быть, в том, что поэт, неизъяснимым откровением прошедшего, которое сказывается вещей душе в настоящем, угадал ту счастливую средину между двух разрознившихся языков, которая была главным условием развития каждого из них. Малороссыяне, читая его стихи и удивляясь необыкновенно смелому пересозданию в них своего языка и близости его форм к стиху пушкинскому, не чувствуют однако ж того неприятного разлада, каким поражает их у всякого другого писателя заимствование слов, оборотов или конструкции из языка иноплеменного. Напротив, здесь чувствуется прелесть, в которой не может дать себе отчета, но которая не имеет ничего себе подобного ни в одной славянской литературе. Как бы то ни было, но несомненно то, что поэт наш, черпая одной рукой содержание своих плачей, песнопений и пророчеств из духа и слова своего племени, другую простирает к сокровищнице духа и слова северно-русского; только у него свой доступ к ней и свой путь к ее тайнам. Для него не существуют иноземные формы речи, усвоенные русскими писателями с самого начала сближения их с Европой. Он так силен родными началами, что его не останавливает искусственная оболочка литературных произведений русских поэтов. Сквозь бесчисленные вариации слова, порожденные ненародными влияниями, он видит слово русское в его родном складе речи и овладевает

им по праву кровного родства с северно-русским племенем. Но в то же время чудесный инстинкт, свойственный только великим поэтам, заставляет его брать из другого языка только то, что составляет общую собственность того и другого племени. Вот почему язык его стихотворений богаче, нежели у всех его предшественников; вот почему этот язык выражает понятия общечеловеческие и, будучи совершеннейшим органом малороссийского ума, чувства и вкуса, больше понятен для великороссиян, нежели наши народные песни и сочинения других писателей.

Ошибаются те, которые в его произведениях видят какую-то безусловную неприязнь к северно-русскому племени. Он восставал только против людских неправд, кем бы они ни совершались, великороссами или малороссыями; он увлекался за пределы исторической истины, изображая ожесточение сердец человеческих. Но что им не управляли племенная неприязнь, доказательством служит то, что никто так горько не насмеялся над славой малороссийского козачества, никто не поколебал до такой степени авторитетов племенного нашего патриотизма, никто, подобно ему, не предал на позор и насмешие всему свету того, чем мы так долго величались. Называют его безумным патриотом; а между тем он-то нанес первый удар тому вредному местному патриотизму, который поднимает на ходули своих аттестованных историею героев и отворачивает глаза от доблестей соседнего народа,—тому патриотизму, который полагает славу свою не в успехах благоденствия целой страны, а в торжестве какой-нибудь партии, или даже нескольких лиц, иногда очевидно во вред всему народонаселению... Так, он дошел до безумия в излишнии своего гнева на беззаконии людские, он был неистов, когда призывал небо и землю против тех, кого считал он виновниками страданий ближнего. Но кто же осудит поэта, который, подавшись невыносимой боли сердца не соблюдал меры своим воплям?.. Обязанный одному себе духовным воспитанием, не имев предшественников и образцов на своем литературном поприще, появившись внезапно, точно с неба, среди застоя нравственной жизни в Малороссии, с своим горячим плачем, с своими новыми для слуха песнями, с своими врожденными, ни от кого незанятыми стремлениями, он не мог быть тотчас оценен по достоинству критикой. Он это знал сам; он говорил об этом в первых своих стихотворениях и искал себе единственной награды в слезах сочувствия со стороны родных красавиц; в чем и не ошибся. Заплакали от его нежных и горьких речей не одне женщины. Кто позабыл давно уже юношеские стремления

к правде и добродетели, кто погрузился в равнодушие ко всякому недостойному делу и признал случайные формы жизни за непреложный закон для своих чувств и мыслей,— и тот был потрясен ими до глубины души и неудержимые ничем слезы показали ему самому далеко заброшенный в засоренной душе юношеский его образ... Но какова б ни была оценка нашему поэту от современников, как бы ни мало было людей, способных восстонать его стопами и понять высший, безотносительный смысл его творений,— а придет время, когда северная и Южная Русь включат его в число благодетельных героев, положивших конец племennому отчуждению, которого ничто не в силах уничтожить, кроме взаимного стремления, к тому, что для одной и другой стороны равно драгоценно.

Из краткой характеристики трех поэтов, чуждых друг другу по судьбе, но родственных по стремлению возвеличить внутренний образ южнорусского племени, читатель видит, что Южная Русь со времен Гоголя не переставала выражать себя в более и более определительных формах и сделала великий шаг в искусстве самовыражения: ибо велико расстояние между полу-великорусскими жартами сельской молодежи в «Вечерах на Хуторе», или переведенным из народной песни обращением влюбленного парубка к красавице и выражением душевной борьбы отца Маруся, или поэтическими речами осиротелой матери; велико расстояние между эффективным, потешающим воображение, но мало объясняющим народную жизнь, «Тарасом Бульбою» и потрясающими душу воплями нашего вещего поэта, который весь проникнут духом своего народа и выражает свои чувства истинно народным словом. Южная Русь не отстала от северной в успехах самопознания, и, живя одной с нею гражданской жизнью, разрабатывала начала, из которых созидается своеобразная национальность. Какими бы глазами ни смотрели на ее литературную деятельность те патриоты, которые ограничивают полет русского духа пределами древнего государства московского: но сама она явно стремится к обобщению с литературой севернорусской. Она не чуждается того, что в этой литературе есть чисто-славянского, одинаково родственного каждому племени: но, чувствуя в ней односторонность развития и недостаточность своенародных, чисто русских форм, усиливается выработать из своей нравственной почвы слово полное, сильное, истинно самобытное, свободное выразить южнорусского человека в глубоких и тончайших чертах его характера. Не наша вина, если уроженцы северных губерний не включают нашего языка в число разнообраз-

ных предметов своей любознательности. Мы, напротив, не уступаем великороссиянам ни в чем относительно знания родной их речи, и пускай беспристрастный судья решит, на чьей стороне преимущество основательного суда о предмете. Нам очень добродушно советуют оставить разработку малороссийского языка посредством художественных созданий: но это советуют люди, не имеющие понятия о том, какое влияние имеет высоко развитая сила и красота родного слова на нравственное, а вместе с тем и на вещественное благосостояние целого племени. Нам объясняют вовсе не для шуток, что это даже не язык, а такое же наречие, как новгородское, владимирское и проч.; но странно, как это проповедники забывают, что народная поэзия в губерниях Новгородской и Владимирской не отличается ничем от народной поэзии и губернии Московской, ни в духе, ни в содержании, ни в форме,— тогда как южнорусская народная поэзия не имеет ничего себе подобного по свойствам, ни равного по достоинствам во всех великорусских губерниях! Нам, наконец, доказывают неоспоримыми фактами, что малороссиянин, присоединяясь к писателям великорусским, имеет обширный круг читателей, следовательно более достигает цели каждого деятельного ума развивать в обществе свои убеждения. Правда, оно заманчиво: но только ни один из малороссийских поэтов — в том числе даже и Гоголь — не был удовлетворен своими сочинениями на языке севернорусском. У каждого из них всегда оставалось на душе томительное сознание, что он не исполнил своего назначения принести пользу ближнему, и действительно не принес ее в той мере, в какой родное слово приносит пользу родному сердцу. Положим, что по эту, среди иноплеменников, внимает много умов, что его голос проникает на множество сердец: но то ли он производит на них впечатление, какое произвел бы на своих земляков, когда б обратился к ним на незаменимом языке детства, — на том священном языке, посредством которого мать внушала ему правила честности и добродетели. Я знаю, что друзья, сошедшиеся на позднем пути жизни, могут нежно и горячо любить друг друга: но будет ли беседа их так жива, как тех друзей, которых детство связано общими воспоминаниями, общими порывами сердец, общими муками и радостями? И заговоришь ли так понятно, как увлекательно, без искусства красноречия, с человеком, хоть и любимым, и уважаемым, но воспитанным под другими влияниями, как с тем, чье сердце издавна привыкло бить один такт с твоим собственным? Что же тут говорить о числе людей, которые подвернутся нашему нравственному

влиянию? Не в количестве дело, когда речь идет о высоких преданиях души человеческой: дело в качестве почвы, на которую падает наше слово, дело в той силе, с которою оно поражает умы и сердца слушателей. Успокой всепожидающим вдохновением речи одного человека в тяжких сомнениях о бессмертии души человеческой, подними одного ближнего из разврата чувств и понятий,— и ты сделаешь больше заслуги перед богом и перед людьми, нежели если б доставил легкое и приятное, но бесплодное чтение многочисленному обществу. Как же не странно, как не дико называть нелепостью потребность души, которая только этим, а не другим путем может сообщить другой душе свою животворную силу? Резонерством ничего с этим стремлением не сделаешь: оно зарождается глубже в душе, нежели самые здравые и основательные рассуждения. Дело тут не в одной разности языков; дело в особенностях внутренней природы, которые на каждом шагу оказываются в способе выражения мыслей, чувств, движений души, и которые на языке, не природном автору, выразиться не могут. По крайней мере, пишущий эти строки, предприняв верное изображение старинного козачества в «Черной Раде», на пользу своих ближних, напрасно усиливался заменить южнорусскую речь языком литературным, общепринятым в России. Перечитывая написанные главы, я чувствовал что читатели не получают из моей книги верного понятия, о том, как отразилось былое в моей душе, а потому не примут вполне и моих исторических и христианских убеждений. Волею и неволею, я должен был оставить общий литературный путь и сделать поворот на дорогу, едва проложенную, и для такого произведения, как исторический роман, представляющую множество ужасающих трудностей. Я был приведен в ней томительным чувством художника и человека, напрасно борющегося с невозможностью выразить свои задушевные речи. Не скрою, что этот поворот стоил мне великих усилий и жертвований. Я должен был отказаться от удовольствия быть читаемым теми из писателей великорусских, которых судом я дорожу, и которых дружба возбуждала во мне живейшее желание доставить им чтение серьезное и удовлетворительное. Я должен был ограничиться небольшим кругом читателей, ибо немногие из земляков моих в настоящее время способны, оценить мои труды по предмету разработки южно-русского языка и возведения его в достоинство исторического повествования. Я должен выдерживать порицания людей, которые все то считают пустяками, чего не знают, но которые своим авторитетом имеют влияние на умы неопытные и не-

утвердившиеся. И, при всем том, я напечатал свою книгу на языке южнорусском. Я долго изучал его в письменных памятниках старины, в народных песнях и преданиях и в повседневных отношениях с людьми, незнающими никакого другого языка, и раскрывавшиеся передо мною его красоты, его гармония, сила, богатство и разнообразие дали мне возможность исполнить задачу, которой до сих пор не смел задать себе ни один малороссиянин, именно — написать на родном языке исторический роман, во всей строгости форм, свойственных этого рода произведениям. Я говорю здесь р о м а н потому только, что такова действительно была у меня задача. Но, похожие на нынешние (разумеется, в известном слое общества), я убедился, что повествователю надобно здесь смотреть на вещи глазами тогдашнего общества: я, таким образом, подчинил всего себя былому; и потому сочинение мое вышло не романом, а хроникою в драматическом изложении. Не забаву праздного воображения имел я в виду, обдумывая свое сочинение. Кроме всего того, что читатель увидит в нем без объяснения, я желал выставить во всей выразительности олицетворенной истории причины политического ничтожества Малороссии, и каждому колеблющемуся уму доказать, не диссертациею, а художественным воспроизведением забытой и искаженной в наших понятиях старины, нравственную необходимость слияния в одно государство южного русского племени с северным. С другой стороны мне хотелось доказать, что не ничтожный народ присоединился в половине XVII вела к московскому царству. Он большею частию состоял из характеров самостоятельных, гордых сознанием своего человеческого достоинства: он, в своих нравах и понятиях, хранил и хранит до сих пор начала высшей гражданственности; он придал России множество новых, энергических деятелей, которых влияние немало способствовало развитию государственной силы русского народа; он, наконец, пришел в единоплеменную и единоверную ему Россию с языком, богатым собственно ему принадлежащими достоинствами, которые в будущем, своенародном образовании литературы должны усовершенствовать орган русского чувства и русской мысли,— этот великий орган, по степени развития которого ценятся историею народы.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО ДО ГРОМАДИ

ПОГЛЯД НА УКРАЇНСЬКУ СЛОВЕСНОСТЬ

Дивне отсе в нас діло, панове громадо, наша словесность українська! Не було, не було її тоді, як наші дуки великим коштом громадським академії да школи споряжали, і до німців дітей у науку посилали, і саму німоту до себе великими грішми підіймали, а тепер — ось тобі на! Усе не до смаку, що в нас починаючи аж од Нестора, понаписувано: треба якусь іншу мову і інший дух у книжках появили. Уже ж, здається, наші заесманські сусіде й геть-то вибились із-під німецької опеки: почали по-своєму думати і до свого народного смаку в книжках вертатись... Здається, нам би тільки йти за ними слідом, і одну літературу гуртом создавати. Ні, нам чогось іншого заманулось, і вже не десять і не двадцять років Україна на свою самостайню словесность почувається. Охотніше почали наші хлоп'ята слухати бурлацьке юродство Котляревського, аніж чепуркувату Кармзинщину. Як же появил Квітка на світ свою *Марусю*, то вже хіба щирі паненята — такі, що й няньки в них були німкені — од неї одвертались. Що вже там ні друковано по столицях — нічим так нашому брату не догоджено. Те ми читали смакуючи, а *Марусю* — плачучи; так тут уже хоть і не кажи, що нам рідніше. Найбільш ми вподобали з сусідньої словесності Пушкіна, і такі — нігде правди діти — повпивались були його поезією, наче тим старосвітським метом, що п'яне чоло його величають. Затяг він силоміць нас на бучний бенкет до себе. А тут іще й земляк наш Гоголь почаствував нашу громаду гарним да ще й заправленим по-нашому спотикачем; то здалось нам, що вже й додому з того бенкету не втрапимо. Як же гукнув свою пісню Шевченко да вивів нас у степ, да провів скрізь понад Дніпром аж до Лиману, то де той і хміль у нас подівся! Протверезив нас рідний кобзар, наче в вишневому садку по росі покачав, і вже з того часу іншим смаком нам у словесності запахло. Гарні, да ще й боже, які гарні, стихи, поеми й повісті Пушкін понаписував! Навіки добрі картини й наш Гоголь понамальовував. Нехай воно й буде собі по кінець світу до любої вподоби кожного, хто розуміє всяку красу й правду, якою б її мовою ні вимовлено. Нехай читають Пушкіна і Гоголя наші земляки, нарівні з Байроном, Шиллером і Міцкевичем. Ми й сами всього того доволі поначитувались і вже сказати, що насмакувалися.

Тільки ж бо у гостях, кажуть, добре, а дома ще лучче. Побенкетувавши на тому пишному чужоземному бенкеті, рвемося ми тепер, мов із неволі, у рідні села, степи й луги. Там нам любо, там нам здорово і на серденьку легко!

Розпочав нам Шевченко довгу і широку, справді вже рідну пісню, — пішла луна по всей Україні. І не всуе ж голос його понад Дніпром-Славутом розлягався: ось уже й на його віку почали озиватись голосні речі не з того, то з іншого кінця рідного краю. Не всуе й старий дядько Квітка виявив нам наших селян по-братерські. Придивившись його поглядом до людей простих ближче, постерегти наші писателі, велику глибину сього жерела нескерпаного, і беруть і беруть з його високі, величні, або розкошні, як садова квітка, типи народні. Не всяке, правда, й пам'ятає, хто знайшов, хто прокопав і оправив віковичню криницю, а про те, живуща вода з неї рине і рине. Квіточина пам'ять буде святаво-віки поміж нами: він самостайно зрозумів серцем, що то за диво праведне — наші селяне; він зробив те ж саме для прози, що Шевченко для стиха українського: він так само постеріг й переняв поезію щоденної сільської мови, як Шевченко — поезію народної пісні. Удвох вони заправили нашу словесность віковичною силою і назнаменували їй правий і далекий путь. Шкода, неоплакана шкода, що рано Квітка покинув світ, а ще ранше — своє єдине хвалебне діло... Шевченко остався послі його єдиновладнім батьком серед невеликої сім'ї рідних писателів. Нема нам закону над його слово, тільки одна народна поезія для його і для всіх нас стоїть за віковичній взір, да й народної поезії ніхто не зачерпнув так з глибока, як Шевченко. Набравшись ізмалку всього, чим живе й дише селянин, він підняв прості хатні розмови до високої пісні, і разом зробив з них ревну, сердечну лірику і величний епос.

Тому назад два годи, з'явився в нас писатель, під пару Квітці, або й Шевченкові, — не по своїм, правда, творам, а по великим надіям, котрі над тими творами в нас засіяли, — писатель того ж душевного складу, що й Квітка, тільки що без його снаги — широко повість розпростирати і од гарячих сліз видатись у молодий регіт. Не знарошне він занедбав Квітчин способ малювання наших селян; ні, він не здолав вибитись із народного оповідання, чи живої історії життя людського, которе вбачав своїми очима, і його невеличкі повісті можна вважати тільки за ескизи, з котрих, під шасливу годину поетичного творчества, намальована віковичніми віршами Катерина. Геній народний создав Шевченка з його стихом золотоголосим. Марко Вов-

чок з своїми оповіданнями, надто близькими до бувальщини, явився ніби на те, щоб побачили зблизька, уже не скрізь Шевченків стих, або Квітчині поетичні й сміховинні повісті, що то справді за багатий наш геній народний! Печатаючи *Народні оповідання*, й додав од себе до них передне слово. «Великого стоять сії оповідання тим,— говорив я,— іще живописують наших селян, як вони єсть перед нашими очима,— живописують не так, як звикли на них дивитись ізверху, а так, як вони самі на себе дивляться... Се не видумки на потіху гулящим людям; се жива етнографія, котору зрозумів писатель здоровим умом і гарячим серцем».

Справді Марко Вовчок, зібравши поміж народом первообрази Шевченкових Катерин і Наймичок, ніби тим додав його *Кобзареві* автономію, що справді наш сільський люд, у своїй занедбаній долі, носить у собі, розбитими частинами, той високий поетичний образ, котрий Шевченко надав йому в своїх поемах.

Дуже тії помиляються, що, не бачивши зроду нашого сільського люду, як він поводить ся поміж собою, взяли тії оповідання за якісь поеми з народної життя. Ще раз кажу: «се жива етнографія», і під тим-то поглядом мають вони найвищу свою коштовність. «Сам по собі Марко Вовчок іще не виявивсь,— говорив я в передньому слові,— «а велике його діло, яко речника народного, котрий говорить не од себе. Не свої мислі він об'являє нам, як Квітка; не своєю душею за народ боліє, як Тарас: писатель тут одступився геть, назад свого писання, а в писанні його сам народ, лицем до лица, промовляє до нас словом своїм та кож, як у вищі свої години промовляв піснею».

Отож Шевченко, один Шевченко дознавав іноді таких вищих годин, і се вже не народний геній помагав йому, а сам він додавав орлових крил народному генію. Коли судилося й Марку Вовчкові піднятись на рівню з ним висоту творчества, то станеться се тільки тоді, як ескіза з натури не буде в його видно за самостайнім творчеством. Хто в Шевченковій *Катерині*, або хоть і в *Марусі* Квітчиній, бачить ескіз, копію з людини, котра б стояла перед очима, а не перед душею поета? Катерина похожа на живих людей— правда, тільки що таких Катерин на світі тисячі, і ні одна кругом на неї не похожа: а Вовчкові Одарки, Сестри і Козачки жили, або і досі живуть, на світі, як натурщиці, з котрих зняв собі маляр портрети для картини. Тим-то й остерегав я своїм переднім словом сусідню критику (нашої ще немає) од неумисної хиби (бо наш народ і його людськість для неї діло нове, або й зовсім невідоме). Здається, що більше всіх зрозумів мене перекладач

Народних оповіданій з українського, пан Тургенев, бо, вподобавши поетичний дух і склад тих невеличких повістей якнайширше, остерігся додати од себе статечний суд і указати їм у словесності праведне місто. Передне словце його коротеньке аж надто, і здався шановний перекладач на нас, українців, що ми то їх поставили високо.

Пан Марко Вовчок напечатав недавно свою *Інститутку*, котору переложив по-своєму той же пан Тургенев. Тут, здається, ступив він дальш од первих оповіданій; а все ще скрізь картину пробиваються в його натурщики й натурщиці; з котрих він списував собі етюди. Самостійного творчества ми ще і в *Інститутці* не вбачаємо. Геній народний виносить на своїх крилах фантазію Вовчкову; сам автор не здолав і досі пробити нову дорогу народному генію, як от Шевченко. Спасибі йому, служить він гарно чистим смаком своїм народному слову і духу. Дай же, боже, самому йому колись за весь народ голосне слово сказати: не то щоб яка гарна людина з міждо народу Вовчковим голосом до нас озивалась,— ні, щоб голос такої проглаголав речі, на которі ані сама краща істота з міждо селян і городян не споможеться. Такі речі почули ми од нашого кобзаря українського в 1846 року, і вони-то зробили його паном над самим генієм народним.

У всякого народу бували такі поети, которі брали найчастіші тони в народних піснях і баладах. Покидавши й старосвітські свої пісні й балади, слухало все, що живо, їх нових поетичних творів, слухало, переймало і окривало їх ім'я широкою славою. От між такими талантами несхибно можемо ми указати місце пану Вовчкові за його дотихчасові оповідання. Велику робить нам він підмогу, очищаючи смак рідної мови од Польщизни на Волині й Подоллі, од Московщини і школярства на Подніпрянщині. Його гарні, теплі етюдики з натури дають нам способ придивитись як найближче до народного обличчя. Не раз, не два натякне нам пан Вовчок і на глибину народного нашого духу; а все ще більш од його осталося нам жадати, ніж він дає нам. Злинув він ясним соколом з міждо людей починаючих писати, дійшов, до межі самостійного творчества і— зупинився. По сей бік межі стоять такі люди, як Боккачіо у Італіян, як Гофман у німців, Вашингтон-Ірвінг у ангеліян,— доволі їх було на світі; по той бік виступають невеличкою громадою такі мужі, як Шекспір, Вальтер Скотт, Шіллер, Міцкевич, Пушкін, Гоголь, Квітка, Шевченко.— Гоголь у *Вечорах на Хуторі* стояв урівні з Марком Вовчком, а далі переріс його неізмінно. Шевченко в первих баладах не пішов вище Вовчкової *Сестри*; в *Катерині* він під-

нявся до Пушкіна, яко художник, а в 1846 року — і до Міцкевича, яко поет всеслов'янський¹.

Отож, складаючи ціну талантам поетичним, ставимо ми високо Вовчкові оповідання, як почин новому якомусь ділу, а що з того почину вийде, те ще колісь побачимо. Добра приміта отсе, що в два годи пан Вовчок не появив нічого нижшого од первих своїх оповіданій. Може, він почуваеться на щось і гетьто коштовніше і не хапається з великим ділом, щоб як найповажніше його совершити. Надії нашої словесності української підрастають щороку, бо взялась вона рости не в теплицях, і лежить перед нею безкрає плодоносне поле-цілина. Тільки зворуши землю уміючи да поспій до ладу — будуть колісь добрі жнива на Україні.

Видаючи сю перву книжку *Хати*, не за малу річ ми вважаємо критичний погляд на те, що зроблено вже в нашій словесності і чого маємо ще од неї сподіватись. Ні суесловною хвалою не повинні ми своїх писателів, улещами, ні забувати, чим з них котрий допоміг ділу громадському; не одні бо великі таланти, як от Квітки й Шевченко, задачу нашої нації вповнять. Не треба також нам нашою долею знічев'я величатись. Доля наша красна хіба великою тугою, котра не дає нам ні на часину про своє безталанне забути. Не всміхається нам фортунина і в нашій словесності, не то що. Мало, дуже мало на світі письменних людей, которі б наше слово щиро, по-братерські привітали, а ще менше, которі б його глибину і самостайно красу зрозуміли. Тим воно і йде в нас тугим поступом, бо обертається і набирає нової сили в невеличкій громаді. Ще ж до того треба йому разом і вищого смаку доходити, і тямущих людей доволі собі з'єднати, щоб од напасті, як то кажуть, не пропасти. Се бо вже давня річ, що в світі не без ворога, і не родився ще той чоловік, щоб йому діла його не псовано. Українська ж словесність — діло велике: се — нове слово між народами, которе на те й явилось, щоб якось інше, не по давньому, людський розум повернути. Як же б то могло статись, щоб вона пройшла собі од свого сходу до заходу, мов тобі сонце по небу? Коли чоловік видумає нову яку вертілку, да і то наглузуються з його люде, поки піймуть віри, що воно не покидька, і навішуться вороги, поки він із своїм ділом проб'ється; а то ж мала річ — нове слово між народами! Де б ті й недоумки подівались, що б вони в світі й робили, якби не реготали, не гукали против чоловіка мудрячого, або йому ноги не підставляли! на те вони й родять-

¹ Що послі 1846 року написав Шевченко, про те ми мовчимо, бо він не випустив ні одної поеми з своєї теки, а дрібненьких штук его подаємо десяток на суд громадський в нашій *Хаті*.

ся, щоб трудніше яке ні єсть на світі праведне діло зробити. Се неминуча проба всякому могутому духові, чи справді він могутий і безсмертний, чи тільки сам собі таким здається. Хто не схибне серед суесловного їх натовпу, не спустить з очей своєї цілі далекої, не дасть себе загукати й затерти поміж їх юрбою ярмарковою, той справді чоловік між людьми, а не волова голова поміж чередою. Так же само й до слова. Жива сила — слово; велике йому діло треба вчинити: повинна ж йому й проба бути незгірша.

Як появився Котляревський із своїм Енеєм, усі зареготали щиро, що який-то справді чудний той простий люд український, од которого ми, дякуючи деяким старосвітським добродіям, одрізнилились. Зареготали, і той регіт був — найстрашніша проба нашому писаному слову українському. То було все одно, як родиться дитина серед п'яних баб, да ще й сама сповитуха вп'ється. Коли видержить бідолашне немовлятко перве безумне привітанне на божому світі, то то буде ознака, що вродилось воно собі живуще аж-надто. Уже такої страшної проби навпослі йому й не трапиться. Тим реготом над *Енеїдою* мало-мало не згубили сами земляки свого ж новонародженого слова. Так велика ж була в його живая сила, і зараз вирятував його інший поет, Гулак, написавши тим же складом, що й Котляревський, невеличку поемку: Пан та Собака. Засміялись тогді іншим сміхом панове земляки, а деякі, може, трошки й на кутні... Воно б уже ніби й на лад навернулось було наше діло; коли ж судилось лихий долі ще раз-перейти нам дорогу впорожні! Піддурили пана Гулака, тогді ще молодика молодого, деякі людці лукаві-лакеюватії, — ударив об землю, да й розбив він свою бандуру... Замовкли голоснії струни; почав поет наш язиком грати, да й грає, собі на здоров'є, аж і досі, бо єсть такі люде, що й на те діло наймають. На світі потрібен і той, хто буде, і той, хто руйнує; чим же потакач не робітник?

Тим часом, як поглузивсь Гулак над своїм даром словесним, у його сусіда Квітки вже ворушилась у серці *Маруся*. Навкруги цвенькає дрібноголове панство, кепкують з рідної мови, з рідних звичаїв, ще, собі на лихо, похваляють й рідне слово деякі, що ніяким іншим такого сміху в бесіді не наробиш; а тут у серці в його каплють поетичні сльози над Марусиною гаркою й смутною долею, і виходить вона на божий мир красна, як та весна, що вже не вернеться. Добре ж і її земляки привітали: дякував Квітці не один пан по-приятельські, що він скомпонував книжку, понятну для їх лакеїв. Той чистий сільський крин, той високий поетичний образ нашої юності ясної, любячої, здав-

ся їм, як-то кажуть, привіальним; бо про Квітку задзвонено тільки в сільські дзвони; городам і журналам було про його байдуже. А про те, знайшлися люде, которі просту селючку Марусю, як рідну сестру, до серця пригорнули, і сам Шевченко, об'явившись мирові *Кобзарем* своїм, напечатав до Квітки (Основ'яненка) величню, голосну оду.

Чи так, батьку отамане?
Чи правду співаю?

питався в його наш кобзар, і перве місце оддав перед себе автору *Марусі*, заохочуючи його до нових творів:

Утни, батьку, щоб нехотя
На весь світ почувли!

В його повістях-поемах знаходив наш кобзар на чужій стороні Україну зо всіми її вічними дивами.

Утни, батьку, орле сизий!
Нехай я заплачу,
Нехай свою Україну
Я ще раз побачу!
Нехай ще раз послухаю,
Як те море грає,
Як дівчина під вербою
Гриця заспіває!
Нехай ще раз усміхнеться
Серце на чужині,
Поки ляже в чужу землю,
В чужій домовині.

Се так до того писателя обізвавсь молодю, гарячою душею Шевченку, которого, з його *Марусею*, пани одослали розганяти по прихожих нудьгу лакейську. От же й справді не один ливрейний хлопець обливсь гіркими, сзввшись до Квітиної книжки, і не знарошне вийшло воно з Квітиною так, як іногді засадять у острог чоловіка з душею ясною і люблячою,— засадять і наче засвітять каганчик бідним невольникам в темній темниці.

Тут же дома одні плачуть, а другі глузують над повістями Квітки, а тим часом у столицях підіймають на сміх його поетичну мову по-письменські. Найрозумнішим головам журнальним і не снилось тогді, щоб з того, як вони мовляють гакання да гекання вийшло коли що путне¹. Повернули в жарт і самі сльози щирії, которі пролились із очей у старого і в малого над *Марусею*. Глузували журналісти незгірше й над Шевченком, і вирвали в його з серця

¹ Пан Тургенев показав, що тільки поетичному таланту дано розуміти тайни чужонародної поезії, ще не прославленої по всьому світу. Перевів він Вовчкові Народні Оповідання по-своєму і тим заявив на всю Слав'янщину, що люд наш український має свої словесні скарби, ні в кого не позичені.

не один стих гарячий, болячий, кров'ю закипільий. А не погнувся, як твердий дуб, Тарас Шевченко; встояв на своїх ногах до конца — щирим, нехибним українцем. Тепер сміється він із своєї шербатой долі і величається її шербиною більш, ніж який інший поет пам'ятником нерукотворним. «Я,— каже,— пам'ятник воздвиг собі нерукотворний...» А наш поет, насміявшись із свого безталання, привітав свою шербатую долю таким словом, на которе не всякий має право:

Ми не лукавили с тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою¹.

Оттак видержи пробу, коли справді твоє рідне слово — святиня непорочна і дорожша воно тобі од усякої мамони! Позираючи на свого кобзаря, і всякий правдивий український писатель повинен видержувати пробу, на свою шербатую долю не нарікаючи. Видержуйте, небожата, і йдіть до самого конца, не лукавнуючи рідним словом... Вмовчана правда краща од голосної брехні, хоть би нехай хто вийгравав брехню на золотих гусях. Се дарма, панове братья, що ми вряди-годи появимо невеличку, книжку, як отся *Хата*, аби була в її щира правда народна. Аби ми своє діло щирим серцем зробили, а вже наше слово «дасть плод свой во время свое».

ХАРАКТЕР И ЗАДАЧА УКРАИНСКОЙ КРИТИКИ

Несовершенство труда извинительно; но нет оправданий для лени и равнодушия к благородным, важным интересам и вопросам,— равнодушия, происходящего как от невежества, или от корыстного расчета, или от того и другого вместе.

Белинский

В наше время постановкою повестей в журналы занято очень много грамотного народа, но на повесть, равно как и на другие произведения беллетристики, большинство читателей смотрит как-то слегка. Автору охотно прощают у нас не только поверхностное знание того мира явлений, из которого взята повесть, но иногда — и недостаток здравого смысла. Те же самые читатели строго осудят подобные недостатки в историке, естествоиспытателе, философе. Мне кажется, что это с их стороны несправедливо и легкомысленно. Ведь и повествователь, и историк, и естествоиспытатель, и философ взялись изобразить, каждый по-своему,

¹ Стихи сі повні напечатані в Хаті, стр. 89.

жизнь в ее истине, а не обманчивый вид жизни. Какое же право имеют читатели строго порицать их, в случае недостатка у них фактической точности или верных соображений, и в то же время снисходить к тем же самым недостаткам живописцев семейной и общественной жизни в повести, романе, поэме и прочая? Ведь осуждая ученого, не из-за чего другого мы хлопочем, как из-за того, чтобы предохранить общество от обмана. Почему же мы равнодушны к обману, в который вводят общество плохие писатели, на счет изображаемых ими явлений жизни? Следствие фальшивых понятий по предметам истории, естествознания, философии никак не вреднее для успехов общественного развития, как и следствия извращенного взгляда на окружающую нас повседневность, на отношения людей между собою, на общий характер народа, и прочая. И если там, в порицаниях наших, мы управляемся сознанием долга честных людей, граждан своего отечества, членов своего общества, то и здесь те же самые побуждения должны внушить нам строго-разборчивую критику. Вникнем, какая цель у каждого общественного деятеля, к какому бы разряду работающих умов ни принадлежал он. Сделать что-то еще не сделанное, то есть такое, в чем чувствуется потребность со стороны общества. Вот прямая и законная цель каждого работающего ума. Как же поступает общество с теми, кто возьмется сделать еще не сделанное, да и кончить ничем? Оно их осмеивает. А с теми, кто не только ничего не прибавит к общественному достоянию, да еще напутает, перепортирует материалы и затруднит работу истинным общественным деятелям? Оно их строго обвиняет. Скажите же: не достойны ли осмеянья и упреков те писатели, которые своими затеями говорят: «Господа, вам не все еще известно, положим, об украинской жизни; мы вам покажем, посредством повести, украинскую жизнь с новой стороны», — и не только этого не исполняют, напротив, затемняют и то, что в ней было ясно, как день? Тут обвинять надобно не ту критику, которая вооружена всею строгостью истины, а ту, которая смотрит сквозь пальцы на подобные проделки, выдает людей бесполезных за приносящих пользу и самих их держит в убивающем дух самообольщении.

Но, может быть, скажут мне, что для критики не по силам труд — гоняться за всякою фальшью в искусстве и разоблачать недобросовестность литературной работы относительно прилежного изучения изображаемой жизни разоблачать поддельность вдохновения и фальшивую художественность образов. На это я отвечу, что и в области научной умственной деятельности многое множество нелепостей ос-

твляет критика без внимания, и только на тех обрушивается всею грозой своего суда, кто выдвинулся впредь и обратил на себя внимание значительной массы людей, жаждущих знания. Так оно должно поступать и в области художественных изображений жизни. Пусть себе несут вздор люди, которых никто или почти никто не слушает. Может быть, они и сами, поумнев с течением времени, познают тщету презренного суесловия и, позабыв свои высокие претензии, смиренно и добросовестно примутся за обыкновенный, но необходимый труд, который не подвинется без дружных усилий множества им подобных. Таких достаточно вразумляет уже одно равнодушие к ним читающего общества. Но эти господа, которые пренебрегают трудом каменщика, чтобы быть архитекторами эфемерных зданий, — которые уверили толпу, что они что-то делают, тогда как они не прибавляют к массе сделанного другими ровно ничего, — этих критика должна преследовать со всей неумолимостью истины.

Но здесь предстает вопрос: следует ли критике употреблять всю свою разборчивость к литературе юной, только что начинающейся, или же она должна ограничиваться указанием на хорошее, предоставляя публике самой замечать и порицать дурное?

Мне кажется, что нам надобно обратить внимание на особенность положения нашей украинской литературы, вместо того, чтобы прилагать к ней правило потворства со стороны критики. Литература наша началась недавно — правда, но у нее перед глазами литература столетняя, тесно с нею связанная, и не далеко еще то время, когда в этой столетней литературе, за пару удачных стихов, производили в поэты людей, глубоко прозаических. Что же из того вышло? Прибавилось только русской критике хлопот — развенчивать несправедливо увенчанных, но русское слово, русская мысль ничего не выиграли; напротив, они запутались в таких сети, которые и в наше время прорывают немногие. Независимо от этого примера, рождение нашей литературы (разумеется, не в лице Котляревского и его последователей) совпадает с временем, когда общество от каждого творения ума человеческого начало настоятельно требовать несомненно полезного приложения его к общему делу жизни и когда многие задумались над вопросом: какую именно пользу должны принести обществу высоко развитое слово и высоко облагороженная мысль? Мы знаем, кто поощрял, кто покровительствовал и кто сделал своим орудием великорусскую литературу во времена ее неразумной юности. Литература украинская родилась посре-

ди иных нянек; ее хранили, во времена сомнительности ее бытия, иные люди; она послужила и должна служить иным целям. Она — создание не небольшого кружка, устроившего себе изящную жизнь посреди толпы, для которой осталось только подчиняться его вкусу, его понятиям и самой его жизни: она — голос подобной толпы, но которая не признает своими образцами просвещенных людей, вращающихся вне ее жизненных потребностей, а напротив, увлекает в свою здоровую среду самых развитых деятелей просвещения, со всею их ученостью, со всем блеском их артистической образованности. Все эти люди, при всех личных преимуществах перед единицами своего простонародья, чувствуют и сознают умом, что сила народного духа не в их ученых и эстетических кружках, а именно в этой массе, из которой каждая отдельно взятая личность почти безразлично незначительна, но в общности со множеством других, себе подобных, хранит законы литературного вкуса и народного смысла для самых развитых и самостоятельных представителей нашей народности. Так как наши украинские поэты никогда не выходили из большого круга в маленький, никогда не творили для немногих и всегда, во время творчества, воображали вокруг себя так сказать вещь народное (от чего происходят и временная ограниченность сферы их творчества, и самобытная сила его); то произведения их должно почитать не игрушками удаленного от житейских тревожений кружка, а созданиями духа народного. Народ же ничего не созидает без практического, жизненного смысла. Народ, в произведениях поэзии, сознательно и инстинктивно ищет удовлетворения своих насущных потребностей. Народ может построить, с большими издержками, храм, дорогу, мост и общественное гульбище, но никогда не затеет курьезной беседки, стоящей миллиона. Так и в жизни чисто духовной никогда его великая и строгая мысль не займется игрушкой, ни к чему не нужною массе и удовлетворяющею причудливому вкусу только немногих, а тем более — игрушкой, передразнивающею дело серьезное, или подражающего непримечимой у него чужеземщине. Таким образом каждое создание литературы нашей, как литературы, по преимуществу и почти исключительно народной, должно служить прежде всего на пользу нашего морального существования, от которого находится в совершенной зависимости существование материальное. В противном случае, это будет сочинение самозванно-украинское и, как таковое, неизбежно подвергнется молчаливому осуждению громады, которая останется к нему равнодушна, и громкому осуждению критики, стоящей на сторо-

же чистого вкуса народного и здорового народного смысла. После этого вопрос: «следует ли критике употреблять всю свою разборчивость в литературе юной? разрешается само собою. Если на беллетристику смотреть, как на услаждение праздных досугов человека, гонящегося только за приятными ощущениями; то конечно взыскательная критика многих смутит и остановит в их ревностном служении чужой забаве. Но когда писатель выступает перед свежее, развивающееся общество людей настойчиво добивающихся от писателя духовной пищи, удовлетворяющей народному вкусу, тут критику не к стати дремать в покойных креслах и с просонков покрикивать: браво, браво! Он обязан воображать себя трибуном народным: он должен постоянно содержать в душе своей моральные нужды своего народа и руководствоваться его понятиями о самом себе, выработавшимися в его быту, в его обычаях, в его изустной словесности. Какой же снисходительности может ожидать от подобной критики псевдо-поэт, извращающий в своих произведениях быт народный и противоречащий обычаям народным, расторгающий связь, которая существует и должна существовать между печатным нашим словом и словом народным изустным? Снисходительность в этом случае будет лукавством перед своей громадой, у которой критик служит докладчиком. Как фальшивый историк, так и фальшивый жрец беллетристики должны быть изобличены во имя общей пользы, во имя успехов самопознания, во имя стремления к лучшей будущности народа. Иначе — все будет у нас игрушки да игрушки, и никогда не выйдет наше общество из того легкомысленного детского возраста, в каком оно было во времена Котляревского. Задачею нашей украинской литературы должно быть строгое соответствие ее созданий духу народному и его серьезному, жизненному, а не какому-то псевдо-народному, прихотливому, взгляду на вещи. Задачею нашей украинской критики должна быть строгая проверка литературных созданий эстетическим чувством и воспитанным в изучении своей народности умом. Лишь только мы уклонимся от этой задачи, лишь только пренебрежем в своей критике общие основания эстетики, приложенной к новейшему народоизучению, — мы сделаемся обманщиками собственного народа и самозванными его деятелями; литература наша возсядет опять на подражательном парнасе, как во времена псевдоукраинских вирш киевских академистов (только уж в новой, парижской или петербургской одежде), и народ наш по-прежнему начнет искать от нас убежища в своей безграмотности, которая спасла его от духовных академий и семинарий.

Прибавлю еще несколько слов к общим моим замечаниям. Так как я упомянул о серьезных требованиях нашего народного духа, то читатель, невникнувший хорошенько в мои слова, может сказать мне, что я этим самым исключая из украинской литературы элегию, шутку, и что я представляю себе народ наш суровым мудрецом, который ищет в жизни одной положительно определенной пользы. Отвечаю заблаговременно, что серьезное в созданиях фантазии не одно только то, что разумеется под этим словом в философском трактате, или в обычном ходе житейских дел. Лишь только мы признали за своим народом имя поэта, то должны предполагать в нем полное разнообразие способности принимать впечатления от внешнего мира и претворять их в собственную моральную сущность. Тот же народ, который задумается глубоко над стихами:

Обідрана, сиротою
По-над Дніпром плаче,—

тот же самый народ увлечется и противоположными, по душевному строю, стихами, как увлекается детскими играми, или надеждами на счастье, соединяющимися в нашей душе с любовью. Было бы странно вообразить его сознанием, в подобном увлечении, такую мысль: «это мне полезно, это ведет меня к тому-то и охраняет от того-то». Не его дело, как развивающейся инстинктивно массы, работать в мире отвлеченных идей: это дело его литературных органов. Они то, не переставая идти в рядах своего народа, должны объяснять наиболее развитой его части внутренний процесс эстетических впечатлений и влияние их на здоровье и возрастание духа народного,— для того, чтобы предохранить всех и каждого от нарушения своей народности в литературе. Строгое соблюдение ее во всех без различия беллетристических произведениях полезно потому, что народ, которого достоянием должны делаться эти произведения, сознает, посредством них, свое украинское я, и следовательно крепнет в своей народности, и следовательно делается в своей массе солидарнее, и следовательно могущественнее противостоит всякому разлагающему влиянию другой народности. Вот оно, благотворное, жизненное действие легких произведений лирики и комизма, в которых может не быть и намек на моральную идею, и в этом отношении Шевченко, в своей элегии: «Нащо мені чорні брови», такой же великий деятель, как и в своей поэме: «Катерина». И там, и здесь он заставляет сердце Украинца сознавать себя украинским, а не каким либо сердцем, а между тем заслуги его, как автора, различны в обоих пьесах.

Вот несколько мыслей, возникших у меня в уме на прочтении кой-чего писанного по-украински и кой-чего, выдаваемого за украинскую критику. Считаю не бесполезным заявить их в общих выражениях, для тех из наших земляков, которые изображают жизнь украинскую художественным способом, и для тех, которые берутся созерцать ее в литературе способом философским. От души буду рад, если мои напоминания предохранят на будущее время наших литературных деятелей от погрешностей, которые уже ими сделаны, но которые бросаются в глаза не каждому.
1 февраля 1861 г. С. Петербург.

ПРОСТОНАРОДНОСТЬ В УКРАИНСКОЙ СЛОВЕСНОСТИ

Украинских писателей прежнего времени упрекают, бывало, в простонародном тоне и складе их произведений. Например, Белинского в этих произведениях поражала очень неприятно «мужицкая наивность и наивная прелесть мужицкого разговора». — «Хороша литература (воскликает он), которая только и дышит, что простоватостию крестьянского языка и дубоватостию крестьянского ума!»¹

Это — суждение знаменитого русского моралиста-критика недавнего времени, — суждение ума, проникавшего в тайны общественной жизни глубже всех своих сверстников. Как было не покориться его могущественному влиянию на современников и не пойти следом за Квиткою, который, вняв добродушным советам столичных приятелей своих, низошел до подражания великорусским журнальным повестям своего времени! Но украинские писатели пережили благополучно период критических авторитетов. Их спасло уважение к человеческой личности, как бы низко ни была она поставлена в гражданском обществе, а это уважение проявляется во всей устной словесности нашего народа, в его песнях, легендах, притчах, пословицах, верованиях и понятиях о человеке вообще.

Становясь на уровне своей народной философии, наши писатели этим самым засвидетельствовали свое сродство в духе и истине с великою собирательною личностью простолюдина. Будучи, по своему образованию и положению в свете, людьми иного, не простонародного круга, они как будто не доверяли сами себе, что возьмут верный тон в повестях и поэмах, рассматривая явления народной жизни с точки зрения людей, цивилизованных по-иноземному. Они

¹ Сочинения Белинского, V, 306.

не ограничились небольшим кругом людей, усвоивших себе речь не-народную; напротив, сойдясь братски с миллионными нецивилизованных по-иностранному земляков, в общих всему народу чувствах, занялись прилежным изучением и разработкой осменяемого Белинским простоватого простонародного языка и, выражая на нем высокие поэтические идеи, старались придать этому языку достоинство всенародной речи, в чем более или менее и успевали. В то же время пища на языке, общедоступном для всех украинцев, они этим самым внушали многолюдному обществу «живых и ненарожденных» соотечественников своих убеждение, что говорят они правду, открытую для всеобщей проверки. Они не подделывались под простоватую речь человека неграмотного, они в счастливейших выражениях этой простоватой речи, принадлежавших людям по природе своей талантливим и, может быть, при своей неграмотности, гениальным, искали образцов и законов, как должно выражать душевные движения таким образом, чтобы литературному произведению сочувствовало возможно большее количество читателей и слушателей. Эта речь никогда не была им чужою: она была речью их матери в то время, когда душа набиралась первых понятий о достойном и недостойном, о прекрасном и отвратительном, о правом и неправом. Поднимая этой речью повесть о старом и новом времени до общечеловеческого достоинства слова, они избежали со стороны своих настоящих и будущих читателей недоверчивого вопроса: да знали ли они близко жизнь, которую изображали? Что они не сочиняли того, чего не могло быть в украинской жизни, — доказательством этому служит именно призвание всего грамотного народа украинского к чтению их произведений, — призвание посредством языка, общедоступного в Украине. Не в замкнутом обществе любителей словесности проверяли они жизненный смысл своих произведений: они пускали их прямо в народ, — в те слои общества, которые не станут попусту тратить на чтение времени, нужного для самых насущных трудов и забот. Быстрая распродажа дешевых изданий в провинциальных захолустьях украинских всего лучше доказала воспитательное значение наших, покамест все еще немногих, литературных произведений.

Но в то время, когда люди, поднявшиеся, посредством образований, выше уровня массы простонародья, от времени до времени подкладывают ему удобопринимаемую им умственную пищу, — простонародья, с своей стороны, раскрывает перед ними богатства своей речи, своего самобытного ума, своей по природе эстетической фантазии. Единст-

венный покамест литературный орган украинский «Основа», представил уже довольно образцов переведенной на бумаге устной народной словесности и обладает, по этому отделу своему, сравнительно самым богатым запасом материалов. По нашему личному мнению украинский журнал должен давать еще больше места этого рода статьям, сравнительно с собственно-беллетристическими пьесами в стихах и прозе. Эти рассказы, записанные со слов старожил или людей одаренных природною красотой и силою слова, составят насущную пищу талантов, еще не обнаружившихся, находящихся ныне еще в детстве и младенстве своего возраста. По ним и писатели, выступившие уже на свое поприще, будут проверять свой язык, тон, вкус и самый строй мыслей. Эта полная свежих жизненных соков почва даст в свое время богатейшие плоды.

Мы уже не говорим о том, что для этнографа этот отдел журнала — настоящая золотая россыпь, на которой, с помощью самой малой промывки, он добудет сведения об украинском народе бесценные. Вот почему, обращая на этот отдел «Основы» внимание ее читателей, мы в то же время советуем каждому, кто обстоятельствами жизни поставлен в близкие отношения с лучшими представителями простонародья и вообще так называемых на Украине *люддей тямущих*, — слушать их с полным вниманием и класть на бумагу слышанное в возможно безыскусственном виде.

Нельзя впрочем сказать, чтобы в этом роде деятельности не было своего, особенного искусства. Оно состоит в умении выбрать между говорюнами лучшего и из его речей заметить истинно занимательное. Нам случалось быть свидетелями, что один и тот же рассказик доставлял одному слушателю самые драгоценные вещи, тогда как другой ловил в его речах несвязные мелочи, из которых мог бы выбрать для себя кое-то только опытный писатель, но которые для слушателя обыкновенного были скучны и только. Стоит подумать над этим каждому: почему иной рассказик увлекает изустным словом кружок слушателей, нечуждых эстетической образованности, и тот же самый рассказик, будучи грамотен, но в состоянии положить своего рассказа на бумагу так, чтоб это не было скучно для тех же самых слушателей. Еще поразительнее факт, что двое записывающих слышанное, повторив очень близко чей-нибудь очень занимательный рассказ, производят на нас до такой степени различное впечатление, какое мы испытываем читая хорошую и плохую повести. Бывали случаи, что записанное из уст рассказика, без примеси фантазии, принималось читателями за произведение самого эстетического литера-

турного таланта, тогда как то же самое перо вслед за тем производило, на основании вымысла, вялый и скучный рассказ, в котором только предубежденный читатель искал следов таланта.

Все это мы говорим для того, чтобы каждый, кому дорога идея родного слова нашего, идея глубоко жизненная, взял на себя труд подумать об этнографических очерках и потом, при всяком удобном случае, проверить свои умозаключения на самом деле. Есть в жизни много такого, чему никак другого не научишь. Воспроизведение слышанного в такой силе и истинности, чтобы те, кто не слышал, испытывали, читая написанное, то самое, что ощущал писавший, принадлежит, может быть, к тому же роду искусства, что и воспроизведение в слове видимого глазами, хотя здесь механизм действия ощутительнее для нашего наблюдения. Поэтому мы никак не скажем, что оно — маловажное дело.

Указывая выше на плоды подобных трудов, мы исчислили еще не все. Последним и важнейшим их результатом может быть появление целой области литературных произведений во вкусе и в духе украинского народа. Как ни высоко стоит итальянец Боккаччио на суде потомства, но он, собственно говоря, был не более, как искусный перескащик слышанного и испытанного лично. Между тем, смотрите — какую важную роль играла его знаменитая книга *Decamerone*, этот сборник небольших, очень просто — хотя и очень увлекательно — написанных рассказов: поэмы, драмы, комедии, романы пестрым роем вылетели из этой книги и распространились по всей Европе так широко, что и в русской литературе можно указать отголоски неподражаемой болтовни флорентийца XIV века. Никто из поэтов не произносил имени Боккаччио без уважения, а Байрон, в энтузиазме благодарности, которую он питал ко всем достойным своим предшественникам, выразился о нем так, что этот, как он его назвал, *Bard of Prose*, автор сотни романтических рассказов, разве немного ниже Данте и Петрарки. Таким образом и для талантливой собирательницы народных рассказов украинской (здесь в самом деле необходим особенного рода талант) может представляться в будущем сладкая, неотравленная сознанием мелкого самолюбия или корыстных видов, надежда, что за его труд поблагодарит его некогда еще не рожденный Байрон.

Вообще, важность наших дел, каковы бы они ни были, не должна быть намеряема успехом их во время самого совершения; в отношении же украинской словесности, всего вреднее было бы для общего нашего дела, если бы мы управлялись желанием скорого торжества. Довольно с нас

глубокого сознания, что мы все, как бы ни были различны наши силы, делаем дело народное и в настоящем строим будущность не собственную, не личную, а будущность нашего народа в неопределенно-далеком времени. Сильное проникновение наше духом собирательной личности простоя и заявленный множеством случаев ответ этой личности на наши человеческие понятия о ней и братские чувства к ней — служат нам достаточным ручательством, что, при всей малости, нашей, как отдельно взятых единиц, мы все вместе делаем дело немалое. Забудутся ли наши имена, или возсияют в самых прочных памятниках народной жизни, т. е. в произведениях великих писателей, — все равно, предчувствие грядущего оживления украинского племени должны сладко согревать каждую душу в ее стремлении к безконечному.

Возвращаясь к началу нашей речи, скажем, что Белинский, при всей самостоятельности своего критического таланта, не в силах был стать выше понятий современного ему русского общества и, если бы даже возымел, каким-нибудь чудом, идею о простонародности литературы, осуществляемую в настоящее время украинцами, то его бы никто не поддержал, — все остались бы глухи к его убеждениям. У нас эта идея возникла вследствие исторического хода общественной жизни.

Грамотная часть украинского общества, еще до соединения Украины с государством Московским, в своих беседах отклонялась об общей всем украинской речи в церковнославянинцу, в польщизну и в этот средний между тремя элементами язык, которым писались тогдашние юридические акты. По присоединении Украины к государству Московскому, грамотные люди отклонялись еще больше от простонародной речи в тот язык, который наши академики и семинаристы, вместе с московскими грамотеями, выковали для официального и литературного употребления во всем государстве; а когда в России появились стихотворцы, повествователи и историки, когда устроенные российским правительством так называемые народные училища и умноженные российским синодом семинарии охватили всю Украину пропагандой искусственного языка, составленного общими трудами украинских и великорусских грамотных людей, — простонародный украинский язык слышался только в песнях да в беседе людей, неумевших, по недостатку книжной образованности, объясняться иначе.

Как ни много вошло украинских слов и оборотов в книжную великорусскую речь, но в ней естественно преобладали элементы великорусские. То, что не было внесено в нее из

простонародного языка, оставалось в пренебрежении у литераторов и равнодушно было обречено ими на забвение, чему доказательством служат и приведенные нами слова Белинского. Между тем, посмотрите, кто вносил словесный материал украинский в великорусскую речь во время ее литературной обработки? Люди предубежденные против простонародности уже по одному тому, что захватили от польского образованного, шляхетского общества известное всем пренебрежение к простому народу. За неимением в языке московской письменности и в речи великорусского простонародья таких слов и оборотов, которые бы соответствовали новым государственно-общественным потребностям, они брали из украинского языка только то, что могло быть терпимо в новой среде, в которой они очутились необходимыми деятелями, все же, на чем лежал отпечаток «простоватости крестьянского языка и дубоватости крестьянского ума», как выразился Белинский,— все это они считали недостойным появляться в проповедях, законах, учебниках и чисто литературных произведениях. Естественно, что браку осталось слишком много и что в этом браку погребены были сокровища украинского слова, незримые глазами, притупленными чтением составленных опричь народа писаний.

Если бы, в самом деле, это был ни на что негодный сор, то он бы так и погиб в забвении; украинские простолудины поокали бы, погокали еще с полвека, да и усвоили бы себе великорусскую книжно-народную или народно-книжную речь, подобно каким-нибудь Зырянам, а то нет! Язык, не вошедший в великорусскую письменность, выражал жизнь, богатую своими особенностями, и засвидетельствовал свою гармонию и силу во множестве изящных произведений простонародной словесности. Народ неграмотный дорожил своим языком и не захотел с ним расстаться. Предать забвению памятники народного слова оказалось невозможным для людей образованных, да и сама наука книжная занялась их спасением.

Не стану распространяться здесь о весьма важном обстоятельстве: что в то время, когда дворянские дети поступали в учебные заведения, где приходилось им усваивать знания и выражать их посредством искусственного общерусского языка, они оставляли дома мать и няню своих, которые до тех пор говорили с ним на простонародном языке. Заблуждение наших отцов и дедов, что девицам не должно давать такого умственного образования, как мальчикам, было причиною, что женская часть средней руки дворянства оставалась вообще мало знакомою с языком вели-

корусским. О дворянах мелкопоместных и говорить нечего. Те просто говорили: «Зачем учить дивчат грамотности? для того разве, чтоб к паничам письма писали?» Это-то обстоятельство было причиною, что многие матери людей образованных были у нас вовсе не грамотны или полуграмотны, а неграмотность и полуграмотность делала то, что они с своими сыновьями, будущими учеными и писателями, объяснялись на том самом языке, что и какая-нибудь нянька-бабуся. Образованный изучением иностранных литератур ум не мог оставить без внимания красоту материнских речей, непохожую ни на что им усвоенное в школе. Он естественно давал ей цену высокую, хотя и не имел еще средств доказать ее литературным способом.

Народные песни украинские, на которые обращено внимание с 1819 года, помогли этой оценке. Тут мы увидели, посредством печати, яснее прежнего, как прекрасен язык, о котором ни слова не говорится в учебниках и над которым наши наставники глумятся с кафедры. Сочинения украинских писателей, воспроизведших оставленную нами в селах и хуторах жизнь языком наших матерей, довершили наше перерождение относительно украинского слова. Нашей душе любо было в той стихии, которою продолжали жить неперделанные школою спутники нашего детства; мы радостно нисходили с училищных высот в простонародную толпу, и одна мысль, что мы говорим и чувствуем то, что говорят и чувствуют миллионы незахваченных учебниками людей, давали нашим умственным силам молодую свежесть.

Сближаясь с простонародною жизнью, так сказать из благодарности за то, что в ней протекло наше детство, мы увидели в этой жизни вооруженным наукою зрением много неведомого нашим наставникам и, между прочим, пришли к убеждению, что простонародная украинская жизнь есть целый мир самостоятельных понятий человека о том, как ему быть на свете. Жизнь эта, как мы увидели, не так мелкодонна и узка, чтобы ее исчерпать наблюдательным умом в течение короткого времени. Жизнь эта по своему сохранила следы глубокой старины славянской и потому удержала в высшей степени любопытные остатки исторического бытия народов, от которых более или менее зависело ее течение. В ней до сих пор встречаешь характеры, по которым не только поэт, но и историк может воссоздавать личности, затуманенные летописями и историческими системами. Она, одним словом, заняла нас, как новая наука, которой до сих пор не было дано принадлежащего ей места в ряду предметов, подлежащих ведению свободного ума человеческого. Отсюда-то, из этой таинственной глубины, в

которую начали мы погружаться с недавнего времени, сила вещей начала, так сказать, выбрасывать на берег сокровища, показанные нам в обработанном виде нашими писателями.

Но все, что до сих пор сделано украинскою словесностию, есть не больше, как доказательство, что не напрасно образованные украинцы обратились к изучению своего простонародья и всего, что составляет сложившийся веками мир простонародной жизни.

Человечество не пускает в ход всех своих запасов разом.

Многое у него остается до поры до времени в спрятку; многое оно разрушает, переделывает посредством новых явлений жизни в иной вид и потом опять обновляет забытое веками, пренебреженное народами бытия. К таким дивам, которых смысла все еще не разгадала наука, принадлежит воскресение Славянского мира, а в Славянском мире — воскресение украинской словесности. Деятели этой словесности, захватывая в круг разнообразных своих трудов всю массу говорящих по-украински и любящих украинский язык, этим самым заявляют человечество своих стремлений. Самая многочисленность личностей, на которые распространены братские заботы украинских мыслящих людей, служит некоторым образом порукою в том, что, если бы это дело было не нужно для жизни, если бы оно было утопическою фантазиею только немногих людей, то собирательный разум заинтересованной в нем массы сам собою решил бы его несостоятельность. Для нескольких влиятельных умов возможно убедить в чем-нибудь эфемерном аудиторию, или замкнутое общество любителей словесности, возможно даже — как это мы и видим — создать целый круг московских славянофилов, измечтавших себе какую-то Россию, небывалую для историка и несуществующую для простонародья; но относиться с кабинетною мечтою к тринадцатимиллионному обществу невозможно безнаказанно. Сговориться между собою, подобно московским славянофилам, украинский народ не имел никакой возможности. Следовательно, было бы весьма естественно противодействие с его стороны усилиям наших писателей, если бы они были признаны вредными или ненужными. Это противодействие необразованный народ всего скорее мог бы выразить совершенным равнодушием к украинским произведениям, а люд грамотный — печатным отречением от нашей словесности.

Вместо того мы видим явления противоположные. Никогда не слыхавший об украинской словесности выходец из Украины в Саратовской губернии и сельский житель меж-

ду Львовом и Черновицем одинаково сочувствуют задушевному стиху Шевченка. Случайно попавшая в руки какого-нибудь загнившего семинариста повесть Квитки производит в нем переворот и присоединяет его к народу, от которого его отознило училище. Уроженец Воронежской губернии и воспитанник московского пансиона, а потом Харьковского университета, чтением украинских песен наводится на прямую путь и является нашим родным деятелем. Рано еще обнаруживать подобные факты, но их у нас множество. Что же касается отречения, то, при всем разномыслии из них до сих пор не отрекся печатно от Шевченка, составляющего лучшее украшение нашей словесности. Скажем более. С того времени, как украинская словесность, с изданием Основы, пошла более твердыми шагами и все лучшие великорусские журналы заявили свое сочувствие к честной, в политическом мире, украинской народности, — трудно встретить образованного украинца, который бы не признавал себя украинцем. Но, если бы появилось даже и много таких лиц из украинцев, которые, подобно профессору Срезневскому (природному ярославцу), объявили бы с кафедры, что украинская литература — мечта, а украинская народность — выдумка; то участие множества грамотных людей и повсеместное сочувствие простонародья к произведениям нашей словесности сами по себе служат прочною основою делу и обеспечивают его, как от упадка, так и от уклонения в сторону, противоречащую насущным требованиям жизни.

Таким образом простонародность в украинской словесности не есть свидетельство бессилия наших авторов писать для выделившейся из народа сравнительно малочисленной части украинцев, а напротив — залог общенародного развития нашей словесности в будущем, на широком основании. Европейская цивилизация не представляет для нас чего-то ненавистного, как для московских славянофилов, которые объявили Запад гнилым и изобрели какое-то русское воззрение на науки и искусства. Мы изучаем дружески все, что выработано другими обществами и народами, но благ для нашего народа ожидаем только от своеобразного развития его собственных нравственных сил и от увеличения средств к жизни на его родной почве. Мы не говорим, подобно прежним русским патриотам, что мы «идем быстрыми шагами по пути просвещения». Ход наш не может быть очень быстр, потому что нас, желающих действовать при свете науки, очень много, и для нас — для людей громадских по своему мирозерцанию — не мыслим истинный прогресс не только для целого народа, но

даже для малочисленного общества, пока оно окружено со всех сторон непонимающими его толпами. Медленно должна быть наша работа, но верна. Чем больше человечности видим мы в украинском народе, тем больше должны мы приложить попечения о том, чтобы каждая сколько-нибудь мыслящая голова понимала ясно другую. Тогда только слово, эта великая сила человеческой природы, вступит во все свои права.

ГРИГОРІЙ КВІТКА Й ЙОГО ПОВІСТІ

Не один історик словесності — от і Тикнор недавно — постерегає той закон духу людського, що словесність процвітає в народі в годину його сили і слави державної, і падає з упадком нації. От же історія слав'янських народів доводить іноді сьому й противне. Ще недавно сміявся усякий європеець із чехів, що вони, покинувши німецьку державну словесність, силкуються писати по-чеськи, а тепер німці описують по-німецьки історію чеської словесності! Немає в чехів свого короля, нема свого сенату, нема свого народного війська; чехи — австрійська губернія, а словесність чеська процвітає щороку краще, обіймає собою більше да більше трудолюбців, людей з великою головою, і живуть чехи могутим, самостійним духом у словесності, не живучи особним королівством. Ще ближче перед нами Польща. Огласили себе поляки віршами й доброю прозою ще за королів своїх; тільки ж піднялась їх мова до найкращої форми, до найбільшої сили своєї тогді вже, як сусіде їх край між себе поділили. І так, як євреї на ріках Вавилонських, так вони заголосили тогді на весь світ своїм Мицкевичем і іншими поетами; спомянули всі добрі й ледачі вчинки, своїх предків, і всякі давні пригоди і триумфи гарною історичною мовою описали. На диво процвіла словесність польська по великих, кривавих руїнах нації! Польський дух, не маючи собі притулку в твердинях і вольних оселях, вселився в живе слово, которого не зруйнує ніяка сила, коли його самі ляхи не зневажають. Приходить час і показуються вже ознаки, що восторжествує в мирі розумний дух над усякою іншою силою. Отсе ж не дурно оживають національності: се народи заявляють перед світом своє право на духовне господство поруч із іншими народами. Не поети, не філософи, самохіть, по волі незанузданого розуму, оглашають найглибші тайни своєї рідної національності: се народи викидають усякий свою королев, іззиваючи зо всього світу великодушних на святе діло чоловіколюбства. Коли настане сподівана робота по сем'ям, що кожна ве-

лика сім'я, чи чеська, чи сербська, чи болгарська, труждається сама для себе, для общего добра сем'ян своїх, — господь один те знає, а волю його почуло вже багато віщих душ, і обізвалось по всьому світу.

Не інакше ж розуміємо ми й історію словесності южно-руської української. Не було її, oprіч пісні, тогді, як южна Русь була могутим варязьким царством; не процвіла вона й тогді, як боролись ми з Польщею і розлилась козацька слава по всій Україні; ніхто не здумав написати книжку по-народному ні за Мазепи, ні за Розумовського, бо не прийшов іще час людям од сна розставати. Історія бо народу не те, що історія царства, або гетьменства. Царство южно-руське возмужало, царство Южно-руське розділось само на себе і занепало; гетьманство схопилось, як вітер серед степу; бушувало, пустошило все округи і зникло; а народ, сей ісполни самостійного духа і за варягів, і за гетьманів, лежав у сповитку; колихали його с'як і так; перебуло в його всяких няньок: близько доходило й до нього, щоб йому навіки остатись недорікою і христа ради тинятись поміж дорослими братами... От же божа воля так не судила. Озвалась дитина своїм словом, почала розумні речі глаголати, і от, тепер тільки починається настояща жизнь нашого южного руського племя; од нашого тільки часу пійде настояща його історія поміж народами; а то все була дитська казка...

Дивуються люде, вбачаючи несподіване диво, і розумний тільки зрозуміє, що воно появилось тим же порядком, і законом, як появляється весняний цвіт послі холодної хуртовини. Уваж бо всяке, що то було за люте время, що то за довге лихоліття було для всього нашого краю! Ще недавно тільки вгамовалась Кримська дича на нашому полудні, іще недавно, з бідною пополам, тогочасна Україна злагодилась на житте вкупі з нашою, — недавно покрито с'як-так той великий гріх старосвітського московського боярства, Андрусівський той мир, що для впокою свого розідрали бояре Україну надвое і наготовили кривавих буч на довгі роки. Недавно ж почали й од сівера поглядати на нашу сторону ласкавим поглядом і вбачати в нас щіру предсю Русь, котора бажає в себе дома одного в покою, щоб пожити на рідній, кров'ю одкупленій землі так, як Бог послав її на розум. Опинилась Україна, послі довгої заверу-хи, мов у захисті, і годі вже співати пісень про поля, на которих «кістки хрустять, шаблукі попереперосколони бряжчать», а почала думати довгу думу про своє сільське громадське житте, — і от, явивсь на Україні поет без «шаблі булатної, без бандури подорожньої» Квітка. Не до козаків

він про військові речі слово обертає: обертає він слово до хуторян, і дає їм науку тихого, богобоязливого життя, докоряючи їх новими гріхами. Отсе ж не в філософській голіві, а живим живцем перед нами стоїть довод, що історія народів, починаючи войною, появляє настоящу народну жизнь тільки під крилом благого миру, і тогді-то вже обрїтає вона своє право на увагу й шанобу всьогосвітнього розуму.

Не буду тут викладувати, як почалась книжня словесность народня українська. Нехай охочий прочитає в моєму слові при толкованій по-московськи «Чорній Раді». Обернись просто до свого писателя Квітки, хто він був і яку долю мав на світі, пишучи свої дивні повісті, а далі покажу, в чому сила й краса його писаній, і яким великим скарбом обладає наша до якогось часу невеличка словесность.

Єсть під самим Харковом село Основа. Давно вже владіють ним Григорій Федорович Квітка, і у сьому-то селі родивсь і наш Григорій Федорович Квітка і по сьому-то селу прибрав, собі надане ім'я Основ'яненко. Прадід і дід його полковниковали в слободських полках і обороняли од татар свою сторону, котора тогді розглядалась ще малолюдною пустинею. Бо Слободська Україна почала заселятись тільки за Хмельницького, як прийшлося круто козакам і посполитим, од військових буч і заверух на старій Україні. Виходили тогді корогвами і купами військові люде і прості селяне із старої, Польської України на нову Україну, Московську, на тлі «українній» землі Московського царства, що недавно названі Харківською губернією. Рід нашого Квітки, будши значним і вельможним родом, займав собі на просторі щонайлюбіїші займанщини, і Григорій Федорович родивсь у домі панському, багатому. От же у тії часи, десятків сім чи вісім рік назад, панство кругом Харкова жило собі просто, по-старосвітськи, по-козачі, і наш писатель змалку чув у стецькій господі й всюди по околиці щирю українську мову, примазану тільки в случаях церемонії деякими московськими словами. Звичаї ж у панів були, в щоденній низні їх, ті ж самі, що й у посполитих, і родини, і крестини, і весілля, і похорони одбувались так само в панському домі, як і в простецькому, хіба з більшою пихою й достатком. Се вже в недавні часи почали слобожанські пани од поспільства зовсім одрізнитись і заводять усе в своїх домах по-іноземному; в недавні часи почали вони чужоземними мовами пишнитись, а свою рідну, мужичою називати. Тим-то й знав Квітка всі звичаї народного бити так добре, як ні одно-

му пану з новомодного дому знати не можна, тим він писав такою щирою народною мовою наче її не чув зроду іншої мови; тим він і по-московськи писав нескладно, що то був йому язик нерідний, а в московських школах Квітку не учено.

Ще не було тогді в Харкові университета, і духовний колегіум Харківський брав гору над усіма школами на Слободській Україні. С колегіума виходили всі люде, которі були верховодами українського панського товариства, колегіум давав тон домашнім поважним розмовам, нахиляючи розум до Письма Святого і до науки святих отців церкви. Нижчі школи для дворян були при монастирях, на кшталт семинарій, а для поспільства чи й небагатих панків — при церквах; і вся премудрость тогочасної першої науки вертілась на читанні книг церковних, на співанні церковному да на писанні кручковатими літерами. Тільки початок арифметики да дещо з історії царів і королів перепало од наставників ученикам у нижчих школах. Латинь же і всяка інша премудрость процвітала в колегіумі, до которого більш учачали поповичи, ніж паничі. Бо небагато треба було тогді науки панському синові, щоб добре господарювати, щоб поважно носити військову шаблю і не мовчки сидіти в компанії, як зайде розмова про початок світу, про потоп, про царя Кира, чи Александра Македонського і інші такі речі, которими тогді бавилось панське старше товариство за довгими обїдами, вечерами і під гулящий час, як молодші або танцюють перед ним, або гасяють на конях і веселяться молодецькими іграми. Тим-то розумний піп, або чернець, був найлюбіїшим гостем у старосвітських слободських панів; тим вони були прихильні до церковної служби, тим і вся жизнь їх, од колиски до домовини, водилась духом православної церкви. Можна сказати, що в законі господньому була воля їх і поучались вони закону божому день і нош. Нехай же не подумав хто, що се було якесь святе товариство, без гріхів і неправд мирських: і гріхи, і неправди творились у ті часи таку ж, як і тепер; тільки що люде шукали собі науки, помочи й поправи найбільш у письмі святому, найбільш у церковному глаголі, не вдаючись у інші науки. Чи добре воно було, чи ні, і як повелось послі слободському товариству, про те нехай скаже хто інший; ми ж хилимо річ і як тому, що й Квітка Григорій учивсь читати й писати, а запевне й науки віри християнської, дома, у ченця з монастиря, а послі вчивсь дальшої науки у монастирській школі:

Змалку був він собі хирненький, золотушний і зовсім був осліп од золотухи. Світ йому одкривсь на шостому годі,

як повезла його мати молитись богу в Озерянський монастир. Прозрівши в дому божому, маленький хлопчик возгорівсь ревністю до божого дому, і на дванадцятому годі почав благати отця й матір, щоб благословили його на чернечу монастирську жизнь. Удержували його до якогось часу отець і мати не доймаючи віри молодому серцю, і ріс наш Квітка дома з старшим братом і трома сестрами, ходячи часто до церков божих і їздячи молитись богу у близький монастир, де пробував у ченцях його рядний дядько. Той-то, мабуть, найбільш заохочував отрока на іночества.

Отець і мати, прокладаючи синові дорогу до старшиновання між панамі в повному зрості, зачисляли його, через багатих родичів, то в лейб-гвардію, то в герольдію, то в польові полки, на сімнадцятому годі мав він уже капітанський чин, не бачивши в віці ніякої служби. Так тогді вислужувалось і насаждало старшиновати над убогими служакми всяке багате панення, бо найбільше право давав тоді чоловікові рід його, а не розум і дотепність. Так нікчемно числивсь то там, то сям і Квітка, проживаючи дома, або виїжджаючи, замість служби, до старшого на бенкет, чи на поклон. Як звикло козацтво з своїми виборами на Україні, пани породились домонтарями і бенкетарями, платили чинш канцеляріям, посилали гостинці начальникам, купували собі чини замолоду, починаючи од пелюшок, а роботою, шаблею і розумом доходили вищої чести хіба убожші між ними, котрим по домам нічим було гаразд орудовати, фудувати.

От же, вбачаючи нікчемність, ледарство і суету такого бити панського, надумавсь наш Квітка покинути мир і йти в ченці, бо хирне його здоров'я не дозволяло йому служити воїном, чи гражданином, несучи всю тяготу служби, а може такий й не звик у трудах жизнь проживати і, як там, кажуть, по бурному життєвому морю кораблем своїм керувати, а більш йому було понутру на одному місці смиренно сидіти, молитвами душу пожиляючи, читанням побожних книжок бавитись да сільськими прогулянками і келейними бесідами без тревоги своє время коротати. Двадцять два годи було йому, як пішов він у монастир Куряжинський (вісім верств од Харкова) і надів чернечу послушницьку одєжу. Не треба ж того монастирського його побутку уважати за якое суворе іночество. Більш для того проживав Квітка в монастирєві, щоб ближче знаходитись коло дому божого і більше свою душу молитвами і піснесловієм священним насичати, не чуючи мирського гомону, сміхотворства і не бачачи зблизька скоків, викрутас і всяких мирських забавок, до котрих молода душа його, не згірш, як і в ін-

ших людей, квапилась. А проте вертав він почасти до отечького дому й проживав з отцем-матерію і з старшим, уже жонатим, братом, як мирянин, у чернечому жупанкові, поки душа його починала знов непщевати о гріхах своїх, знов одверталась од миру й жадала непрестання молитов, непрестанного піснесловія церковного, сама не знаючи, чим заспокоїти свою недовідому для розуму тревогу. А була та тревога не що інше, як порив поетичного духу вилитись у красних річах, у високих розмовах з чоловічим серцем, у хвалебних піснях создателєві всякої краси, котору око вбачає, серце чує і розум познає. Тісно було нашому юноші в монастирєві і не до вподоби серед мирського товариства. Ходив-нудив він сюди й туди, маявь по світу чужоземним гостем, которого ніхто не знає і которому ні до кого з щирою, з одкритою до дна душею обернутись, проживав дома, вертавь у монастир, а після знов його тягло до рідної стріхи, до старого отця-матери, до людей, котрих полюбив змалечку. Були, кажуть, і інші позиви, которі не давали молодому ченцеві смілости навіки злибуком голову накрити. Примушав він себе іноді до найважших послушанній чернечих, не вважаючи на своє плохе здоров'я, силкувавсь перемогти свою живу натуру, занедбати мир з його утіхами і до келейного житія себе вправити; а серце ще голоснійш обзивалось, ще гірше під чорною рясою бунтовалось, і так перемогло його прихильність до іночества, надану йому змалку побожною матір'ю і наставниками-ченцями. Пробувши чотири годи послушником, не постригсь у ченці Квітка і вернувсь жити в Основу.

Основа лежить під самим Харковом. Старший брат Квітчин любив водити хліб-сіль з великими панамі і сам жив паном на всю губу. Чернець наш привик помалу до мирського товариства і його забав, оговтавь між світовими людьми і незабаром став найлюбійшим чоловіком у компанії. Що вичитав він у побожних книжках, що змалку возлюбила його душа, те осталося при йому до кінця дней (розумію охоту до розмови про божественні річі, про християнські діла; розумію молитвенність у церкві й на самоті, которою він живив і обновляв свою душу); а до того полюбив він книги історичні, пильно принявся за великих поетів і возревновав Християнською ревністю до діл громадських. Дещо на добро людям починалось, туди він устрявав зараз і не жаловав ні праці, ні кошту. Тоді саме заводився університет у Харкові; тогді починали харківці дбати про городський театр; тогді стали мірковати про училище для дворянських дочок — інститут. Всюди приложив свого труда наш Квітка. При університеті почав издаватись жур-

нал «Український Вестник»; Квітка напечатав дещо в журналі із своїх перших починків літературних, а послі був його й редактором, укупі з іншими трудолюбцями. Інститут для дворянських дочок був його мисль і його діло; він положив на се училище мало не весь свій достаток; а театр він підняв із нікчемності, ставши в 1812 чи 1813 годі його директором. Як розумів, по своєму вікові, так і чинив добро наш Квітка. Тепер уже ні один високий талант не стане заводить інститута, бо задумались розумні люде над вопросом, що було б лучче для товариства: чи щоб наші сестри й тітки росли диким бур'яном по Україні, чи — понаучувались у пансіонах і інститутах носити дорогу одежу, знай переміняючи її по моді, тратить на іноземне домоводство і іноземну гостинність великі гроші і розмовляти язиком, який одрізняє їх од усіх невоспитаних і од селян, як чужоземок. Іще й тепер жестоко слово сіє, і небагато людей зможуть його слухати: що ж дорікати Квітці ревністю не по розуму?.. не було в Харкові ніякого доброго діла, або котре він уважав за добре, щоб не встрявав туди й він, радіючи добру всею душею, а найбільш — як вибрали його дворяне Харківського уїзду своїм предводителем. Жив він найбільш у городі; купцем горнулось до його найкраще Харківське товариство, і хоч не високих наук учився змалку Квітка, а проте, начитавшись книг і наслухавшись розумних людей, не зневажав себе ні речами, ні писаннем, яко неук. Головатий вийшов із його чоловік, а до того щирий душею і серцем до всякого благого діла похіпливий. Тим і свята його пам'ять, яко громадянина, поміж Харківцями, і не буде вона забвена, поки Харків стоятиме.

Підходили вже сорокові літа йому, а пробував він собі молодиком. От же там указав йому бог і пару, де він найбільш потребив праці і кошту. Впала йому в око інститутська наставниця Анна Григорівна Вульф, заїжджа з столиці; одружився він з нею і до конца дней своїх дяковав Богу за добре подружжя. Дітей у їх не було, а проте жили собі вдвох тихо да любо: одно одному якраз припали до вподоби. Квітка наш, не звикши жити в роскоші, одрікшись од неї змалку, оддав братові села й землі, собі виговорив невеликі гроші про нужду да будиночок на Основі, поблизу пишного братнього будинку. Там він прожив з десятків, чи більше, останніх своїх літ, до 1843 року, виїжджаючи в город тільки на службу, бо не покидав служби Квітка до смерті: служив він то предводителем дворянства, то совістним суддею, то предсідателем уголовної палати, трудячись на добро товариству, скільки було його снаги і кебети.

Сим способом, не знаходячи іншого задовольняв Квітка свою душевну тревогу чи той неугамовний порив виливатись у красних річах, у високих розмовах з чоловічим серцем, у хвалебних піснях создателеві всякої красоти, котору око вбачає, серце чує й розум познає. От же й тут йому було так тісно, як у монастиреві, і не до вподоби припадало йому суетне, пащиковате, хибне товариство городське. Душа жадала іншого поприща, іншого поприща проявити себе миром, а як знайти те поприще, як обрести той спосіб, не знала. Не так бо поведено нашого Квітку змалку, не такі круг його обертались люде, щоб його великий природний дар поетичний процвів у свою пору і приходив од року в рік із сили в силу. Не знав він сам, які в його крила, не роспускав їх на всю ширину, не смів піднятись вище свого щоденного діла. Бо тільки ліричний дар проривається у поета самостійню піснею, і не треба ліричному поетові великої словесної науки, щоб явити мирові всю красоту душі своєї. Вирветься в його з мерця вопль — і в тому воплі весь чоловік об'явиться. Квітка родився епиком, довго мусив він, сам того не відавши, совершенствовати свою мисль, поки вона здужала вийти в словесному образі ясною всякому, всякому розумною. Прошли молоді літа в тій таємній науці, повернуло к старості — і оттогді вже тільки далась йому та повнота слова, без которої епик остається недорікою, силкуючись создати свою епопею. Тамто всі лірики об'являються з молодю, а всі епіки дають себе знати на повороті к старості, — хто ранше, хто пізніше. Так було з Гомером, так було з Дантом, Сервантесом, Мильтоном і Вальтером Скоттом. Хоть і немає общего, неодмінного закону для словесного дару, а все ж дух чоловічий мусить доходити свого совершенства своїми віками і останнє совершенство словесного дару кінчається епосом, починаючись лірикою. Рано вінчається славою природний лірик, і не скоро її дослужується епик.

Отож і Квітка мало не скоротав віку, поки почувсь на своїх власних силах і дав добру ознаку свого великого дару. Найбільш йому те шкодило, що, зрівши на українському слові, обертавсь він серед товариства іноязычного. Товариство не знало його, і сам він не знав, до кого його послано в мир. Тим, устряваючи до громадських справ, почав він інше з 1816 року писати для Харківського журналу розправи про інститут, записки, письма, комедії на театр і всяку всячину; а встрявши до столичних журналів, з нагоди приятелів, — писав романи на кшталт журнальних; і як усе те робилось для самого панства, то й сталось митною забавкою панській громаді. Більш не знали пани, чого

од Квітки домагатись; взяли вони з нього, що хотіли: догдив він усякому їх проханняю і всякій раді. Заплатив Квітка велику і тяжку дань своєму вікові, і нехай був би в його менший дар — потонув би він і зник зовсім між сучасниками, не знало б його потомство і не вважало б за великого писателя. Бо хто ж тепер стане читати його недорік «Халаявських», «Столбикових» і всякі інші оповідання інозичною мовою? Не його була мова, — не дала ж вона йому й серцем до серця промовляти. Бо до чужого не заговорить так, як до рідного, і чужим язиком не досягнеш до чужого серця. Тайна велика в сьому моему слові, і розумна ся тайна найбільш великим поетам народним. Поті вони живуть недоріками серед миру, поки не впадуть на свої власні струни, і тими-то вже струнами рідні серця потрясають, і тії-то вже струни дзвонять довго із роду в рід і содержить неземною своєю силою цілость нації, хоть би й по всьому світу розпорошеної. Нехай би менший був дар у Квітки, — удовольнився би він інозичними своїми писаннями і більш нічого не возжадав би. Ато ні: він чув, що в тих писаннях красний божий мир і чоловіча жизнь серед красного миру божого не оддалися так правдиво, як воно єсть у нас перед очима. Він почувавсь на силах, що здолає дойти ширшої правди в малюванні, і домігсь сам од себе, чого, ніхто не знав од нього домогатись. Того мало: як заходила річ про рідну мову, всяке йому доказувало, що вона згідна на одно сміхотворство і не здолає б то ніхто поважну повість рідною мовою оповідати. Хто б же подумав, що сі пустословні речі прорвуть на рідній землі велике жерело води живої?.. Квітка загорівсь святою думою — сказати святе слово про святі душі, которі не з книжок воспитались. Взяв він найнижшу матерію до оповідання зо всіх, які були в його пред очима: покинув дворян, покинув суди і інститути, монестирі, взяв неписьменного, темного, найпростшого собі хлібороба і оповідав його ж мовою, що в його в господарстві, в сільській околиці і в хаті між жіноцтвом діється. Всяке слово і діло він ізобразив так, як воно іменно єсть і як інше й було йому не можна. І вийшов у нього красний божий мир іще наче кращий, ніж у нас перед очима. Се так, як подивисся в тиху воду і вбачиш там небо й землю, і здається тобі, що небо й земля у якусь нову ліпоту в тому водному світі облеклися. Так і в оповіданні Квітки красний божий мир іще наче кращий здається, ніж він єсть у нас перед очима. І вийшли в його люде живі-живісінькі, і що в їх у душі діялось, що в серці в їх ворушилось, усе те нам, як на долоні, в його показано. Розказує він про Марусю і її Василя, про старого отця й матір, а тобі здається, ніби се

він твоє серце положив у себе перед очима і вичитує по ньому все, що ти з самого малку чув сам у собі і як кипів ти в молодому вікові, і як туговав на старості. Все те свіжим, поважним, щирим словом, як пісню, він виспівав. І прочитавши повість про Марусю, чуєш душею, наче якась музика пройшла тобі через душу і настроїла її на вищий, на якийсь небесний лад, — що знявся б од землі і полинув би голубиними крилами одпочити од земних мук там, де тії чисті душі, помучившись між нами, од своїх мук одпочинають. От коли знайшов він, сам того не чаявши, інше собі поприще, інший спосіб проявити себе мирові!

Написав Квітка свою повість «Марусю» — і хто ні прочитав її, всяке плакало. Чого ж плакати, читаючи «Марусю»? Хіба її доля дуже нещаслива? Ні, тут не печаль обгортає душу, — не з сеї криниці течуть у читателя сльози. Душа тут обновляється, вбачаючи пишну красу дівочу і чисте дівоче серце. Це не Маруся в нас перед очима: це наша юність, це тії дні святі, приснопам'ятні, як і в нас було красно, чисто і свято в серці. От що нас тут чарує; от що підіймає вгору нашу душу! Побачили ми себе в тій дівчині, пишній красою і непорочній серцем, мов глянули в воду на свою молоду вроду, — і як же то нам жити на світі хотілось! Красен божий мир, а ще краща душа чоловіча, і тягне вона нас до себе непобідимою силою. Великі скарби своєї благоді розсипав бог у своєму красному мирові; а ще більшими скарбами збагатив чоловічу душу. І не того нам хочеться жити, щоб тільки на божий мир, дивитись: більше нам хочеться душею в чужі душі входити і благодатні скарби на скарби миняти. Обійшла нас чарами Квітина Маруся, в неї ми почали жити тим ідеальним щастям чистого серця, которого ніхто з нас не дознав самим ділом. Зневірившись тому частю в своїй долі, тут ми дали йому знов віру; заслухавшись могутих, владичніх речей поета, зайшли ми в його рай, не постерігши, якою стежкою, якими дверима, — і здалось нам, що справді рай на землі буває. Зацвіло в нашій душі весняними квітами, і любо нам і весело здалось на світі од чаровничої омани поета. Тут-то він починає обривати в нас перед очима квітку за квіткою, — і ось, незабаром уже сумна пустиня розлягається на всі сторони кругом нашого серця, і як недивно давали ми віру земному частю, так тепер не доймаємо віри ніякому блаженству на землі. Страшно становитися нам серед миру, душа наша, як сполохнутий голуб, зривається з землі і возлітає в ті таємничі сторони, про которі чуємо тільки, що нема там ні печалі, ні воздыхання, а їх ніхто з нас не довідавсь. Сим образом нашої душі, сумної, сполоханої і летя-

щої кудись далеко, за край світа, стоять перед нами, в по-вісті Квітки, мати й батько Марусині. Тут перед нами, не-міч і сила душі людської, тут її упадок і торжество; тут горе естества земного піднялось до поезії — і вже мати не тужить по дочці, а, мов поет, воспіває пишну її красу, чисту її душу, високу її долю небесную; уже батько не вбивається перед домовиною, а, мов який пророк, мов не своєю силою, прорицає людям божі замогильні тайни. Отсе-то все вкупі оповідане поважно і вповні, без усякої хиби, опові-дане с тим порядком, котрий в епосі займає місце стихо-творної міри, — от що тут возводить душу до найвищої вишшини духовної, до поетичного святого восторгу; душа жадає обізватись на ті поетичні речі такими ж самими ре-чами — і знаходить, замість їх, тільки сльози. Так создав Квітка свою повість — поему «Марусю». Вложив він сюди весь дар свій промовляти серцем до серця. Тут розумний вбачає всю його віру і всю історію його власного серця. Це найширша ісповідь, яку тільки здолає писателі принести перед миром. Тут увесь Квітка, який він був на самоті з са-мим собою, і правду говорили ті, що казали, наплакавшись над «Марусею»: «На його надгробкові написати б тільки: Автор «Марусі»».

Отже були й такі цінителі, котрі дяковали Квітку, що написав книжку, понятну для їх лакеїв, і що лакеям їх е чим забавлялись, сидючи по прихожих. Сміявсь над ними Квітка, а в нас болить серце, що стуманіли просвіщені наші люди, одрізнівшись од темного ніби народу, і вже оглухли до найкращих речей, якими мати дитину пестує, якими батько сина добру навчає, якими сестра брата голу-бить, дівоче серце перед козацьким у піснях сповідається. Чи багато ж бо між ними таких, котрих випестила рідна мати. Матіркам сих просвіщених, гордовників народних треба було в корсажі шнуруватись, а не дитину годувати, да над колискою котка виспівувати, да вночі по десять раз од сна прокидатись. Випестили їх чужі, недбалі руки, згодо-вало їх чуже, не животноє молоко. Чи багато між ними таких, котрих рідний батько вчив доброму розуму, указую-чи на добрих і ледачих предків своїх? Учено їх іноземною, наемницькою мовою, і вказовано їм не на розлогі пустині, которі, як та нива євангельська, вижидають праведних діла-телей, а на високі мури, десь понад морями поставлені і на-родніми гордовниками прославлені¹. У кого з них були

¹ Вся бо історія всемирна — гляньте — до сього часу ніяк не одір-веться од тих недоступних побережжів, де сила стала з давніх давен вище правди.

сестри-жалібниці, котрі б розважали їх тугу тим самим словом, котрим і весь мир наш у своїй тузі сумує? Сест-ри їх розмовляли з ними іноземною мовою; а іноземна мо-ва не падає на душу дощем животворящим, — силпе вона словами, наче холодним снігом. Де ж серце дівоче знайде такий голос любий і ніжний, як у наших піснях? Чужим, ученим голосом промовляє те ніби просвіщене серце, до та-кого ж просвіщеного, і обидва одно одного не розуміють; бо розмовляють наготовленими десь далеко для них річа-ми. Не знають вони тих любовців, що чисті, нічим не за-правлені, течуть із серця в серце, як вода кринична: не знають вони вільних любовців, которі, як та жизнь, не пита-ються в чоловічого розуму, де їм у яке время і з якими обстановками об'явитись. І живуть вони серед рідного пле-мя, як канарейки в клітці, не відаючи, що за вікном ще більше світу, ніж у вікні, — живуть, виводять пташат у своєму тісному затворі, і щебечуть по-своєму, думаючи, що і весь мир людський повинен так щебетати. І ширяться по Україні чужі звичаї, що той кукіль у пшениці, і господь один знає, чи кукіль виглушить пшеницю, чи, може прост-реться колись із неба благотворяща, всепоборююча рука і виполе пшеницю, котору сам господь засіяв. Поки ж те ста-неться, озивається рідне, голосне слово наше од Карпат до Есмані рідною голосною мовою, і на самих своїх границях оказує мирові могутних речників своїх, пророкующих ми-рові народну духовну самостійність нашу. На самому бо краї нашої мови рідної, де вже іноязычна мова назирає на наші береги, заливаючи низини наші, — у Слобожанській Україні, котора сіла колись осадами на порожніх землях Московського царства, явився Квітка з своїми народними оповіданнями, явився ж він, як скеля серед моря, вирнув із глибини, котора вже й його була поняла, і став високим поетом свого рідного миру, будши малим писателем іно-язычної словесності.

Знаючи добре, що небагато знайдеться між критиками журнальними людей, которі зложать ціну його «Марусі», або й зовсім не знайдеться, він видумав сміхотворну казку про солдацький портрет, — і в тій казці швець іменно так праведно судить об малярстві, як судила навропсі критика об Марусі. В «Салдацькому патреті» виставив Квітка, як іноземщина заливає наші народні низини, як нікчемніе на-род наш, божа пшениця, од куколю, що всіяно між його. Сміється він в душі, сміється й читатель за ним, а серце ние, вбачаючи, як убога і смиренна правда одкупується од смілої нахаби квартою горілки, щоб вибачила нахаба, що правда пробовкнула за себе слово...

«Мертвецький Великдень», третя повість Квітчина, малює нам селянина-п'яницю, яких багато по Україні, бо не без важкої причини «правда наша п'яна спить», як мовлять той узловатий Шевченко. «Коли вона прокинеться», один бог знає, а тепер такому живописцеві, як Квітка, тільки осталося одно — малювати, як воно єсть, на сміх і огиду людям статечним. І коли представить писатель життя повним словом своїм, як вона єсть, не даючи їй ніякого тлумачення, не задавши собі ніякої філософської теми, то в його писанні сама собою буде філософія і мораль, і скільки розумний вбачає в житті самій, стільки вбачатиме й в поетичному образі життя. Вся ж ота дрібнота писателів, що думають служити художеством громадським нуждам, або що всі вони псувають марне папір і морочать плохі голови, которі, не читавши їх, знайшли б, може, яке краще собі читання. Найперше діло для писателя — возлюбити ближнього, яко себе самого. Хто так возлюбить ближнього маючи дар словесний, той тільки зрозуміє його, як свою душу, а зрозумівши так ближнього, яке ні скаже про нього слово, скаже так праведно, як на ширій ісповіді. От тут-то й тайна глибини слова, тут вона, тайна сили і власті, которую має над нашою душею слово великого таланта. Бо то не вимізоване слово: то живий голос живої душі, а всяка душа нам рідна, як сестра братові і горнемось ми до неї, як сирота до свого на чужині, покинувши, занедбавши все, тулимось ми до рідного лона, радіючи серцем, що озвась до нас ізпосеред чужини знакомий голос. І нігде не знайдемо такої потіхи й поради, як у тих ширих рідних річах, збагатять вони нас над усякі інші багатства й сокровища. Сей єсть смисл і розум, на що божа премудрость посилає між нас вищих людей, которих слово розженно, яко огонь, которі озирають мир, мов ті многоочиті херувими, которим немає тайного, щоб не відкрилось, і которі, сповідаючись ширію душею перед миром, усякому чоловікові одкривають у своїй сповіді його ж власну душу. Як у темну комору внісши світло, покажеш самому господареві, де що лежить і що в не порядку, і в чому недостаток, так сі віщі люде духовним світлом освищають духовний мрак наш, і благо тому чоловікові, которий користується з сього світла!

В повісті «От тобі й Скарб!» ізнов намалював Квітка ледачого п'яничку (да ще до того й дурника), як і в «Мертвецькому Великдні», тільки на против нього безпуща поставив тут людей трудящих, которі живуть у законі божому і свої сем'ї держать у всякому порядку, не даючи нікому розопіги. Тут ізнов читатель, так як і в «Мертвецькому

Великдні», наткнеться на науку доброго життя, на істочник води живої, на боже слово, і вбачить із жалем душевним, що той істочник сміттем закидано, і здивується, як іще сей мир держиться на правоті, що скільки-то тих хранителів правоти, тих передовиків христового стада про своє діло байдуже забули вже, як його й чинити, як його й на користь душевну мирові обертати. Вигукує оттой філософ у церкві Деянія «по строфам», аки медь звеняща; а буде ж із нього незабаром пастир душ... як же він упасе овці своя? Тим-то господь не вповає на розум розумних, промишляючи об спасенні людей своїх, і совершає собі хвалу із уст младенців. Серце старого, неписьменного батька тої сем'ї благочестивої, що зібралась празник святою паскою празновати, восхваліло вже господа дома, поглядаючи на дари руки його, на свою сем'ю цвітушу, на повен стіл брашен празникових, а в церкві учений дурень глумиться над святою повістю про діла апостольські і туманить своїм читанням охочих слухателів.

Повість «Козир-Дівка» — гіркий докір тим людям, що вибилися із темного неписьменного народу у законники, да й засіли в законах, як миші в засіці. Багато тут перебрав їх писатель, і то все, мабуть, портрети живих людей, бо терся сам він між судовою братією і надививсь на їх ледарство. Тут і губернатор ворочається між ними, наче іграє в піжмурки: його піймав, той і його; а правди настоячої, за папірами да чинами, не бачить. Квітка боявсь такого пана зневажити; похвалив він його за добру душу, а все видно, що ся добра душа не знає, куди їй повернутись, бо, звичайно, зріс губернатор паненям, на руках прислужників, которі подавали йому змалечку все готовеньке; то й на старості трудно було йому дойти якої б ні було правди своїм розумом, і все поглядував він, що-то йому нижчі чини скажуть. Лучився добрий чоловік, що навів його на добро; то й зробив він Івзі добро. А якби втерся в його канцелярію волостний писар, прикрившись значним чином; то був би Левко певно там, де козам роги правлять. А пан губернатор радів би собі душею, що-таки він не лежем лежить, а служить і трудиться над ділами... служить волостним писарем у чинах за покришку, і трудиться до поту над папірами, да й тільки ж...

Не стало б, здається, й снаги, як би схотів хто все те словами висловити, що тиснеться в голову з повістей Квітчиних. Да й на що всяку річ вийснати? Квітка сам за себе говорить, і в кого є розум, той і сам його повісті зрозуміє і правду з них на свою користь витягне, — в кого є серце, той і сам зложить ціну його писанням, тим словесним скар-

бам, во віки вічні драгоцінним. Тим-то й не хочу я без потреби перегортувати всього Квітку по листочках, а глашу про нього перед громадою своє слово огулом, в інтересі всенародному, виступивши наперед своєї лави і чуючи за собою тисячі, которі мовчки слухають готового, а думають душею по-моєму.

Перейдемо ж іще до повісті: «Добре роби, добре й буде». Наші земляки звикли на інших усе звертати, а себе неповинними в своїй біді чинити, забувши, що не з неба вони на землю впали і що були в їх ледачі діди й прадіди. Все те пускають наші земляки в непам'ять, і вміють тільки на свою долю нарікати, а нема, щоб за добрі діла, за чоловіколюбство вхопитись і тими ділами з калюжі на сушу вибиратись. Все ждуть, чи не визволить їх із нужди й біди якась невидима поміч, а того не знають, що ся поміч кожному з нас зараз з неба подається, скоро загоримся християнською любов'ю до ближнього, і коли б у нас явилось більше чоловіколюбців, то зараз би вродилась між нами громадська сила і мирська правда. Не іншою бо дорогою дійдемо до кращого порядку громадського, як дорогою правди християнської. І Христос сказав рабам гріха, а через гріх і всячеським порабощеним (бо гріх, а не яка сила, оддає чоловіка чоловікові в неволю, сила ламле вже трухле дерево), і Христос, говорю, сказав: «Як зрозумієте правду, то правда й висвободить вас». Отся-то правда приснилась нашому Квітці (бо побачиш її хиба вво сні); що як би то було добре, коли б усяке дбало не про себе одного, а токо ж і про ближніх своїх! Розгорілась його чиста душа од благої думки, ізгадав він про селянина, которий під голодний рік не звонтпив простовати христовою дорогою, не злякавсь біди, не звернув на бік, а зробив своє діло по євангельськи. Був справді такий муж між селянами, і справді обернулись до його земські власті, як до праведника; бо велика біда всяке хижє серце навчає розуміти силу праведності. Тут нема видумки. Здається воно видумкою і не йметься тому віри тільки в спокійні часи, як не висить над головами нашими страшений гнів господен. А погляньте по історії: хто в смутні часи виступав наперед усіх і всіма верховодив? виступали люде праведні, герої. От же таким явився під голодний год селянин Квітчин, Тихон Брус, і показав, що зможе чоловік силою правоти своєї, возлюбивши ближнього, яко сам себе, які жорстокії серця підгорне під свою волю, які запеклі душі до себе прихилить. Велика, мабуть, сила добра, коли зло бореться з нею од початку віку, да й ніколи не поборе. Отся ж і Квітка не проповіддю, а живим образом показав землякам своїм, як досягати кращої долі

на світі, і що сами вони своєю недбалостю, про мирське благо топлять себе глибше да глибше в болоті.

Еге, панове! не з неба нам наша доля впала: були в нас діди й прадіди, що нам її своєю ледачою жизнью придбали. Так, видно, думав і Квітка, пишучи дальшу повість: «Конотопська Відьма». Вознегодовав він праведним духом своїм на безпутство, в которому наши предки зникчменіли, на дурний розум їх, що оддавсь самохить таким пройдисвітам, як Бруховецький і його преемники зо всею їх челяддю хижою, лінивою, лукавою і недбалою про мирське благо. Взяв він з останніх часів гетьманщини дурника-панича, которого по породі і достаткам, а не по вибору козацькому посажено сотником на голову козацтву, стуманілому вже, забитому вже, запоеному вже старшиною навіки. Возмутившись душею, намалював він у своїй повісті отару не-смыслену, а не громаду конотопську, бо й справді до того доходило, да й тепер іще єсть по селах, що люде не знають ні свого права, ні своєї честі, ні хто вони такі, ні для чого живуть на світі, ні як їм за що взятись, дивляться, лупають очима, як овечки, і що скаже їм лукавий писарець, п'явка людська, те вони й роблять. Так і тут, у «Конотопській Відьмі». Не поняв би віри, коли б не було й тепер по Україні того одуру, такої нікчемності в сільських громадах. І самі ті, що правлять самі громадами, і самі вони не тямлять, що, на що і до чого вони з ними діють. Знають тільки одно: шарпай, коли шарпається; скуби з овечок вовну, коли скубеться; топчи, кого подужаєш, поки тебе самого не затоптано. Густий мрак обняв усі голови і обгорнув усі душі. Мов би сюди Христос іще й не приходив; мов би тут люде сидять іще во тьме і сені смертней; мов би тут благовіствованне божої правди іще не возгласилось! «Конотопська Відьма» Квітчина одкриває перед нашими очима якийсь гидкий мир язичества. Читаєш — і серце заниває; що скілько-то віків пройшло над землею з того страшного часу, як повішено на дереві всемирного благовістника божої правди, а люде в нас і досі сидять во тьме і сені смертней! Коли ж то зникне і розсіється тьма, і де ті уста, що возвістять народові його спасеніє? Читайте, читайте «Конотопську Відьму», всі ви, чающії пришествія господня, чающії воскресенія мертвим і будущей жизни і молитесь подвигами мужества душевного: Ей, гряди, господи Іисусе! ей, гряди скоро!..

ВЗГЛЯД НА МАЛОРОССИЙСКУЮ СЛОВЕСНОСТЬ
ПО СЛУЧАЮ ВЫХОДА В СВЕТ КНИГИ
«НАРОДНІ ОПОВІДАННЯ МАРКА ВОВЧКА»

Каждая отрасль знания, каждый род художественного творчества явились из потребностей жизни, материальных или духовных. Так и все книги и книжонки, имеющие своим предметом старинную и нынешнюю Малороссию в каком бы то ни было отношении, показывают, что их вызвали потребности жизни, что в них настояла и настает надобность. Когда человек затевает какое-нибудь новое и небывалое дело, люди, занятые делами уже установившимися, покачивают головою: к чему, дескать, эта затея, когда и без нее жили не хуже нашего наши отцы и деды? Так было и с малороссийскою словесностью. К чему писать по-малоросийски? Разве по-русски нельзя выразить то же самое? Еще недавно один писатель * ввел в свою повесть лицо, которое рассмешило всех читателей, осмеивая желание малороссиян писать по-малоросийски. Действительно всех, ибо кто не смеялся с автором над малороссиянами, тот смеялся над самим автором, который видит в самобытном проявлении народности пустую прихоть нескольких праздных людей и воображает, что сострил очень забавно, сказавши, что малороссиянин заплачет от всякой бессмыслицы на родном языке. Между тем, Малороссия, выписывающая во множестве экземпляров великорусские книги и деятельно участвующая в наполнении великорусских журналов беллетристическими и учеными статьями, отвечает не словами, а самими фактами, что не все можно выразить по-великорусски. И хохлы вовсе не плачут над всяким вздором на родном языке; напротив, они прочли и бросили на вечное забвение многие малоросийские книги, а стихи своих истинных любимых поэтов, еще не появившиеся в печати, списывают друг у друга нарасхват и действительно над ними плачут. А вы смеетесь над этими слезами, писатель!

...Слезы вечно были
Верительною грамотой людей,—

говорит Шиллер, и тот, кто исторгает слезы художественным созданием на каком бы то ни было языке, говорит не бессмыслицу. Попробуйте сделать это вы своими повестями — и вы увидите, как далеки вы от того, чтоб написать бессмыслицу, трогающую до слез!

* Г. Тургенев, в повести «Рудин».

Гоголь, не знавший демократической Малороссии и избравший ее как барин, видящий одно смешное в мужике, нарисовал карикатуру поселянина, плачущего от семинарского псалма *, и угодил в свое время многим; но сам Гоголь писал вещи, получше семинарских псалмов, и один только раз удалось ему вызвать слезы на глаза читателя — в рассказе о старосветских помещиках. Все патетические места в «Тарасе Бульбе» и в других повестях, в которых любая страница стоит вашего тома, не тронули до слез читателей. Великий дар — рассмешить читателя, еще больший — заставить его призадуматься над смешным, но самый высший — уметь овладеть сердцем ближнего и говорить прямо от сердца к сердцу, как говорит любовь, великая двигательница рода человеческого. Если точно малороссияне плачут от всего, что написано на родном языке, то это значило бы, что их словесность достигла высочайшего развития, что у них явились великие вещатели истин, поражающих поэтическим восторгом сонные сердца. Но этого нет, и малоросийская словесность заключает в себе сравнительно столько же мертвого, никому не нужного хлама, как и та, в которой вы прославляетесь.

Впрочем, еще так ново существование того, что, наконец, начали называть *малоросийскою словесностью!* (До сих пор отказывали нашим родным литературным произведениям даже в этом названии). Зато для критики меньше труда — отделить от зерна мякину и вымести вон из словесности сор, мешающий пользоваться тем, что произведено на пользу. Приступим же к этой тягостной, но важной обязанности.

Я не буду подвергать критическому разбору всякую чепуху, написанную по-малоросийски: это значило бы молотить солому, в которую заронилось несколько зерен. Я заявлю только свое мнение, как человек, преданный всею душой родной национальности и дорожащий более иного критика каждым цветком, появляющимся на родном поле. Это тем необходимее, что в настоящее время произносятся людьми, недалекими в познании малоросийского народа, совершенно произвольные суждения о произведениях южнорусской поэзии. И грустно, и смешно видеть, как иной резонер, забравшись в опустелый отдел критики какого-нибудь журнала, ораторствует оттуда о предмете, известном ему едва по слухам. Боясь обнаружить невежество во

* В повести «Вій»: «Хозяин хаты, какой-нибудь старый козак-поселянин, долго их слушал, подпершись обеими руками, потом рыдал прегорько и говорил, обращаясь к жене: «Жинко! то, что поют школяры, должно быть очень разумное» и проч.

всякой другой отрасли знания,— в суждениях о Малороссии он ничего не боится. Это terra incognita, о которой можно покамест разглагольствовать что угодно, не возбуждая смеха в публике. Еще недавно, не далее как в декабрьской книжке «Библиотеки для чтения» 1857 года, какой-то господин, не решившийся подписать своего имени *, напечатал статью, в которой упоминает о пошлейшей малороссийской тарабаршине наряду с произведениями писателей талантливых. Он слышал, что звонят, да не знает, в которой церкви,— а надо же решать всякие вопросы от имени заказной критики! Этот господин удостоил назвать меня знатоком малороссийской национальности. Я, к сожалению, не могу платить ему тою же монетой; но уж коли я, по его мнению, знаток, то приглашаю и его, как не понимающего разницы между хорошим и дурным, выслушать, что я признаю в своей литературе зернами, а что мякиной.

В эпилоге к «Черной раде», напечатанном в «Русской беседе», я высказал свое мнение о лучших произведениях на малороссийском языке; повторять его здесь было бы делом излишним. Имена Квитки (Основьяненка) и Т. Г. Шевченка становлю я на первом плане и остаюсь при своем убеждении, что они украсили бы любую литературу, по верности живописи с натуры и глубине сердечного чувства, недостаток которого особенно высказался в современной русской литературе. В ней все есть: и ум, и ученость, и остроумие; не достает только той горячей, бьющей из сердца струи, которая одна делает произведение словесности драгоценным достоянием народа. Я говорю это не обо всех, но о большинстве прославленных журналами современных русских писателей. Старик Аксаков, заговорив с публикой от сердца, заставил всю Россию броситься на свои живописные речи как на источник, неожиданно явившийся в сухой пустыне. Печальный факт для молодого поколения писателей! Но возвращаюсь к своему предмету. На втором плане я ставлю имена Котляревского, Гулака-Артемовского, Гребенку (в его «Приказах»). Что в них достойного внимания, сказано в эпилоге к «Черной раде», здесь я замечу только, что, как начинатели новой литературы, они далеко художественнее гремевших в свое время начинателей других литератур; а главное — что они грелись у родного очага, вокруг которого сидят чумаки и пахари, ведя свои просты, скажу по-малороссийски, *щирые беседы*; и как ни мало они написали, но все ими написанное говорит нам о нас и говорит нашим, а не чужим складом речи...

* Статья подписана буквами Е. Ч.

После них вышел в свет довольно длинный ряд отдельных книг и сборников на малороссийском языке, но все они, с немногими исключениями, составляют больше предмет библиографии, нежели критики. Пускай библиография, эта наука, любезная всякому из нас, как старая няня, хранит предание о попытках людей произвести нечто поэтическое. Когда мы вплывем далее по реке времени, издали эти люди с их книгами явятся нам в главных своих чертах, без скучных, не дающих окинуть целою мелочей, и тогда историк словесности охарактеризует ими какую-нибудь невыразительную для нас сторону нашей современности. Теперь же нам нечего делать с сочинениями Иська Материнки, Иеремии Галки, Амвросия Могилы (все это псевдонимы); хотя в них и можно, порывшись, найти пять-шесть стихов, близких к поэзии, а иногда верную черту народных нравов или предание отжившей старины. Еще менее займут нас произведения Кирилла Тополи, который в первой своей пиесе «Чары» обещал что-то похожее на талант, но в следующих за тем обнаружил решительную бездарность, тулые басни Льва Боровиковского, унижительные для Малороссии вирши г. Морачевского под заглавием «До чумака», стихи г. Забилы, напоминающие язык, которым в Малороссии говорят цыгане, и сочинения г. Шишацкого-Иллича, из которых довольно привести четыре стиха:

Чи є в світі такий край,
Як наше Руське государство,
Щоб так він цвів, неначе рай,
Щоб на півсвіта мав він панство?

Собиратель песен и преданий г. Шишацкий-Иллич не удовлетворился скромной славой труженика на новом, не возделанном еще у нас поприще этнографии, он возжелал славы поэта и вместо пегаса оседлал осла. Пустился он вдогонку за Шевченком, подражая ему до нестерпимости, и кончил тем, что передразнил его в своих поэмах и лирических стихотворениях самым обидным образом. Между тем нельзя сказать, чтобы у г. Шишацкого-Иллича не было вовсе таланта. Он есть у него, но пробивается сквозь безвкусию и необработанность мысли и ее выражения в такой мере, в какой пробился бы талант живописца у человека, который всю жизнь возится с метлой и лопатой.

Остается упомянуть еще как о замечательных по отсутствию какого-либо дарования сочинениях братьев Карпенков, между которыми трудно решить, кто кого превосходит бездарностью и каким-то цинизмом пошлости.

Выше всех исчисленных мною писателей, не говоря уже о гг. Шишацком-Илличе и братьях Карпенках, стоит по-

явившийся недавно автор басен на малороссийском языке г. Глебов. К сожалению, он мало трудился над изучением языка и иногда выражается натянуто, не по-народному; но некоторые из его басен обнаруживают талант неоспоримый, которому не достает только обработки.

Но и г. Глебов должен отступить на задний план перед одним произведением, которое появилось в «Южном русском сборнике» г. Метлинского и было замечено всеми известными мне знатоками малороссийской словесности. Это поэма покойного Макаровского «Наталя». Автор написал эту пьесу в глубокой старости, за два года до смерти. Другая поэма его, написанная еще позже, едва может быть признана сестрою первой, которая по эпическому складу, по отделке стихов и красоте простонародных типов, составляет истинную драгоценность.

После Квитки и Шевченка это было самое замечательное произведение в южнорусской словесности, тем более, что появилось в эпоху внезапного перерыва деятельности малочисленных южнорусских писателей. Вместе с «Наталею», в том же «Южном русском сборнике» напечатано много стихов гг. Петренка и Александра, но эти стихи не лучше тех, какими г. Максимович передразнил древнего певца Игорева. Десятилетие от 1847 до 1857 года было самое бесплодное в малороссийской словесности.

Много было правдоподобного в словах недалеозорких людей, которые утверждали, что она вспыхнула и погасла с Шевченком. Но не было еще примеров в истории словесности вообще, чтобы у какого-нибудь народа явился первоклассный поэт, каким надобно признать Шевченка, не имея ни предшественников, ни преемников своего творчества. Как развитие, так и упадок словесности не совершаются без постепенности. Что малороссийская словесность развилась до общеевропейского значения, этого отвергнуть невозможно, признав в Шевченко первоклассного поэта. А что она еще не падает, этому лучшим доказательством служит то, что условия, под влиянием которых развился Шевченко, остаются все те же. Яснее сказать: ничто не благоприятствовало появлению Шевченка в том смысле, как мы привыкли понимать благоприятствующие обстоятельства. Если же таково свойство малороссийской словесности, что она развивается, как реакция неблагоприятным условиям, то ее дальнейшее развитие еще надолго обеспечено.

В подтверждение этого печального и вместе отрадного вывода самым фактом укажу всем посвященным в тайны южнорусского слова (не столь маловажные, как кажется

с первого взгляда) на небольшую книжку рассказов из народного быта, под заглавием «Народні оповідання Марка Вовчка». Счастливый случай привел меня быть издателем этих вполне самостоятельных истинно оригинальных рассказов, которым ничего подобного доселе не являлось ни в малорусской, ни в великорусской литературе. Автор, взяв какое-нибудь действительно случившееся событие, рассказывает его не от своего лица, а от лица действующих лиц или свидетелей происшествия и рассказывает с таким совершенством, с такою естественностью, что многие места я сам принял за стенографию со слов малороссийских поселян. Эти рассказы очень часто напоминают по своему тону записанные мною и напечатанные в «Записках о Южной Руси» предания; но то, что записано мною, составляет отрывки, иногда красноречивые, иногда несладкие и интересные только в документальном смысле. У г. Марка Вовчка, напротив, каждый рассказ от начала до конца представляет гармоническое во всех частях и в самих мелочах художественное создание. Все у него живо, выразительно, просто, как в действительности, и все связано между собой общей идеей, которой автор не высказывает, но которая сама собой выражается в каждом факте. Прелесть языка в этих рассказах дивная! Казалось после Шевченка нечего было требовать больше от малороссийского языка, но г. Марко Вовчок рассыпал в своих рассказах такие богатства родного слова, что, я уверен, сам Шевченко придет в изумление.

История появления Марка Вовчка в нашей словесности очень оригинальна. В числе материалов, доставленных мне из разных концов Малороссии для дальнейших томов «Записок о Южной Руси», некто, назвавший себя Марком Вовчком, прислал одну тетрадку. Взглянув на нее мельком, я принял написанное в ней за стенографию с народных рассказов по моим образцам и отложил к месту до другого времени. Тетрадка лежит у меня на столе неделю и другую. Наконец я удосужился и принялся ее читать. Читаю и глазам своим не верю: у меня в руках чистое, непорочное, полное свежести художественное произведение! Было прислано сперва только два небольших рассказа. Я пишу к автору, я осведомляюсь, что за повести, как они написаны. Мне отвечают, что, живя долго с народом и любя народ больше всякого другого общества, автор насмотрелся на все, что бывает в наших селах, наслушался народных рассказов, и плодом его воспоминаний явились эти небольшие повести. Автор трудился как этнограф, но в этнографии оказался поэтом. Его глубокий человеческий взгляд в самую

душу изображаемых лиц, чувство красоты во всем божьем творении и гармонии в слове, которым выражается внутренняя жизнь человека, ставят его далеко выше списывателей с натуры, слывающих нередко в журналах поэтами. В наше время их появилось множество, и каждый из них мог бы подписать свое имя под повестью другого потому, что все смотрят на божий мир сквозь одни и те же очки. Для них неосуществим совет великого польского поэта:

Martwe znasz prawdy; nieznane dla ludu,
Widzisz swiat w proszku, w kazdej gwiazd iskierce;
Nie znasz prawd zywych, nie obaczysz cudu:
Miej serce i patrzaj w serce! *

Последний стих выражает вполне характер творчества г. Марка Вовчка. Он рассказывает вещи обыкновенные: о том, как сестра оставила семейство родного брата и служила в наймах; о том, как казачка вышла замуж за господского человека; о том, как чумак приволокнудся за поселянкою; о том, как крестьянская девочка взята была в число дворовой прислуги; о том, как откупился на волю крепостной паробок и т. п. Откуда же происходит глубокий интерес его рассказов? Отчего этих рассказов нельзя читать без слез? Тут нет ни страшных бедствий, ни великих несчастий, ни трагических катастроф. Люди живут, стареются и умирают так просто, как обыкновенно бывает в селах, и однако ж у читателя сжимается сердце и выступают слезы при многих, самых обыкновенных повседневно видимых сценах. Это не от чего другого, как от того, что эти рассказы прошли сквозь сердце автора и диктованы ему сердцем. Такою живою, не отвлеченною, не мечтательною любовью к народу не загорался у нас еще ни один писатель. Личность автора совершенно исчезает в рассказах: вы видите перед собой народ, слышите народ, знаете, как он живет, понимаете, как он чувствует. Рассказы г. Марка Вовчка по размерам невелики, но открывают перед читателем какое-то необъятное пространство; какой-то мир, который отчасти ему уже знаком, но в который еще никогда не вводили его так запросто. Многие бывали проводниками для читателя, желавшего проникнуть в хату поселянина, многие показывали нам его ясно, как в действительности, но всегда мы чувствовали себя об руку с проводником и смотрели на народ более или менее его глазами. Здесь выходит

* Ты знаешь мертвые истины, неизвестные народу, ты видишь мир в пылинке, в каждой искре звезд; но когда не знаешь истин живых, — не увидишь чуда. Имей сердце и смотри в сердце!

иначе: перед вами открывают своеобразную жизнь со всеми ее тайнами, и едва вы переступили через порог мало-российской хаты, проводника нет, вы окружены народом, вы имеете с ним дело непосредственно, и вам так хорошо среди народа, так дружески поворачивается он к вам лицом, что вы невольно заражаетесь к нему глубокою симпатиею. В этом отношении повести г. Марка Вовчка явление столь же важное, как и в художественном. Это самая современная, самая нужная теперь книга. Мы народа не знаем, мы, не зная народа, не любим его, ибо любить можно только того, кого знаешь. Г. Марко Вовчок вводит нас в познание характера и жизни народа, и в то же время он наполняет нашу душу теплотой чувства, дышащей в каждом его слове. Приветствуем его с восторгом на нашем слишком мало еще возделанном литературном поле, и много, много возлагаем на него надежд.

ПЕРВОЦВІТ ЩОГОЛЕВА І КУЗЬМЕНКА

СЛОВО ОД ІЗДАТЕЛЯ

Радіючи серцем рідній словесності нашій, огласив я друком не одно вже своє і чуже компонування. Вбачають земляки мої, що не *суєтна славиця*, а праведна користь духовна в мене перед очима, і частенько шлють мені на прогляд свої словесні труди. Добре вони отсе роблять, одне слово; бо почують од мене щирю, хоть, може, часом і крутеньку правду. Декотрі з земляків оддають мені на волю що хоча з їх рукописами чинити і, не радячись з автором, друкувати по своїй уподобі все чи яку частину. Добре й сі панове роблять, бо часом, надрукувавши необачно все, що написалось, можна пологою й самому зерну ціни збавити. Тепер-бо вже не тії часи, що були за Котляревського: тепер і веселе сміхотворство в словесності стало вже інше; тим паче — річ поважна, котора з глибшого жерела рине. Поставлені вже на взір письменному товариству поетичні утвори нового тону, і всяка розумна душа, овладавши їми, чує нестатечність таких курзуверзу, як от недавно появились — у Києві «Театр» пана Ващенко-Захарченка, а в Москві — поперевертані якось кумедно псалми Давидові пана Михайла Максимовича в його московським «Українці». Багато лежить у мене писання українського до друку; багато я перечитав його, да ось тільки кришечку до огласу вибрав. Що ж бо з того за користь буде, що ми українських книжок наплодимо, в котрих не виявиться правдива поезія українська? Тим-то все мляве або недоспіле я геть

одкидаю, і не то свого кошту на ту словесну покидь не трачу, да й охочих зупиняю. Лучче-бо старцеві в селі милостиню од свого достатку сотворити, аніж ні се ні те коштовним друком оглашати.

Отож упала мені в руки поезія якогось пана Щоголева. Зрадів я, її прочитавши*. Прочитав землякам-приятелям у столиці — і вони слухали її смакуючи. І звеселились ми всі, що таки хоть одна струна по-людськи на рідній бандурі бринькнула. Не багато тих пісень, да чистий же мед, а не перга словесна. То правда, що не до Шевченкових їх прирівняти, а все ж і то — щира рідна поезія. Се так, як іноді весною соловей у саду голосно да любо виспіває, а тут коло тебе золота бджілка над квіткою в'ється. Слухаєш солов'я з великою вподобою, а не скажеш же й бджілці: «Лети собі геть, не гуди коло мене!» Склад у того пана Щоголева правдиво рідний. Не Шевченків голос він переймає; переймає він голос народної пісні, і із пісні бере основу свого komponування. Тим часом, яко поет правдивий, а не підспівач, має він у своєму голосі щось праведно своє, — якусь власну повагу й красу, котрої ні в пісні народній не покажеш, ні в Шевченкових віршах не догледити; не чу же-бо добро він собі присвоїв, а своїм власним даром нас чарує. Се так, як от іноді співають дівчата над водою, і в'ється по воді їх чистий голос, і оддається в гаю, мов чарівничі співи, самої музи народної, — оддається стиха, неясно, не так голосно, а любо слухати, і слухаєш його дивуючись!

Впали ж мені в руки й вірші іншого поета, пана Кузьменка. Сей не так сподобавсь нам, як пан Щоголев, а прочитавши його поезію, не змогли ми її забути. Єсть у його слові щось таке, що до душі доходить і в душу проситься. Так іноді стрінеш хлоп'я серед села; неприбране воно собі буде, босе й простоволосе, а згляне на тебе таким любим поглядом, так обізветься до тебе приязненно, що вхопив би його на руки да й поніс, як своє рідне. Поезія пана Кузьменка не має тої сили, що пана Щоголева, а проте якась єсть у її тихість приятна, якась гарне душевне сумованне, і пливуть його слова одно за одним не прудко, а так як маленькі утенятка, вперше на воду пущені. Можна б де за що й зганити їх, що не так-то вони голосні і часом наче в прозу впадають, да й ганити ж бо жаль: так вони стиха-тихесенько до душі твоєї про якісь дитські літа, про якісь молоде щастя промовляють.

Отже, зложивши до купи сей невеличкий вибір із вели-

* Повно, не того героя Щоголева, що стреляв з гармат під Одесою.

кої папуші писаного паперу, подаємо гостинця на Україну і вповаємо, що вона прийме його з любовою вподобою. *Первоцвітом* сі одинадцять стихотворних штукочок ми назвали, вважаючи поезію пана Щоголева і пана Кузьменка за пробу пера, которе може колись появить щось голосне на всю Україну.

КАЗКИ І БАЙКИ З СУСІДОВОЇ ХАТКИ, ПЕРЕЛИЦЬОВАНІ І СКОМПОНОВАНІ ПРИДНІПРЯНЦЕМ

Київ. (Два випуски). 1850. 1860

Київ наш — чудний якийся город. Стоїть він посеред України; дивиться в Дніпро-Славу; славиться дивами своїми по всіх наших селах і хуторах; чуємо про ті дива з малого малечку; рине до його божий люд літо в літо зо всієї України. Здавалось би: отут-то мусить словесність наша народна процвісти пишним цвітом! А виходить воно не так. Що ж сьому за причина? Багато причин, та піч у хаті. Нехай усяке домисляється, як знає, а ми скажемо тільки про самі книжки, котрі коли-не-коли виходять з київських друкарень.

Годилось би положити їх перед собою рядочком та й давати всякій книжці і книжечці ціну — нехай би товариство знало, що на київських горах преславних виростає і як воно приходить до смаку нашому брату на чужині; та не так-то легко все те зібрати і в свою добу про всяку книжечку сказати слово. Іноді й рік мине, поки довідаєшся тутечки, що в Києві випущено таку й таку книжечку. Підеш по книгарнях столичних, питаєш: чи нема чого з України?.. Нічого нема! От перечуєш через люде, що надруковано щось новеньке, виписуєш, читаєш, «а час — мов віл з гори чухра». Тим-то мусимо вже порядок занедбати, а котора книжечка навернеться яким случаем нам на очі, про ту й писатимеш у «Основі».

Не скажемо, щоб у Києві — скільки він себе досі виявив рідним словом — панував чистий український смак. Первим друкованим писателем київським був п. Карпенко. Не пам'ятаємо, щоб хто ще раніше його надрукував що в Києві рідною мовою. Васильківські повісті якісь він оповідав. Давно ми їх читали, та й досі кривимось, споминаючи те читання. Як погано врати, то лучче випрягти! От що ми пораяли б п. Карпенкові. Так де ж?.. У нас так повелось у товаристві, що як уродиться яка недотепа, чоловік ні до

чого, і ліниве на просту яку роботу, і сонливе там, де треба обома ухами слухати, дивись — у писателі воно береться. Тим-то люде, в громаді поважні, довідавшись, що оце, мовляв, автор, махають рукою і одвертаються: нічого з таким чоловіком і говорити. Бо й справді між писателями українськими, хоч їх і мало, найбільш таких, що надяться, як то кажуть — не говівши, не болівши, пасочки з'їсти.

Між такими недотепами, що не звикли вчитись не то з книжок, та і в сільського розумного люду, перше всіх можна вказати на автора отих васильківських повістей. Коли хто хоче знати, що то за безписьменщина друкована, що то за ледачий смак оповідання, нехай загляне в ті книжечки. Показались вони і зникли з очей, і споминати про них не годилось би тут; так, отже, лихо: що скільки нам не впадало в руки київських книжечок, рідною мовою писаних, усі вони наче лежали вкупі з Карпенковими гниляками, отими васильківськими теревенями: так од їх карпенківським смаком несе! Може, в Києві що й гарне надруковано, та ми не знаємо, а що вже ті книжечки, котрі до нас по сей час навернулися, що найбільш вони б'ють у вічі ледачим якимсь смаком самої мови: наче ляхи ту мову землякам нашим попусвали або бурсацтво понівечило. Слово ж словом, а то й саме нутро тих книжечок мов тобі ключчям напхане. Читаєш і зараз бачиш, що сей чоловік не то з великими чужоземними поетами, та й з Пушкіним (що вже і по школах його товкмачать) не обізнався; так і бачиш, що ані історія, ані критика, ані етнографія і вві сні йому не снилися. Пише знічев'я та й друкує, і думає, що, не будши розумним чоловіком у речах простих, всьогосвітніх, можна щось путне написати про запас нашому товариству українському. Справді, хоч слідом нехай хто ходить за тими людцями, що оті книжечки нікчемні друкують: ніколи він їх не побачить за ділом путнім, товариству дуже потрібним ділом. Нема з них ні учителя доброго в школах, ні судді розумного і працювотого, ні господаря славного, і не виявили вони себе ані одним таким друкованим листочком, щоб згодився людям стороннім од нашої української справи. Отже, коли хочете знати, то сі, як мовляв Котляревський, «писарчуки поганих вірш», сі автори книжечок, незгідних і лакейству на забавку, сі дзвонарі, що дзвонять у солов'яні дзвони,— шпетять, та й не помалу шпетять, українську словесність. Живуть вони не на хмарах, хоч і літають поза хмарами: на землі вони живуть, і всяке їх лічить і знає, а бачивши й знавши, рівняє до тих людей, що, будвши дуже письменними і головатими на яке інше діло, до української словесності ані доторкаються. От і мізкують

собі, що воно якась дурниця, бо гляньте: от і Шульга, чи там Бугай який, от і Хилько, чи Костур, чи там який Іванець, Новак абощо — люде книжкові з малства, по всякій старовині оком займають широко і у всякій розумній речі дадуть раду хоч куди, а чом же вони не пишуть по-нашому? Пишуть вони іншими мовами, і видно з їх писання, що вони люде головаті, а по-своєму не пишуть... Виходить, що українська словесність справді така дурниця, як от про неї мовляв московський «День». «Живуть люде у одному городі, учаться у одних школах. Хто розумніший, той пішов на високі дзиглики і товариство звірило йому найтрудніші справи по науках і по судах або добрим господарем у селі вчинився, що всі його розум на ділі вбачають, а хто науки в школі не поняв і так собі ні письменним, ні темним із школи вийшов, той — дивись — книжечки українські друкує. Який же в тих книжках буде розум, коли сього чоловічка ніхто ніколи ні в якому ділі не вважав за розумного?»

Так мусять рахувати, так і рахують люде, що на словесність дивляться не яко на писані теревені, а яко на частину спільного діла громадського, діла життя людського,— що ся частина повинна служити на користь всьому товариству так само, як і всі інші, тільки своїм особливим способом. Коли б лучилось нам з тими розсудливими людьми у розмову раховити ввійти, то ми б, може, знайшли, що мовити й про високоповажних Іванців і Новаків, і тих Бугаїв, і Шульг. Не зовсім би ми їх праведними на їх ученому шляху огласили. Ми б, може, вернулись у ті часи, як формувались їх голови розумні, і зуміли б, може, дорікати їх наставникам, котрі їх у глибоку, давню колію навіки вправили або в таку глибоку ковбаню завели, що вже й довіку там, як раки, мусять сидіти. Зняли б, може, ми ганьбу й з тих, що за їх молодого віку недотепами славлено, чи то камінням, егоже небрегоша зиждуші. Та не всяке має час до самої глибини усяку яву збагнути. Мізкують люде працювоті, за своїм негайним ділом, так, як їм на очі навертається. От і підпирають своїм живим словом нерозсудливе слово московського «Дня», а через те воловим поступом іде наша українська справа. Тим-то «Основа», прочитуючи всякі книжечки, що з Києва до неї доходять, хоч і радіє, що є на світі люде, котрі з усієї нібито сили коло свого рідного слова працюють, та що ж, коли все, що виробив рід людський літературою по інших землях, все те мов не при їх писано?

Сумуємо ми тут не помалу, як се здається чудно сим нашим письменникам, що, мов, українцеві не треба того й знати,

як інші народи коло свого побиту і коло свого слова порались. Не те, щоб їх собі за звір ставити: се інша річ. Наш брат, поживши поміж німцями, німцем не зробиться, та якось у його своє діло твердійше і рівнійше йде, що він на сусідські справи надивився. А найбільш у словесності. Погляньте на тих, що починали будувати інші літератури; также ж вони були найрозумніші люде свого часу — от хоч би Данте, Петрарка, Гете, Шіллер, от хоч би й Пушкін, от хоч би й воскреситель польського слова Міцкевич. Се такі були люде, що візьми в його з рук перо та постав його серед народної ради, то його мова найчутнійша буде по всьому краю. А наші оці писателі, що про них зняли ми річ?.. Коли б зібрати в якому невеличкому селі сивоусу громаду та й вивести його речником перед неї, — навряд, чи слухали б його діди і півгодини. Згадай, хто знає, 1854 рік у Корсунщині. Проявивсь там був речник з письменників. Що ж? Скепкували його неписьменні люде, дарма що розпинавсь за їх справи. З жалошів тільки, мов божевільного, до себе його не одганяли.

Отак же само й книжечки оці, що друкують нібито для громадської користі. Кому вони і на що потрібні? Треба своє товариство, свій народ добре знати, коли хочеш для його писати, а свого товариства не знатимеш довіку, не знавши, як жили, як побивались і працювали інші народи і товариства. На Шевченка — часто чуеш — здаються: що ось, мовляв, мужик, з кріпаків вийшов і в школах не бував, та які розумні речі проглаголав!... Ой, ой! Коли б то всі знали, що то за головатий був чоловік той Шевченко і яку він школу пройшов, попомірявши того шляху, що бодай, каже, більше міряти, і поживши в столиці з усякими людьми! Ми знали Шевченка тоді, як він написав щонайвищі свої недруковані думи. Не було книжки живої і животної, щоб йому в руки попала та й лежала в його непрочитана. Пушкіна він знав напам'ять, дарма що писав не його мовою, не його складом, а Шекспіра возив із собою, куди б не їхав. Ще ж не забудемо, що Шевченко добре працював над малярством і розкидав розумом по всіх малярських школах: то мало хіба там було корму для його голови? Об'їздив Шевченко всю Україну, переговорив з тисячами всякого люду, то се хіба не наука, не бібліотека життя людського? Чували ми його критичні розправи з його уст і дивом не раз дивували, як він глибоко входив у саму суть літературного діла. А проте не скажемо, щоб Шевченко докінчав так, як ми сподівались, свій подвиг словесний. Захопила його хуртовина серед великого шляху; не дала йому лиха доля всього того вчинити, для чого

він на світ народився. Написав він дуже мало, і одно се показує, що не гаразд широко освітив він собі розумом ту жизнь, котору мусив малювати в своїх поемах думках. Нехай би Шевченко мав усе те в голові, що мав Пушкін або Міцкевич, — не такий би ще з його вийшов поет, дарма що довелось йому цілину орати.

Оце усе зважаючи, вертаємось ізнов до книжечок київських. Тим в них мало й жизни, що самі їх автори, певно, живуть на світі мляво і не всі свої розумові сили в ход пускають. Про те вже мовчимо, що інший, може, вродився недотепом і що, може б, йому випадало пасти телята, а не книжки компонувати. Ні, між молодіжжю траплялось нам чувати таке: що поети, мовляв, nascuntur, то не треба до тепному чоловікові голову свою над книжками сушити, та й життя своє треба по волі на всі заводи пускати. Чи горілка, то й горілка, чи вечірниця, то й вечірниця: пий, з дівчатами крутись безпечно, а вже твій талант прокинься в свій час, і такої заспіваеш, що по всьому світі буде чути.

А ми скажемо, що nascuntur і малярі великі, і великі строїтелі, великі мужі громадські, і всякі генії так само, як поети, тільки не навчившись трудних усяких речей, до їх діла потрібних, застаються між людьми ні при чому. Не школа робить поета — се так, та поет сам собі робить школу, і в тій школі працює більш, аніж працювали учені книжники по гімназіях і академіях. Добре ж, коли життя так йому складеться, що він собі сам раду дасть і до своєї мети, назначенованої йому од бога, дійде; а буває й так, що знемоветься силами та й половини дороги не подужає скінчити. (Показали б ми на Гоголя, та багато про його треба писати). Тим-то добре тому, хто в школі натрапить на розумного наставника і той йому поможе на ноги знятися. Тим-то добре робили б ті молоді писателі, що книжечки нікчемні друкують, коли б не вганяли думкою за *суєтною славицею* та найближчого свого діла пильнували. Коли в їх єсть кебета до словесності, то вона через трудову науку не загине. Не всяка наука сушить розум: сушить його тільки нависний примус до науки, як от буває по бурсах. Чиє ж серце колотиться, читаючи Маколея, Бокля або Шіллера чи Міцкевича, в кого дух займається од живого слова наставника, тому певнійша дорога до історії і поезії, аніж тому, хто з порожнім товариством править теревені і носить легкими думками поза хмарами.

З тих людей, що пишуть по-нашому, є такі, що почали рано писати; є й такі, що почали писати, ставши вже, як то мовляють, *людьми*. Нема закону неодмінного для твор-

чества, тільки доводилося нам чувати, як люде дуже дотепні жалкують: нащо вони так рано почали писати! Чом їх не впинив ніхто розумний і, як-то написано, *власть імій!* Чом їх не направлено на добре читання, котре поглинуло б їх охоту до розумової роботи! Чом їх заповіді не дано: що *хто хоче бути добрим оповідачем, той мусить перше бути добрим слухачем!*.. Завидують такі люде тим, що починають писати, багато вже дечого в голові мавши: як усякий їх листок, про що б вони не здумали писати, потрібен кому-небудь на діло живе, а не на забавку нікчемну, і рине з їх мізкування користь товариству, так що й своїми очима бачиш: сьогодні чоловік посадить зернятко, завтра воно прийнялось, там уже живі ростки пускає, наглянеш його ще пізніше — вже з його люде, мов з готового хліба, користуються! Не будем таких спасених душ тут перелічувати; звернем увагу громадську на одного тільки писателя Ревякіна, затим, що він оце недавнечко з своєю працею ознався і його ще мало хто знає, а писання його таке спірне, наче в доброму женця, що ниву свою зорав не лінуючись, посіяв добре зерно густенько й рівненько, ніде порожнього місця не покинувши. Радіючи серцем, поглядаємо ми на його працю: «Поможи тобі, боже, добрий чоловіче!..» Вітаємо так сього ділателя чесного по самому його початку словесному. Твердо йде він своїм шляхом, і, може, його шлях буде й геть-то далекий і славний.

Оглянемось же тепер на «Казки й байки з сусідової хатки», що перелицював і скомпонував Придніпрянець. От що він сам говорить у своїй «Приказці або передній мові» (ми її надрукуємо його правописом):

«Не знаю як кому, а мені нема нічого на світі милішого, як, забравшись літом у леваду, чи в садок, чи хоч у ліс та простягшись у холодку під грушею, чи під липою або під дубом, а зимою, як затопиться грубка, то перед нею гарненько усадовившись, розогрівать свої кісточки, а як витопиться — то на лежанці, розіславши повстижку та підмостивши у голови подушку, — нічого не робить і ні о чім не думати або ж, піддавшись думці, літять на неї як на криллях і далеко поза горами і по давнім часам, а найбільш, забравшись аж у дітські годи, припом'януть, коли, де, що і як робилось: тут зараз побачиш хату, у хаті люде давно, давно вже *повмиравших* (та й хати вже тієї нема на світі) — на печі сидить стара бабуся, нянька ще матурина, біля неї на дніщі з гребнем і мичкою куховарка, а тут моя нянька, кучір і ще двоє чи троє дівчат з гребнями, та нас дітей двоє, ті прядуть або друге що роблять, і хто-небудь каже казки — та які й казки! Довгі та хороші або

страшенні, що аж мороз пробира і волосся дибом стає! Та тулиться одно до другого, мов у хаті нема нікого.

Ото ж як виріс я та навчивсь грамоти, почав шукать по усім книжкам тих казок, так що ж? Руських і багацько є, між ними нібито й наші — та не так, не по-нашому, попадались інколи й наші — так позапиховані у такі книжки, що не всякому можна й добратися до них, а деяких вже й на світі нема; отож, шукаючи так, пробравсь я аж до суїда у Польщу, і тут найбільш надбав тих казок та й почав їх списувать та на свою мову перекладати, а деякі й від себе споминати і, злагодивши так чимало їх, здумав собі: може, й опріч мене є ще такі, що побиваються за тими казками, ану ж я поможу їм і почну друкувати чи по одній, чи там по скільки прийдеться, і якщо прийдуться до смаку, то, може, і всі передрукую, а як піде наше не в лад, то ми з своїм і назад: нехай застається надалі.

Що ж господи громада на те скаже?»

Поки що скаже громада, а ми з самої сії передньої мови вбачаємо, що чоловік пише по-нашому гаразд. Трохи в його одзивається старої моди словесної, що нібито нашому братові все тільки лежня на думці, та дарма: ми любимо з себе трошки покепкувати; се вже така в нас запорозька вдача. От ляхи — то вже ні: ті все себе величають та хвалять, що й господи якими людьми здадуться, хто пійме їм віри! Щодо самих казок, то се добре надумавсь Придніпрянець, щоб кинутись сюди-туди по сусідах та дещо своє повизволяти. Багато нашого по чужих хатах позалежувалося, що не всяке вже й пізнає, чие воно спершу було. Багато позабирали в нас усякого добра сусіде, багато і самі наші предки по чужих людах порозносили. Тепер тільки й чуєш: «се він із польської мови, з московської мови взяв», а воно бог зна коли було наше «непрошене й не дане», тільки що не було в нас на Україні захисту все те ховати. Тим-то ми дуже похваляємо Придніпрянцеву думку, тільки просимо любого земляка нашого, щоб від якомога обчищав, що до нашого добра по чужих хатах поналипало. Ще тільки дві казочки він появив, то нам нема охоти нишпорити по його манісіньких книжечках, чи нема в них якої помилки; нехай уже за одним заходом колись про них поговоримо, а тим часом раємо товариству купувати сіх казочки і читати, в кого є дітвора, до казок охоча. Тільки шкода, що правопис на польщизну в них збивається. Як дали ми одному хлопчику, що вивчивсь читати по Шевченковому «Кобзареві», то він звомпив, чи се по-нашому, чи по якому іншому? Чоловік учений не зупиниться, хоч трохи й скривиться од тих «чи» (czy), «ши» (szy), «щи» (scszy), а в

дітей мова ніжна, бо то ще тільки мати рідного слова їх учила, і не чували вони як той люд розмовляє, що захопив у свою річ твердої польщизни. Наш полтавський українець, або хоч і брат Шевченків з Канева, з Корсуня, не вимовить так «воли», як лях вимовляє своє «woły» і не скаже «ми», як москаль притисне тобі своє московське «мы». Наша вимова займає середину між «и» (по-ляцькій «у») і другим «и»; то нащо ж вам свої книжки тими болгарськими «ери» з церковних книжок засівати? Ну, та се річ не велика; ото добре, що Придніпрянець гарно по-нашому пише, тільки де-не-де скривить, як от і в передній мові: «людей, давно вже повмиравших», або хоч і в цих словах: «перелицьованих і скомпонованих Придніпрянцем». Овва! Чи в нас же до ладу такий творитель, як оцей «Придніпрянцем»? Остерігаючи товариша нашого од таких помилок, ми його просимо нашого слова в гнів не приймати, та й праці своєї не занедбовувати, аж поки доведе її до самісінького кінця. Тоді, може, ще ми про неї яке слово скажемо.

ПЕРЕГЛЯД УКРАЇНСЬКИХ КНИЖОК

Скарб, бібліотека для любителів русского и малоросійського читання. Выход 1, Киев, 1859. В 16-ю д., стор. 329, 15 и 18.

Разок намиста, Михайла Юркевича. СПб., 1861. В 12-ю д., стор. 41.

Мотря Кочубеївна, драма в 5 годинах, мовою мірною, зложення Марка Онука. Година перша, Київ, 1861. В 24-ю д., стор. 47.

Се такий «Скарб», що, знайшовши його, не знатимеш, де діти... хіба тільки покинеш: нехай ще хто знайде та знов покине. На другому листочку надруковано: «Мішок стихів і торбинка віршей». Зверху в сьому мішку якийсь П. Базилевич похвалив стихами бога, та так же нечумазно похвалив, наче голодний вовк серед степу. П. Б-ч прибрав собі до смаку ще іншу працю: рубонув стихами про славу Росію, та як рубонув! Ось слухайте:

Обширна славная Россия,
Две части света обняла.
Что перед ней края чужие?
Она пространна и светла.

Бачте! Кажуть, що в нас на Україні трохи розумних людей. Де тобі трохи! За ними нікуди й не протовпишся,— аж земля од них стогне, не то що! Он який «Скарб» надрукували! Аж сумно. Та не журітесь, шановне товариство:

тут й по-нашому дещо пописано. Якийсь д. Лисько вимудрував акростих: «Жіночки бажаю». Другий хтось розказав віршами про *Солдацький патрет* так, наче справді що почувалось об його на ярмарку або п'яне до його поточилось, як опасувався Кузьма Трохимович. А то ще в тому ж «Скарбі» надруковано польську повість Крашевського по-московській. Про неї нічого не скажемо, тільки що заняла вона 329 страничок, а на «Скарб» осталося 69. Цід кінець надруковано в «Скарбі» то се, то те по-московській і названо «лоскутним рядом». Там знайдете таке диво, що «истый малоросс или крымчак не любит никакого труда, разумеется, если он родился и вырос в своей хате». Один, мовляв, такий удався, що як засне, то спить сутки і другі, наче мертвий, що притьмом жінка заходиться ховати і попа прикличе. Тоді він луп очима, та й не гадки. От які реп'яхи родить наш славетний Київ! Поживляться любителі читання!

Розгорнемо другу книжечку, чи не полегшає. Гарно ся книжечка прозивається: «Разок намиста». Чи добре ж се намисто, таке що з роду в рід переходить і довіку з ціни не спаде, чи, може, скло жидівське або нанизаний на ниточку горох по дітську іграшку? На початку книжечки заспівав добродій Михайло Юркевич до Шевченка. Про що ж він заспівав? Летів, каже, високо орел та й назирив нижче себе гусей, спустився на гусака, вдарив та й сів за свою трапезу, а гуси полетіли собі. Оттаке-то, мовляв,

Оттаке-то на сім світі
Птицям птиця робить...
Як захоче попоїсти,—
Слабішу й коробить.

А що? Хіба не гарно? Се ж те саме, що казав Шевченко:

Оттаке-то на сім світі
Роблять людям люде:
Того в'яжуть, того ріжуть,
Той сам себе губить...

Ще і підписано, щоб знали, коли співав новий поет до старого поета: «1852 р., ноября 24».

Чом, справді, не співати по готовому сліду? Шевченко співав про тополію:

Стан високий, лист широкий,—
Нащо зеленіє?
Кругом поле, як те море
Широке, синіє,—

а новий поет співає про кленка:

Високий стан та тоненький
К небу простягнувся,

Широкими листочками
Увесь одягнувся.

Кленок буває краще тополі — як до кленка. Шевченко посадив свою тополю серед поля, а новий поет — свій кленок на могилі: показніше. І справді є таке в нового поета, що й не снилось Шевченкові: є в його думки *зелені*. У Шевченка є тільки «думи, рожеві квіти», та й годі, а тут он яке диво! До чого-то чоловік не додумається, як зачне чухати потилицю? Може, тільки днів зо два й посидів пан Михайло Юркевич над своїм *кленком*, та й є цяцька з зеленими думками!

А то ще є в його козак з *курчавим* усом і синьоока дівчина — гарна пара, та ніяк не можна розібрати, що з нею сталося. Ішли, каже, полем —

Йшли по полю, мовби мана,
Обнявшись двоє.
Де ділися?... Бог їх знає!..
Про те мовчить поле.

«Так, — каже, — на світі все діється». Ні, далєбі, не так! На світі хоч трохи розумнійш діється, ніж у сих віршах химерних. Морока нам з сими віршами! Нашо їх видумано компонувати? Святе діло — проза: що схочеш, те й скажеш; а там, може б, і повернув чоловік мізком по-людській, так навіженна ж рифма не слухає; от і виходять такі вірші, як оці:

Не розкажуй же, дівчино,
Чого серцем нудиш,
Не розкажуй добрим людям,
Бо ти себе згубиш!
Хіба скажи тому хлопцю,
По якому стука...—

се, бач, серце стука по хлопцеві — наче довбешка абощо.

Читаючи «Разок намиста», не раз приходилось нам питати в поета: що-бо се ви, паничу, хочете сказати? Говоріте просто, то ми й зрозуміємо, і гаразд воно буде — так куди! До чумацької дороги він так озивається:

Чумацька доріженька,
Спочинь на часочок,
Бо вже гори напинають
Рожевий віночок!

Чом же се так? Чом не говорить по-людській наш поет, а все якось ізвисока займає? Мабуть, чи не того, що ні про що гаразд йому говорити, бо й сам він, посеред книжечки своєї, признався; каже:

У думки заглянеш свої заповідні! —
Аж сміх розбирає, які вони бідні!

Так нащо ж папір псувати, коли так? Лучче б ви дерево по Україні саджали, ніж на чужині українські вірші друкували. Там скрізь голо, скрізь злидні, а ми тут виспівуємо про кленків, то про козаків з *курчавими* вусами, та знечев'я псуємо рідну мову, не навчившись її добре в тих людей, що ждуть від нас підмоги не словом, а ділом. Може, іноді й слово стане їм у пригоді, та не таке, як оці вірші:

Бувало й таке,
Що цур і казати,—
Надворі нудьгують.
Нудьгують і в хаті.

Або оці:

Стояла грушка молода,
Старим покійничком привита.

Перебравши увесь «Разок намиста», не знайшли ми в йому ні зернятка годячого. Коли й попадалась яка зернина, то з чужого намиста. Ото, мабуть, начитавсь панич «Кобзаря» — «ке й собі напишу!..» Ой, паничу, паничу! Коли б ви знали, як глибоко в морі ростуть коралі, що з них намисто нижеться! Отже ще глибше на дні душі людської затаїлися поетичні речі, що ними, мов дорогими коралами, людська дума закрутається. Коли не вмієте спускатися в ту глибину таємничу, — шкода вашої праці — віршоване намистечко низати! *

* Отже, у в. п. М. Юркевича є таке зернятко, що було б жалко, якби воно загубилось. Нечасто доводилось нам знаходити в стихах письменного — подражательного — складу стільки тепла, як от у цім «Гомоні»:

Гомін, гомін на Україні:
«Скоря воля буде»;
Виглядають зо всіх країв
Тую волю люде;

Виглядають, як сонечко
На землю погляне,
Виглядають, як і темно
Над землею стане;

Виглядають, піджидають,
Як і місяць зійде...
Із якого золотого
Вона краю прийде?

Піджидають, викликають,
Щоб не заблудилась,
Щоб з нової доріженьки
Вона та й не збилась.

Де ж ти, воле, забарилась,
У якому краю?..

А заглянемо ж іще в третю книжечку. Се, як бачите, драма, та ще й мовою не простою, а мірною зложена. Поки не вийшла вся вона (бо се тільки акт первий), не маємо ми права ані хвалити її, ані гудити. Інша річ — мова. Мова в сій книжечці кумедна. Добродієві Марку Онуку здається, що тільки підбав у московську мову «и» та наших українських кінчиків, то й буде по-нашому. Ось як у його дійові люде говорять:

Один тільки мелькнув для мене місяць
Зо дня окончання мого учения —
І рій товарищів моїх завзятих
З-за книг, з-за письма і зразу вмчав
У школу удалі й одваги,— мигом.

Здається нам, що по такому початкові небагато знайдеться охочих до читання «Мотрі Кочубеївни». Ми не важимось ввійходити в колючий віршовий чагарник, а поглядаю-

Чи ти з богом розмовляєш
У святому раю.

Чи з царями, чи з панами
Ти затолковалась,
Чи до вільних до пташечок
Щиро прив'язалась? (?)

Де ти, воле, дорогая,
Безсонная думко?..
Де літаєш, соколівно, (?)
Ноева голубко?..

Коло бога споконвіку
Ти усе витаєш,
Коло царів, коло панів
Щастя-долю маєш;

Щастя й долю ти розносиш
По цілому світу...
Поглянь на нас! І ми ж люде,
Хоч і носим свиту!...

А ми б тебе, нашу думку,
В піснях проспівали,—
І в молитвах, що за тебе,
На колінка б стали,

Заспівали б: нехай гомін
Роздається по світу,
Що й ті вільні тепер стали,
Що носили свиту!

А в молитвах, що за тебе —
Дякували б богу,
Що воленька не минула
Й нашого порогу.

чи на його скраю, думаємо: що коли справді бог дає чоловікові кебету до писання, то перше всего дає йому гарне, вимовне слово. Трапляються люде, що, мавши гарне вимовне слово, не мають праведного таланту, а сього зроду ми не чували, щоб чоловік, мавши праведний талант поетичний, не мав вимовного слова. Тим-то кладемо на високу полицю у всякий склад «Мотрю Кочубеївну» та й не жалкуватимемо, що, може воно що-небудь дотепне, а ми й не прочитали: певне дурниця.

[ЛИСТИ ДО Т. Г. ШЕВЧЕНКА]

25.07.1846

Перечитывая несколько раз здесь в Петербурге Вашего «Кобзаря» и «Гайдамаки», я от души восхищался ими и многие места заучил наизусть; но в то же время заметил осязательнее, нежели прежде, и их недостатки. Одни из этих недостатков происходят от Вашей беспечности, небрежности, лени или чего-нибудь подобного; другие от того, что Вы слишком много полагались на врожденные Ваши силы и мало старались согласить их с искусством, которое само по себе ничтожно, но в соединении с таким талантом, каким бог одарил Вас, могло бы творить чудеса еще поразительнее тех, какие оно творило в соединении с талантом Пушкина. Ваши создания принадлежат не одним Вам и не одному Вашему времени; они принадлежат всей Украине и будут говорить за нее вечно. Это дает мне право вмешиваться в семейные дела Вашей фантазии и творчества и требовать от них настоятельно, чтобы они довели свои создания до возможной степени совершенства. Вы можете мои замечания принять и отвергнуть; по крайней мере, я исключу себя из общества толпы, которая восхищается Вами безусловно и которой восхищение для сознающего свое достоинство поэта должно быть также ничтожно, как и «гоненье низкого невежды».

Самое мужественное из Ваших произведений в «Кобзаре», самое оконченное и самое народное по складу и простоте есть «Тарасова ночь» (без пропусков). С ним могут поспорить «Тополя» и «Думка», но здесь история важное дело! — Потом нужно поставить «Перебендю», как превосходную характеристику поэта вообще и украинского в особенности. Оба Ваши введения к «Кобзарю» и к «Гайдамакам», как бы ни противоречили тому-другому, но это, по живости чувств и речи, такие огненные создания, на которые ни один эстетик не осмелится нало-

жить руки. Я только замечу, что начало введения к «Г а й- д а м а к а м» до стиха: «*І про вашу долю любила співать*» следовало бы поставить эпилогом после «Гайдамак», два следующие стиха уничтожить, а начать просто: «*Сыны мои гайдамаки!*» и пр.

Первая часть «Ивана Подковы» пришла бы введением к «Г а м а л е е», вторую же часть нужно уничтожить, потому что в ней и отдельно нет поэтических красот (кроме стиха, нигде Вам не изменяющего; но всемина великого Пушкина, не щадите стиха для целостности создания), а после «Г а м а л і і», она совсем становится неинтересною.— В послании «Д о О с н о в' я н е н к а» нужно исправить на стр. 92 стих: «На степі казачій». К рифме *плаче* придется и украинский род: *на степу козачім*. Далее на 93 стр. Вы превозносите Головатого,— лицо не очень важное и мало известное народу и историкам. Не лучше ли напечатать:

Наша пісня, наша дума
Не вмере, не загине;
От де люди, наша слава,
Слава України!

(Н. В. На стр. 8 нужно переправить стих 19 так: Тільки сльози за Вкраїну, а не за Україну).

Добираюсь теперь до двух самых трудных для Вас переделок «Катерини» і «Кобзаря». Если Вы сможете пересоздать вторую половину «Катерини» совсем, да поможет Вам бог; если же нет, то ее можно усилить только исключениями. По-моему, следовало бы затереть следующие стихи: на стр. 45—46 от стиха: «*Правда ваша, правда, люди!*» до ст[иха] «*З Івасем мандрує*». Эти стихи ослабляют то чувство, какое вложено в душу читателя предыдущими. Пушкин в этом отношении должен служить всем нам образцом. Как только он тронул в душе читателя желанную струну, тотчас останавливает себя с удивительною властью над своею фантазиею: иногда он бросит только зерно в наше сердце и отходит к другим трудам, уверен будучи, что собственные наши силы его раскроют и возрастят в мысль или образ. На том же основании нужно исключить на стр. 48—50 от стиха: *Люди гнутья, як ті лози* до стиха: *Де ж Катруся блудить?* (везде нужно разуметь включительно). А следующие за тем стихи написать так:

Попідтинню Катерина
Не раз ночувала.

Стихи, осужденные здесь на исключение, могли бы сделать честь иному поэту; но Вы, Тарас Григорьевич, должны быть

подобны богачу, который, наслаждаясь только лучшим в яствах, бросает то, что другие охотно бы съели. На стр. 50—56 исключить от стиха: *Полетіла, зострілася* до стиха: *Що москаля кличе*. Тут есть некоторые частности, годящиеся к делу, но вообще эти страницы замедляют драматическое движение, потому что нет здесь равносильных предыдущему черт, а слов много. Шекспир так умел располагать заманчивейшие вещи в своих пьесах, что нигде они не навалены грудю в ущерб другим местам, и новые впечатления у него следуют в скрытом механизме драмы со скрытою рассчитанною последовательностью. На этом основывается равновесие частей, целостность, единство впечатления и вообще гармония во всяком эпическом и драматическом произведении.— После означенного пропуска нужно на 57 стр. переправить 3-й стих так: *Зупинилась серед шляху*.— Чтоб усилить сцену между любовниками, нужно выпустить на стр. 58 стихи: 1—4, и на стр. 59 стихи: 11—18, а 20 стих переправить так:

Куди ж ти помчався?

На стр. 62—63 Вы скажете больше, если исключите стихи 9—12 и потом от стиха: *Що осталося?* до конца главы. Глава V превосходна!

Теперь «Гайдамаки». О введении я уже сказал. На стр. 26—27 исключить от стиха: *Вибачайте, люди добрі* до стиха: *Що там робиться*. Из последнего стиха слово *жидюга* должно остаться; чтоб составить полный стих, вы что-нибудь к нему прибавьте. На стр. 40—41 исключ [ить] от ст [иха] *Аж обридло слухаючи* до стиха: *Обнявшиш сумує*. На стр. 42 в стихе 23 вместо *в углу* нужно напечатать: *в кутку*. На стр. 50 исключ [ить] от начала до песни Волоха. Оставить только в скобках слова: *Кобзар співає*.— На 51 стр. уничтожить стихи: 7—11. На 54 уничтож [ить] от начала до слов: *Ляхів, бачиш, різать*. Потом написать так: *Гайдамак. Добре, ей-богу добре!* и пр. В словах этого гайдамака исключить темную пословицу: *нехай стара в'язне* и пр.— На 72—73 исключ [ить] от ст [иха] *Кругом пекло; гайдамаки* до ст [иха] *Гайдамаки; йде Ярема*. На 78 исключ [ить] от ст [иха] *А Залізник гайдамакам* до конца страницы.

Потом уничтожить всю главу *Гупалівщина*. Повесть любви к ней не развивается, а драма Коліївщини не выигрывает ни одной новой черты. Вам хотелось сохранить предание о червонце Залезняка. Такие вещи нужно говорить мимоходом или основать на них часть драмы, а делать эпизод во вред драматическому ходу не нужно. Вообще

она слаба, и ее не жаль уничтожить. Освобождение Оксаны весьма слабо и темно. Нужно переделать, если можете. А мотив тут прекрасный, и во-первых: *Шкода муру! старо-світська штука*; во 2-х противоположность веселости с бедствием ляхов и мучением Галайды за свою Оксану; в 3-х: опасение читателя, чтоб козаки не вздумали рано пойти на приступ; в 4-х: *через греблю повалили*. Воспользуйтесь переходом через греблю в моем переводе с польского; заставьте ляхов, не выпросивших пощады, решиться на отчаянное предприятие пробиться. Заставьте Ярему найти свою Оксану или на мосту в руках ляха, или в пылающей крепости. Это будет лучше. А то, ведь, заметьте, что в Вашей драме нет борьбы сил; ляхи везде трусы, никакого отпора, везде гибнут. От этого читатель не сочувствует торжеству победителей, ибо это торжество мясников, а драма Ваша — кровавая бойня, от которой поневоле отвращиваешься. Вспомните стих: «На беззащитные седины не поднимается рука» — У кого же? У разбойника по ремеслу! Следовательно, кровь здесь должна быть только следствием борьбы, а не предметом жажды. Дайте побольше человечества вашим гайдамакам. Посмотрите у Шекспира: одно лицо в слепоте зверской ярости проливает кровь своих врагов, а другое говорит голосом человечества; иногда то же самое лицо содрогается и тем доказывает истину, что человеческое начало никогда не подавляется зверским. Постигните, Тарас Григорьевич (не в гордости мнимого превосходства это говорю, а в простоте сердца художника-брата), постигните соотношение между созданием поэта и душою читателя; тогда Вы будете истинно великим! Не полагайтесь на природные силы. Задача всякого смертного — заслужить наслаждение совершенством. Вам много дано от природы; нужно много и потрудиться; а Вы часто впадаете в совершенно ошибочные мнения о творчестве. Не одни книги даю я Вам в руки: читайте целый мир, но пусть Ваша душа беспрестанно бодрствует. (N. В. Для этого нужно отвергнуть многие знакомства или, лучше сказать, препровождение времени с людьми будто бы образованными). Но это другое дело. Обратимся к «Гайдамакам». Если Вы не возгорите желанием переделать эту часть поэмы, то исключите по крайней мере на стр. 86 стихи: 15—18, на стр. 87 стихи 2—5; на стр. 95—97 от стиха: *Як була я молодою преподобницею* до ст[иха] *Да пошукай броду, броду*; на стр. 104 исключить ст[ихи] 12—23; на стр. 106—107 от ст[иха] *Пекла мало! Люди, люди!* до стиха: *Лягли ляхи трупом*. На стр. 124 конец от ст[иха]: *Тільки часом увечері*. После торжественного стиха: *На те божа воля*

никакой стих не годится. (N. В. Если не до ладу Вам покажется поставить эпилогом начало введения, — как эпилог уже, можно сказать, есть, — то можно оставить это поэтическое мечтание особою думою; но в начале введения она не идет ни к делу, ни к тону).

Вот Вам голос человека, от всей души желающего, чтоб Украина имела поэта, который бы всему свету сказал за нее свое могучее, гармоническое слово. Примете Вы его или нет, по крайней мере надеюсь, что Вы не усомнитесь в благородстве моих побуждений к строгой рецензии Ваших несравненных созданий и к решительному тону советов. Прошу Вас не уничтожать этого письма, а спрятать его, так чтоб оно Вам могло попасть в руки лет через 5, когда Вы насытитесь курениями всеобщих похвал и внутренний Ваш человек возжаждет иных наслаждений поэтического, недоступной для публики. Может быть, тогда они наведут Вас на такие мысли, которые мне никогда и не приснятся! Если же Вы согласитесь теперь исправить «Кобзаря» и «Гайдамаки», то я бы желал во время моего пребывания за границею напечатать их для Славянского мира с немецким переводом, со введением и комментариями на немецком языке: да славится украинское имя во всех языках! А Вы бы намалевали свою персону, то и персону Вашу я б стихом немецким изобразил. Гроши на издание я найду, коли захоче Н [иколай] И [ванович] да ще дехто; а коли й ні, то от Вам козацьке слово, що своїм власним коштом надрукую, хоч би не виручив опісля ні копійки! Як же б якому німцю продав, то не взяв би собі й копійки, а доставив би Вам.

1.02.1858

Посилаю тобі, брате Тарасе, удруге Вовчка. Як прочитаеш, то, далебі, помолодшаеш. А все-таки до мене зараз пиши твое щире про його слово.

«Неофіти» пошлемо по словесі твоему, аби тільки той Шрейдерс завітав до нас у друкарню. Перешлемо й тобі екземпляр, щоб ти бачив, що воно таке — добра редакція. Так і всяке твое писання треба процідити на решето, щоб не осталось шкаралоючі або що; а розхриставшись, далебі, не годиться виходити між люде. Сього ж більш тобі ніхто не зробить, хоть до ста баб іди. У мене есть переписані «Кобзар» і «Гайдамаки». Коли б хто провів їх через главне правленіє цензурне, тоді б уже цензор добавку яку хочеш без правленія прочитав би, да й видать би гарнень-

ко книжку: Думи, пісні і поеми Шевченка». Друкувати ж нігде не квапся, oprіч мене, бо в мене й оксії всі зроблені, і наборщики привчині, і коректор земляк. Друкуємо й тепер «Повісті Квітки», то вже всяке наломилось: як, що й до чого. <...>

Про московські ж повісті скажу, що зневажиш ти їм себе перед світом, да й більш нічого. Щоб писати тобі по-московськи, треба жити між московськими писателями і багато дечого набратися. Поглянь на Квітку: він себе в таке багно втербив московщиною, що й після смерті його ми ніяк не витягнем і не поставим так високо, як він достоїн по українським повістям. Москалі тичуть нам у вічі Халлявським, Столбиковим і всякою гидотою, на котру самі ж його, необачного, підбили. Так і тобі буде, брате! Якби в мене гроші, я б у тебе купив їх усі разом да й спалив. Читав я твою «Княгиню» і «Матроса». Може ти мені віри не піймеш, може скажеш, що я московщини не люблю, тим і ганю. Так от же тобі, ні одна редакція журнальна не схотіла їх друкувати. Тут не одного таланту треба! Аже ж у тебе був талант, як ти малював картину «Катерину». Над поемою «Катериною» і досі плачуть, а на картину «Катерину» кивають головою. Так кивають земляки, прочитуючи й твої московські повісті, а москалі одкидають геть: а вірші твої рідні і москалі шанують, а земляки наче псалтир промовляють. Так-то, брате! До всякого діла особая кебета й особая наука. Що за добро було б, якби нас господь докупив звів, да якби ми пожили по-сусідськи хоть один рік, да й Костомару до себе приманили. Порозумнішали б усі троє! Що ж, коли йдемо різно трьома шляхами! Ось і я не всижу на одному місці, і мене тягне то сюди, то туди. Оце надумавсь навідатися хоть на часину до німців, як вони там живуть і як розуму доходять. Ти ж пишеш до мене, не вважаючи, що од'їжджаю, бо мені всяку потрібну річ перекидатимуть, і всяке діло без мене буде тут робитись так, наче я й не одлучавсь із дому: що друкуватиметься, що готуватиметься до друку; а я вернувшись піддам сили, де треба, порядок дам, да і знов махну набирати чужого розуму, бо вже пора й нам порозумнішати. Прошай же, мій голубе сизий! Пиши до мене коли хоч і просто за границю — отак.

А я тобі оповідатиму на всяке твоє слово — не то що! Прощай! Пані моя нездужає в Борзні, так оце махну за нею, а потім простуватимем через Варшаву, і прямісінько в Брюссель. Так треба по нашим ділам. Там проживемо до весни, а далі побачимо, що чинити.

Іноді, може, тобі припаде нужда, і під такий поганий

час готов ти будеш або запродати, або не знати, як надрукувати свої вірші. То лучше от як нехай буде: пиши до мене, що пробі, грошей треба — і пиши таки сюди, а не в Брюссель, хоть мене тут і нема. Листи получатиме тут мій секретар, він же й хазяїн, і коректор, і издатель Каменецкий з Києва. То він, прочитавши всякий лист, так зробить, як і я, і грошенят тобі про нужду вишле; а навпослі, як дасть бог твої вірші огласити, брязнемо на щотах і зробимось квити. Чого тобі треба од Каменецького, чи книжку яку, чи справку, то все пиши до мене в Петерб[ург], а він за мене все тобі зробить ще краще од мене.

Павло Житецкий

РУССКИЙ ПАТРИОТИЗМ

(Ответ «Дню»)

Заглавие нашей статьи взято из критики, помещенной во 2 № «Дня» на статью «Современника»: «Национальная безтактность».

Слова «Русский патриотизм» имеют свою историю, и было бы поучительно проследить самый процесс их образования и все видоизменения, выработанные общественной и литературной практикой, с того времени, когда старая Русь в первый раз вступила в борьбу с иноземной Русью, до наших дней, когда тупое, пассивное отрицание чужого перешло было в действующий, сознанный, принцип. Но так как этот труд был бы только предисловием в нашей статье, то

* К этой, живо-почувствованной и задуманной статье молодого ученого, так и просится эпиграфом следующее, вполне верное, замечание И. С. Аксакова (День, № 21), напечатавшего статью г. Соковенка!

«Существенное в народности — не внешние признаки внешнего различия, а самые внутренние духовные начала, без сознания которых невозможно возрождение».

На советы, которые, в нынешнее время, слышатся только из «Дня», да еще, пожалуй, из «Р. Инвалида» и «Библиотеки для Чтения», — тоже инвалида, — Шевченко некогда отвечал:

...А за раду ... спасібі вам
За раду лукаву:
Теплий кожух! — тільки шкода —
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Брехнею підбите...
...Буде з мене, поки живу,
И мертвого слова!..

Ред.

нам показалось, сообразнее с нашей целью, опираясь на историческое самосознание русского общества, определить, насколько партия, действующая под знаменем «Русского патриотизма», способна понять современную действительность, насколько она имеет живого практического смысла.

Для нашей цели достаточно обсудить те воззрения на малорусскую литературу, которые высказаны в статье «Дня», направленной против «Современника», устрояя от себя вопрос о русинской литературе, по поводу которой собственно и возник спор между «Современником» и «Днем», и не касаясь, с другой стороны, тех начал, которых придерживается «День» в международных, славянских, отношениях.

Но прежде чем мы высказали свое мнение о русском патриотизме, пусть сам г. Ламанский, автор разбираемой нами статьи, говорит за себя. Он изъясняется в любви и уважении к малоруссам, но продолжает: «мы не верим искренности наших земляков, когда они толкуют о большей преданности и симпатии к малоруссам, нежели к москалям. Разумеется — и наоборот. Чтобы слова тех и других были искренни в этом случае, надо чтоб москаль обратился в малорусса, и наоборот. Своя народность всякому ближе, понятнее, симпатичнее». Через несколько строк, он, «говоря откровенно, не понимает значения слов малорусский и великорусский патриотизм, и допускает только русский патриотизм».

Сопоставляя эти две мысли, можно подумать, что автор, как русский человек, по пословице, задним умом крепок. Он стоит за русский патриотизм, и вместе не отрицает того глубокого чувства народности, которое не избивимо так же, как невозможен факт двукратного рождения. Итак, по одну сторону мы имеем две народные стихии — великорусскую и малорусскую, по другую — русский патриотизм, чуждый народной исключительности, и в то же время мирно процветающий рядом с чувством своенародности. Но если г. Ламанский не хочет сам себе противоречить, то он должен ввести в идею русского патриотизма равновесие народностей, потому что существование своенародности, как отрицание общенародности, не безопасно для русского патриотизма, в котором не должно быть преобладание отдельной народности. Он должен избегать симпатий к одной народности, — иначе мы вправе назвать Русский патриотизм фальшивой декорацией, теоретическим изделием отечественной мануфактуры. Посмотрим, насколько г. Ламанский верен себе, насколько он выдерживает это законное требование?

Нам казалось, судя по вышеприведенной выписке, что

г. Ламанский считает малорусский патриотизм в москале невероятным и лживым фактом. Но выходит не то. Он опровергает автора «Национальной безтактности» в том, будто «иноплеменник становится малорусским патриотом, если хоть сколько-нибудь поживет в Малороссии», допуская, однако ж, малорусский патриотизм иноплеменника, как явление случайное, и вооружаясь только против всеобщности его. А так как случай и исключение доказывают возможность и вероятность факта, то оказывается, что г. Ламанский говорит сам против себя.

Впрочем, это не мешает ему так группировать факты, чтобы можно было догадаться о крайней беспомощности малорусского народа. Он говорит: «не упоминая уже об ополчении множества малорусских семейств, укажем только на ближайших их соплеменников — великороссиян и поляков, которые по-долгу живут в Малороссии, отнюдь не теряя своей народности. Таковы слободы наших раскольников в Черниговской губернии. Так издавна живут в Малороссии не сотни, а тысячи поляков, и не только не обращаются в малорусских патриотов, но даже стараются ополячить малоруссов». Все это так. Но нарушается ли целостность народных элементов оттого, что личности отрываются от народной почвы, и притом в то время, когда в самом народе присутствует живое сознание народности — оппозиция против народного прозелитизма? Мы знаем, что многие из русских по-происхождению с трудом объясняются по-русски, и что существуют целые тысячи офранцузенных русских, которые разве потому только не французы, что русские подданные. Что же отсюда следует? Только то, что эти некоторые русские выросли в особенной, тепличной атмосфере, а не то, что весь народ русский теряет в этих прозелитах какие-нибудь существенные черты своей народности. И потому, что удивительного, если раскольники и поляки не смешиваются с малоруссами, которым одинаково чужд и религиозно-обрядовый фанатизм первых и национальная исключительность последних? Поляки столько же, если не меньше, делают русскими, сколько малоруссами, и это не доказывает бессилия русской нации, которая разлагает даже татарскую народность, не говоря уже о немецкой, против которой не могут устоять в Пруссии сами поляки. Наконец, если некоторые малоруссы ополячивались у себя дома, то другие столько же делают русскими в Воронежской губернии, сколько последние первыми, и даже совсем не русеют в Саратовской и Оренбургской губерниях, как о том заявлено в сентябрьской книжке Основы, — а это вовсе не такой факт, чтобы можно было заключать о податливости

малорусской природы к уступке своей народности, если только оно не подвергается преднамеренному и систематическому извращению.

Но мы бы очень ошиблись, если бы вообразили, что г. Ламанский, сознав неустойчивость малорусской народности, оставляет ее на произвол судьбы в борьбе с поляками. Он великодушно дает ей оружие, выкованное, впрочем, не в Малороссии. «В настоящее время», говорит он, «когда для Малой и Великой Руси, обоюдными их усилиями, выработан один общий литературный язык, русская литература и образованность, при всей своей недостаточности, все таки богаче и серьезнее польской. Притом же, малороссы значительно многочисленнее поляков, между тем как борьба поляков в Пруссии ведется с могучею национальностью, обладающею такими богатствами и сокровищами литературы и образованности, каких не имеют не только поляки, но и все славянские народы в совокупности. Сверх того, в борьбе своей с немцами, не опираются, не рассчитывают поляки на помощь какого-нибудь соплеменного им народа. «Здесь ветер крепче, и уже можно различать, откуда он дует... Желательно было бы знать, на какую это помощь соплеменного народа сверх того могут, рассчитывать малороссы в общественной, а не политической, борьбе с поляками, кроме той моральной поддержки, которую, по уверению г. Ламанского, дает им русский народ в своем языке и образованности? И затем, неужели, кроме численного перевеса над поляками, малороссы сами по себе не имеют своих духовных средств для борьбы с ними, и всегда с надеждой и умилением должны обращать свои взоры туда, где готовятся для них силы и орудия издателями русских газет и журналов, где существует русская литература — арсенал готовых понятий и готового языка, дружелюбно для них открытый?»

Мы не предаемся простодушно лживым утешениям: мы думаем, что для малорусского народа борьба с поляками труднее, чем для последних борьба с немцами. Немцы [пруссские] преимущественно действуют общечеловеческим влиянием, которое не поглощает народности, если только она не выветривается в подражательности, в погоне за чужим, без внутреннего усвоения и переработки, — тогда как Польская пропаганда идет глубже — внутри племенных отношений. Все богатства немецкой науки и образованности «чужие деньги в чужом кармане: их нужно заработать, — между тем польская речь сама просится в малорусский словарь. Польские понятия скрыто пробираются в малорусскую жизнь, сколько по праву общеславянского происхож-

дения этих народов, столько же вследствие систематической колонизации малорусского края. Чем больше одна народность различается от другой, тем легче каждой из них удержать свои черты, тем труднее стереться их народному образу. Немца легко различить от славянина, но труднее последнему различить себя от своего собрата. Тем не менее, мы убеждены, что малорусский народ сам в себе должен искать опоры в тех случаях, когда посягают на его народную личность, что его язык и литература — исторический орган его личности — единственно-прочная сила, на которую он может рассчитывать, и что готовые формы, взятые извне, напрокат, навязанные сверху, и потому не сплоченные органически с его духовной натурой, так же неудобны для целостности ее, как и польская пропаганда, подтачивающая корни ее снизу.

Но малорусский язык — язык сел, а не цивилизованных городов, малорусская литература — создание народного духа, а не литературного цеха... Не правда ли, какая странная претензия — заявлять ее права на самостоятельность? Что это за литература, когда ее всю можно взять под мышку? И не потому ли только малорусский язык — не русский, что он — провинциальный язык? Как ни странны эти мнения, но они только вариация мыслей, изложенных в статье г. Ламанского, — вариации, повторяемые на разные тоны даже в образованном русском обществе.

«Мысль о возможности особой малорусской литературы (а не местной словесности) представляется нам величайшей нелепостью...» А впрочем «Русины, подобно нашим малороссам, могут обрабатывать свой язык литературным образом», и следовательно — «возможно и полезна особая малорусская словесность рядом с русской литературой, русской наукой и образованностью», говорит г. Ламанский, — полезна «для домашнего обихода», дополняет сам редактор Дня, г. Аксаков, в примечании.

Нельзя высказаться с большею наивностью и безцеремонностью и вместе с большим отсутствием — логики. Малорусская литература разжалована в местную словесность. Что ж это за местная словесность, как не особая литература? И допускать литературную обработку малорусского языка, не значит ли допускать особую малорусскую литературу? Такая спутанность понятий объясняется неловким положением г. Ламанского между очевидностью факта (отсюда эти робкие слова «возможна», «полезна», и нудящею потребностью дать место своей теории: Охота смертная, да участь горькая...). Но всего забавнее этот шутковской взгляд на народную литературу, напоминающий

нам того Тургеневского героя, который был убежден, что все душевные потребности малорусса можно выразить словами: «грае-грае, воропае». Много ли, в самом деле, различаются слова «для домашнего обихода» от «воропае», — конечно относительно тона в смысле тех и других? Глубоко возмущает душу этот легкомысленный приговор, в котором крайнее неуважение к народу безобразно соединяется с барским непониманием его сил, естественности самостоятельного развития — этого единственного условия, при котором только и возможно народу переступить за черту домашних потребностей — с правом личного участия в общей жизни и влияния на ее ход.

Язык науки не сразу создается, точно так же, как и язык литературы; но последний упреждает своим появлением первый. Сперва — жизнь, а потом сознание прожитого. Этому закону подчинялись европейские языки, богатые литературой и наукой. Еще в прошлом столетии, в Германии, классической стране науки, латынь господствовала в школах: так недавно передовой народ мысли создал национальный орган ее. Но не было в России. Не имея науки, здесь еще в прошлом столетии, на живую руку и по заказу, сколотили язык науки и нарядились в него, как в павлиньи перья. Отсюда этот резкий исторический контраст: тяжелые и медленные шаги немца и быстрые скачки русского человека, склонного к похвальным отзывам о собственных успехах. Смысл русской истории таков, что еще в оны дни, вместе с церковно-славянским языком, перешли на нашу туземную почву готовые понятия и с того времени началось раздвоение русского сознания, религиозное и общественное реформой Петра, и доселе продолжающееся. Кто из мыслящих русских людей не замечал в себе этого раздвоения? Мы знаем, что червь раздвоения и даже разтроения проточил насквозь и тех крепких людей, которых у нас принято называть славянофилами; знаем, что они, под знаменем общеславянских интересов (один элемент), сохраняют преобладающие симпатии к великорусскому народу (другой элемент) — симпатии, выражаемые тем торжественным тоном, который приличествует надутому риторическому пафосу, а не прямому, практическому пониманию жизни (третий элемент). Но как только мы сознали историческое зло, то оно перестает быть для нас слепой судьбой, и мы должны овладеть собой для борьбы с ним. Странно, а так выходит, что — в наше время — сторонники двоеверия — люди, вышедшие из школы Киреевского и Хомякова, философствовавших о непосредственности и цельности русской натуры. С проповедью о любви к народу; они хотят тянуть

его на те подмости, на которые сами успели взобраться, а то, что он говорит про себе, они принимают только к сведению. Пусть говорит себе — «для домашнего обихода». И зачем ему своя особая литература, когда у него нет даже грамматики? Мы, люди образованные, имеем ее: нам литература к лицу, а с него довольно и местной словесности!..

Мы говорим о малорусском народе, как половине одного русского племени и не исключаем его из общерусской истории, хотя и не сливаем, подобно г. Ламанскому, его прошедшую жизнь с жизнью великорусского народа до того безразличия, чтобы считать русский литературный язык в одинаковой мере достоянием великоруссов и малоруссов. *Suum quique*. Все мы хорошо знаем, что с Ломоносова началась светская литература в России, и хотя он оставил стихии церковно-славянского языка для парадных случаев, для высокого штиля, но уже это словцо штиль показывает, что с его времени, и даже раньше, начали вторгаться в образованную русскую речь иностранные слова; с другой стороны, и сам Ломоносов принял московское наречие, и только вооружался против так называемых подлых слов, долженствовавших, по его теории, остаться без употребления, — знаем, что вследствие особенного характера реформ в XVIII ст., касавшихся по преимуществу государства и высших сословий, литература того времени настолько была народной, насколько могло сохранить народность общество, захваченное крутыми реформами, наводненное приливом чуждых элементов. Народу, недавно только тронутому реформой, русская литература и до сих пор почти *terra ignota*, но все же великорусский народ, среди которого совершилась реформа древнего книжного языка, из которого вышел отец русской литературы, находится в более прямых отношениях к ней, чем малоруссы, издавна говорившие на своем собственном языке и не внесшие народных элементов своей речи в состав русского литературного языка. А над чем они непосредственно не трудились, того и не хотят считать своею прямою собственностью, и потому замечание г. Ламанского, что «отказавшись от великорусского языка, который в основе своей одинаково принадлежит и малоруссам, они бы отказались от значительной части своего прошедшего, своей истории», — само собою ограничивается тем обстоятельством, что великорусский язык — и народный и литературный, не есть ближайший и прямой орган малоруссов.

Что касается до самой истории, то г. Ламанский начинает ее издалека, — потому что «русский литературный язык», говорит он, «образован не со вчерашнего дня и не

Ломоносовым». Он ссылается на церковно-славянский язык, как такую почву, которая обща и великорусскому и малорусскому языкам, и из которой, между прочим, возник русский литературный язык. Мы вправе подумать, что между этим последним и болгарским, сербским и чешским языками нет существенно-типического различия, потому что все они относятся к церковно-славянскому языку точно так же, как и литературный русский язык.

Мы совершенно согласны с г. Ламанским, что общность церковно-славянского языка для великоруссов и малоруссов — ключ к уразумению того факта, что книжный язык тех и других, и после разделения Руси на Великую и Малую, почти одинаков. Но был ли этот книжный язык — языком народного сознания? Спустился ли он до народного мирозерцания и слился ли с народной жизнью в такой степени, чтоб быть непосредственным и прямым ее выражением? Нет, жизнь шла своим чередом, независимо от летописей, от этого книжного воспроизведения ее. Язык летописей — был готовый язык. И так как, по особым условиям русской истории, народ мало принимал участие в его развитии, то оно шло, так сказать, на поверхности народной жизни, не обновляясь изнутри ее свежими силами, и потому шло в таком направлении, которое не обещало будущности. Язык летописей — не самородный язык, а принятый, но подвергшийся, в известной степени, туземному влиянию русской речи. А если так, то совершенно справедливо, что русский литературный язык образован не Ломоносовым, т. е. что он получил условное книжное направление до Ломоносова.

Для нас не столько важно то, как думали и говорили книжки о народе, а то, как сам народ думал и говорил о себе. Конечно, памятники нашей старины более или менее отражают в себе эпоху, но сведения, которые они сообщают историку, никогда не могут заменить самосознания народного, которое возможно под условием самостоятельного народного творчества. О народности языка можно судить только по чисто народным памятникам. Г. Ламанский утверждает, что «множество южнорусских сочинений XVI и XVII в. писаны тем же языком, каким писали в то время в Москве, Новгороде, Вологде, Поморских городах». Пусть и так. Но, именно, это были сочинения, вышедшие из головы книжников, а не из народного сознания. Справедливо, что «южнорусские ученые и писатели, с конца XVII в. почти до самого Ломоносова, имели огромное влияние на русский язык, имели, по видимому, все средства образовать русский литературный язык на малорусской основе». Но если

бы они трудились для этой цели и не достигли ее — тогда другое дело. А то им и в голову не приходило, что существует наука вне школы, что можно учиться у народа. Смотрицкий, первый славянский грамматик, написал на западно-русском языке предисловие к церковно-славянской, а не малорусской, грамматике: сознания индивидуальности языка не было, и вообще малорусская образованность XVII и XVIII в. не имела прочных корней в народе: в учебниках принято называть ее схоластической. Сам Ломоносов, посетивший Киевскую Академию, не нашел в ее школьной премудрости того, чего искал. Поэтому, как бы ни велики были услуги малорусских ученых для русского литературного языка, исторически оне не обязывают малоруссов к принятию навсегда русского языка языком школы и науки. Нельзя сказать, чтобы книжная малорусская образованность XVII в. была вне всяких солидарных отношений к самой жизни народа; но она не была прямым и непосредственным выражением жизни, и вопросы, попадавшие в школу из жизни, тотчас подвергались известным приемам схоластического ума, вносились в общие готовые категории, и затем уже решались по правилам учебника. Бесспорно, южнорусские школы XVII в. защищали религиозные интересы народа, в то время смешанные с политическими, но защищали далеко не согласно с простотой и безискусственностью народного воззрения, так — что школы походили на присутственные места, в которых решались дела для пользы народа, но без всякого самостоятельного участия народной мысли в самом процессе решения. Мы не против схоластики того времени; она имеет свою историческую заслугу: и в неприятельском лагере сражались тем же оружием. Но дело в том, что после того, как защита интересов народа вручена была школам, сами школы не черпали из глубины народного духа его образов и понятий, и не в укор себе, выражались таким языком, который, конечно, был понятен противникам и доморощенным начетчикам, зато не понятен народу. А если южнорусские ученые XVII в., по самому складу и направлению своей учености, не были непосредственными представителями малорусского народа, то и в таком случае, если бы они еще до Ломоносова создали русский литературный язык, — все-таки он был бы только посредственным органом для малоруссов, и, затем, самостоятельное существование их непосредственного органа; их литературы, с ее прошедшим и будущим, все-таки было бы законным и неприкосновенным правом, ими полученным от природы и их собственной истории. Очевидно, путешествия Киевских и Виленских ученых в Москву и деятель-

ность их там не есть существенное явление, а эпизод малорусской истории, на который можно бы было сослаться в доказательство того, что малорусский народ участвовал своими собственными средствами в образовании русского литературного языка.

Нет сомнения, что великорусская и малорусская народности родственны друг другу, что между ними действительно существует взаимное тяготение, доказанное историей, но это внутреннее единство всего русского племени не исключает народных типов, не нарушается существованием у малоруссов особого языка и особой литературы. И может быть мыслимо совсем не под формой *gnasi* — общего языка, выработанного на севере, в Великой России. Всякая попытка ограничить полноправность одной народности есть посягательство теории на историю, теории, которая противоречит сама себе, так как из-за неё выглядывает худо-замаскированная народная исключительность. Г. Ламанский допускает мысль и отрицает вывод: если есть две русские народности, то есть и два русские языка, и должны быть две отдельные мысли литературы. Иначе, т. е. с признанием мысли г. Ламанского без вывода, произойдет такая перестановка понятий: на месте русского патриотизма будет великорусский патриотизм. Поэтому, мы считаем одинаково фальшивым как тон оракула, в который впадает г. Ламанский, утверждая, что малоруссы никогда не создадут языка науки и образованности, так и тон примирителя, заметный в следующих словах: «по-нашему, одинаково нелепо роптать ли на судьбу и обижаться таким выводом (что самостоятельная малорусская литература немислима), или гордиться им и видеть в этом обстоятельстве умственное превосходство великоруссов над малоруссиянами!» Такой вывод существует в статье г. Ламанского, а не в жизни; поэтому, если и возможны ропот малоруссов и гордость великоруссов, то не иначе, как под условием крайнего невежества тех и других. Вообще — относиться неуважительно к проявлению самостоятельной народной силы, и тоном зловещей птицы вызывать из будущего ложные страхи, — дело недостойное людей, постоянно заявляющих в печати свое уважение и любовь ко всякой славянской народности, — дело, впрочем, само себя объявляющее искусственной идеей общерусского патриотизма и общерусского славянства.

Г. Ламанский думает, что «и в настоящее время, наречие великорусское и малорусское не отличаются между собою множеством важных и резких особенностей. До конца же XIV в., и даже позже, они были незначительны, если

не совершенно ничтожны. Так было с живым народным языком». Мы не возражаем против последней мысли г. Ламанского. Точно, чем дальше в глубь истории, тем общее и неуловимее образ народа: он теряется в полумраке эпической старины. Нет ничего странного, что до XIV, или лучше до XIII в., т. е. до татарского погрома, язык, напр., Киевского княжества мало различался от языка Новгородского и Владимирского; а раньше, когда жизнь Руси была сосредоточена в Киеве и великий водный путь по Днепру был главным руслом нашей истории, нынешние великорусский и малорусский языки существовали совершенно слитно, как в зерне. Не то теперь. Спросите у великорусского простолюдина, какого он мнения о хохле? Вот он странствует по Малороссии с суздальским хламом. Он пришел из-за Клязьмы, просвещать хохлов, т. е., как он выражается, в дурацкую землю хлеб есть, и с этой целью распространяет в этой земле поучительные изображения таких событий, как мыши kota погребают и т. п. Часто можно видеть на ярмарках в Малороссии суздальца, внушающего неразумным хохлашкам, что «Москва — золотая маковка» и т. д. Тон его высокомерен: это чисто народная черта, напоминающая древнюю Русь, не стертая временем и даже образованием, чему живой пример славянофилы. Но так-как голова его свободна от утопических теорий, то он наверное вам скажет, что у хохла и душа хохлацкая, что он не то-что наш брат — орловский или володимирский, что у него и речь не расейская.

Говоря это, мы, повидимому, ставим против себя громадный факт, именно тот, что Шевченко понятен великорусскому простолудину, как и малорусскому. Но неужели, в самом деле, Шевченко писал на малорусском языке, а не на великорусском, по капризу своей природы, а не по внутренней неотразимой необходимости творчества? Почему он ничего не спел нам.

Про Парашу,
Радость нашу,—

и на приглашение брать сюжеты из великорусской жизни и писать русским литературным языком, отвечал:

Теплый кожух! — тільки шкода —
Не на мене шитий?

Не ясное ли дело, что он не хотел насиловать себя, потому что не хотел двоиться? Высокое художество всегда искренно, верно жизни: иначе оно не может быть ее воплощением; иначе оно пустая экзальтация, фальшивая фраза. Слово поэта тогда только пронимает нашу душу сладостью и разъедающей горечью ощущение, когда само оно есть

жизнь. Слова нельзя оторвать от жизни. Ее типичность теряет свой цвет и запах на чужом языке — потому что этот последний выработан на чужой почве, и имеет другие соки. Он всегда будет относительно чужого понятия, приставкой, не сплоченной с ним органически.

Я на сторожі коло їх
Поставлю слово. І пониче,
Неначе стоптана трава,
І думка ваша, і слова.

(Шевченко)

Этому закону слитности слова с жизнью подчинилось и великое слово Шевченка, и велико оно именно тем, что подчинилось ему. Вот тайна того громадного влияния, которое производит Шевченко не на малоруссов одних, но на всех, у кого есть живое человеческое сердце. Он воспроизвел жизнь Украины в блеске и сиянии неумирающей красоты, и в этом смысле он поэт объективный. Но в то же время он дитя Украины, кость от костей ее и плоть от плоти ее, и вместе отец ее словесности. Таким образом.

1) условия творчества — тип — и поскольку типична жизнь, постольку возможно творческое ее воспроизведение; 2) между творческой силой поэта и типом стоит слово: оно, с одной стороны, есть результат, выработанный своеобразною жизнью народа, с другой стороны — наилучший материал для воплощения ее содержания в цельный поэтический образ.

Вывод очевиден: если Шевченко был художник, а не писатель только малорусских стихов, то необходимым условием его художественного творчества был 1) тип, вмещающий в себе все своеобразное строение жизни и 2) такая речь, такое слово, которое было бы необходимым атрибутом типа и формулировало все оттенки и индивидуальные черты его.

Такой тип — малорусская народность; такое слово — малорусский язык

Но самостоятельность малорусского языка, определяясь из внутренних законов поэтического творчества, несколько не нарушается его общедоступностью для великоруссов — образованных и необразованных. В лексическом составе языка нужно различать две стороны: корни его — доисторическое достояние всех народностей, составляющих одну семью, а флексии, приставки и пр. — материал, выработанный историей. Отношение первой к последней такое же, какое существует между канвой и рисунком. Очевидно, что в тех случаях, когда дело идет о языках, близко родственных друг другу, индивидуальность их определяется

главным образом историческим, а не доисторическим, элементом. Дать преобладающее значение этому последнему — значит слить два различных языка в один. Совсем другое дело, если лексикон языка мы будем рассматривать, как создание истории народной, — хотя, конечно, и этот взгляд должен быть ограничиваем первым в таких размерах, чтобы, не нарушая прав самостоятельности языка, устранить мечтательное убеждение в его резкой особенности, в его исключительной натуре. Часто случается, что материальный состав слова звучит совершенно одинаково и в великорусском и в малорусском языке, но конкретный оттенок того же слова — такой в одном, другой — в другом языке, и больше того: одно и то же слово включает в себе два различные представления в двух различных языках. Таково напр. малорусское слово «рок», соответствующее великорусскому «год». Эпическая связь между ними сразу заметна: славянин представлял неизменное течение времени высшим определением судьбы. Это понятие и осталось в великорусском «рок». Но весь широкий объем понятия, по двум русским народностям, распался на две части, — так что практическое употребление этого слова в жизни той и другой народности очень различно. Родственные языки много имеют таких общих слов; но не лексическая сторона их составляет индивидуальность языка, а вся сумма своеобразных воззрений и представлений, усвоенных словом, жизнью и историей.

Малорусский язык явился на памяти истории, и нет сомнения, что некоторые индивидуальные черты его были общи и языку того народа, который впоследствии назвался великорусским, были общи до того времени, пока Русь не распалась на две половины — каждая с своей особой исторической судьбой, и с этого времени эти черты начали обозначаться резче и резче по настоятельному вызову истории. И так как малорусский язык, кроме доисторической почвы, имеет с великорусским и сатирическую общую почву, и притом в размере нескольких столетий, то, очевидно, этот факт только усложняет труд разграничения двух языков, но не устраняет его. Конечно, если бы история была без перерывов и круглых поворотов, мысль о народных типах внутри одной племенной семьи была бы пустой мечтой, чуждой логического и практического смысла. Но на зло всем проектированным началам и воззрениям существуют эти типы...

И вот пред нами живая история — истинно-народная, украинская поэзия Шевченка...

Но народный язык г. Ламанский прямо называет французским patois, т. е. провинциализмом. Непостижимо стра-

нен этот взгляд привилегированной образованности на народный язык в наше время, когда не замерли еще последние звуки поэзии Шевченка, когда в этом *patois* великий поэт открыл глубину своеобразной силы, и таким образом восстановил народную личность, упрочив ей навсегда свободный и самостоятельный орган в языке, на котором сам писал. Язык — свободный орган духа: он чужд аристократизма и всяких условных рубрик, придуманных цивилизаторами. Его полнота — должна быть полнотой жизни, безотносительно к кастам и различиям, в ней существующим. Поэтому, для нас одинаково смешно, как шляхетский гонор поляков, обзывающих малорусский язык хлопской мовой, так и вельможная деликатность великоруссов, употребляющих для этой цели французское выражение, и утверждающих, что малорусский язык навсегда останется языком простонародья, а не школы и образованности. Но неужто, в самом деле, русский язык имеет монополию быть органом науки, проводником образованности? Неужто малорусский язык, потому только, что ближе к сердцу народа — «на этом только и основывается вся законность литературного малорусского наречия», — говорит г. Ламанский, — не лишен этого жалкого, как будто выпрошенного, права существования? Неужто, кроме этого права, у него нет полного права гражданства в семье славянских языков, утвержденного свидетельством фактов неотразимых?

На все эти вопросы отвечает общеславянская, общерусская, и в то же время, строго малорусская поэзия Шевченка. Она результат прошедшего и свидетельство настоящего. И то далекое прошедшее, в котором историк ничего не различает, кроме темных очертаний, когда малорусская народность еще не выделилась из общего славянского рода, и то прошедшее, когда она, слитно с великорусскою, является одним видом, — и то, наконец, когда она, силою истории, обособляется, как отдельный вид, — все это вошло в поэзию Шевченко, как в один общий и широкий поток. Она вводит малорусскую народность в семью славянских народов, как индивидуальное целое, как живую личность, — личность, следовательно, типически-различающуюся и от польского народа, и от великорусского.

Какому народу она ближе и родственнее — это другой вопрос. Поляки решают его по-своему, русские по-своему.

Что касается до первых, то мы и не трудились бы над разоблачением той громадной исторической лжи, которую они распространяют и в Украине и за границу, если бы мнение относительно этого вопроса очень уважаемого нами ученого не благоприятствовало до некоторой степени

польским притязанием. Мы положительно не согласны с г. Костомаровым в том, что в духовном организме малорусского народа больше общих сочувственных сторон с польской нацией, чем с великорусской,* — хотя и не утверждаем наоборот, т. е. не отрицаем его мысли, что малорусский тип не вполне сходен с великорусским, и что тот и другой составляют внутри одного племени противоположность гармонии, — мысли, подтверждаемой им различием исторических начал, выработанных двумя русскими народностями. Но малорусское начало личности и польское сословное начало. Малорусская демократия и польская олигархия... что тут общего? Сермяжный, сельский люд Украины, с его созерцательной натурой, с его смехом, то полным едкого горя, то наивным и сердечным... что тут общего с браваурным характером польской нации, гордящейся своим сходством с французским народом?

Поки Рось зоветца Россию,
Дніпро в море летця,
Поти серце Українське
З панським не зживетця.

Что касается до великорусского народа, то точки соприкосновения между ним и малорусским народом — это общие воспоминания из первой эпохи их исторической жизни, и в наше время — общие интересы — общественные, религиозные и даже научные, — научные, во-первых, потому что отношение русских и малорусских писателей к общечеловеческой науке почти одинаково, и русская литература до сих пор только выработала научный язык, что достижимо и для малорусской литературы, позднее и не без успеха заявившей такие попытки, но та же русская литература не внесла еще самостоятельного вклада в общечеловеческую науку, как и малорусская, — во-вторых потому, что до настоящего времени русский научный язык остается чуждым народу, и стало быть, в этом отношении, и русская и малорусская литературы имеют совершенное равенство.

Но если мы чужды национальной исключительности, если мы желаем развития всех сил, вложенных природою в одно великое русское племя, желаем, чтобы ни одна из них не была запугана и сломана, чтобы задачи, указанные этому племени историей, разрешались свободно, естественно и целостно: то, не противореча себе, мы не можем, во имя искусственной идеи, насиловать действительность, не

* В статье Н. Ив. Костомаров (Две русские народности. Основа, март 1861 г.) ясно показано, в чем заключается и сходство и различие польской и южнорусской народностей между собою.

можем брать на себя ответственность пред целой русской землей, кипящей разнообразными и богатыми силами, — ответственности за общие цели ее, которые до тех пор будут мечтательным идеалом, пока мы будем упорно отрицать своеобразное стремление к их достижению. Мы называем себя общерусскими патриотами: зачем же, закрыв глаза, мы одним почерком пера хотим вычеркнуть из общерусской природы еще одну силу, так ярко засиявшую недавно в поэзии Шевченка? Зачем, со злорадным чувством, мы представляем малорусским писателям делать свое дело для того только, чтобы они сами когда-нибудь горько посмеялись над своим трудом, а не для того, чтобы этот труд внес новое самостоятельное начало в общерусскую жизнь? (См. 8 № «Дня», прим. редакции к статье г. Кулиша). Кто мы — друзья, или враги своей родной земли? Нет, долг мыслящего человека — встретить новую силу с уважением и приводит ее на путь развития с благожеланием. Только люди, эгоистически и самодовольно погруженные в созерцание ими изобретенной и любимой идеи, могут поступать иначе. Если правда, что малорусский народ в самом строе своей духовной природы похож более на самого-себя, чем на кого-нибудь, — что неотразимо доказал Шевченко своей поэзией и Костомаров — историей (в статье «Две русские народности»); то что мешает ему понимать и воспроизводить идеалы, присущие всему русскому племени, по-своему, и рядом с великорусской народностью идти к одной цели, только своею дорогой? Ведь от этого не пострадает полнота общерусской жизни, а разве только упадет в цене одна нечеловеческая и древняя, как сама Москва, теория, находящая, к сожалению, еще и в наше время, своих защитников и почитателей.

Желая мыслить и писать по-своему, малоруссы не выгораживают себя из общерусской жизни. Настолько они еще последовательны и правдивы, чтобы склониться пред определением истории, которая создала их типический образ, и вместе, сближая их с великорусским народом, доказала их кровное братство с ним и, следовательно, единство их общеплеменных стремлений, пока еще невыясненных в общечеловеческой жизни. Пред нами — живое слово и дело — понятная для великорусского народа и непереводаемая на великорусский язык поэзия Шевченка. Речь его так разительно сходна с русской речью: казалось бы, что может быть проще, как читать его по-русски, употребляя русское произношение? И для чего писал он по-малорусски? А между тем, каждое слово его — свое, не украденное из чужого языка, не вычитанное в русских книгах и вместе

с тем — в нем, этом общерусском слове с деревенским, хохлацким произношением, звучит такая самородная жизнь, что не внять этому звуку — значит не иметь ушей, или умышленно закрыть их. Это соединение двух противоположных свойств — сходства и различия — и есть в поэзии Шевченка свидетельство настоящего, — свидетельство той неоспоримой истины, что малорусский язык, с одной стороны, обнимает целый мир своеобразных понятий и представлений, и, как орган духовной личности народа, строго индивидуален, — с другой стороны, что этот язык — общерусского происхождения и состава, что первоначальные стихии его принадлежат всему русскому племени, отчего он и доступен русскому народу. Это последнее свойство его снимает с его конкретных особенностей ту мертвящую исключительность, которая изгоняет из слова общий смысл и осуждает его на вечную неподвижность. Мы очень понимаем, что, устранив себя от участия в общерусской жизни, малоруссы произнесли бы смертный приговор своей словесности — потому, что они пошли бы, в этом случае, против истории, — и знаем, что они могут жить этой общей жизнью самостоятельно, не прибегая к бесполезному и непроеизводительному для них займу у других ума и языка. Довольно все мы насмотрелись на печальные последствия того безоглядного подражания, которое породило в русском обществе тысячи скороспелых космополитов, имеющих притязание понимать все, быть всем вообще и — в сущности, не быть ничем определенным, — которое внесло в русскую натуру противоречашие, непереваримые элементы, — чем, впрочем, иногда пользовался русский патриотизм для выражения остроумной догадки, что в русском море должны слиться не только все славянские ручьи, но и ручьи всемирной цивилизации, и в этой цельной, звукоподражательной русской натуре получить свое примирение.

Но — оставим мертвых погребсти своя мертвецы... Мы думаем, что жизнь нельзя вдвинуть ни в тесные, ни в широкие рамки, — ни лишить ее индивидуальности: пусть лучше она сама изнутри себя раскрывается, и сама себя определяет. Потому, вопрос о том, как и что возьмет малорусская литература у русской науки и образованности, должен решиться практически и притом самим малорусским народом, а никак не трибуналом русских патриотов, которые не могут понять русских интересов на другом языке, кроме своего собственного, и своею исключительностью нарушают равновесие сил всего русского племени. Эти миссионеры просвещения, действующие под знаменем народности, забыли, что народ прежде всего требует от своих воспитателей ува-

жения к его собственному мировоззрению, выработанному вдали от школы, и что это именно мировоззрение есть точка опоры, от которой должно пойти все его будущее развитие. Отрешить народ от этой почвы — значит раздвоить его натуру, значит обезопасить вечное существование двух смешанных категорий — общества и народа (как будто народ — не общество, а стадо овец), которые у нас имеют сословный характер. Первая — с титулом образованной, последняя... но все мы знаем, как в России называют народ... К первым будут принадлежать или жалкие и безцветные перевертні, наклоняющиеся в ту сторону, откуда сильнее ветер, или люди, окончательно иссушившие в себе живую струю народной силы, а за чертою этого привилегированного круга будет стоять все тот же темный люд, с его непонятной думой, с его честной, отвергнутой душой.

Пусть бы мы еще не знали этого горького опыта, — пусть бы не имели живого урока...

А впрочем, — к чему дан урок?.. Доктрина на то и существует, чтобы быть выше урока, чтобы учить, вмостившись на риторические ходули, а не учиться. Белое она может называть черным, и наоборот; для чего ей общее мнение, когда у нее есть свое? Известно, что Шевченко пробовал свой поэтический гений на литературном русском языке: материал оказался чуждым его натуре, и его «Тризна» вышла дюжинным произведением записного русского рифмача. Казалось бы, после этого, люди, толкующие о своей любви к родной земле, умолкнут, если только прежде у них оставалась хоть тень сомнения на счет того, быть, или не быть малорусской литературе, как самостоятельному органу общерусской мысли, развиться ли ей в полный цвет самородной жизни, или это ложь, мечта, и она должна зачахнуть, как хилое растение, показавшееся на свет божий в дурную погоду? Нет, они все повторяют зады, и наперекор факту, воочию совершившемуся, добиваются того, чтобы все своеобразное стусевать и вдвинуть в одну общую готовую категорию. Право, когда подумаешь, до какой наивности доходит иногда эта добродушная навязчивость героев русского патриотизма, — так и хочется сказать о них: не видят они, что творят. Что, если бы, в самом деле, Шевченко послушался их? Куда бы девались эти «Наймички» и «Катерины», и многое, многое другое? Куда бы девалось великое, всеславянское, имя Шевченка? Оно бы распустилось, как капля, во всероссийском море. За то русская литература обогатилась бы лишними виршами и стихосплетениями, похожими более на вымочки, чем на живое слово.

Все сказанное нами до сих пор достаточно объясняет

степень различия между нашим воззрением на малорусскую литературу и тем, которое высказано в статье г. Ламанского. Различие полное: мы стоим за естественное, поступательное развитие малорусского народа изнутри его: русские патриоты, усматривая в существовании малорусской литературы факт, не подходящий под уровень и характер обыкновенных явлений русской истории, предлагают обратный путь — сверху вниз. Не говоря уже о том, насколько состоятелен их взгляд пред судом, самой нелицеприятной критики — жизни, — той, конечно, которая свободна от насилия и искусственности; — мы не можем разделять его, потому что строго различаем великорусскую народность от малорусской, различаем по праву, нами доказанному. Если бы та и другая были одно, то не могло бы быть и спора в том, должен ли малорусский народ подвергнуться синтетической операции со стороны русской литературы, как великорусский. Но так как малорусская литература — явление — глубоко своеобразное, потому самому, что она идет от центра к радиусам, а не наоборот, как русская, — так как она начинает с объективной ширины народного мирозерцания, на которую должна вступить и русская литература, в интересе своего дальнейшего и более правильного развития, — и так, как, с другой стороны, эта последняя гораздо богаче малорусской общими понятиями: то обе она нуждаются одна в другой и взаимно себя совмещают. Это дает малорусскому народу право быть индивидуумом, личностью, и с другой стороны, вводить эту личность, как самостоятельную силу, в общерусский мир для общечеловеческих стремлений, успех которых зависит от равновесия и полноправности обеих народностей. Таким образом, удельное значение малорусской литературы — условие, *sine qua non*; иначе — она никогда не проявит свойственной ей силы.

Трудно ли понять эту простую и ясную, как день Божий, истину — в наше время, когда народ призван к самостоятельной жизни, когда в самом обществе русском возник запрос на народную мысль, и оно ждет своего обновления снизу, и когда, в ответ на этот запрос, раздался сильный и твердый голос пробуждающегося малорусского народа, — сильный, именно, чистонародным тоном, народной речью?

Но уже тот бесспорный факт, что малорусская литература имеет общий интерес, что она живой и самостоятельный член общерусской мысли, при всей своей индивидуальности и под ее охраной, — доказывает, что она создается не на песке, а на твердой почве, и в своем настоящем имеет прочные залогов будущего развития; что она достаточно определилась для того, чтобы не затеряться в жур-

нальном хламе, под влиянием цивилизаторских внушений русских патриотов. Сомневаться в этом могут только они — патриоты-скептики. Но всякому свое: им — теория, нам — жизнь; им — проповедь, нам — дело; им ораторское искусство до самоослепления и самооглушения, нам — зрение и слух... Нам — убеждение, что судьба украинского языка и литературы зависит от самого народа, который, по мере своего собственного развития, определяясь из внутренней необходимости своей природы, усвоит из русской образованности не то, что дадут ему добрые и великодушные люди, а то, на что укажет ему его народный гений, с правом, в свою очередь воздействовать и на русскую литературу; нам — убеждение, что сдвинуть мирозерцание народа, воплощенное в его языке, беспорядочным вторжением сверху иных форм с иным содержанием — русской образованности с ее языком, долженствующей быть искомым началом, а не навязанным извне, — значит вообразить себя на место живой народной души грифельную доску, на которой можно писать что угодно, — значит предложить малорусскому народу рискованный скачок, и таким образом умножить до бесконечности массу тех умственных калек, которых и без того довольно в Малороссии, и которые составляют ее большую сторону, ее разлагающее начало.

Микола Мизко

КРАТКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ОЧЕРК УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

(в книге, под заглавием История Русской литературы, П. Петраченка. Варшава. 1861 г. в 8-ю д. стр. 144)

О сочинении г. Петраченка нечего было бы говорить, особенно в «Основе». Но в конце ее находится Краткий исторический очерк украинской литературы, который, сам по себе, не должен быть пропущен без внимания в украинском учено-литературном вестнике. Нельзя не поблагодарить г-на Петраченка за мысль дать место, в истории русской литературы, и литературе украинской, но нельзя и не сознаться, что исполнение этой мысли весьма неудачно, в чем, конечно, убедится безпристрастный читатель из следующего обстоятельного и правдивого отчета.

После нескольких фраз об украинской литературе (Общий взгляд), — о языке и народной поэзии (Украин-

ский язык, сказки и песни), — состоящих из повторения некоторых мест из «Записок о Южной Руси» г. Кулиша и статьи Гоголя «О малороссийских песнях», читаем:

«Печатная украинская литература начинается от глубокой древности. Есть отрывки на украинском языке у Нестора, Кирилла Туровского, в «Слове о полку Игореве», в поучении Мономаха, в Литовском Статуте, в письмах Мазепы, Китнера, Кочубея, Богословы 18-го века писали проповеди на украинском языке, но этот язык, как смесь с книжным великорусским, совершенно разнится от живого народного языка. Первое произведение, написанное чисто украинским языком, «Энеида» Котляревского. Эта пародия заинтересовала украинцев своим шутовством, и еще более оттолкнула было просвещенных от мужицкой речи».

Нет, наоборот: «Энеида» Котляревского приохотила к народному языку даже тех грамотных во всех слоях общества, кто или мало знал, или чуждался его: доказательство тому, что эта пародия, будучи печатаема в весьма ограниченном числе экземпляров, расходилась по Малороссии в огромном множестве списков и попадалась и у селян, и у горожан, и у полупанков, и у панов. Автор «Очерка украинской литературы» вовсе не упомянул о двух драматических произведениях Котляревского: «Наталка-Полтавка» и «Москаль-Чаривник»; верные действительности, они, в продолжение нескольких десятков лет, и даже в наше время, возбуждали смех и слезы зрителей не только в провинциальных, но и в столичных театрах. Не говорим уже о том, что первый народный украинский писатель заслуживал более сочувствия и внимания со стороны претендента — быть первым официальным историком украинской литературы.

За таким началом истории украинской литературы, продолжение ее ограничивается именованным перечнем украинских писателей.

«Вслед за Котляревским являются многие писатели и изыскатели украинской народности: князь Цертелев, Гулак-Артемовский, Максимович, Срезневский, Гребенка, Забела, Бодянский и другие» (т. е. — и только?!). Минувя их, мы обратимся к Квитке как первому писателю, положившему первое начало украинской литературы».

Непосредственно за приведенным выше упоминанием семи имен, следует статья о Квитке, состоящая из биографии его в тридцати строках, извлеченной из сочинения г. Данилевского «Основьяненко», С.-Пб. 1856, и сокращенной перифразировки мыслей г. Кулиша о некоторых повестях Квитки из его приложения к изданным им повестям Квит-

ки, под заглавием: «Григорий Квитка (Основьяненко) и его повести. Слово на новый вихор Квітчинних повістей» С. П. Б. 1858; говорим некоторых, ибо г. Петраченко пропустил как повести, писанные по-великорусски, так равно и драматические произведения Квитки. Не лишним будет здесь заметить, что повести, также как и драматические произведения на русском языке, не потому только слабее писанных по-украински и ниже таланта Квитки, что писаны на родной речи, но и потому, что украинские изображают самостоятельную жизнь народа, установившуюся веками и сохранившуюся в чистоте, тогда как в великорусских рисуется, если можно так выразиться, перелицованная жизнь общества, которому у нас некогда было установиться. И такова участь всех бывших и будущих опытов изображать современную жизнь нашу, вне почвы чисто народной, питающей живых людей: в них неизбежно являются или карикатуры, или олицетворение производительных сочинительских мечтаний.

Стихами Шевченка из его послания к Основьяненку («Кобзарь» 1860, стр. 45) автор очерка украинской литературы переходит к самому Шевченку. Статья о нем наполнена автобиографией его в письме к редактору «Народного Чтения» (1860 г.), да несколькими стихами Шевченка, с такой характеристикой его поэзии:

«Она выражает не только настоящее и прошедшее народа, но далеко проникает и в будущее. В настоящем она ищет идеи и материалы для вдохновенных созданий, а в будущем выполнения идеи или осуществления ее».

Во вступительном общем взгляде на украинскую литературу г. Петраченко выражается о ней так:

«Глубоко проникая встарь, она выводит идею прошедшей народной жизни из тумана глубокой древности и приводя ее по живому свежему и сильному организму современной жизни, далеко заглядывает в будущее».

Следовательно, черта, характеризующая поэзию Шевченки, не есть непосредственная ее особенность, а общее свойство всей украинской словесности, которое не могло не быть угадано им как великим национальным поэтом, а как самобытным гением-художником воплощено типически. Но и здесь не мешало бы добавить, что украинская словесность, как выражение жизни народной, будучи воспоминанием ее минувшего и чаянием грядущего, не представляет полной картины ее настоящего, по самой простой причине: настоящая наша жизнь еще не сложилась вполне, существенные элементы ее, разложившись вследствие предшествовавших исторических обстоятельств, находят-

ся в брожении, и пока не установится это брожение, они не могут соединиться в цельность народного тела.

Двадцатью строками о Марке Вовчке, повторяющими слова г. Кулиша в предисловии к «Народным оповиданням Марка Вовчка» (Спб. 1858 г.) и семью строками о П. А. Кулише (вместо которых не лучше ли было бы хоть вкратце перечислить, чем обязана ему украинская литература), заключается краткий исторический очерк украинской литературы. Да, черезчур уж краткий, что можно было видеть и по числу страниц; а в какой степени, притом, неудовлетворительный — явствует из настоящего отчета.

Не распространяясь более об очерке украинской литературы г. Петраченка, нельзя не пожалеть, что он, — в намерении послужить, быть может, даже повредить делу, за которое взялся, представив украинскую литературу в слабом и неверном свете. Нельзя, поэтому, не пожелать, чтобы знатоки дела потрудились составить, на первый раз, хоть библиографическое обозрение украинской литературы, в обширном значении этого слова, разумея сочинения о Малороссии вообще во всех отношениях, исторические источники и материалы, исследования языка и народной поэзии, сборника народной поэзии и стародавней письменности, произведения современной украинской словесности, писанные на народном языке и писанные на великорусском литературном языке, в духе украинской народности... Существенным качеством и отличительным достоинством этого обозрения должны быть полнота и отчетливость. Это был бы, так сказать, инвентарь нашего умственного благосостояния, в котором оценка должна быть произведена с строгим безпристрастием, независимо от личных мнений и предубеждений. Такое обозрение, будучи пригодно для проверки пройденного нами умственного нашего развития, послужит путеводным руководством для незнакомых, но желающих познакомиться, с нашей литературой. Для будущих же историков ее и современных критиков, обозрение это будет драгоценным справочным указателем, без которого правительные работы их немислимы. Инвентарь наш выйдет не так богат, как у других, но, быть может, окажется, что мы сравнительно далеко не бедны качеством своих произведений и более обязаны дорожить тем, что имеем.

ПЕРЕДМОВА

(до поеми «Гайдамаки»)

По мові — передмова. Можна і без неї, так ось бачте що: все що я бачив надрукованого, — тільки бачив, а прочитав дуже небагато, всюди є передслово, а в мене нема. Якби я не друкував своїх «Гайдамаків», то воно б не треба і передмови. А коли вже пускаю в люди, то треба і з чим, щоб не сміялись на обірванців, щоб не сказали: «От який! хіба діди та батьки дурніші були, що не пускали в люди навіть граматки без предисловія». Так, далєбі, так, вибачайте, треба предисловіє. Так як же його скомпонувать? щоб, знаєте, не було і кривди, щоб не було і правди, а так, як всі предисловія komponуються. Хоч убий, не вмю: треба б хвалить, так сором, а гудить не хочеться. Начнем же уже начало книги сице: весело подивиться на сліпого кобзаря, як він сидить собі з хлопцем, сліпий, під тином, і весело слухать його, як він заспіває думу про те, що давно діялось, як боролися ляхи з козаками; весело... а все-таки скажеш: «Слава богу, що минуло», — а надто як згадаєш, що ми одної матері діти, що всі ми слав'яне. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами. Нехай житом-пшеницею, як золотом покрита, не розмежованою останеться навіки од моря і до моря — слав'янська земля. Про те, що діялось на Україні 1768 року, розказую так, як чув од старих людей; надрукованого і критикованого нічого не читав, бо, здається, і нема нічого. Галайда вполовину видуманий, а смерть вільшанського титаря правдива, бо ще є люди, которі його знали. Гонта і Залізник, отамани того кровавого діла, може, виведені в мене не так, як вони були, — за це не ручаюсь. Дід мій, нехай здоров буде, коли зачина розказувать що-небудь таке, що не сам бачив, а чув, то спершу скаже: «Коли старі люди брешуть, то й я з ними».

ПАНОВЕ СУБСКРИБЕНТИ!

«Бачимо, бачимо, що одурив, та ще хоче і одбрехаться!» Отак ви вслух подумаете, як прочитаєте мої «Гайдамаки». Панове громадо! далєбі, не брешу. Ось бачите що! Я думав, і дуже хотілось мені надрукувать ваші козацькі імена рядочком гарненько; уже, було, і нашлося їх десят-

ків зо два, зо три. Слухаю, виходить різномова: один каже — «треба», другий каже — «не треба», третій — нічого не каже. Я думав: «Що тут робить на світі?» Взяв та й проциндрив гарненько ті гроші, що треба було заплатити за аркуш надрукованого паперу, а до вас і ну писать оцю цидулу! Все б то це нічого! Чого не трапляється на віку! все буває, як на довгій ниві. Та ось лихо мені на безголов'я! Єсть ще і такі паничі, що соромились своєю благородну фамілію (Кирпа-Гнучкошненков-в) і надрукувать в мужицькій книжці. Далєбі, правда!

[ПЕРЕДМОВА ДО НЕЗДІЙСНЕНОГО
ВИДАННЯ «КОБЗАРЯ» 1847 р.]

Воскреснем ли когда от чужевластья мод?
Чтоб умный, добрый наш народ
Хотя по языку нас не считал за немцев.

А. Грибоедов

Випускаю оце в люде другого «Кобзаря» свого, а щоб не з порожніми торбами, то наділяю його предисловієм. До вас слово мое, о братія моя українська возлюбленная.

Великая туга осіла мою душу. Чую, а іноді і читаю: ляхи друкують, чехи, серби, болгаре, чорногори, москалі — всі друкують, а в нас анітелень, неначе всім заціпило. Чого се ви так, братія моя? Може злякались нашествія іноплеменных журналістів? Не бійтесь, собака лає, а вітер несе. Вони кричать, чом ми по-московській не пишемо? А чом москалі самі нічого не пишуть по-своєму, а тільки переводять, та й то чорт-зна по-якому. Натовкмачать якихось індівидуалізмів тощо, так що аж язик отерпне, поки вимовиш. Кричать о братстві, а гризуться, мов скажені собаки. Кричать о единой славянской литературе, а не хотят і заглянуть, що робиться у слов'ян!

Чи розібрали вони хоч одну книжку польську, чеську, сербську або хоч і нашу? Бо і ми таки, слава богу, не німці! Не розібрали. Чом? Тим, що не тямлять. Наша книжка як попадеться у їх руки, то вони аж репетують та хвалять, те, що найпоганше. А наші патріоти-хуторяни й собі за ними. Преочаровательно в чарах тих ось що: жиди, шинки, свині і п'яні баби. Може це по їх утонченно й натурі і справді добре. А на наші мужицькі очі, то дуже погано. Воно й то правда, що і ми самі тут трохи винні. Бо ми не бачили нашого народу — так, як його бог сотворив. У шинку і наш, і москаль, і навіть німець — всі

похожі на свиню, а на панщині, то ще поганше. У хату прийти до його або до себе покликать по-братерській не можна, не можна, бо він злякається, та може ще й те, що він пізнає дурня у жупані.

Прочитали собі по складах «Енеїду» та потинялись ко-до шинку, та й думають, що от коли вже ми розпізнали своїх мужиків. Е, ні, братики, прочитайте ви думи, пісні, послушайте, як вони співають, як вони говорять меж собою шапок не скидаючи, або на дружньому бенкеті як вони згадують старовину і як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі або у польського магнатства кайдани волочать,—то тойді і скажете, що «Енеїда» добра, а все-таки сміховина на московський шталт.

Отак-то братія моя возлюбленная. Щоб знать людей, то треба пожити з ними. А щоб їх списувать, то треба самому стать чоловіком, а не марнотрателем чорнила і паперу. Отойді пишть і друкуйте, і труд ваш буде трудом чесним.

А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чие краще, нехай судять люди. Вони здаються на Гоголя, що він пише не по-своєму, а по-московському, або на Вальтер-Скотта, що й той не по-своєму писав. Гоголь виріс в Ніжині, а не в Малоросії — і свого язика не знає; а В[альтер] С[котт] в Едемборге, а не в Шотландії — а може і ще було що-небудь, що вони себе одцурались. Не знаю. А Борнц усе-таки поет народний і великий. І наш Скворода таким би був, якби його не збила з пливу латинь, а потім московщина.

Покійний Основ'яненко дуже добре приглядався на народ, та не прислухався до язика, бо може його не чув у колісці од матері, а Г[улак]-Артемівський хоть і чув, так забув, бо в пани постригся. Горе нам! Безуміє нас обуяло отим мерзенним і богупротивним панством. Нехай би вже оті Кирпи-гнучкошиєнки сутяги — їх бог, за тяжкіє гріхи наші, ще до зачатія во утробі матерній осудив кинуть і гнить в чорнилах, а то мужі мудрі, учені. Проміняли свою добру, рідну матір — на п'яницю непотребную, а в придаток ще і в'з додали.

Чому В. С. Караджич, Шафарик і інші не постриглись у німці (ім би зручніше було), а остались слав'янами, щирими синами матерей своїх, і славу добру стяжали? Горе нам! Но, братія, не вдавайтесь в тугу, а молитесь богу і работайте разумно, во ім'я матері нашої України безталанної. Амінь.

А щоб ви знали, що труд ваш не мимо іде — і щоб не

дуже чванилась московская братія своєю Ростопчиною — то от вам Свяченая вода; написано панночкою, та ще й хорошою, тільки не скажу якою, бо воно ще молоде, боязливе.

А переверніть пудові журнали та пошукайте, чи нема там чого-небудь такого, як С[вяченая] в[ода] — і не турбуйтеся, бо, їй богу, не найдете.

ЩОДЕННИК (уривки за 1857 р.)

26 (июня) [...] Из всех изящных искусств мне теперь более всего нравится гравюра. И не без основания. Быть хорошим гравером, значит быть распространителем прекрасного и поучительного в обществе. Значит быть распространителем света истины. Значит быть полезным людям и угодным богу. Прекраснейшее, благороднейшее призвание гравера. Сколько изящнейших произведений, доступных только богачам, коптилось бы в мрачных галереях без твоего чудотворного резца? Божественное призвание гравера!

Кроме копий с мастерских произведений, я думаю со временем выпустить в свет в гравюре акватинта и собственное чадо — «Притчу о блудном сыне», приноровленную к современным нравам купеческого сословия. Я разделил эту поучительную притчу на двенадцать рисунков, они уже почти все сделаны на бумаге. Но над ними еще долго и прилежно нужно работать, чтобы привести их в состояние, в котором они могут быть переданы меди. Общая мысль довольно удачно приноровлена к грубому нашему купечеству. Но исполнение ее оказалось для меня не по силе. Нужна ловкая, меткая, верная, а главное — не карикатурная, скорее драматический сарказм, нежели насмешка. А для этого нужно прилежно поработать. И с людьми сведушими посветоваться. Жаль, что покойник Федотов не наткнулся на эту богатую идею, он бы из нее выработал изящнейшую сатиру в лицах для нашего темного полутатарского купечества.

Мне кажется, что для нашего времени и для нашего среднего полуграмотного сословия необходима сатира, только сатира умная, благородная. Такая, например, как «Жених» Федотова или «Свои люди — сочтемся» Островского и «Ревизор» Гоголя. Наше юное среднее общество, подобно ленивому школьнику, на складах остановилось и без понуканья учителя не хочет и не может перешагнуть

через эту бесполовую тьму и ну. На пороки и недостатки нашего высшего общества не стоит обращать внимания. Во-первых, по малочисленности этого общества; а во-вторых, по застарелости нравственных недугов, а застарелые болезни если и излечиваются, то только героическими средствами. Кроткий способ сатиры тут недействителен. Да и имеет ли какое-нибудь значение наше маленькое высшее общество в смысле национальности? Кажется, никакого. А средний класс — это огромная и, к несчастью, полуграмотная масса, это половина народа, это сердце нашей национальности, ему-то и необходима теперь не суздальская лубошная притча о блудном сыне, а благородная, изящная и меткая сатира. Я считал бы себя счастливейшим в мире человеком, если бы удался мне так искренно, чистосердечно задуманный мой бессознательный негодяй, мой блудный сын.

Свежо предание, а верится с трудом. Мне здесь года два тому назад говорил Н. Данилевский, человек, стоящий веры, что будто бы комедия Островского «Свои люди — сочтемся» запрещена на сцене по просьбе московского купечества. Если это правда, то сатира, как нельзя более, достигла своей цели. Но я не могу понять, что за расчет правительства покровительствовать невежество и мошенничество. Странная мера! <...>

5 (июля) [...] Прихожу в ротную канцелярию, смотрю, на столе рядом с образцовыми сапогами лежат три довольно плотные книги в серой подержанной обертке. Читаю заглавие. И что же я прочитал? «Estetyka czyli unpicitwo piekne przez Karola Libelta». В казармах! Эстетика!

[...] С Либельтом я немного знаком по его «Деве Орлеанской» и по его критике и философии. На первый взгляд он мне показался мистиком и непрактиком в искусствах. Посмотрим, что дале будет. Боюсь, как бы вовсе не раззнакомиться.

10 (июля) [...] Либельт, он только пишет по-польски, а чувствует (в чем я сомневаюсь) и думает по-немецки. Или, по крайней мере, пропитан немецким идеализмом (бывшим, не знаю как теперь?). Он смахивает на нашего В. А. Жуковского в прозе. Он так же верит в безжизненную прелесть немецкого тощего, длинного идеала, как и покойный В. А. Жуковский.

В 1839 году Жуковский, возвратившись из Германии с огром[ною] портфелью, начиненною произведениями Корнелиуса, Гессе и других светил мюнхенской школы живописи, нашел Брюллова произведения слишком материальными, придавляющими к грешной земле божественное, вып-

реннее искусство. И обращаясь ко мне и покойному Штернбергу, случившемуся в мастерской Брюллова, предложил зайти к нему полюбоваться и поучиться от великих учителей Германии. Мы не проминули воспользоваться сим счастливым случаем. И на другой же день явился в кабинете германофила. Но боже! Что мы увидели в этой огромной развернувшейся перед нами портфели. Длинных безжизненных мадонн, окруженных готическими тощими херувимами, и прочих настоящих мучеников и мучеников живого, улыбающегося искусства.

11 (июля) [...] Возвратившись на огород, я по обыкновению до обеда лежал под своею любимою вербою и читал Либельта. Сегодня и Либельт мне показался умеренным идеалистом и более похожим на человека с телом, нежели на бесплотного немца. В одном месте он (разумеется, осторожно) доказывает, что воля и сила духа не может провиться без материи. Либельт решительно похорошел в моих глазах. Но он все-таки школяр. Он пренаивно доказывает присутствие всемогущего творца вселенной во всем видимом и не видимом нами мире. И так хлопочет об этой старой, как свет, истине, как будто это его собственное открытие.

12 (июля) [...] самодовольно успокоился под своей фавориткою вербою и принялся за Либельта. Он сегодня мне решительно нравится. Или он в самом деле хорош, или он мне только кажется таким потому, что мне вот уже другой день даже вовсе непривлекательные предметы кажутся привлекательными. Блаженное состояние. Либельт, например, весьма справедливо замечает и высказывает эту, правда, не совсем моложавую истину, коротко, изящно и ясно, что религия и древних и новых народов всегда была источником и двигателем изящных искусств. Это верно. А вот это так не совсем. Он, например, человека-творца в деле изящных искусств вообще, в том числе и в живописи, ставит выше природы. Потому, дескать, что природа действует в указанных ей неизменных пределах, а человек-творец ничем не ограничен в своем создании. Так ли это? Мне кажется, что свободный художник настолько же ограничен окружающею его природою, насколько природа ограничена своими вечными, неизменными законами. А попробуй этот свободный творец на волос отступить от вечной красавицы природы, он делается богоотступником, нравственным уродом, подобным Корнелиусу и Бруни. Я не говорю о дагерротипном подражании природе. Тогда бы не было искусства, не было бы творчества, не было бы истинных художников, а были бы только портретисты вроде Зарянка.

Великий Брюллов черты одной не позволял себе провести без модели, а ему, как исполненному силою творчества, казалось бы это позволительным. Но он, как пламенный поэт и глубокий мудрец-сердцеведец, облакал свои выпренные светлые фантазии в формы непорочной вечной истины. И потому-то его идеалы, полные красоты и жизни, кажутся нам такими милыми, такими близкими, родными.

Либельт сегодня мне решительно нравится. В продолжение десяти лет я, кроме степи и казармы, ничего не видел и, кроме солдатской рабской речи, ничего не слышал. Страшная, убийственная проза. И теперь случайный собеседник Либельт — самый очаровательный мой собеседник.

23 (июля) [...] Для человека-материалиста, которому бог отказал в святом, радостном чувстве понимания его благодати, его нетленной красоты, для такого получеловека всякая теория прекрасного ничего больше, как пустая болтовня. Для человека же, одаренного этим божественным разумом-чувством, подобная теория также пустая болтовня, и еще хуже — шарлатанство. Если бы эти безжизненные ученые эстетика, эти хирурги прекрасного, вместо теории писали историю изящных искусств, тут была бы очевидная польза. Вазари переживет целые легионы Либельтов.

БЕНЕФИС Г-ЖИ ПИУНОВОЙ, ЯНВАРЯ 21 1858 ГОДА

Приняв в соображение нравы нижегородских обитателей, в особенности обитательниц, я немало удивился, войдя в театр и найдя его почти полным. «Что бы значило это?» — спросил я у знакомого мне отъявленного нетеатрала. «Как что? сегодня бенефис миленькой Пиуновой. Еще девочкой поступила она на нашу сцену; миловидностью и грациозностью своею обратила на себя внимание и, надо отдать ей справедливость, умела это внимание поддержать и заслужить любовь нашей, не очень щедро расточающей свои чувства, публики. Вы сами увидите сейчас, насколько это справедливо».

И действительно, г-жа Пиунова достойно поддержала лестное мнение о себе. Независимо от юности и располагающей наружности, она так мила и естественна, что, глядя на нее, забываешь театральные подмостки. Давали в этот вечер драму «Парижские нищие» и водевиль «Бедовая бабушка». Водевиль сам по себе хорош, но в исполнении г-жи Пиуновой и г-жи Трусовой (бабушка) это вышла такая

миленькая игрушка, что хоть на любую столичную сцену, так грациозна наивностью своею Глаша и так добродушно-комична бабушка. Бенефициантка обладает всеми задатками сценического искусства, а это, вместе с молодостью ее, конечно, подает большие надежды и в будущем. Но мы не скроем, что самые успехи ее порождают и большие требования. Сколько можно судить, г-жа Пиунова, с особенным пристрастием, выбирает роли наивно-милых девушек. Слова нет: это лучшие ее роли; но она не должна забывать, что в них же кроется однообразие и легкость, которые могут вредить ее таланту. Мы искренно думаем, что она может смело расширить свой репертуар; труда будет больше и вдумываться в роли нужно будет серьезнее; но зато талант развернется шире. Наше мнение подтверждает сама г-жа Пиунова: в комедии Островского «Бедность не порок» она играла разбитную вдовушку и выполнила эту роль с большим тактом, а тут, конечно, обыкновенными способностями не обойдешься; особенно в 17 лет. Сюда же можно отнести и роль Татьяны в «Москале-чаривнике»; пьеса эта была поставлена в два дня по желанию Михаила Семеновича Щепкина, приехавшего случайно в Нижний и согласившегося участвовать в трех спектаклях, и, несмотря на поспешность постановки, а также незнание малороссийского языка, — г-жа Пиунова в роли Татьяны была очень хороша; так что наш ветеран-артист был в восторге и говорил, что он ни с кем с таким удовольствием не играл, а мнение Щепкина может служить авторитетом. В нашей милой бенефициантке он принял сердечное участие, советовал ей серьезно трудиться, и конечно, советы и напутствие вполне оценены ею. В «Парижских нищих» г-жа Пиунова исполнила роль Антуанетты весьма сочувливо, но видно, что у ней не было сочувствия к роли. Еще как-то мы заметили в одном месте, именно в свиданьи с дочерью банкира, когда она приходит просить работы, неправильность в дикции и позволяем себе обратить ее внимание на этот предмет.

Господин Владимиров выполнил роль бродяги Гастона чрезвычайно рельефно и талантливо; в сцене, когда его берут в рабочий дом и когда он своему бывшему патрону с поклоном говорит «мерзавец», он удивительно хорош. В г. Владимирове виден весьма опытный артист, занимавшийся своим искусством добросовестно. Он вовсе не односторонен, и игра его в особенности замечательна в пьесах, имеющих литературное достоинство, к какому бы роду они ни принадлежали. Тут он вполне выказывает себя. В гримировке и костюмировке он просто совершенен. Вообще о г. Владимирове мало отозваться лестно, — в нем видно и

развитие и необыкновенное понимание искусства. Почти то же можно сказать и о г-не Климовском. Судить его нужно не по пустой роли Д'Обиньи. Кажется, целью его поступления на Нижегородскую сцену были испытание себя и окончательный выбор тех ролей, которые более подойдут к свойству его таланта. Нам он в особенности понравился в пьесе «Суд людской — не божий» и в пьесах г. Островского.

Г-жа Васильева передала очень верно тщеславную и своевольную Алиду, дочь банкира. Мимика ее замечательна, роль же сама по себе не может дать полного понятия об ее игре. Лучшее всего она в «Бедной невесте». Но странное впечатление оставляет г-жа Васильева: видна какая-то законченность в ее игре, как будто она выказала все свои средства и что дальше ожидать нечего; впечатление, не говорящее в пользу будущего развития; призвать же совершенно установившимся талантом г. Васильеву нельзя. Очень желательно было бы если б г-жа Васильева вникнула в причину такого явления, и нам кажется, что выяснение этого себе может принести ей большую пользу.

ЛИСТИ

До Г. С. Тарновського

25.01.1843

[...] Спасибі вам і за ласкаве слово про дітей моїх «Гайдамаків». Пустив я їх у люди, а до цієї пори ще ніхто й спасибі не сказав. Може й там над ними сміються так, як тут москалі зовуть мене ентузіастом, сиріч дурнем. Бог їм звидить, нехай я буду і мужицький поет, аби тільки поет, то мені більше нічого і не треба. Нехай собака лає, вітер рознесе. [...]

До Бр. Залеського

10.07.1855

[...] А между прочим скажи ты мне ради всех святых, откуда ты взял эти вялые, лишённые малейшего аромата, «Киевские ландыши»? Бедные земляки мои думают, что на своем народном наречии они имеют полное право не только что писать всякую чепуху, но даже и печатать! Бедные! и больше ничего. Мне даже совестно и благодарить тебя за эту, во всех отношениях тощую, книжонку. [...]

До П. О. Куліша

5.12.1857

Спасибі тобі, богу милий друже мій великий, за твої дуже добрі подарунки і, особливе, спасибі тобі за «Чорну раду». Я вже її двічі прочитав, прочитаю і третій раз, і все-таки не скажу більш нічого, як спасибі. Добре, дуже добре ти зробив, що надрукував «Чорну раду» по-нашому. Я її прочитав і в «Руській беседі», і там вона добра, але по-нашому краще. Розумний, дуже розумний і сердечний епілог вийшов; тільки ти дуже вже, аж надто дуже, підпустив мені пахучого курева; так дуже, що я трохи не вчадів.

Не знав я, що в тебе єсть «Москалева криниця» і «Чернець» од Щепкіна, а то б я тобі послав що-небудь інше. У мене багато дечого зібралось через десять літ, та не знаю, що мені робить з моїм добром,— як його пустить в люде.

Спасибі тобі за «Наймичку». Чи не найдеш там у паночки-хуторяночки в альбомі мого «Івана Гуса»? Добре було б, якби найшов, а то шкода буде, як пропаде.

Що се за дивний, чудний чоловіча Л. Жемчужников! Поцілуй його за мене, як побачиш. Ще ось що. Чи багато в тебе преномерантів на «Записки о Южной Руси»? Боже мій, як би мені хотілося, щоб ти зробив свої «Записки о Южной Руси» постоянным периодическим изданием на шталт журналу. Нам з тобою треба б добре поговорить о сім святім ділі. Зроби ти ось що. Старий Щепкін на тім тижні хоче до мене приїхати в гості; а що, якби і ти, молодий, забіг за ним в Москву та вкупочці і прилетіли б до мене. Дуже б, дуже б добре ви зробили, други мої искреннии! Тут би ми порадилися з старим майстром і насчет твоїх «Записок» і насчет мого нікчемного добра. Прилітай, мій голубе сизий, хоч на тиждень, хоч на один день. Може, Варенцов не виїхав ще з Петербурга: то од би з ним разом і приїхав. Я жду тебе, а ти стань мені за рідного брата: поцілуй свою любу жіночку за мене і за себе, та й гайда на залізний шлях [...]

До С. Т. Аксакова

16.02.1858

Ради всех святых простите мне мое грешное, но не умышленное молчание. Вы так сердечно дружески приняли мою далеко не мастерскую «Прогулку», так сердечно, что

я, прочитавши ваше дороге мне письмо, в тот же день и час принялся за вторую и последнюю часть моей «Прогулки». И только сегодня кончил. А как кончил? Не знаю. Судите вы меня, и судите искренно и милостиво. Я дебютирую этой вещью в великорусском слове. Но это не извинение. Дебютант должен быть проникнут своей ролью, а иначе он шарлатан. Я не шарлатан, я ученик, жаждающий дружеского, искреннего суда и совета. Первая часть «Прогулки» мне показалась растянутою, вялою. Не знаю, какою покажется вторая. Я еще не читал ее, как прочитаю, так и пошлю вам. Нужно работать, работать много, внимательно и, даст бог, все пойдет хорошо. Трудно мне одолеть великорусский язык, а одолеть его необходимо. Он у меня теперь, как краски на палитре, которые я мешаю без всякой системы. Мне необходим теперь труд, необходима упорная, тяжелая работа, чтобы хоть что-нибудь успеть сделать. Я десять лет потерял напрасно, нужно вернуть потерянное, а иначе будет перед богом грешно и перед добрыми людьми стыдно. Я сознаю и сердцем чувствую потребность работы, но в этом узком Нижнем я не могу на один день спрятаться от невинных моих друзей. Собираюсь выехать в Никольское к моему великому другу Михайлу Семеновичу. Дожидаю только товарища из Петербурга. Не знаю, получил ли Михайло Семенович мои «Неофиты» от Кулиша. Мне бы сильно хотелось, чтобы он прочитал вам это новорожденное хохляцкое дитя. На днях послал я ему три, или лучше сказать, одно в трех лицах, тоже новорожденное чадо. Попросите его, пускай прочтет.

Кончили ли вы печатать вашу книгу? Если кончили, то ради самого Аполлона и его прекрасных бессмертных сестер пришлите мне экземпляр. Я теперь читаю так, что попало, здесь даже порядочно читать невозможно. Старыми, разбитыми журналами пробавляюсь, и за то спасибо добрым людям [...]

До М. О. Максимовича

22.XI.1858

Спасибі вам, мій щирій, мій єдиній земляче, за ваш шанобний лист, котрий я читаю, дивуюсь і не надивуюсь: чого б то мені; скажіть, будьте ласкаві, з своїми віршами плисти по суші, або по морю під тим парусом! Хіба я Олег, нехай бог криє, або що? «Парус» у своєму універсалі перелічив всю славянську братію, а про нас і не згадав, спасибі йому. Ми вже, бач, дуже близькі родичі. Як наш батько горів, то їх батько руки грів. Не доводиться мені давати

під парус свої вірші і того ради, що парус сей надуває заступник того вельможного князя, любителя березової каші. Може, воно так і треба московській натурі. Та нам-то се дуже не вподобалося.

Отак-то! Не здивуйте, добродію, що не вволив я вашої волі, діло се не жарти; самі маєте розум.

Книжник Кожанчиков заходився був печатать мою поезію, так шеф жандармов запертив. Возмутительна, каже. Отак-то лихо. [...]

Яків Кухаренко

ЛИСТ ДО Т. Г. ШЕВЧЕНКА

7.8.1857

[...] Визволяйся, друже, та приїзди на нашу козацьку Україну...

[...] Не кидайся діла, сіреч, не оставляй писати, бач, сам здоров: погасило кляте лихо огнище твого талану, але добрий вітерок повіяв, поносив золу, найшов іскорку, що не погасла, та й почав роздувати огонь, отже і гляди, як покотить пожаром. Поплюй в кілочки та строй кобзу сміло і далі грай, як грав еси. [...]

Опанас Маркович

ЛИСТ ДО Т. Г. ШЕВЧЕНКА

(1858)

Великоповажний і дуже добрий пане, батьку наш Тарас Григорович. Закохались Ви в простому та щирому писанню дружини моєї, та вже таку їй ласку покажете, що не треба й батька рідного. Да хто його й знає — який лучче цікавіш подарок — дару: чи золотий на ручник — громадську за приводом Вашим даровизну, велика честь, немає більшої! — чи Ваш власний «Сон», що й громаді не треба кращого, — коли б, бог дав, справдився! А що вже я, то луччого не бачив, не чув — і не хочу!

Ми будемо слати Вовчкові (свого ймення вона не хоче) повістки пану Данилу Каменецькому, яко вже й почали «Лихом», а на тім тижневі, як бог благословить, пошлемо «Панночку» або й дві «Панночки». Думка, через

увесь октябрь і ноябрь, коли будем живі, пересилать Вам Вовчкові оповідання; а в декабрі сами [м] приїхать до Вас, щоб розгледіть Вас віч-на-віч, подякувать за зроблене і порадитися за себе надалі.

За гроші Ви радите впрям, як рідний батько. Нехай Вас бог на довгий вік поздоровить і пощастить! Ми Вам полицяемо нами побідкаться на столиці: чому хотя і за що хотя спродувать, і видавать повеньке й старе. А Каменецького, сього щирого чоловіка і нашого давнього приятеля, покладаемо Вам певним у всьому підпомошником. Через нього вже я прохав Вас переглядіть роботи Вовчкові і до кращого пуття доводить. Прошу оце й самих Вас об тому ж; один розум, каже, добре, а два лучче.

«Козачки», «Панської волі» і «Одарки» «Р[усский] В[естник]» не надрукував переводу; така критика одбива Вовчка зовсім од переводів; шкода праці кривавої і часу дорогого. Хіба вже тоді, як побачимось, усвітуєте, що певне по часті переводів. А тим часом, чи не пропустив би фон-Крузе Кулішеве видання (гріх сказати дуже добре) «Оповідання» другим виданням і руський їх перевод — із тими трьома, що не пустив у «Руський Вісник». Може б таки дві книжечки хутче збили копійку для нас — щоб нам змогтись з Немирова поволоктись на різдвяні святки, — хто жив, дожде. Для Вовчка б добре світа і людей побачить, дуже б добре! Прикладаю тут же на Ваші очі, що «Руський Вісник» винен нам за 4 листи печатних: об ціні він питався, а ми дали на його долю, — да й замовк. Да Оболонський винен за «Надежу», одісланую йому вже тижнів коли б не три буде, то ж з покладанням плати на його волю. Да Каменецький хваливсь, що крім 100 екз[емплярів] і 100 карб[ованців] перше нам засланих, ще зіб'ється карб[ованців] з 100 на нашу долю (65 карб., дані Кулішем іще до друку).

Щирозичливий Вам Опанас Маркович.

Коли вдасться видання уповні переводних повісток, та й настоящих — малоросійських — друге видання, то чи не назватъ би «Панської волі» — «Горпиною», а «Знай, ляше» — «Отцем Андрієм», з спразненням останніх строчок двох. Будьте ласкаві, одписуйте кожен раз, як одберете кожну повістку, або намовляйте Каменецького одписувать.

Василь Маслій

ЛИСТ ДО Т. Г. ШЕВЧЕНКА

10.9.1859

[...] Давно уже я посвятил свою жизнь на изучение Ваших творений, вытканых из горя и печали и подбитых гневом — труд, на который мало человеческой жизни, над ним должны трудиться века и потомства. Нескільки лет я собираю Ваши сочинения, ищу во многих малороссийских библиотеках, перерываю шкафы — и труд мой часто увенчивается успехом. Последнее сочинение, приобретенное мною, есть «Сон», эта гениальная сатира, отразившая в себе так метко пороки петербургских придворных вельмож, карающая так грозно наших мучителей, раскрывающая раны нашей Украины. Так же недавно попало мне в руки сочинение «Сидючи в неволі», не знаю, Ваше или нет?

И как после всех трудов моих, после всех розысков часто тщетных, претерпенных гонений от гимназического начальства, не любите Вас, не благоговеть пред Вашими созданиями и не просить Вашего знакомства? Вы, может быть, оскорбитесь этой просьбой гимназиста, осмелившегося открыть Вам свою душу, сказать свое правдивое слово? В таком случае я прошу у Вас извинения в моей необдуманности и вместе с тем прошу, чтобы Вы представили в этом гимназисте истинного малороссиянина, преданного своей родине душою и телом, не жалеющего для нее своей крови и жизни — и Вы мне напишите несколько строк, чего я так алчу. Да при том, я уже в седьмом классе, приготавлиюсь выйти в люди, следовательно, и я скоро буду в состоянии приносить пользу человечеству, а в особенности своей родине, и Вы не унижитесь, исполнивши мою просьбу. Я и теперь занимаюсь нашей еще бедной малороссийской литературой, имею под руками многие малороссийские сочинения, между которыми как алмаз блистают Ваши «Гайдамаки», «Катерина», «Кавказ», «До Основ'яненка». Многие лица просили у меня Ваши сочинения, хотели отдать в печать (недавно один знакомый мне помещик, ехавши в Париж, хотел взять Ваши сочинения для напечатания), но я, благоговей пред Вашим желанием, не мог отдавать их.

Между прочим, скажите, скоро-ли мы увидим Ваши сочинения в печати, по крайней мере, хотя некоторые; я думаю охотников-издателей много найдется. Мы этого ждем с нетерпением: пусть мир узнает, что и угнетенная Малорос-

ся может выражать мировые истины, что и она имеет своих поэтов и художников.

Итак, я надеюсь, что Вы не откажете мне в малейшей доле своего расположения, что Вы позволите мне занять место хотя в тени Вашей славы, чем обяжете меня на всю жизнь мою, посвященную на служение родине — дорогой Малороссии. [...]

Олександр Кониський

**ОЧЕРКИ ИСТОРИИ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
XIX СТОЛЕТИЯ Н. И. ПЕТРОВА**

(КИЕВ, 1884)

(Критичний огляд)

Українському письменству ні на що так не пощастило, як на істориків і критиків посеред російського письменства. Коли б звести до купи всіх істориків і критиків, що писали в Росії про українське письменство, то певно їх було б більше, ніж українських белетристів. Коли б зібрати умістно все те, що російські історики і критики написали про українське письменство, так безсуперечно критики буде більше, ніж письменства. Се, коли хочете, ознака дуже добра і значить, в українському письменстві щось таке єсть, про що варто писати, над чим варто працювати російським критикам і історикам: значить, українське письменство має в собі якесь те зерно, що притягає до себе працю російських людей! Стоїть уваги ще й те, що вже трохи не півроку російські критики, починаючи з Білінського, присуджують українському письменству на смерть, пророкуючи, що під ним нема живого коріння, що оно мусить погинути само по собі, бо ні для кого і ні для чого йому існувати. Отже, наче на лихо, російським пророкам, українське письменство живе собі та й живе, і навіть росте, скільки лиш можна рости рослині без води, без тепла, котрі отобрані от українського письменства законом 18(30) цвітня 1876 р. і іншими, яких не можна вказати ні в яку епоху всесвітньої історії.

З великої плеяди російських істориків і критиків українського письменства ми повинні виділити три ряди: перший, найбільший, котрий загалом, засуджує на смерть українське письменство; другий, як Добролюбов, а особли-

во Пипін, оглядаючи наше письменство безсторонньо, вбачає, в ньому як і в письменстві всякого народу не тільки право жити, розвиватися і научитися, але й народну потребу і користь, і те живе коріння, з котрого не може не вирости словесне дерево, плоди котрого освітять і просвітят мільонний український народ. Третій самоновіший ряд російських історико-критиків українського письменства складається поки що з одного тільки автора книжки, котрої назву ми виписали з початку. Автор п. Петров, настоящий «самобытний» суддя українського письменства: він судить так, як ніхто ще не судив, як можуть судити тільки ті російські письменники, котрих вигодувало молоко «Нового Времени»: вони судять «на всі боки», і «нашим і вашим», так бачте, щоб «з воза впасти і не забитися». На одній стороні книжки вони осуджують українське письменство на смерть, на другій пророкують йому добре життє; раз українське письменство у них іграшка, «забава-праздних людей», а в друге воно справедлива потреба народного життя раз у них українське письменство відгомін «революції і соціалізму», а вдруге воно натуральна потреба підняти народ духовно і морально путем просвіти! Такий суд у сучасних російських письменників «ново-временского» крою вважається «об'єктивним, безпристрасним поглядом!» Одначе ці письменники самі добре знають ціну свого «об'єктивізму», знають, що «шила в мішку не сховаєш» і через те вони перше всего силкуються багато-багато наговорити про свою безсторонність, про свій об'єктивізм. Так і п. Петров на першій стороні своєї книжки говорить, що українське письменство, не маючи повного громадянського права в Росії, часто підпадає під ворожі напади письменників і під урядові утиски, через що в поглядах на українське письменство являлась «тенденційність», і от п. Петров узявся написати безсторонню історію українського письменства, але сам признається, що він сам далекий від спокійної об'єктивності, котрої може не бути «помимо волі автора»; через те, бачте, що він «инописменного происхождения». Читателю може й не доводилося ніколи ще чути такої нісенітниці. Не то що дивно, а просто сміх бере чути, що «инописменность» історика мішає йому, помимо волі його не дає йому бути безстороннім! Коли б ми повірили п. Петрову, то треба б признати, що такі європейські історики як Шерр, Дренер, Гервинус — історики не безсторонні, що приміром ніякий француз не може об'єктивно написати історію німецького письменства через те, що він не німець, а француз! П. Петров не хоче знати, що задля історика нема національних ні симпатій, ні антипатій; задля

історика існують тільки факти, ідеї, обставини, при котрих появлялись факти і панували ті чи інші ідеї. Пипін таки ж великорос, як і Петров, одначе се не помішало йому безсторонно судити про українське письменство! Ми загалом не привикли до безсторонності російських критиків і істориків про все, що належить до українських справ; одначе все-таки не віримо Петрову; бо згодившись з ним, що «іноплеменность» мішає об'єктивному погляду на історію, ми мусили б признати брехнею, фальшею усе, що писали, великороси про Україну і її історичне життя! Конечно, Петров краще нас знає вдачу і звичаї російських критиків і істориків, одначе ми з свого далека, судячи теоретично про великоросів як і про всіх людей, не віримо Петрову, і думаємо, що він, як кажуть, «через край хватил». От, що до самого Петрова, так ми віримо, що в своїх писаннях про українське письменство він не може бути об'єктивним, безсторонним, тільки не через те, що він «іноплеменник», не через те, сподіваємось, що він пише під духовною цензурою; не через його офіційльний стан (він професорує в духовній академії у Києві), а через велику недостачу власної загальної освіти, через недостачу у нього знання того, про що він пише: знання української мови і письменства. Все отсе ми покажемо з книжки самого Петрова. Задля всякого історика потрібно знати не одні факти, не історію фактів життя, але разом історію обставин, історію ідей, і знаючи їх, треба уміти зробити їм аналіз, а у п. Петрова найбільше примітна велика недостача аналізу. Історія безкритичного аналізу — буде не історія, а сшивок сирих фактів. Історику треба роздивлятися не під впливом свого власного, суб'єктивного, чувства, не під впливом попереднього відібраного погляду, а безпосередньо, шукаючи правду не чувством, а розумом. А за для — с.2 — сего треба вміти відділяти форму від ідеї, а самий факт розділити на його частини внутрішні і околичні. Треба постигнути його, розумом, злучившись з тим ґрунтом, на котрому виріс факт, зрозумівши причину, зерно, з котрого виріс факт — та тоді вже, відповідно сему, відповідно, обставинам, сучасним факту — пророчи свій погляд, свій суд і над тим, які добутки приніс факт, і через що не міг він дати нічого іншого, крім того, що дав. Для сего, кажу вдруге, треба доброї освіти, доброго знання, без сего неможлива критика, а без критики не можлива й історія. Не доволі знати одні факти історії, щоб уміти освітити, уміти аналізувати їх, потрібно орудувати не тільки історичною, але ще більше, ще важніше, філософічною освітою. Задачею критика повинно бути не що інше, як правда, істина! Але під цензурою істини не

знайдеш, підцензурна критика не буде критикою, збудованою на підвалинах людського розуму, а буде тільки мочним поглядом автора. Одначе і в таких поглядах треба відріжнати погляд щирій, наскільки можна правдивий, об'єктивний від погляду суб'єктивного, збудованого не на розумі, а на чувстві автора, на його власних симпатіях і антипатіях, на його відносинах до сучасної йому доби і обставин, до вимагання лиць або партій. До останнього роду критиків-істориків безсуперечно належить і п. Петров, що легко читателєві зрозуміти от із чого.

Професор Петров давно вже пише про українське письменство; нам доводилось згадувати про нього ще в 1876 р., але більше примітивними своїми писаннями він показався в 1879 р. в віснику київської академії «Труди», своїми «Очерками украинской литературы XVII века». Оці писання Петров видав потім здається, в 1881 р. особною книжкою. Тут Петров осудив наше письменство на смерть! Мало того, він, пишучи про письменство XVIII в., подав кілька слів і про письменство XIX віку і додав, що «хлопоманська література продолжает существовать і до настоящего времени, но нередко с сильным оттенком социализма, подающего руку племенному партикуляризму». Далі в 1881 р. Петров об'явив себе в «Киевлянин» своїми писаннями про українське письменство XIX віку. У нас тепер нема сего «Киевлянина» під рукою, але ми добре пам'ятаємо дві головні задачі, котрих доводив тоді Петров: 1) що в українському письменстві XIX віку не було і нема жодної самостійності і 2) що самоновійше українське письменство держиться «соціально-революційного напрямку». Останній добуток п. Петров отримав зі слів якогось злочинця Богословського, котрого суд військовий засудив був на шибеницю, але Богословський після сего суду подав донос на цілу громаду людей і ославив українське письменство. В кінець, в теперішній своїй книжці п. Петров повернувся до нашого письменства трошки з ласкою, не обвинувачує вже його ні в «соціалізмі», ні в «революції», а заміст сих «елементів» вбачає в «хлопоманской» літературі «демократическое направление», котре встало в опозицію польському шляхетству і мало зв'язок з російською реалістичною школою. (стор. 17). От бачте! Ото ж не все одно: соціалізм, а демократія, революція, а реалізм!.. Через що ж п. Петров змінив свій погляд? Певно тільки через те, що за три роки у нього побільшало освіти і розуміння; певно, що з українськими творами він спізнався сам, а не через поміч якогось злочинця політичного, і ще певніше через те, що п. Петров за сі три роки засвоїв собі правдиве розуміння, що таке

соціалізм, а що таке демократія, і навчився відрізняти революційні прямовання від реалістичних.

Однак і в новій своїй книжці п. Петров не зрікся свого погляду на самостійність українського письменства і хоч не так сміливо як в 1881 р., але від початку до кінця книжки веде свою стару пісню (декуди нишком), що в українському письменстві не було і нема нічого свого, а все то, бачте, позичене («заимствовано») або потроху у польського, або найбільше у великоруського письменства.

Коли б під розуміння «несамостійності» українського письменства п. Петров підводив те, що наука розуміє нащадком ідей, то не було б що й казати! На законі нащадка (або як кажуть великороси «преимственности») ідей збудовано і будується поступ, цивілізація, культура всего чоловічества, і в цілм світі нема ні одного такого народу, котрий, ідучи шляхом поступу, не переняв би чого у другого народу. Нема в цілому світі такого письменства, котре б не переняло чого ідейного, не покористувалось чим добрим у другого письменства, котре б своїми творами, ідеями їх не опередило його. З сего погляду найбільше несамостійним треба признати російське письменство. Але коли б хто забажав вишукати, яке в світі єсть письменство самостійне, що нічим, ні одною крихтою не користувалося би у других, то таке бажання завело б тільки у такі нетрі, з котрих трудно було б і випутатися, а відповіді на питання все-таки б не було! Вкажу хоч на один такий примір. Стали б ми шукати самого найдревнішого оповідання в світі і довідатися, би, що у старому Єгипті ще в XIV віці до Христового Різдва було написане оповідання «Про двох братів». Доси се оповідання і вважається яко найстаріше в світі, але хто ж нам поручиться, що колись учені не знайдуть ще старішого? Та й де та межа, котра б відмежовувала в письменниках самостійно від несамостійного? Як її провести, як її вгадати? От знов другий примір і на се. Єсть персидська поема «Шах-Наме», написана в XII віці після Христового Різдва; вона так похожа на єгипетське оп. «Про двох братів», що наче з нього списана; але між ними лежить більше 2600 літ... «Ануте ж докажіть, що автор «Шах-Наме» позичив з «Двох братів» або він не позичив з сего оповідання ні крихти і поема його цілком самостійна!

Кость Одовець.

С. І. Жодний письменник, як всякий чоловік, не волен від впливу як сучасних йому ідей, так і попередніх, чи добрих, чи злих; чим більше письменник освічений, тим більше він користувався, позичав, переймав у своїх попередників

і сучасників, як своїх по національності, так і чужих. П. Петрову ми вкажемо приміри з російського письменства, котре, гадаємо собі, певно він краще знає, ніж яке інше європейське. Тим то ми за доказами не підемо ні в англійське, ні в французьке, ні в німецьке письменство. Пушкін виступив на ниву письменства під великим впливом дрібних поетів Франції. На творах Лермонтова різко відсвічує вплив Шіллера, Гете, Шатобріана, а в кінці найбільше всього Байрона. А на творах Гоголя хіба не видно впливу Мольєра? Хіба нема нащадкового генеалогічного зв'язку між «Онегіним» Пушкіна, «Героєм нашого времени» Лермонтова, «Рудиним» Тургенева або хоч і «Базарова». Радимо п. Петрову, коли може, зазирнути ще в письменство чехів або поляків: чи нема часом на Міцкевичевих «Dziadach» впливу Байрона або його «Pan Tadeusz» впливу Гете?

Отак само і українське письменство не могло бути вольним від впливу попередніх європейських письменств, не могло не користуватись ними і переймати у них. Але ж п. Петров силкується довести про іншу якусь несамостійність. У нього виходить ніби так, що трохи не всі українські письменники переймали у російських письменників і творили не своє, а, бачте, попросту чуже, найбільш російське, перероблювали на свій лад.

[...] Безконечно кріпка духово, безконечно багата природа того народу, з котрого при таких тяжких обставинах вийшли і виходять українські письменники, оці правдиві мученики за любов до родини і народу! Народ, котрий дав світові українське письменство XIX віку — такий народ во-віки «не вмере, не поляже», бо на сторожі коло нього буде стояти його рідне слово!

КРИТИЧНИЙ ОГЛЯД УКРАЇНСЬКОЇ (РУСЬКОЇ) ДРАМАТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Ніхто не споритиме против того, що українська драматична література не може хвалитися, що вона має багачко творів, але вона має своє минуше, свою історію: деякі українські драматичні твори не одну сотню разів гралися на сцені; а вже через се одно українська драматична література заслуговує того, щоб зробити їй критичний огляд. Д. Куліш, печатаючи в «Основі» «Обзори української словесности», двома-трьома словами згадав про драматичні твори Котляревського, але замітка його не дала нам певного розуміння, вона тільки й сказала, що Котляревський

написав дві п'єси: «Наталку Полтавку» і «Москаля Чарівника» і що п'єси ці «держатся на сцені до сих пор больше за свои костюмы и напевы». Нижче побачимо, наскільки є правдивою річ д. Куліша. Про драматичні твори Гоголя-батька і Кухаренка публіка довідалась тільки в р.1861 і 1862, коли твори їх, написані трохи не за піввіку назад, явилися напечатаними в «Основі» 1861 р. («Основа» кн. II і 12 і 1862 р., «Основа», кн. 2.)

Хто перш усіх почав писати про українські драматичні твори сказати дуже трудно. Д. Куліш, говорячи раз, що Гоголь писав свого «Простак» перш ніж Котляревський написав «Москаля-Чарівника», удруге через кілька стрічок додає так: «Ми не знаємо запевне, котра з сих двох п'єс («Простак» і «Москаль-Чарівник») написана поперед. Знати і для вірної речи, нема вірних підстав; вірно тільки те, що твори Котляревського стали відомими світові раніше, ніж «Простак» Гоголя, через що ми й будемо вважати Котляревського яко першого українського драматичного писателя. Хоча для нас все одно, хто б не почав першим писати драматичні твори українською мовою: чи Котляревський, чи Гоголь! — від сего діла не перемінити! — головна річ в тім, що обидва писателі — і Котляревський і Гоголь — жили, мислили і писали в однім і тім же часі, як в українській шляхті (дворянстві) панували одні і ті ж ідеї, один і той порядок, як духовне життя української інтелігенції, поминувши життя національне, пішло іншою кривою дорогою і виявило себе вповні пустим, як українське панство, нирнувши в ліність, любило спочивати на праці, змоченій потом і кров'ю своїх темних братів-кріпаків.

І Котляревський, і Гоголь вповні були дітьми свого часу, котрий вповні виявився і на їх творах. І Котляревський, і Гоголь свої драматичні твори писали задля панських театрів: Котляревський — для театру Репніна, а Гоголь для театру Трошинського!.. Се панство зі своїми, двораками-шляхтою любило забавляться, потішатись творами Котляревського і Гоголя; сміялось над мовою і звичаями того народу, котрий поїв і кормив його. А Котляревський і Гоголь по своїй душевній простоті не зрозуміли, да навряд чи й могли зрозуміти, що догоджаючи такими способами панам, вони роблять великий гріх, великий переступ против народу, против себе.

Правда, за се не можна строго винуватити панства, не можна абсолютно нападати і на писателів, — винуватий тут хто інший... З часу Котляревського минуло більш 30 літ; публіка зробила великий духовний поступ, погляд її і думки перемінились, хоч ще й не зовсім, а ще й тепер усюди

панує літературний монополь, меценатство і лакейство.

[...] Видима річ, що вся п'єса збудована на ефектах і романтичних случаях і не диво, що й дійові лиця часто нирнуть в німецьку сентиментальність, про котру наш руський народ зроду не чув і не знає, за що й хвала Богові! Із дійових лиць оперетки тільки в однім Вознім бачимо вірний тип того українського перевертня.., який частенько стрічається ще й теперички, хоч в іншим виді і краще замаскований. В Вознім Котляревського ніколи не вмере образ тих старих, багатих нежонатих, котрі так нагле, без сорому сватаються до молодих убогих дівчат. Сей старий і знаний люд ніколи не задумується над тим, що любов і молодість велика святиня, що їх треба все поважати з глибини серця. На таких людей, як возний, не має ніякого впливу пословиця, котрою одповіла Наталка, що «кінь знайся з конем!» Натури таких возних так глибоко загрузли в безпутті, що їм і в голову не прийде, що шлюб старих з молодими, будучи прислуданим, єсть великий моральний переступ.

От тому то мені й здається, що одпир возного од Наталки — єсть щось чудне, невірне... Нехай собі возний буде й добрим чоловіком, а все-таки добрість його буває тільки там, де він вбачає власну користь, натура його не способна зродити що-небудь таке, де б не було ніякої для його самого користі.

Характер Наталки інде єсть вірний гірний справжності; але вона як і мати її часто говорять речі, яких не почувеш в українським народі. Одначе і Терпелиха і Наталка менше несуть нісенітницею, ніж Петро. Петро ні по селу, ні по городу заводить річ з Макогоненком, про те, де він бував і що видав... Вся сцена (дія 2, яв. VI і VII) не тільки що лишня і не потрібна для п'єси, а таки просто чудна! Особливо речі Петра з Макогоненком «о нашій... кумедії, де були і Маруся і Климовський і Грицько...» Ні! ні один чоловік в такій пригоді, як Петро, довідавшись, що його любав йде за другого заміж, не стане в ту саму минуту розводити речі про що інше і говорити так рівнодушно, як Петро! да ще з ким? з женихом своєї любові! Тут Котляревський погрівив проти чоловічої натури.

Що за чоловік Макогоненко й який у його характер, вірно сказав Микола, говорячи про його так: «Макогоненко чоловік і добрий був би, так біда, — хитрий, як лисиця, і на всі сторони мотається, де не посіє, там уродиться». Одначе автор не всюди рівно видержав сей характер.

Показуючи подробицю усіх невірностей, які є у «Наталці», нема на що. Народні в п'єсі тільки пісні ба й ті інде

перекручені, інде попадається чистий не подільний український гумор. «Наталка Полтавка» не може видержати строгої літературної і етнографічної критики, але на сцені, коли грається гарними артистами, вона іде живо, через що і за свою народну музику — вона ще довго і довго житиме в наших театрах. Дивитись на «Наталку» все ходитиме публіка, тільки треба, щоб актори не переробляли українського гумору на французський форс.

[...] В небутність дома чумака Михайла Чупруна приїшов у гості до його жінки судовий Финтик, і давай лебедувати. Тетяна Чупруниха глузує з його... Тим часом несподівано у хату до Чупруна поставили на квартиру солдата. Солдат потребує собі вечері. Тетяна божиться, що вона не топила, нічого не варила і нічого нема. Солдат ліг спати, не вечерявши. Не вспів він заснути, як повертається з до роги Чупрун і собі потребує вечеряти. Тетяна і йому одповідає те ж саме, що й солдатіві... Финтик же, почувши, що приїхав Чупрун, — шусть під піч, щоб не зуздрів його Михайло... Під говір проснувся солдат... Слово по слові — видав себе за знахаря. Підслухавши розмову Тетяни з Финтиком, солдат взявся погодувати і себе і Чупруна, наворотивши ніби то так, що у бодні у коморі явилась курка печена, а у печі страва. Вечеря і горілка вродились. Чупрун своїм очам не вірить... А горілка вже в голові зашумовала. П'яному Чупруну солдат показує чорта, вигнавши з під печі Финтика. Чупрун готов вірити, що се справді чорт, але Тетяна не втерпіла, розказала йому все і об'явила йому обман солдата.

Яку ідею хотів Котляревський провести в сій п'есі — зрозуміти трудно! Коли він хотів показати високу моральність України, дак образом Тетяни зовсім сего не достиг. Моральність українок відома усім, хто хотів взнати її, кожному, кому хоч трохи відома українська етнографія. Тетяна — дуже плохий образок української моральності... Чи може Котляревський хотів висміяти лебедовання і залицяння судовика? Дак тоді йому треба було спершу гарно розпитатись: чи справді такий случай можливий на У?... Финтиків на У. легіони, їх більше ніж возних, але чи одважився хоч один Финтик залицятися і зводити з ума чесну українську молодицю? Ні! і тисячу раз ні! Він гаразд знає, що при першій слові йому покажуть на двері, а тимчасом і в тришнія проведуть. От через се він і направляє «стопа своя» до панночок, таких же як сам моральних вирождків, перевертнів, антиукраїнок... А до чумацьких жінок з лукавою думкою не одважиться і підступити. Тут Котляревський сильно погрішив против справжнього життя ук-

раїнської народу. Не менше нагрішив він і в характері дійових лиць. Противорічій у його тьма! Подивіться хоч на Чупруна! Що се за характер? Чи такі ж чумаки бувають справді? Раз він виходить трохи що не дурень, але ви знаєте добре, що він чумак, а між чумаками ніколи простаків не буває. З українського народу чумаки — самий сміливий, самий розумний люд, люд з великим практичним розвоєм. Вдруге — замість простоти у Чупруна проскакує щось розумне: він розказує іноді таке, що не всякий чумак знає. Чумак знає і про сенат, і про міністрів... Додам тут к слову, що у Котляревського звичайний гріх — усі лица говорять у його речі не підходячі під їх розвій. Візьмім хоч Тетяну: Молодиця вона проста, може й не учена зовсім грамоти, а говорить якось по-книжному, інде по-панськи, говорить так, як не говорять українки.

Про мову Финтика треба сказати, що така мішанина справді буває. Такою мовою говорять усі руські плевели, як ті, що учились у дяків і мізкують, що вони через те стали великими і розумними людьми, так і ті, що бували і в університетах, але винесли відтіль тільки патенти да чуженицю в душі і в серці. Але мають смілоість видавати себе руськими ватажками, хоч справді вони тільки руські вороги. Мовою финтиків і тепер говорять волосні писарі, дячки, деякі судовики і псевдо-руські писаки. Таких финтиків треба висміювати без жалю, треба казнить літературою, усюди і усім де можна тільки не такими псевдоукраїнськими п'есами, як «Москаль Чарівник». Финтики — се гангрена на живому тілі руської мови і пора вже вивести сей недуг, пора заложити йому путь, щоб дальше не розвивався.

КОЛИ Ж ВИЯСНИТЬСЯ?

[...] Ми бажаємо розглянути тільки одну повість «Хмари», та й то не саму повість, а тільки характери деяких героїв «Хмар». Просимо читателя не сподіватися від нас розгляду «Хмар» на підвалинах чистої естетики. Сего ми не зробимо, не через те, щоб мало важали естетику — ні! за естетичним розвоєм ми вважаємо великий вплив і на інші сторони громадського життя; але на сей раз ми не ставимо своєю задачею естетичну критику: ми подивимось на героїв «Хмар» з іншого боку, бажаючи зрозуміти, що завело в хмари тих героїв, яким побитом можна б розігнати хмари і коли виясниться на годину в нашому громадському житі?..

Вірно те, що без естетичного розвою можна огрубіти; але ще вірніше, що самою чистою естетикою не можна розігнати тих темних хмар, котрі повисли над нашою громадою, як взагалі, так особливо над тією часткою громади, котра зветься інтелігентною, котра повинна бути провідатором в народне жите нових ідей, освіти, політично-національного і економічного розвою, стоячи на ґрунті моральному. Важніша річ та, що отсі чорні хмари не розходяться, а більш і більш нависають; більш і більше істине і не обзивається до народних нужд! Хмари деморалізації, хмари вузького егоїзму, хмари бюрократизму і поганого індиферентизму — до всего, крім грошей, застилають нам світ науки, світ моральности, світ громадського добра! Хмара космополітизму, маска праці, будцім-то на народню користь, ширяться і ширяться, і виходять недолюдки; виходять не люде з національним розвоєм — а наймити банкирів, у котрих рідний край там, де гроші, де задовольнення егоїзму. За хмарами такої деморалізації не видно світу! Хмари закрили від нашої громади остатнього часу безконечно тяжку долю, страшенне убожество наших селян! закрили наше загальне духовне убожество, закрили нашу темноту, наші національні рани!.. Громада загалом — наче осліпла!.. але ж в самій правді вона не осліпла, а тільки хмари засліпили її. Прямоване до егоїстичної матеріальної користи напустило на очи нашої інтелігенції ту темну воду, котра не дає нам бачити, що стоїть вище матеріально-егоїстичної користи.

З такими обставинами — не час говорити про чисту естетику; але, не цураючись естетики, треба братись за щось інче, за щось міцніше, за щось таке, що б розігнало хмари нашої деморалізації і вивело нас на путь національного і економічного розвою, — розвою без егоїзму, розвою для загальної громадянської користи. Конечно на такий путь нігде і ніколи громада не виходила уся і разом, завжди виводять її поодинокі провідаторі. Чи єсть же у нас такі провідаторі, котрі б вели нашу громаду з хмар на ясну, добру годину? Не час тепер говорити про таких поодиноких провідаторів, про те як вони з'являються, як живуть і т. д. Ми на сей раз маємо увагу подивитись тільки на героїв п. Левицького і пошукать, чи нема між ними таких людей, котрі б вивели нас з хмар, котрі б хоч би й тільки показали нам стежку до розігнання хмар; таких людей, котрі б навіть хоч сказали б нам, коли ж воно виясниться?

[...] Виноватить Радюків за те, що вони багацько кри-

чали — значить, забувши про свою власну молодість виноватить і самих себе... Сегочасова молодіж не кричить, не гукає, але що ж вона робить? де єї праця? куди вона простує?.. Але про се річ буде ще, а тепер додамо, що неправда й те, що Радюки нічого не робили. Радюки не гірш нас знали, що їм «треба діла»; але, мало ще знаючи народне українське жите, мало знаючи жите взагалі, ставши «націоналами» не з коліски, а трохи що не вчора, вони не знали, де шукать, де знайти діло? через те вони зовсім натурально й робили так, як і Радюк п. Левицького, се б то: «скрізь проповідував свої ідеї, котрі не давали йому спокою, мулили йому в голові, доки він не порозносив їх по сусідах». Знов таки і за се вина лежить не на Радюку, а в тім, що не було людей, котрі б вивели Радюка на путь праці, котрі б сказали йому, де і як треба працювать. Одним словом: над Радюками нависли ті благодатні хмари, з котрих лється теплий, літній дощ; дощ, без котрого надходить посуха і гине рослина. Дощ пішов, було й де сіять, але сіячів не було, не було навіть людей, котрі б сказали Радюкам, де сіять і яку пашню сіять. Було багацько погоничів, та не було плугаторів... Не було кому вивести Радюків з хмар на ясну годину стежку національного розвою, національно корисної праці. Як тільки де появлявся правдивий провідатор і говорив: «ось-де треба орать і сіять», Радюки ширю, з любов'ю, з героїчною енергією, тією енергією, котра живе тільки в молодих серцях, брались за працю і орали наче воли. Хіба не Радюки будували і держали недільні і щоденні народні школи? хіба не Радюки йшли волостними писарями? Але що ж!.. Автор «Хмар» з історичною вірністю говорить, що «все те мусіло сходити і рости само по собі, не полите водою й росюю, без всякої помочи, під горячим каменем і піском». І не диво, що як Радюк «більше думав про свій народ і Україну, то його душа ніби тонула в якусь темну безодню, де не було ні дна ні верху, де не було завіщо вхопитись». І от покіль Радюки шукали, за що б вхопитись, вхопились за них!.. Дашковичі з товариством покрились хмарами «науки для науки», хмарами космополітизму; а тим часом над Радюками нависали інші хмари: хмари Говорского, Каткова, Шульгіна і інших; хмари ляхів з доносами на українофілів, хмари трусениці, хмари російської реакції.

[...] І як з лотоків вода, ринуло на українофілів арешти і заслання... Опинились Радюки і в Колі, і в Сибірі, і в Вятці — одним словом Радюків хватали і розсилали без суда. І для нас дуже дивно, що Радюк п. Левицького якось

задержався, не попав в заслани, хоча «скрізь проповідував свої сміливі ідеї, доки не дійшла про його чутка до міської поліції».

[...] До Радюка стало чіпляться начальство, де він був на службі, натякнуло йому, щоб він шукав собі деінде місця. Він попросився в гімназію, його не прийняли. Радюк поїхав до батька в село. Автор не говорить нам: що робив Радюк в селі, але ми бачимо, що селянське жите не привязало до себе Радюка, і дивно, що він не знайшов собі діла на селі! Який б негарний час не стояв, а все б таки можна було знайти якесь користне діло для народа, таке діло, за котре б не накинулась адміністрація. Ми конечно не винуватимо Радюка, хоч би він і нічого не робив на селі, бо він був чоловік теорії: він трохи що не зовсім не знав жита таким, яким воно є, і нігде було йому спізнати жите: в університеті і серед своєї київської громади він жив теоріями, впливався ними, інколи навіть заходив «в хмари» теорії, а в домі Дашковича стояли густі хмари кохання до Ольги та хмари «науки для науки». Правда, Радюк бував і на селі в акаціяхми, але ж хіба «за час вакації» можна спізнати практичне жите народа? А не спізнавши жита, не знатимеш і того що треба, чого не треба народови... З одної ідеальної любови до народа, як з козла, — ні молока, ні вовни.

[...] Я говорив, що нещодавно було богацько Радюків, тепер щось їх не видно; де ж вони подівались? чи вже ж їх усіх так обгорнули «хмари», що й не розбереш, де Радюк, а де Оффенгайм?

Частина Радюків одвідала заслання, друга вдалась «на службу», третя на села. Не всі Радюки зістались Радюками. Одні, вертаючись з заслання, поїхали тією дорогою, на котрій можна видавати з себе ніби то Радюка, а справді — бути індиферентистом, можна бідковатися про ледачу долю робочого чоловіка, а справді викручувати з того ж таки робочого — усе що можна крутити на свою егоїстичну користь; Радюки, котрі вдалися до служби, почали обростати мохом бюрократизму. Ми не докоряємо Радюкам «службою»... ні! ми ширю бажаємо, щоб між урядниками, починаючи з сільського писаря і кінчаючи міністрами, було якомога більш Радюків: але ми докоряємо їх бюрократизмом. Мабуть, у наших урядників з Радюків так мало було морального і національного твердого ґрунту, що вони якось швидко перероджуються з націоналів в космополітів, в російських і австрійських лібералів і становяться бюрократами, з негарною ознакою сего слова.

Єсть ще невелика частка як старих так і нових Радюків,

котрі працюють собі тихенько, вважаючи не на чини і хрести, не на гроші, не на сгоїзм, але на громадську національно-народно користь! вони не гукають про себе, як гукав Радюк п. Левицького, що вони націонали; ні! між Радюками нашого часу діло — опереджає слово. Тільки наше горе, що таких людей у нас дуже ще мало; але гаразд те, що сі люде не звертають уваги на городянське жите, а працюють по селам, біля народу, навчаючи його не словом, а ділом. За те ж городянські націонали-радикали дражнять сих людей «ченцями». Дарма! був колись час, що ченці вносили між людей освіту і добро, боронили, як і в Україні, віру і національність; отже може й «ченці» нашого часу своєю працею, своєю роботою піднімуть вітер, котрий розжене хмари. Ми напевно віримо, що наші селянські «ченці» не звернуть з тої тропи, котрою вони йдуть; не підуть путем професорського аскетизму і педантизму, не підуть дорогою «російського або австрійського ліберала», чи, що для нашого національно-економічного розвою все одно — путем «нормального чоловіка», і заведуть на села ті нові «обителі», з котрих тектиме і народня освіта і народній добробит. Одначе ж праця одних тільки «ченців» не виведе наш народ зовсім на ясну годину стежку; треба, щоб на запомогу «ченцям» вийшли наші жінщини і внесли в свої сем'ї, в виховане своїх дітей справжні національні і економічні основи. Тоді тільки гуртовою роботою розженемо хмари і тоді певне, що виясниться.

Ксенофонт Климкович

ГАДКА УЧЕНОГО О РУСЬКІЙ СЛОВЕСНОСТІ

[...] Істини все будуть істинами, і не один ірчик з них не пропаде, покіль стане людиною; но втілення істини в саму жизнь є справдешнім, званням всякої робочої душі людської. Сей-то рух заставе молодих людей отгрібати — що затерялось, повторяти — що забулось, розтолковувати — що хибно піймилось або поймається. Он понукує нас — узнавати заслуги робітників, що зійшли вже з десвища, і зв'язує всю мислячу громаду у одну сім'ю, роботуячу для будущих поколіній».

Які то важні слова, що отсе говорив наш мудрачій критик — писатель — наш славний Куліш. Ми не потребуємо уже поближче об'яснити, для чого тут подамо нашим читателям один артикул нашого українського ученого,

п. М. Максимовича, поміщений в 2-ій часті его «Кіевлянина», з року 1841, під надписом: «О віршованнях червоноруських». У сему артикулі, де оціняються літературні змагання наших галицьких земляків од сего дня за двадцять літ назад, говорять учені автор дуже ясно, якої мови повинна бути письменність наша, щоби як найбільшій пожиток принесла для народу, сіріч, висказав критично — ідею живої, народної словесності малоруської. Признаємося, що нам видиться смішно, робити отсю ідею предметом нашого розмірковання тепер, коли вона сталася вже — доконаним фактом, на нашій Україні; так що ж? У нас бо, в Галичині, гадки милих родимців по сему предмету так різко поділені, що жодній стороні і кілька словечок на свою користь сказати не годиться, щоб другу сторону не озлобити, і щоби не завелась зараз рукопашная полеміка, якої деінде не чути ні видати. Отсе вже не смішно, а жалко; бо на що н. п. з а кілька слів терпкої правди виїжджати зараз з найникчемнішим оружьем, — виїжджати, кажу, с п а м ф л е т а м и? Получше виберім собі розсудців, нехай вони скажуть: чія правда! Посмотрім-ко ліпше, чи отсе питання, над которим собі голови ломаємо, вже либонь давніш не рішене, а як рішене по теорії, то киньмось на практику, коли індешний практиці не віруєм, — або і зовсім її не знаємо.

Ми бачили уже с переду, що п. Максимович тішиться, що южноруській язык «пошов успешно в литературне діло», ми побачимо дальше, що п. Максимович найбільше похваляє тих наших писателів, котори чисту народню мову до свого писання, а ганить дуже таких що або церковнослов'янську або якусь сумішню, — бо ані малоруську, ані білоруську, ані великоруську мову в своїх писаннях, назначених для малоруського народу, уживали; ми побачимо навіть, що пан Максимович похваляє і таких писателів, котори — як Левицькій — з малоруської мови у своїх писаннях якесь великоруське байстря зробити намагають. Отже ми не можемо собі інакше об'яснити отсю похвалу п. Максимовича, як лиш тим, що он не може увольнути од офіціальної привички; міркувати о народно-літературнім единстві тих руських людей, которі нині складають великанську державу всіх Россій, і що условієм сего народно-літературного единства повинен бути як і досі язык московській. Ми зовсім не знаємо, як можна гадку о конечності живої народної малоруської літератури, погодити з гадкою о народно-літературнім единстві всіх Россій; а як з одної сторони п. Максимовичеві сю привичку його прощаємо так з другої сторони не прощаємо сего тим по-між нашими ученими, ко-

торі, мов тобі твій Сизиф над своїм каменем, мучаться надурно, аби дві гетерогенні ідеї в одну споїти.

У сьому, що отут сказав пан Максимович, ховається то-та вся правда, за котору всі ліпші з наших, свою народність горячо любящих крайнів, тим ніби-то ex professo літератам нашим без перестанку говорять і говорять. Дарма! — Вони тобі зараз цвіркнуть ув очі якоюсь вченою повагою — хоч би і сам Шфаріком которий колись-там сказав, що ми малорусини обійдемся без окремішней власної літератури, бо, каже, ми повинні управляти одну загально-русську словесність. Або ж то, питаємося, сесь патріарх слов'янської ученості вже такий був собі безпогрішний, що у нічому ніколи не міг вже промахнутися? Або ж то он ліпше знати міг треба руського народу по своїй теорії, чим тее сам народ руській по своїй гіркій практиці знає? Або ж то наконець нема вже учених над сього славного чеха, котори б у тому ділі розумніше судить? Та от вам п. Максимович: ученій, що й хіба би! Самі відай признаєтесь, що багато дечого од него навчилися; а чому ж получше його не слухаєте ви, — наші галицькі учені? От вам мій Максимович так і на розум пише: о конечності живої народної малоруської літератури та о способі як і що робити, аби вона була живою, народною!

Показавши читателям «Кіевлянина» озирає перших явлений червоноруської Музи, ми вітаємо її родини, і жичимо їй успішного непереривного взросту і процвітання, жичимо їй вдохновення своенароднього і співання на самотній лад, — а в конце скажемо їй таки її словами.

«Заспівай світу тими голосами:
Шось переймила од красної природи,
Покажи світу, що ти ні татари
З білого личка красоньки не стерли,
Ні бісурмани поганської пари.
Ні ляхи чорної душіці не вперли!»

Так закончив наш український земляк, ученій пан Максимович, своє писання о віршованнях червоноруських; так розумів он величню гадку живої малоруської словесності тогди коли вічної пам'ять наш Маркіян за свою милу Русалочку гірко-гірко — та найбільше од своїх таки родимців — терпіти мусив. То справдешній ученій, бо вчився не на чому, але на своєму власному народі та і повчає щиро усіх тих, од которих тієму народові має бути помочна праця на словесному полі, щоб і помогти йому у його нужі, і придбати собі у нього вічної вдяки. Навчайтесь же — не ви, на чужому навченні; нам не до вас діло і не до вас ся річ! навчайтесь, наші молодята, од таких учених, чи то ук-

раїнських чи ткіа наших галицьких, що так само учили нас тогді коли в них було і серце свіже та любяче свій народ,— не щось либонь інше, і ум бистрий та проникливий — якого б і не зовсім треба, щоб побачити нашу великанську правду; навчайтесь, кажу, людьми і правдою: як що робити належить, щоби потрапити у великому народньому ділу, та як поважати таких мужів, як нашого вічної пам'яті півця Маркіяна; навчайтесь од сего Маркіяна-Предтечі як очищати серце од лицемірського квасу, і душу од раболіпської засніти, як приймати новонародження споконвічної народної правди, і як протерпіти до кінця усе-усяки вороговання за свідочтво народній гадки, навчайтесь, і невтомлено працюйте,— а

«Хто працює, оре, сіє —
Тог і плодів ся надіє!» (Я. Г.)

От і все, що і казати мали; та як послухає хоч один, то і буде з нас.

НАРОД І СЛОВЕСНІСТЬ

Подивись на сю велику просторов землі, що заняв наш малоруській народ, то нехотя приходить тобі на гадку, що отсей народ, як не мале займає місце, так і не мала, відай, його є задача в великій Словянщині. Отже мабуть і словесність малоруського народу не є собі прибагом'якого недоспілого ума, ізнані іграшкою прихотливих людей. Вона є конечним ділом народним, которе служити має за товаришську спойню сего великого народу для збереження його житні; которе має бути середком його просвічення розбуджаючого життя; а життя осягає аж тогди своє призначення, коли об'являється ділами в проспіх духовоматеріальної досконалості. Народ і словесність суть отже якби нероздільних понятія; є он то і вона довжна бути конечно.

А таки находяться людей що і поняті не можуть, аби малоруська словесність навіщо і придатна була; вони межі великоруським а малоруським народом не видять ніякої різниці може от того, що оба народи себе руськими називають, а може, що в старині не було знати за два руськіі народи. І одно і друге, діла не мішає. Бувальщину заперечити годі, але ж бо і теперішність не узнавати не годиться. Іми обом народам є спільне ще з того времени, коли і сівер і юг Русі спільну мав історію; но оба для себе ділали і боролись з своїми судьбами, відтоді розвилися вони кождий по-своєму, і приймили окрімшній тип, которий їх роз-

ликає нині, а де в старину був один союз многих, мовою і звичаями своїми і чужих собі племен, там тепер жіють два народи, і оба говорять своїм власним, хоть з одного кореня походячим, але інакше розвитим язиком.

Всякій народ повинен, конечно, мати свою словесність, розвитку на тім самим язичі, яким он говорить, если вона має вийти із самого народу, і принести йому правдивую користь, або інакше сказавши, если вона має бути словесністю народною. Отже коли малоруській нарід є іншим од великоруського народом, і говорить своїм питоменним язиком, то уже певно не слідує з того, що для нього не потреба мати своєї власної, а довольно прийняти яку посторонню, хоть би і великоруську словесність. Вона тогди була би власністю тільки одиноких людей, може і якої верстви, але ніколи власністю народу; вона б і не сталась ніколи середком общого народного просвічення. Хосен з чужих словесностей є для самого народу — ніякій.

Для малоруського народу нема уже і не бути ніколи іншої словесності, як тільки своєї питомої малоруської. А що вона тепер? Нове слово між народами! як сказав наш славутий український писатель Куліш.

Прочитавши сі слова нашого мислячого писателя, що наша малоруська словесність — те нове слово між народами — еще в повитку находиться, то мимо волі приходить на ум ся гадка: чим то воно сталось, ще ми, той прадавній руській народ, так ззаду приостались, і до сеї пори не маємо власної словесності? Сумна то гадка, зачинати тогді, коли інші так далеко, далеко уже поступили! Але; щоб надармо не задавати собі горя, і вже з самого переду не одстрашувати охочих, трудячих людей од праці над великанським ділом, то належить перше пояснити, як воно собі мається с тою малоруською довесністю.

Отже скажемо тут перше, що уже всякій з історії сам знає, що малоруська словесність, — те нове слово між народами, — тее дитиня в пеленах — уже ні більше ні менше а цілих тисяч літ має. Якого віку дасть їй Бог дожити, того людській розум не одгадає, але тільки міркувати можна, що вона якійсь вік проживе еще на божом світі, а працювати для віків будучих, то відай найбільша заохота для чоловіка.

Ніхто не схоче забувати, що слово: словесність — має обширне значення. Тим-то майже у всіх народів розличають словесність природну або устну, і словесність штучну, або письменну. Так само і в нас. З поконвіку, ще як Ігор заключив уговор з греками, аж до тої пори, коли в послідній раз гула богатирська пісня в запорожській Січі, аж до

нинішнього дня, де бідний селянин ходячи за плугом яку товарицьську співанку гомонить — через ціле се время не переставала ані на хвилю розвиватись наша природна малоруська словесність. Найбільшим skutком того літ через тисяч треваючого розвою живої устної словесності є — наш малоруській народний язык, самостайно розвятий, з його граматичними красотами з його лексикальним багатством, а друге, наша народна пречудна поезія, — котрим обоім не має рівного в великій Слов'янщині.

Що ж під ту пору діялось з нашою штучною, сіріч письменною словесністю; і була вона, чи не? Не думаємо, аби найшовся якій із наших образованих родимцев, котрий о тім не знав би, або не хотів би, діло предків наших за нашу власність узнавати. Нехай сусідня, цвітуща уже, великоруська література і узнає давню руську письменність за свою, то во всі діла не мішає! бо як сказано, обом народам один був історичний початок.

Розвиття нашої письменності, котра прийшла до нас з Євангелієм, і через кілька віків на основі народного языка в історії, законодавстві і поезії процвітала, перепенене зостало через утрату нашої політичної самостоятельності. В періоді зависимості Русі од Польщі, образовалася письменність южноруська особно од сіверноруської, і в тую пору припадає також самостатное однороднення сіверної і южної Русі в взгляді народнім. Но письменний южноруській язык, якого уживали тогди в законодательстві і правлені, одрізнялася також значно од народної річи, котра тогди на Україні і Запорожжю віковічні пам'ятники своєї устної словесності утворювала; он зачав псоватися під впливом полського языка, котрий помалу приходив до значення, а при тім сам потеряв багато і утерпів од латинщини. Наконєць в міру, як народності утратила майже всю повагу, наступним також совершений упадок письменності.

Отже першим skutком, наступившим с політичною переміною на Русі, було розширення образования в нікотрих верствах жителяства, а вотак тим на чужої словесності і під чужим — хоть би і побратимчим — впливом образованим верствам грозячеї винародовлення. Одна і друга околичность була головною причиною, що в поединоких людях руського народу зачинало пробуджатися народне сосвідіння, а вслід за тим і гадка, як би тої, довгими віками до такого упадку приведеній, народ подвигнути і од нового грозячного йому нещастя захоронити. Правда, що до обудження народного почуття в одній часті образованої верстви, причинилися немало і самі історичні собитія за

новіших времен в Європі; але бо не годиться і забувати, що при недостатку всякого просвіченія — не в шляхті, зовсім уже винародовленої, но — хоть в одній, середній верстві народу, як се давнійше у нас бувало, навіть не показалось би з можливість: подумати о правдивом, не одностороннім, але народном, бо на народних підставах і условіях основаном просвіченію, а не маючи перед очима згубних прослідников чужого односторонного просвіченія, нельзя було виділити конечності: що тее зло, хоть воно і важний користі приносило, таки усунути, а чимось ліпшим заступити належить.

При такім стані річей, як сказано, що просвіченне подаване на чужих або побратимчих языках, і можна сказати, в неслов'янським дусі, одній і то більшій часті народу не було приступне, а другій, меншій грозило винародовленням, була то логічна конечность, що в декотрих образованих людях, люблячих той народ з которого вийшли, простремівшихся на висоту народної самовежі, розбудилася гадка: о потребі загального і добротинного просвіченія, которое тільки через народну словесність осягнути удасться.

Же ь се, в яких сторонах, збудилася найперше отся гадка? Збудилася вона у нашій Наддніпровській Україні й належить ся слава сеї превеликої мислі; й належатиме і слава доконаного діла! Найшлися там люде, котрим тогді уже ся гадка ясененька була, хоть при тогдішних околичностях ще не могли вони єї перед цілим світом висказати так ясно, як самі єї понімали і як тее тепер другі, маючи уже певну основу, голосно сказали. Нема тому ніякого дива! Таже і тепер находяться люде, котрі сеї гадки поняти не хотять, або не уміють, та де можуть, ставляють перепони.

«Народження всякої нової ідеї, — говорять, — є трудне!» І справді, основання нової народної малоруської словесності стрітилося с такими трудностями, які ледве надібати можна в писаної пам'яті о розвитттю людського духа. Вже саме тее поняття, що се є якась нова і де я, нарбила сему діланью великих неприятелів. Були собі таки, що казали, й кажуть: се просто небувалиця; вона не має ніякої конечності за собою; вона не доведе ні до чога. А на доказ ставляють приміри на всій образованій Європі, а понайчастіш на самої Німеччині. Одна книжна мова, говорить, соединила тую Німеччину, говорящу розличними наріччями, в одну велику цілость, а тим воно і сталось, що там, в Німеччині, тепер так багато науки находиться, як ніде в світі. Хорошо? Але не треба забувати, яким способом взялася одна книжна мова і одна письменна словес-

ність в Німеччині. Єї початок був релігійний. Чувство віри, а не чувство народне утвердило в Німеччині одну письменність в ту пору, коли ще ніхто не застановлявся над сим, якій з того будуть наслідки для народного образования. Отже і сталося, що тепер в Німеччині науки гаразд, а образования мало; і доки німецького народу, то буде там завсігди, тее велике розлічє образований, а необразований.

Іначе мається річ в Слов'янщині. Тут саме Провидінне пильновало, аби слов'яне в такій слуд не попалися. З поконвіку образовалися в слов'янщині многії письменності, бо історія Слов'ян не була тогді спільною, но майже кождий із теперішніх народів, слов'янських інакшої дознавав долі. Глядаймо в бувальщині, а не побачимо, аби слов'янські народи в якій небудь ідеї такій загальній уділ брали, як німці в реформації релігійній. А понеже в Слов'янщині дотепер не було подібної соединяючої ідеї то і дивно, що в ту пору, коли слов'яне могли ще в одну народну цілість за помічю одного письменного языка злятися, тее однакже не послідовало. Кождий народ держався свого питомого языка, і розвивав окремішню, менше або більше самостійну письменність. Деякі уважають отсю подію великим нещастям для Слов'янщини, але нам здається тее бути найбільшою користію для сеї будучини. Основане письменностей на підставі тих галуз слов'янської мови, що Шафарик в своей «Слов'янській Народописі» нарічіями називає, є конечним умовієм для розширення просвіти в мирі слов'янським. Тим тільки способом не буде в Слов'янщині сего великого розлічя: образований, а необразований. Буде тільки різниця в том: образований а учений. Впрочім ізвістна річ, що науки, в тіснійшій значенню слова, не конечно того потребують, аби підмагалися ізключно в одній якій мові, бо ціл наука не є народна, але людська, — всемірна.

Се є дорога, на котору Слов'янщина не тільки ступити повинна, але навіть і тепер очевидно ступає. На сій дорозі достигнуть вона конечно тої цілі, яку їй само Провидіння назначило. Слов'янська взаімність повинна тільки до тої цілі помагати: ділає вона інакше, тогді противиться вона ідеї слов'янської, і не загіє ніколи Слов'янщину до спольного діла.

Сеї общій раціональний погляд на річі, а може більше саме почуття народне, розбуджене грозящими руської (т. с. малоруської) народності околичностями, причинилося к тому, що у нас — на Україні — збудилася гадка: обновлення руської словесності. Людям, в котрих ся гадка розбудилася, не здавалася вона бути ідеєю зовсім

новою; бо лучше, ніж де які тепер, понимали вони історію спільної матері, Слов'янщини, котора для нас більше практичної науки в собі ховає, чим діяння якого-небудь чужого европейського племені. Може бути, що найдеся якій, котрий наше понятє о поведцях сеї гадки назове увеличеним. В таком случаю готові ми і тее допустити, що вони дідали — інстинктивно; але тогді признати мусимо, що інстинкт в тім згляді ліпшим показався проводником, од самої часто понаді сферу земської жизни подлітаючої логіки.

Стало на том, що для Русі конечно було питомої руської літератури. Яку же єї взяти? Російську, або великоруську письменність за свою власну приймати не можна було; хоть вона всю староруську письменність в своїй об'єм втягнули. Живою підставою тої літератури був завсігди язык московського люду, котрий мимо всіх притяжок до общеруського значення, од малоруського языка так сильно як кождий інший розрізняєся. Що тут поможе доказовати, що так слова малоруського як і великоруського языка з одного кореня походять; се дає причини або наш малоруській язык областним нарічієм великоруського, або общеруського языка називати. Докажєся, що слова всіх слов'янських языков походять з одних слов'янських коренів, що вони всі суть областними нарічіями одної слов'янської мови, а все-таки не слідує з того, що одному або другому з тих нарічій довжно одмовляти його самостайність, котора в чом іншій, не вважаючи на спільне походження з одного кореня, залежить. Примітою, якою спомнену самостайність языка одрізняємо, є сам внішній стрій, або вид языка. По внішній стати познає всякій, що малоруській язык од великоруського тим внішнім видом совсім розрозняєтся, а то майже в такій самій степені, як чешьській од польського. Розсмотрівши добре, що Мала Русь не могла великоруську літературу приймати за свою власну, і тим сильнійше почувала тільки своє достоїнство, що вона не говорила областним нарічієм руського языка, але окремішнім языком слов'янської мови.

З тої самої причини, не можна було і древною руську письменність приймати за основу до розвивання живої малоруської. Язык жіючого народу є зовсім схожий з яким нібудь естеством жіючим. Умовієм життя є одміна. Руській народ не перестав, було, ніколи жити, і од найдавніших времен, коли його пізнала історія, аж до тепер, коли після минувших невгодин дух времени пробудив його до нового ділання, жив он непереривно, розвивавсь перемінявся. Наслідком того розвою головним є тее, що уже он не представляєся в однім, але в двох (білоруській народ поми-

наємо, бо його до нашого предмету не конечно), зовнішнім видом і внутрішнім характером мало що, бо лиш так як звичайно слов'янин до слов'янина, собі подібних лицях. Як на річ, що з живою переминою самого народу, переминявся також і язык його, котрий звичайно і найпершню, бо найперше в очі впадаючою примітою кожної народності. Отже древня руська письменність, будучи утратою народної самостійності перепинена в дальшому природнім розвою, так що в другім періоді улягла навіть великому спорченню, а накінець і впала, не могла бути однією основою для обновляючоїся народної малоруської письменності. Вона уже не була народна, бо не була нероздільна з народом аж до послідньої хвилі. Коли письменність упала, то за те жива устна словесність образовалася в самім народі, і лиш тая словесність мали в собі всі условия, яких конечно потреба для оснований живої народної письменності. От, хоть би і великоруська письменність. Так росіянам як і русинам приналежить давня письменність руська з тих пор, коли обоє були еще одним, або по крайній мірі не уважались еще бути двома народами. А преці, коли заносилося наосновання великоруської письменності, то росіяне не взяли за основу древню руську письменність, але живий язык, не сам виговор, московського народу.

Отже, як з попереднього видко, то частію конечность впливающа із народного почуття, частію опит зділаний на літературах інших народів, були причиною, що гадка о основною нової слов'янської т. е., малоруської письменності нашла вскорі перших ділателів, а в теченні одної половини століття має уже прекрасну заснову і на цілу Русь розтягаючися узнанне.

Тепер стоїть уже така засада: розширення просвіти межі народом і найвища ціль кожної словесності взагалі а руської в особенності. Хотячи подвигнути народ, належить зближитись до нього, а тоє приближення не наступить інакше як лиш тогді, коли приймеся за середок жива питома мова самого народу. Еслі мова народна, в письменність введена, має бути справдешнім образом живої устної мови, то вона повинна вмщати в собі всі головні признаки так що до зовнішнього вида, як щодо внутрішнього способу вираження понятій. Лиш таким ділом означиться її питомий характер, котрий по всі часи буде народний, і устримані завсігди письменність на такому становищу, якого потреба, аби вона не потеряла своє призначення в народі.

З введенням языка до письменності, утворюються, як тее звичайно на інших літературах бачимо, два головні рожаї стиля — популярний і науковий, котрих значення тут

ближше об'яснити не конечно. Всякій поімає, що стиль науковий не може ніколи бути такої самий, як той язык, котрим говориться в життї повсякдешнім, бо стиль науковий, то не що інше, як язык понятій, которі людській дух, як той безконечний творець, завсігди проізвождаеть, а которі ново придбаними словами виражати потреба. Однак же се може бути дивно, для чого стиль популярний, як тее також замічаємо на інших літературах, од живої народної мови, не то уже зовнішнім видом, але бо і самим внутрішнім строем розрізняється? Воно походить отди, що давнішими віками майже кожда із теперішніх письменностей зачинала зпершу образовати стиль науковий, бо поезія сама хоть звичайно в ту пору припадає, популярного стиля не утворить. В таких случаю впливає стиль учений на образованне популярного стиля, і сей послідній через тее од розговорної мови одчуждаєся.

Інакше мається річ у нас. Тут самі околичності зділали тее, що перше зачав образоватися стиль популярний. До виобразованій того стиля, котрий, можна сказати, сам один найліпше придається до виобразованій народної мови в письменності послужить так звана легка словесність. Хто роздивиться у нас, той побачить, що наша література на Україні в самом ділі такою дорогою ступає; що більше, вона там уже так далеко наперед поступила, що годиться сказати: малоруська мова має уже зовсім вироблений стиль популярний. О наукових предметах малоруським языком писати еще не пробовали на Україні, бо до тепер ще і спосібності не було. Но зато нема там сего зла, як у нас в Галичині дієся, що взявшись до образованія наукового стиля, заки стиль популярний еще узаконився, затераємо характер рідної мови, і даємо духові языка зовсім чужій керунок.

Там, де перше виробиться стиль популярний, то і стиль науковий будучи під його впливом, лучше, здібніше, бо одповіднійше духові языка виобразуєся; і тим лиш способом, хоть приближно, дасть осягнути напередодна ціль малоруської словесності сіреч, аби письменність якнайменше розличалася од живого народного слова.

А понеже у нас в Галичині нема ще виробленого популярного стиля, і без уйми вспільному малоруському слову такої стиль у нас окремішно вироблятися не може, то слідує нам безусловно приймати наш письменний язык з України. [...]

РОВЕСНА ЛІТОПИСЬ

Коли основується новий політичний орган, то звичайно відразу заповідається народно-політична тенденція цього органа в виразній програмі; так діється всюди, так повинні були зробити і ми, заявляючи об основанню нового руського органа, т. е. об основанню «Мети». Між тим ми не зробили цього, не дали виразної розбірчої програми, а тільки обмежилися на загальнім начерку літературно-політичної діяльності цього нового органа і його прямування.

Ми виходили з тої засади, що в час, де літературна і народно-політична жизнь в такій мірі, як в інших народів, ще не розвинулася, а до взаємної виміни ідей досі ще й спосібності для нас русинів не було, — ніяк не слідує виступати відразу з аподиктичною програмою, тим більше, коли основується орган, котрий призначений бути не органом одного чоловіка — хоч би він і був би яким авторитетом народнім, — не органом одної партії — дарма, щоб вона і складалася з великої часті образованих людей народу, — но органом зовсім независимим, органом — посвяченим розвитку і плеканню справдішньої ідеї всього руського народу, перед якою поклонитись би повинні так партії, як і авторитети — органом, який ми для нашої народності придбати хотіли, основуючи «Мету». Програма «Мети» повинна, після нашої гадки, розвиватися публічно і поступенно в міру того, по-за-кілько до основання сего органа причинялись би люде проняті наскрізь самовіжею народньою, люблячі свою народність горячим серцем і готові с чистою совістю повести діло народне так, як те сам народ, коли б йому досталась бодай яка-небудь освіта, своїм здоровим, ненакривленим розумом несомнінно ловів би. Тільки така прилюдна, в очах і перед судом народу виробляючися програма може при нинішніх наших околичностях уважаема бути достаточною для органа, котрий призначений на те, щоб бути органом справдешньої ідеї народу.

Ми хочемо держатись кріпко тої засади, з якої відразу виходили, т. е. опираючись на самих фактах, о котрих гадки наших патріотів уже достаточо вимінялися, помалу прикладати камінь до каменя на кріпку основу до такої справдешне народної програми для нашого літературно-політичного органа. Участвованне наших руських патріотів (в такім змислі, як патріотизм руський понімати належить) працями свого ума в нашім новім органі єсть забезпечене; коби тільки забезпечене було матеріальне участие

великого гурту наших образованих людей, котрі лиш таким способом заявити можуть свою доспілость до народно-політичної жизні, на яку нам нині доконче спромогтися потреба.

Нині надаряється нам спосібность, сказати крайне слово о народно-політичній тенденції нашого органа, котора, потому що вона опирається на фактичнім стані діла, і повинна бути і єсть навіть народно-політичною засадою всіх тих, котрі називають себе русинами, т. е. членами самостійного в слав'янській сім'ї народу. Ту спосібность подає нам горючий відзив наших українських братів, котрі засуджені бездіно дивитися, як під варварським гнітом московського абсолютизму всяка добра намірена праця руських народолобців уважається пожаданім поводом, щоби привести в дію давно від московського правительства обдуманий план знищення руської народності, т. е. зцентрализованія, омоскалення Русі.

Се факт, що єсть дві руських народностей, т. е. два самостійні слав'янські народи, котрі оба мають претенсію до історичної назви Русь, хоч оба вони один одного інакше називають. Уживати сеї історичної назви також у згляді політичному — це має якийсь змисл, бо так сіверний як і южний народ, з котрих кожний лиш сам себе руським називає, складають нині — сіверний зовсім, а южний більшою частю — одну державу, котора називається в географічній номенклатурі панством руських. Лучше може було би називати його таки панством московським, бо те єсть факт, що там тільки московщина панує, а Русь тяжко робить. Та вже і собі що то справді держава руська. Но уживати історичної назви Русь у згляді единства народнього так сіверного як і южного народу тої ніби руської держави, — то вже не має ніякого змисла в очах справдешнього, своїй самостійній народності широ прихильного русина. Воно єсть в найліпшій случая тільки теорія, основана на гіпотезах, а в найгіршій — тенденційна несправедливість, готова пожертвувати самостійність власного народу в користь якої уроєної гіпотези о народньому единстві Русі.

Супротив сього неперечного факта, іменно, що єсть два, а не одна, руські народності, не може бути найменшого сумління, щоб котрий-небудь з тих двох руських народів, якби прийшлося спитати його громадського суду, схотів зректись своєї народності. Теперішній стан освіти нашого люду не допускає, щоб можна в сьому спорному питанню однестись до його суду, но то єсть певно, що він уважає себе, Русина, чоловіком іншого люду, ніж єсть той люд.

котрий сливе в його під іменем москалів, і що суд його випав би в користь своєї народньої самостайності.

З другої сторони просвіщені русини не мають найменшого права, рішати се питання в такім змислі, котрий противитця нинішньому, хочби тільки інстинктовому, поняттю руського люду о своїй самостайнонародній істоті. Задачею образованих русинів єсть нині те, щоби засягнути ради в історії свого народу і в історії Слав'янщини загально, яким би побитом се питання рішити вже нині так, щоб воно колись не принесло шкоди народові руському в особенності, а народам слав'янським загально.

Розваживши сю річ, як треба, повинні ми стояти якнайтвердше на засаді народної самостайності руського люду і уживати слів: Русь, руське лиш в такім змислі, як те сам народ наш уживає, т. є. односячи ту назву до того люду, котрий сливе в науковій номенклатурі під назвою малорусинів. Для означення великоруського народу єсть у нас народні слова *Московщина* і *московське*, не входячи в те ані трохи, чи московський народ себе також руским називає, чи ні. Заявляємо отже урочисто, що слова: Русь і руське уживати будемо в змислі народнім, т. є. привлащаючи сю назву тільки тому 15-мільйонному людові, которого етнографія і заграничний звичай називає народом малоруським, і що ми уживання тих слів в змислі обширнішим, т. є. обіймаючим також Московщину і народ московський, іменно же тоді, коли сего змішання понятій допускаєтця русин, говорячи або пишучи мовою руською, на ознаменування слав'янського народу, живущого на сіверовостоці Європи, має свої властиві слова; — уважати будемо яко тенденційне централізаторське занাপащення нашої народної руської самостайності.

Годі мовчанкою шкодити дальше справі народній, котра і так вже втерпіла багато через те, що і слав'яне і неслав'яне виробили собі о нас русинах мильне поняття, будь-то ми самі вирікаємося нашої руської народної самостайності в користь якогось проблематичного единства Русі. Пора вже заявити перед Богом і людьми, що жаде́н своєму народові жичливий русин не признається до народного единства з москалями, так само як і до лядської народності ніколи не признавався, а друге: що кожний щирий, своєї народності свідомий русин в союзі з такою Росією, якою вона нині супротив нашої Русі показується, не бачить ніякого інтересу для свого народу. Нинішня Росія єсть для русі таким самим нещастям, як колись Польща. Ми вже пізнали Польщу, а нині пізнаємо, що таке Росія. Попам'ятали наших предків ляхи, а наших

потомків мабуть москалі попам'ятають. Страдання святої Наддніпрянської Русі закрівавляють народне серце кожного галицького брата, кожного щирого, своєї народності вірного русина. Народне единство Наддніпрянської Русі з нашою галицькою — то єсть те единство за которе ми, а з нами всі щирі русини, до посліднього віддику стояти будемо. Господеві слава, що не вся Русь попалася в поробу московську: що під людяним берлом нашого австрійського Царя остається одна часть руського краю, де народові руському своєї правди домагатися і за кривду братної землі свій голос піднести вільно. Похіснуємо з нашої волі.

Данило Танячкевич

СЛІВЦЕ ПРАВДИ...

ПРО НАШОГО БАТЬКА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

(...) Сказали ми дещо про Тараса і його твори; тепер треба нам все те коротко зобрати і запитатися: Що ж отже для вас той Тарас? Яку заслугу положив он для нашої літератури? Коротко сказавши ось що.

Тарас довершив святе діло, начате Квіткою, т. є. діло одродження нашої народності через літературу народню і нашому народові надав повагу, виробив право на дільницю межі іншими народами; а все те зробив он не шаблею, а словом нашим рідним, в яке воплотив свого духа; зробив он те своїми думами — співами; он збогатив нашу літературу такими скарбами предорогими, якими пишались літератури інших народів, а з самої літератури зробив річ святу, зробив он її тим способом поважним промовляти до рідних собі сердець і душ; он наконець впровадив в нашу літературу нашого чистого народного, не позиченого духа, і назначив для неї і для нашого генія народного добру, праву, несхиблену дорогу. Ось і його заслуги.

Тепер треба б вам ще коротко роздумати, яке становисько Тарасове до нас галичан, тих неодродних, по крові і кості, по мові і звичаях, по забагах в історії (говорим: і історія, бо що наші князьки, собі одрубалися окреме, і що трохи хутше прийшли під панування Польщі — се все нічого не значить і не одділює і не одрізняє нашої народної, неписаної історії) з закордонськими нашими братами.

Може Тарас для нас всеодно що польській Міцкевич або якій іншій корифей польської поезії? Якби повірити вельможним нашим сусідам, то б воно поправді щось на таке вийшло, та де там? Бре́шемо, ще не так прецінь по

їх розуму, та зовсім таки смішно, «Zeby zamiast Mickiewicza spiewał Szewczenko» (Gazeta Narodowa» артикул «Wolon, Podole; Ukraina»). Треба отже і самим гаразд роздивитися, чи воно поправді на те виходить, що вельможні ляшки-панки так собі міркують?

Коли Тарас ще жив і співав свої думи смутні; не чули наші люде нічого ані про його особу, ані про його співи. Були поправді декотрі межі першими нашими літераторами, що читали їх, от як: покійний Мар'ян (що їх собі навіть і переписував). Я. Головацький і Уст'янович (гл. «Очерк Матиці». Річ Уст'яновича ст. 9.), але ціла галицька громада їх не знала. Не було й правді, в нас тоді ще багато таких людей, що вже доспілі були слухати голосу поета хоч би се й сам Тарас був: бо народне життя ще в нас гаразд не пробудилося було, не мали ще наші люде доброго почуття своєї народності, а тим менше вони знали, доки розтягається рідна земля, і що за люде мешкають за кордоном. От тому-то вже за свого життя далекій од нас був Тарас, і в такій незнакомості пробував он аж до самої смерті. Вести, що умер якийсь Тарас Шевченко, великій поет українській, перелетіли до нас, мов стріли, і впали мов та іскра електрична в серця наших молодят. Стали вони обглядатися і за його писаннями і зі жаром їх прочитували, а од молодих дісталися вони і в руки старшим. Но хоч і правильно вже у себе наше товариство Тараса, все ж он був ще нам потрохи чужій. А то ось чому. Із всіх синів святої Русі перетерпіли найбільше наші галичане, бо вони так сказавши поставлені були на сторожі коло руського табору, найтяжщі удари спадали на них. При тій біді стратили вони також найбільше силу духа і найглибше запали. Тому-то і коли пробудилися од тяжкого сну, не могли вони одразу найти праву дорогу, одразу зрозуміти своє завдання, подібно як той заспаний не раз вхопиться за таке діло, котре або не зовсім конечне, або таки й непотрібне; вагалися ми, не знаючи, яке слово брати нам за основу до пробудженого народного життя, яким духом одживати, та й трохи щось і побилилися... Всякій чоловік, котрому якісь несенітні забаги не заголомшили голови, подивиться розумно на те вагання і скривлення духа у нас галичан, окрім вельможних ляхом, що звикли дивитися на всяку правду, крізь биноклі або скла поменшаючи; котрим більшої ваги слухати «srgzujasego» голосу Russel — я, замість аби розумно роздумати собі причину до тої появи. От же тому-то чужій був нам Тарас, що не тим-то рідним, народним словом обзивалися наші письменники, і не ту взяли собі народно основу до пись-

менності. Отже належало, щоб з поміж наших таки галичан одізвався поет такий, що співав би нам пісні по Тарасовому ладі, щоб бескидським голосом завтोरював до степової Тарасової нуги; то есть, щоб ми самі призналися за Тарасових дітей, підклонилися під його закони. Такий чоловік з'явився нам в Іську Федьковичу. Перші його твори, надруковано в особній книжці, не були то ще співи по Тарасовому ладі, хоч поправді чисто Тарасовим способом одізвався в них наш поет; аж найновішими своїми творами став наш Ісько Тарасовичем, аж тепер вступив он на ту дорогу, котру Тарас для наших писателів визначив і котрою сам пішов. Не хочем ми ставляти його під пару Тарасові, не хочем казати, що його кобза така голосна, як Тарасова; се б було цілком нерозумно сказано, ми тільки говорим, що в найновіших своїх творах взяв собі наш поет ту саму основу, котра була у Тараса, т. е. народна поезія і народна душа. Аж через Федьковича злучені ми на віки с Тарасом і закордонськими нашими братьми; тепер поправді Тарас нам батько, а ми його діти, і святі нам ті закони, котрі дав він в своїм «Посланію». Нема тепер для нас ніякого переділу, бо ми случені духом і одною, святою роботою.

Що ж ви на все те скажете, вельможні пани ляхи? Чи все ж вам таки смішним здаватиметься, коли б ми замість Міцкевичевих шляхоцьких епопей слухали сумних Тарасових дум? А коли так, то ми собі міркуем, що той ваш сміх не йде із серця, не походить із радощів, а трохи гіркій мусить бути... Ви бо видіте, що вже не довго устоїться ваша брехня на нашій землі против святої непорочної правди; ви міркуете, що коли ми вітаем в наших сім'ях праведно нашого батька-пророка Тараса, то вже не сніться нам ніякі **МОСКОВСЬКІ** цяцьки, не бажаем добра для себе в ніякому поганому деспотизмі, хоч би це був і сусідньо-слов'янській, а бажаем волі, ще кращої од вас, кращої поправді, бо не хочем дурити світ, що осьто ми буцим спокхали свободу, а душимо бідного брата, де но гаразд вдасться; ви вже вбачаете, що робота нашої рідної України — се не робота для якого поганого вконтентовання (як у вас паньства!) а для цілого світу... Тіштеся, доки ще у вас снаги на нашій землі, і величайтеся й вашим всесвітнім мучеництвом і народолобством і волею; бо незабаром, коли ту святу ідею, для котрої посвятив Тарас свою душу і своє життя, порозуміє у нас всяка людина, як до тепер порозуміли її наші молодята, — то й тішитися вже не буде гаразд чим; і, дасть Господь, зо Львова якій одинкій пустельник занесе до Варшави недобру вість, що: literacka

czynność u nas zadna», як то тепер «Tygodnik-obi Illustrowanemu» наші браття із родної нашої України дописують! Пишіть ще й про нашого батька, що се «Гайдамака», «ніяк» і чорт-зна-що, бо коли, як ш. Горжалчинський й каже, «cały świat uczył wiesniaka-poeta», тоді вже не буде сему пора...

А як ви може схочете на те доводів, то ми вам на тепер скажемо тільки одно.

Зробіть ласку, витолкуйте нам яким чудом сталося, що ми, молодята, не знають звідки, так щиро приголубили безсмертного Тараса, що поддалися під його закони, що огласилися за його дітей, що спознали тільки в однім нашому спасіння, т. є. в щирій роботі для добра нашого бідного народу (а це може погано?!). Ні, не чули ми за се ані словечка дома, ані словечка в школі, а підшептачів ніяких Тарас до нас не вислав, щоб нам про нього й про нашу святу правду говорили. А од чого ж се сталося? Знаем, ви зараз готові з одповіддю, що «młodzież olśniona kozackimi dumkami marzy o sawoistnej Rusi» як то ви вже у ваших газетах написали. Як то вам все кумедно здається! Чому не роздивитеся ліпше, чому не прочитаете з більшою увагою Тарасові співи? Там ви найшли б такі слова, що: «козацька Україна навіки, на віки заснула», що: «козацтво не вернетця» і інше. А як би до того ще заглянули до нашого Куліша, то й там прочитали б: «Ані козацтво, ані гетьманство нас тепер не вдовольнило б, а громадські порядки освітою добуваюця», що: «наша доля не позад нас, а перед нами, ясна як сонце, аби ми тільки її всею громадою дослугувалися» От видите і ся наша думка — чиста брехня! Пождіть, ми скажемо вам властиву причину до тої появи.

Ото сам Бог дунув животворним духом в наші молоді душі, щоб ми спознали в Тарасі нашого народного мученика, пророка і добродія, — ото он сам наказав, щоб ми вступили на ту дорогу, котру он Тарасовими устами для нашого народу зазначив; ото он сам нам натякнув, щоб ми в Тарасовім співі почули запознану нашу народну правду, в його голосі порозуміли голос замогильний наших старих батьків...

Ось вам властива причина.

Така була б і ціла наша одповідь вам, вельможні пани, таке ціле наше слівце правди на всі та покиди, якими ви обсипали нашого батька. Ціла говорим, бо се властиво наше завдання було виявити нам, що для нас Тарас, і чому ви на нього таке повигадували; бо знівечити поединчі закиди, се не дуже конечна була б для нас робота, коли

б ми самі не захотіли зовсім вам з довгу виплатитися, бо ми знаем, що можете що всякі інші брехні кожного часу на нашого Тараса вигадати, аби тільки накрутити, його під вашу шляхоцьку ідею...

Але і так одповідаючи на ваші клевети не гадаем ми міряти поєдначе слово в кожний спомин про Тараса, але викажем тільки способи міркування. Не хочем собі завдати того труду же по причині змінності ваших гадок, а по друге, що ми самі нівечити ті переконання, які перше ваша газета поперала, як то сталося найновіше, дописею Богдана Залеського і артикулом «jeszcze kilka uwag o Szewczence»; а в кінець, що ті ваші доноси особливо про життя Тараса, таки нісенітні небилиці, що й поправді не знати, що на них одповісти, як приміром ось та вість, що Тарас поїхав до якогось панка на Волині та й там попереіначував свої твори, котру наш дорогий Костомаров у «Основі» наводячи отсі додає слова: «Якби, почув Тарас сам таку небилицю на себе, то б щиро із серця засміявся був».

І так міркування ваші в ріжних часах інакші.

Найперше, коли згадали ви про Тараса, увиділи у нім чоловіка собі невеличкого мізеренького, що собі з охоти виспівуючи, дорікає і москалям і спочатку вам, но потім, пізнійші часи сполучення козацькі з поляками (ми таки того зовсім не розуміем) виспівує гарно зовсім в прихильном вам дусі; отже коротко в першій раз виставляється он прихильником вашої гадки і справи. Таким прихильником робиться Тарас і в другій споминці, т. є. тій гарній звістці з життя мого, котру ми що но вспомнули. Наступає третя споминка про Тараса в артикулі «Ruch polityczno-upustowy Rusi». Тут поправді побільшилося у вас значення його, т. є. із звичайнького чоловіка зробився он вже сподвижником нашого народного духу, поетом нашим народним; але зате покрутилися і помішалися міркування; вийшов цілий хаос: і прихильність ляхам і неприхильність, й гайдамацтво і автономічні-польські тенденції — все у купі; чудним якимсь способом найбільші противності позбирав і полагодив автор сього артикулу. А в кінець виявляє помянутий жнівник знову нове міркування про Тараса. Автор артикулу «Wspomnienia z podroży», якісь копітан інженерії, своїм дотепним інжиньєрським оком достерегає на Тарасі чоловіка, котрий дознавши в своїм життю од всяких людей наруги і мук виливає свою ненависть, котру його серце чує, у піснях, а накінець заливає своє горе горілкою; та й тим робом старається ш. капітан одказати йому всяке вище, ідеальніше значення. От і ріжні способи міркувань тої газети про Тараса (про піз-

нійші ще тут не говорим)! Розглянеться, панове, кілько ви нісенітниць тут повиписували, а до того як собі противних, і переконайтеся самі, що наш Тарас щось поправді незвичайного, коли вам так трудно з ним розрахуватися!

Проглянувши всі ті способи міркування, спостерігаєм Тараса отже в троякому платтю; раз яко прихильника Польщі, мало що не яко панка польського; потім яко окрутного розбишаку, з ножем в руках, звиваючого народ до різні і на помсту, а в кінець яко співака, котрого серце роздерте власною недолею дихає ненавистію до людей, не маючи у собі, окрім особистих, ніяких важніших, народних мотивів до співу.

Щодо першого пункту, не гадаєм ми тепер нічого говорити; бо ся річ вимагає докладнішого об'ясніння, що гадаєм довершити в наступуючому артикулі, котрого ми особливо по причині найновішого завозвання помянутого дневникам незабаром вистачити загадали. На другій пункт не потребуем також відповідати, бо ми вже сю річ вяснили, скілько можна було напереді; а охочих одсилаєм ще до ш. переводчика, пана Горжалчинського. Оставляєм собі тепер тільки поговорити за третій пункт.

Аби поет який був національний, т.е. щоб був виразом цілого товариства, до котрого належить, потрібно єсть, аби перенявся генієм народним, аби порозумів і істоту народню і святе ідеальне благо, яке для того ж народу пристотіть. Коли б все те порозуміє, а теплим своїм серцем огріє, виведе он по правді такий спів, котрий пристане до всякого народнього серця, котрий станеться правдивим скарбом для цілого народу. І таке праведне узнання і належита оцінка стверджує його святе послаництво і становить його славу. Таким поетом можемо поправді нашого Тараса величати. Он порозумів, чого домагається од нас наш геній народний, і що наше істине благо.

Но що ж вам за се, вельможні пани, широку річ вести; от глянте тільки на те, скільки дітей неодродних придбав собі своїми співами Тарас; се б то не самі наші просвіщені люде, але й сам простий народ знає його і його думи. А в нас, панове, скільки досталося Міцкевичевих творів до рук люду? Або хоч би й досталися, то й що вийшли би с того? та й нащо говорити за люд — скільки придбали ви с а м і для себе з того читання?

Сього вівторка, 16 (28) марта, відограло товариство руських акторів у саді «народного дому» мелодраму під заголовком «Материньское благословеніє». Сим переводом розпочалися у нас представління на рік 1865...—Що до вартості сеї п'ятьактової мелодрами, то складається вона справді з неконче незаймаючих ситуацій,—в IV и V акті навіть і ефект потрохи бачний,—але строгої єдності й звязі, якої поодинокі акти між собою домагаються, сильною інтризі, що нею драма зав'язується, а в слід затим виразної характеристики, яка до виrozumіння драми конче потрібна, годі тут дозріти; таке й епізоди, що мали змисл її довершити, не всюди відповідають головній акції. Переглянувши головну гадку й тему сеї мелодрами, конче нам признати, що такого роду драми не можуть на нашій сцені широко привіту надіятися. Дух аристократичний, який у цілому сьому кусневі віє, той аж через чур французький «bon-ton», то виставне, але зовсім непрактичне, житте, у якім аристократія свій вік марнує, се все ніяк демократичній руській публіці сподобатись, на її морально вплунути не може; се значить то само, що на урожайній скибі нашого Поділля, де темним гаєм пшениця та всяка потрібна пашня росте, засівати та засаджувати артикулами люксу, котрі й за найсердечнішими трудами таки не вдадуться. Окрім того належать оттакі драми, як се «Материньское благословеніє», у ті часи, коли то у Франції аристократія й дворянство душею й тілом запродавалося так званій «метрес», коли деморалізація запанувала не тільки над кругами людей «везетуючих» і у тій везетації найвищу ціль людськості находячих, але й у літературі собі місце найшла, коли писателі для своїх творів брали собі теми з приключок неморальних, а так під покривкою процвіту штук красних, процвітала й верховодила деморалізація, де естетичність й моральність верховодити б були повинні.

* Зразу, при видаванню нашого письма, була в нас думка, щоб подати нашим ш. читцям праведний погляд на діяння нашої молодой сцени через цілий перший рік її буття! — Оттак, кажем, спершу були загадали! — Та навпісля інакше обдумались: Штуки того року грані на нашому позорищі, не раз ще повернуть і у сьому році,—такі сили театральні подуцають,—то кращим словом буде можна про їх спізнати! Гай Господи! — А тепер, ласкаве Добродійство, вибачте нам цю провину!

В кінці й само оброблення сеї мелодрами досить зле. Не знаємо, чи воно таким учинилося через лихий перевід, що то дуже часто не зрозумілий, та фальшивими й тривіальними фразами, і не відповідними ба навіть смішними порівняннями переповнений,— де отже недостатки драми прийшло б приписати «поетичній ліценції» переводячого;— чи таки може сама драма так мало варта?— Не хочемо ми через те сказати, що ми не раді салонам й «грандесам» на нашій сцені: ми не противні переводам драматичних творів з інших словесностей; але ж запитаємося, чи у французьких драматичних творах самі тільки неморальні, неестетичні, аристократичні й пашквильові драми? Чи не можна на нашу сцену вводити лекші драми самих кращих писателів, котрим світ справдешну вартість загально признав, котрі не є поганею, виродком, але пахущими цвітами на ниві всесвітньої словесності? Чи нашій Русі на своїй сцені, посвященій святим інтересам, конче придивлятися видумам легких умів, і чи ті баштарди, загніздившись поміж гіллям красної штуки, конче мають бути авторитетами для нашої сцени, для нашої словесності, й для тих народолюбців, що її через переклади піднести задумали? Та чи справді прислугуються панове перекладачі нашій рідній словесності такими драмами, як отсе «Материнское благословеніє?» Важке запитання,— та на нашій думці одвітить на його найлучше суд самої прилюдності, котрий певно геть-то далекий від засад перекладача. Ми лиш скажемо ще, що коли самі французи подобним драмам, приступ до своєї сцени заборонили, то тим більше повинні ми, русини, їх цуратися, бо вони нашій народній вдачі зовсім противляться!

Щодо самої ігри акторів (не дилетантів) то треба признати, що за кожним разом явний поступ. Особливо характеристична гра п. Серончковського. Ролю свою віддає він з виразним характером, з натуральністю й чувством того, кого представляє. Панна Лукасевич відзначається у ролях матері й грає з великим чувством, а у трагічних ролях заслугує на повне призначення. Пані Бачинської гра зовсім добра, тільки випадало би додати, що екзальтації в голосі, сміху або в плачу, повинні би трошки уміркованіше бути. Також лучше було б у піснях, де діятонічні або хроматичні скали з гори на долину приходять, не легато, але штакато співати, від чого поодинокі ноти лучше б видалися, і пасаж різкістю своєю гармонічності й уроку пісні надав би. За те була коміка п. Бачинського зовсім не на місці. Де тільки драма поважніший характер прибирати почала, виступав Петро з сво-

ім недоквашеним гумором і псував інтерес всієї ігри. Найбільше поражало се невчасне, «стецьковате» комикованне у V акті. П. Моленцький і панна Богдан держалися трохи монотонно. Б. Б. іграв коханка, але так, як коли б не знав, що то значить любити: постава і рухи його коло своєї милої такі, наче б він у первий раз дівчину бачив і з нею говорив. П. Смоленська єсть милою появою на нашій сцені: коли б тільки не говорила з-польска, бо через те дуже багато її гра тратить. Хори були дуже слабо обсажені: другого тенора й першого баса не доставало, бо в аріях місцями сильна була контрапунктація. В музиці Янковського нема нічого оригінального: самі старі речі.

Гардероба дорога, та не всіюди консеквентна.

Сими увагами кінчимо; та звернемо ще увагу читателів на одну річ: се б то, що на афішах не друкується уже більше «під дирекцією Е. Бачинського», але тільки: «руський народний театр в сали народного дома». Що за катастрофа єсть причиною сього феномену, постаємося про те довідатись, і при способності поговоримо.

В четвер 18(30) Марта іграно у театрі народнім дві одноактові переведені комедії: «Корсиканська месть» і «Мужики-арістократи».

З радістю заявляємо, що успіх цих двох комедій на сцені далеко потішніший, як на попереднім представлію мелодрами «Материнське благословеніє»; а що обі ті комедії задля частого відограння на польській сцені публіці суть знані, тож, і не думаєм заставляти над їх драматичною вартістю і обмежувати наші уваги над язиковою їх якістю, отже над вартістю для нашої словесності.

«Корсиканська месть», хоч загально не мож її впливом злого пера назвати, терпить через помилки протів легкому і мелодійному звукові нашої руської мови. Конструкції суть місцями понатягані, часом навіть заносять сторонськими, непитомими нашій мові, періодами, так, що видиться, що перекладач у іншій мові мислив, а у іншій писав. До того великого гріху позволив собі перекладач, новий свій нібито руський перевід прибрати множеством різнобарвних, «книжно-учених» слів, наче нову сукману різним старим платом, котрі то слова поміщені між чесною нарідною мовою, усе-таки ізолюються, яко не зрозумілі в мертві для нас плягіати, і за котрих перекладач, коли конечність його переконання і склад драматичній комедії не моглися без них обійти, волів уробити який пролог, або яку іншу невидану і не чувану досі власність і оздобу драми! Наша мова живе в устах мільйонного наро-

ду: нашої мови найвірнішим і найщирішим пістуном повинен бути наш Театр: чи але воно так в самому ділі... наче питання, на котре відповідає поверхня якість до сего часу відограних переводів з французького! Думаємо отже, що переводячі панове самі не знають, що роблять; бо той, котрий пійме ціль цієї святої для Русі інституції, познакомитця з високістю ідеї, яку театр представляє, і зхоче вірити, що народна інституція народною, а не ненародною бути повинна, і не захоче не видіти добродійні skutки, які при процвіті нашого театру для нас розвинуться, не знайде при переводах ціль своїх трудів у копиці барбаризмів і солецизмів против нашої мові а надгороду своєї праці у некорістнім суді публіки. Драма єсть образ, котрий нас о якійсь приключці з життя людського оповіщає. В драмі появляються люди усілякі: о дипломатичних колізіях не розсправляють вони між собою; а коли розсправляють то дуже поверховно; говорять, що їх поединчий не утруднений стосунок між собою вимагає. Пощо ж уживати тут недоварених конструкцій і запліснелих чужих нашої мові періодів, пощо поганити святу нашу народну мову бомбастичними повідінками «книжноучених літератов малороссов» коли природні поскази і чутства чоловіка легонько і любо простим знайомим словом ладується висказати? А врешті, чи Бог тільки «книжноученим літератам русским» уділив спосіб, гадки і чутства висловити, чи тільки «книжнообразованною» бесідою, можна те вдіяти, і чи ми, народ руський мусимо у інших недругів, ворогів нашого добра, слів і термінології жичити, коли наше чутство, або нашу гадку зхочем висказати? Ні! наша мова замагає віддати усілякі гадки і чутства людського серця рідним словом! Лірика у наших простонародних піснях дуже висока; а преці знаємо, що кривицею цієї лірики не суть твори літератів малороссів, але наш народ; його бесіда, у котрій тоту лірику пізнаємо, не єсть мішанина різних різностей а тільки мова, котра звучно гудить у пісні і думці з груди простого мужика, мова чиста, руська. Вона так гарна, люба, що її мелодійності інші народи завидують; а наш театр мав би бути гніздом, де нехар та похань виводиться? Неправда! такі злоупотребления годі удобрити і надіємося, що самі ті панове, котрі нашу народну мову з словесності хотять прогнати, аби сліпота їх «малороссійщиною» могла насититися, пізнають свій блуд, а вдарившись в груди, «велнім гласом» закличуть: «Боже милостив буди нам грішнім».

За те признаємо переводові «Мужики аристократи» уся-

кі відзнаки, які суть ціхою доброго переводу. Мову руську чули ми ту на сцені, наче під курнов стріхов сільського русина і не знаходили у ній ніщо приразливого, хоч не зачувалисьмо ні «благоумний» ні «касательно». Сміло признаємо П-ві О. О. Л-ому, що його перевід єсть одним з найліпших до сего часу, які у репертуарі руського театру є, й послужити може усім переводячим за звір. Сердечне спасибі йому за чисто народне діло*!

Сценічне представління задоволило. Гра п. Бачиньської у поединчих точках вдалася; треба її тільки так заокруглити, щоб бачна була одність, цілість і характер. Це походить звітци, що не вмiла П. Б. перепятися головою гадкою своєї ролі; вважала більше на менчі маловажності і підносила їх до драматичної вартості. Через те виглядала її гра наче альгебраїчна сума різних чисел, котрі більше ніщо не мають між собою подібного, як тільки те, що до одної азбуки належать. Також не годиться свою ролю уважати за відрубну часть драми, а треба її так до партій других граючих застосувати, як акція вимагає. У грі П. Б. ми того не бачили. Попавши у колізію між простого: наукого, крутого і у кожній хвилі нічого Орсінего, підступливого, меланхолічно понурого, скритого і завзятого Сваральдинега, і загонистого, засліпленого, нетолетарного Жакопо, справувалася вона усе з тою самою легкістю, з котрою бачилисьмо її у решті комедії, що розуміється, дуже дивно виглядало. П. Ніж у ролі своїй маломовній подав удачно тип Корсиканина. П. Віт, не вмів своєї ролі. Через те бачили ми у розговорах часті непотрібні павзи. Треба отже головніше на те дивитися, щоб ролю добре напам'ять вміти, потім буде і легше у серцю чути і добре віддати. П. Мол, яко шинькар грав добре; але не конче би так дуже міміков розкидувати, коли її не треба. П. Сер. грав добре; то само і П-а Лук. віддала правдиво свою маломовну ролю.

Другу комедію підніс П. Буч. гумором і удачним відогранням вояка. Макаронізмами, яких наші вояки багато домів повносять, зхарактеризував вояцького пройдисвіта і баламута, котрий, повернувши до родини, нечувані басні

* Руська временопись Слово», подяючи коротеньку рецензію того представління, кінчить свій суд увагою, що перша із цих двох комедій переведена «слогом книжним», друга «народним» і що оба переводи рівно хорошо звучать. Поспитаємося, що по що «книжних слогів», коли народна бесіда лиш для п. літератів Малороссов рівно хорошо, для публіки вона одна хорошо звучить? О. М.

і пригоди розповідає, у котрих, розуміється, і через окуляри правди недобачити. Співав, танцював і надскакував коло Марусі цілком по вояцькі; те тільки мусимо закинути, щоб ролю не декламував, котрий то блуд найдужче обзивався у оповіданні приключок з вояцького життя, де більше на епічну форму повинен був вважати. Таке бракували му при оповіданні повільна безінтересовність, котра підносить індивідуальність і достовір'є оповідаючого і вимагає тим дужчою уваги від прислухуючих ся. По наступившій катастрофі, коли через фельфобля усі його брехні на яв виходять, повинен був хоть жестикуляцією честь свою патувати, коли роля і гадки його не могли у тім лицарстві триматися, котре уперед заявляв. Так, пізнали ми у П. Буч здібність драматичну; але не у ролях коханків: бо ті суть для него не вдячні. У гумористичних, псевдогероїчних ролях, де не чувством, а більше гумором і рухами надрабляється, обіщоє він для нас милу появу на нашій сцені. П. Ніж. не був актором, а тільки самим «шляхтичом ходячковим». П. В. і т. відзначався через пайвність і любов Марусі, за те була П-а Кліт. (Маруся) застудена. Треба знати, що наші руські дівчата вміють любити! П-а Лукась. відограла вірне матір, (коли б лиш до сукмани та завою не брала — кріноліни). П. Мол. відзначився оригінальним відогранем жида, особливе там, де уся жидівська філософія оказувалась; у підступі Панька був цілком натуральний. П. Сер. у своїй короткій ролі був добрий; П. Боб. характеристичний.

Ми винні іще згадати про комедію двояктову зо співами і танцями С. Паливоди-Карпенка, під з[аголовком] «Жидівська мудрість, циганська хитрість і козацька простота», відограну д. 28 л. мая. Перший акт тої іграшки (комедією годі її охрестити) є тільки сказка народна, для сцени зручно і справно приладжена, сказка про мужика (де куди приказують за цигана знову), що то захотів здурити жида, чи пана, як між другими чути прийшов до сего і запитав, кілько вартує брила золота завбільшки кобилячої голови. Вірно віддані ту неї заходи жида, котрий, задумавши хитро мудро золото видурити, мужика напоює і так йому у всім під лад де, що на бажанне мужика пускається для утіхи того ж з своєю Хайкою і в танець жидівський. До другого (ніби) акту взяв автор за тему другу знакому сказку про цигана, которого люде з конем переймили і під суд віддали. Хитрость цигана, ізвиняючогося перед п. Тисяцьким тим, що він нехотячи на коняку попався, бо хтів її лиш перескочити, тому, що вона на-поперек вулиці лежала, нарисована зовсім природно. Оба акти оживлені досить народ-

нім гумором, якого не стільки значно в «Тетяні Переяславці». Гра йшла охочо. П. Моленцький (жид) сподобався дуже: п. Санковський (козак(?) Хома) був, як звичайно в таких ролях, свобідний і натуральний, а п. Пижанковський справдешнім циганом. Не так удалось п-і Лукасевич манієри жидівки Хайки, котрі, віддані характеристично і свобідно, причинились би дуже до доброго успіху.— Перед тим grano сього вечора (другий раз) комедію «Месьть корсиканська».

Одну з луччих комедій з французького представлено 20-го мая (1 черв.). Надписана вона: «Жінка замість сина» в одній дії: Вся основа тої комедії лежить ось в чім: Капітан Белькюр віддав малу дитину, виратовану через нього з пожару в часі війни, до учителя Нодена на виховання. За дитиною тою зголошуєсь він аж по кільканадцять літах, а тримаючи її за сина, посилає в дарунок мундур вояцький. Герика, вихованиця Нодена, перебірається по вояцькій, щоб в тім убранні своєму добродієві, капітанові, представитись, але разом вводить того ж в блуд, і йому ані через думку не перейде, що «хлопчик», котрого з пожежи вратував, не є хлопчиком, але гарною і красною дівчиною, котра і йому десь там на вулиці в око впала, котрій і він вже спершу щось до серця припав. Забавна сцена, де Генрика, перебрана по вояцькій, цілює «синовницю» (може лучче братаницю) Нодена і її коханка Фрейтаза так розсердила, що той, не пізнаючи в якимсь досі невиданім вояку Генрику, її на поєдинок визиває. Так само не пізнає капітан в Генриці, убраній по жіноцькій, «свого сина», а тільки пригадає собі, що бачив її раз. Ноден в клопоті, щоб не розлютити капітана за те, що не вияснив йому річи відразу, та не має відваги з ним устно розговоритись; вияснює він отже справу листом, котрий капітанові Генрика «його дочка» доручити має. Генрика дала письмо братаниці Ноденовій Нанси, а капітан одбераючи його з рук Нанси здивувався і осердився, що так довго в блуді — та в кнець переконавшись з листу, що та, котра йому лист доручила, «його дочкою», пригортає її до себе — по отцівській — аж ту впадає Фрайтаз, лютий, бо бачить, як його «невірну» уже другий вояк до себе пригортає. Цілу запутанину розв'язує сам Ноден і Генрика, а капітан знайшов замість «сина», собі подругу — Генрику. Комедія оброблена легонько, свобідно; і одна ситуація ваяжсь до другої, без найменшого примусу — а диалог живий, який звичайно французькі комедії характеризуює. Гра через цілу штуку повелась дуже добре. П. Моленцький (Ноден) заявив зовсім новий тип характеристичний; п-і Бачинська (Генрика) три-

малась гарно; п-ві Чацькому (капітан) ледві б що закинути, а п-а Лукасевич, хоч не в своїм елементі, була доброю.

«Мужики-аристократи» (сього вечора вже другий раз) сподобались не менше як за першим разом. «Великое малороссийское потпури» С. Паливоди-Карпенка не оказалось таким, якого ми надіялись.

«Сила любви или друга коханка», медодрама в 5-ти діях Володимира Шашкевича, д. 8-го д. черв. перший раз. Мелодрама ся означає між другими оригінальними творами галицьких поетів своєю основою, широко народною думкою. Подаємо тут коротке содержание П. Заморський, дідич, которому вже тут-тут зледащити, полюбив убогу наймичку Олену. Не піймаючи ще себе самого, Заморський не знає, як сильно він її полюбив; тепер ще лиш не сміє він її накидатися, але рад розділити її з Максимом, котрий з його ласки, яко підпалач, несправедливо в заперті нидіти мусить. Бачачи, що вірне, щире серце сільської дівчини ніяк не прихилиєсь до «вельможного», та ще й одтручує наукучливого, Заморський будить у собі істинне чувство любові; одкидає гадку, щоб Олену Максимову видерти — він щаслив щастем тої, котру покохав, а йдучи за тим луччим своїм голосом, Заморський прихилє ухо до слова народного — отверає мало-що незапропашену душу народній пісні — зумляється над її високою красою, глибокою правдою, передіваєсь у свиту і стається братом у рідній громаді. Тема, хоч вона деяким яко фантазія молодецька видається і про те їм не подобається, єсть сама собою безперечно висока. У драматизованні тої теми удалось авторові также, біль, як се противники народнього прямуння признали б. Правда, що мелодрама її не є найлуччою в репертуарі народнього нашого театру, та — до тої честі далеко ще і «Підгір'янам» і «Пану Довгоносові», котрі зате що до самої основи далеко вище стоять. Вважавши партні, в котрих висказується поетично ідея молоді Русі — ідея, маюча підставу величню, реальну — бо цілий народ, ізвиняємо охотно недостатки в артистичнім опрацюванні, яко те: недокладне нарисовання декотрих характерів, або і недостаток акції. Гра сценічна удалась добре. П-і Бачинська (Олена) відспівала красно народну пісню «Ой місяцю, місяченьку» (пісня ся надрукована в 1-м десятку. Пісень україн. Панька Казюки); П. Санковський (Заморський) віддав свою роль як належало, пп. Нижанковський (кобзар) і Молецький (Луць, гаєвий) заслужили на узнанне. [...]

Кость Горбаль

НАРОДНИЙ ТЕАТР

По словесному завданю нашому припадає нам обов'язок, бачнім оком доглядати усі повороти, а невгомною широкою та праведною критикою розібрати усі об'яви нашої молоді народної сцени.

Не без певного душевного вдоволення приступаєм ми до тієї роботи. Поглядаючи на ту святиню рідного слова, наше завдання мов би полегшало, важкість праці мов би уступила.

Не так тяжко приходиться нам голубити красу нашої рідної мови, сіяти любов на ній і по тій незруйнованій основі будити патріотичного духа, самим готовити щасливу будучину, коли поміж читающею громадою надиблемо багато, що дознали чарівної сили на сцені, нічим невіднятої: коли рідня душа, мов щебетливий пташечок, чарівної Марусі, неповинної Наталки видобула з їх серця горячу сльозину.

Ой! не так воно легко самому будувати пишну святиню народню, та легше усе стелити до неї добру дорогу, надирати, щоб нічого негідного до неї не приближалось!

Не раз воно лучиться що глибока пісня, таємнича картина словесна, розумна річ остаються зовсім німими, траплять свій огонь, яким написані, свою вартість, коли вони на папері тільки, — бо тут що-небудь може читцеві одібрати увагу, що-небудь малозначне може відвернути його око від глибокого погляду! А який незіпсований чоловік запре своє серце, коли уздрить на сцені сумну якусь подію життя людського? Яка патріотична душа відійде неочарованою, коли засіяє на позорниці образ прадідів, — коли завзятий козак згадає стару славу та закривавлену волю?

Така то вже таємнича сила драматичної штуки! Недаром то ще у старовині збудувала собі Мельпомена такі домовища величезні, в котрих обладаючи душами народніми, очищала б і змивала б плями братобійства і всякої скверни із лукавої душі чоловіка.

Пустивши деяку думку про сам театр, належить нам тільки коротко обміряться з нашим становиськом, яке ми займати хочем побіч народнього театру.

Наше діло єсть діло розвою рідного слова, а театр святиня його. Що величнього, що дорогого, що святого має народ, те має явитись в його життю вищим, котре єсть слово чи письменність, театр має його представляти в живих образах, близько, як найближче перед очима народу. Слово

родить патріотичного духа, любові до усього рідного, а театр розводить той огонь і піддержує.

Письменність /слово зачатє — театр слово воплощенє народу.

Ці мислі, мов ті ясні зорі, сіятимуть високо над нашою «Нивою» — не опустять вони нас ніколи. Так позираючи будем берегти нашу народну сцену від упадку, зледащіння, — усяку нечесть від неї оддаляючи. Не замовчимо нічого перед Вами, дорогі земляки, яке б лукавство — не дай Боже — тут вдерлось, об'явимо Вам, знаючи, що небагаті ми в скарби, та зате який єсть у нас, нехай пробуває, чистий, святий, ненарушений. Усяку штуку так розбиратимем, що скажем: це або не одповідає гідності нашого слова, нашого духа, це огидить його красу, тут або там не душа народна говорить.

Цілим серцем приляжем, цілою душею пильнуватимем.

Знаючи, що скорблячею душею виглядав народ свої власної рідної сцени, знаючи, що він зложив тут великі надії, мовчати не можемо.

Але не будемо втручатись у це, хто тут не шанує святині, хто легковажить її, це йде поза обшар нашого завдання, над цим нехай судять політичні газети, їм бо пристойть і той обов'язок, стеречі усякі народні інституції — їх матеріального добра, для нас повторяємо він єсть тільки святинею рідного слова.

А користаючи з від'їзду теперішнього подамо ми у коротких картинах історію річну нашої сцени, як вона почалась, як розвивалась за тих недовгих днів життя свого молодого. Розберемо усі штуки, котрі представлялись, по їх народному значенню. Такою роботою здається, що вив'яжемся із нашого обов'язку, і заспокоюємо нашу читаючу громаду.

ПИСЬМО ДО ГРОМАДИ

[...] Настиг час і для нас, славні галичане, великого порання і єднання народного; настиг час, і це остатній. Не так-то я розумію остатній, щоб ми, залишивши тепер ті громадські роботи, про котрі я толкую, мусіли конечне і загибати, — бо справді, коли віриш серцем у якусь безсмертню Русь, що тільки настрадалась, а не перевелася, коли віриш у якогось генія народного, то не скажеш що наше буття тільки від хвилі одної, від пори залежить; але от що я міркую: коли надобляється найприхильніша хвиля до діяння, треба ж з неї і користати, треба вбезпечити собі найближче наше будуще; а то може довго ждатимем другої.

Бо озирніться тільки навкруги себе, славні галичане, поведіть оком по настоящих діяннях світа! Чи не видите, як скрізь по світу бореться сліпа власть із добуваючимися на волю, мовби з-під землі, народними правами, як у світі важиться питання: чи давня тьма, чи вольний дух народній має панувати на землі? Чи не вбачаєте, як у сусідстві коло нас борються оба томителі наші, як ляхи підняли розпачливо оружжє напротив царату? Чи не дочуваєтесь ридяючого голосу від братії нашої: москаль нас немилосердне катує, славна Україна від москаля гине? [...] А все це, зміркуйте, домагається і від нас голосного одозвання: маєм показати, що ми народ вільний і милуючий волю; маєм виявити, що ми не вбачаєм для себе добре ні з ляхом, ні з москалем, а що в своїй хаті знаєм і свою правду; маєм довести появно цілому світові, що ми справді народ великий, знаючий себе, перелічивший свої голови, народ дозрілий говорити за себе; а так об'явившись виждати супокійно і без ляку хоч би яких перетворів політичних.

Єднанне народне, за яке серцем вступаює, єсть спокханне над усе добра народнього, залишивши всяку особистість, це єсть зв'язок непремінний з нашою закордонською ріднею в літературному і всякому духовному згляді, а так односердне прямованне усього руського народу до спільної мети, т. є. освіти і добра убогого нашого люду. Єднанне таке єсть для нас конечністю; не з'єднавшись, не полічившись,

кілько нас є одного родку і одної крові на Божому світі, не маєм що і виглядати, не маєм що і рахувати на якесь щасливе майбутнє, на якесь становище в сім'ї народів, а особливо коли зберуться такі холоднокрові судді, що судитимуть не по правді, а по проявах, по кончності. А порою до цього діла єсть теперішня хвиля, коли отепер недавно почули ми страшний голос від братії нашої. Послухайте, рідні браття галичане, нашої нужди; довідайтесь, кілько терпить Україна від москаля, як убогі діти її катуються, як її орли-сини з рідної домівки у далекий Сибір проганяються; навіть рідним словом їй обізватись і рідну пісню проспівати лютий москаль не дозволяє, що ніхто з передущих катів їй не боровив.— Справді, коли є такі хвилі в життю народнім, де він єднається, де приходиться до пізнання своєї особистості і своєї цілості, то настига для нас така хвиля із тим страшним одзивом братів наших. Оттепер-то нам єднатись, а єднаючись, голосно об'явити: Знайте народи! І ми народ великий, і нас є не абикілько, а мільйони ви на нас забули, а ми перелічили свої голови, порахували наші скарби народні; так як і ми вміємо боліти, коли братів наших катують, бо ми чуем, що ми одного роду, одної крові, що їх недоля, то наша недоля.— А об'явитись маєм не словом, а ділом, а першою проявою нашого єднання і самопізнання має бути, по своєму розуму, поміч наша духовна, яку знесем братні наші.

Славні галичане! чи пам'ятали ми на те, що всяка країна має свої дорогі і коштовні особності, що всі вони мають у літературі, в тому найширшому образі душі народної, проявитись, а що до того діла треба спільності, спільного злучення всіх сил? А з язиком нашим що ми вдіяли? Ви нагадуєте собі, як то запекло ми ляхам боронили, як вони стали нашу річ яко «parzecz» до польської мови причислювати: що ось-то ми маєм свій особний малоруський язик, яким говорять 15 мільйонів, і перевертали на доказ цього і Миклосича і всю слав'янську філологію! А чи стояли ми за цю правду і ділом? Чи не прибрали ми собі якийсь нововидуманий язик, що не був ані язиком пам'ятників, ані церковним, та й у котрім не було ані одної прикмети малорусщини, і назвали його виробленим? Ми і не турбувались за те, що браття наші обробляють чистий язик народній руський! А як прийшлося відповісти, коли нам хто закинув, що ми, маючи такий чудний язик, котрим і наші браття пишуть, його залишаєм, то ми казали, чи не те, що ось-то ми маєм свій особний галицький язик і ним пишем, або що ми маєм свій на підставі церковщини вироблений язик? А знаєте, світ який? Ти пусти тільки яке слово, а тут вже його і під-

хопили, розібрали і випровадили такі річі, що і не сподівався. Чи не так же то й вийшло? — Переверніть, будьте ласкаві, ті картки «Przeglądu», де єсть переведений із «Современника» артикул: «Brak taktu politycznego», та й читайте! Чи не дорікає нам той москаль (М. Чернишевський.— *Ред.*) справедливо (хоч багато він там наговорив нерозумного, що щось, на чудо, небога зляшений): що ми одриваємся від спільності з нашими братами на Україні, не обробляєм разом із ними письменне наше слово, що там у кількох чудних письмах виявилось і в устах незвичайних писателів так словажніло, а хочем заводити для себе окремішню літературу, не маючи за собою ані одного поважного голосу? Но не такі то річі випровадив інший москаль («Руський вестник», М. Катков.— *Ред.*). Під безпечним крилом «всеросійського батюшки» давай на наших братів репетувати: «Що ви, українці, загадали за мрію, особну малоруську словесність виробляти? чи ви не видите, як намагаються наші браття галичане, щоб то все зближатись до письменного язика московського». А тоді що осталося нашим браттям — звісно нерівні сили — говорити, як не те: «що ось галичане добиваються тепер до тої мети, до котрої вони вже прийшли, т. є. до єдності політичної із Москвою, а їм (українцям) нема вже ніякої перешкоди оброблювати своє окремішне слово» (гл. Основу II, том 1861). Но тут найшла ще інша вимовка: українці пишуть іншою правописсю, не такою, як ми! Господи святий! Правописі мають нівечити те добро святе, що ти народові подарував, це єсть: спільну його мову! Но як же видається наконець ся химерна видумка: «Що ми з нашими братами на одній дорозі; тільки в однім тім розходимся, що вони синтезою, а ми аналізою гадаєм доходити єдинства літературного». Чи справді на тих основах, що ми прийняли до вироблення нашого язика, прийшла б та єдність за тисячу літ? [...] Був то час, коли гарячими слізьми заридали українські наші браття по втраті великого батька, дорогого кобзаря Тараса Шевченка, коли вони мов посиротілі діти згорнулися тим кріпче до себе і поприсягали на його могилі провадити даліше зачатє ним діло розбуженого слова-і духа... Добилась ся звістка і до

* Ми звикли у всім задивлятися на інших народів; тільки тут забули. Всі народи виробляють тим способом свої язики, що беруть за основу одно найкраще, найплідніше наріччя, котре приймаючи засоби і від інших наріччій в устах писателів поважніє і стається письменним язиком народу. Так виробили французи свій язик на підставі сівєрного, так німці на підставі саксонського наріччя. А нам трудно приходить ся прийняти язик Шевченка, Вовчка, Куліша, це єсть чигринсько-полтавське наріччя! — *Авт.*

нашої Галичини... Мало хто із наших старших голов показав, що його та утрата обходила, бо справді дуже маленько хто і знав, що це був за Тарас Шевченко! Одна тільки молодіж, чудом Божим, прийняла щирий уділ у тім жалю та болю братів своїх рідних і невдоволена поверховнім духом життя нашої народної, шукає глибших основ і знаходить їх в єднанні і спільній праці з Україною, та горстка, що вирвавшись із нашого товариства, прямує тепер так-то явно особнім путем!

Такі то дві громадки людей виділились, славні галичане, із нашого товариства, хоч може вони ще з великими об'явами не виступили, але бо і до того не настиг був час! Перша громадка приклонників Москви — невеличка; друга, приклонників єдності всенародної руської далеко більша і взростає з дня на день... І котрій-то з них судиться на галицькій руській землі дожити самсонської сили? Як уважаєте, чи не тій більшій і змагаючійся?!

Так, як наша Галичина, задрімала була і Україна, утомлена довгими огненними пробами, тільки задрімала пізніше. І сон же в неї не був такий твердий та довгий, — відпочивши, зірвалась до нової праці, раніше від нас встала, бо величний дух її не давав довго спочивати! І сон же то мусів бути якийсь чудний, коли по нім вийшла вона така одмінена! Вона, що перш обзивалась тільки кров'ю та шаблою, що жила тільки в гарцях на полі і на морі, зробилась тиха, миролюбива, завіщающа любов всесвітню... Які б то вже задушевні річі виспівував Тарас, далекі вони від вської грубої, низької тенденції, — так і тут була вибита практичність: спів його був голошений мовою цього люду і мав до нього назад добратись, як від нього був перенятий. І тут то показалося, що нова філософія, видобута із цього люду, устоялась. Хоч проста була форма всіх праць літературних, — величний дух тих творів придбав їм значення у світа: кобзу Тараса почувла вся Слав'янщина — а прості оповідання Вовчкові дожились кількох переводів. Так розвивається література на Україні! Нема там двох літератур: особної для учених чи «образованих», а особної для люду: над Тарасовою Катериною плаче і учений українець і простий селянин, а світ читаючи дивується. А нам захотілось аж дві мати: «для образованих і для простонародія», — та хоч і «образованна» (чи як там) наша література, не маєм у ній ані одної картини, щоб нею повеличатись могли перед світом, ні! не маєм навіть одної книжки, щоб самі її охоче читали, коли вдруге її не друкуєм. — Поглянім тепер на громадські порядкування! Чи і Україні заходяться построювати касина, виготовлювати балі? Ні, мої любі! — Вони

всіма силами беруться до шкіл, аби добрі шкілки по селах були, у яких би діти не туману, а праведного світла до голови набрали, — о такі школи вони стараються, щоб через них вони народ, а народ їх порозумів, щоб їх спокохав, полюбив як братів старших. Такий славний та глибокоучений Куліш не встидається писати простого букваря, не встидаються писати молоді люде, академіки, — що звичайне гордливі! Нехай би тільки судилась більша свобода Україні, здивувався б цілий світ, що то за невидане товариство, що так глибоко перейнялося одною гадкою спільного добра, зувидів би мов на папері, як основна, органічна праця може спасти і увеличити народ!

От, славні галичане, той взір, по якому ми перетворити маєм нашу життя! І наш скарб, наша краса, наша сила, нігде, як у наших люді, котрий такий самісінський, як на Україні, хоч може від довшої і тяжчої неволі під ляхами трохи і потеряв із питомої, чудної уроди.

Порозуміймо це, славні галичане, порозуміймо щирим серцем! — Коли хочем та виглядаєм долі нашої неньці, святей Русі, коли хочем добра убогому нашому людові, коли хочем бути його правдивими братами і добродіями, то прихилімся там душею, де видім, де вбачаєм, що для добра і для щасливої будучності руського народу працюється; уважаймо велику працю України за свою власну; приближіймо до нашого люду, заберімся щиро до його освіти, до шкіл народних; не відлучаймося від України в літературі, прийміймо їх твори яко плід власного духа: уживаймо з ними одної письменної мови, котра вже тільки має за собою поваги; не допускаймо, щоб були в нас поділи, щоб молодіж, вилучаючися із нашого товариства, сама йшла дорогою, що веде до добра і до спасення Русі, щоб вичікувала часу, коли їй прийдеється говорити та діяти! А як так перетвориться наша життя, тоді скажем сміло, що ми живем і працюєм, для щасливої будучності, — хоч би аж нашим внукам її діждати судилося!..

ПРИМІТКИ

Розумник Гонорський

От издателей. Вперше надруковано: «Український вестник», 1816. Кн. 1. Подається за першодруком.

Живописная проза. Вперше надруковано: «Український вестник», 1916. Кн. 1. Подається за першодруком.

Нечто о нашей «Живописной прозе» и о нынешнем состоянии русской словесности вообще. Вперше надруковано: «Український вестник», 1816. Кн. 12. Подається скорочено за першодруком.

Сочинения Акима Нахимова. Вперше надруковано: «Український вестник», 1816, Кн. 1, 2. Подається скорочено за першодруком.

Козаки и Богдан Хмельницкий. Вперше надруковано: «Український вестник», 1817. Кн. 8. Подається скорочено за першодруком.

Євграф Філомафітський

Опыт по двум способам (аналитическому и синтетическому) судить и оценивать по достоинству эстетические произведения как древних, так и новых стихотворцев. Вперше надруковано: «Український вестник», 1816. Кн. 9. Подається уривок за першодруком.

Харьковский театр. Вперше надруковано: «Український вестник», 1817. Кн. 12. Подається за першодруком.

Василь Маслович

Несколько слов об одном из «Двух опытов в словесности». Вперше надруковано: «Український вестник», 1817. Кн. 10. Подається за першодруком.

Олексій Львович

Письма из Малороссии. Вперше надруковано: «Український вестник», 1816. Кн. 10. Подається уривок за першодруком.

Петро Гулак-Артемівський

Писулька до того, котрий що божого місяця «Українського гінця» («Український вестник») по всіх усюдах розсилає. Вперше надруковано: «Український вестник», 1819. Кн. 9. Подається за кн.: *Гулак-Артемівський Петро*, Євген Гребінка. Поетичні твори. Повісті та оповідання. К., 1984. С. 48—50.

Нечто для сочинителей. Вперше надруковано: «Український вестник», 1819. Кн. 9. Подається за першодруком.

Лист до редактора журналу «Вестник Европы». Вперше надруковано в передмові до балади «Рибалка»: «Вестник Европы», 1827, № 20. Подається за цим виданням.

Олександр Склабовський

О пользе и цели поэзии. Вперше надруковано: «Український журнал». Кн. 1—3. Подається скорочено за першодруком.

Іван Кулжинський

Некоторые замечания касательно истории и характера малороссийской поэзии. Вперше надруковано: «Український журнал», 1825. Кн. 1—3. Подається скорочено за першодруком.

Іван Кронеберг

Отрывки. Вперше надруковано у кн.: *Кронеберг І.* Амалтея. Х., 1825; *Кронеберг І.* Минерва. Х., 1835. Ч. 1. Подається вибірково за першодруком.

Олексій Павловський

Грамматика малороссийского наречия. СПб., 1818. Уривок з передмови подається за першодруком.

Микола Цертелєв

О старинных малороссийских песнях. Вперше надруковано у кн.: *Цертелєв Н.* Опыт собрания старинных малороссийских песней. СПб., 1819. Подається за першодруком.

Ізмаїл Срезневський

Несколько замечаний о критике. Вперше надруковано (без підпису): «Український альманах». Х., 1831. Подається за першодруком.

Передмова. Вперше надруковано (під заголовком «Любителям славянщины»): Український збірник І. І. Срезневського. Х., 1838. Ч. 1. Подається за першодруком.

Взгляд на памятники украинской народной словесности. Вперше надруковано: Учен. зап. Московского ун-та. М., 1834. Ч. 5. С. 134—150. Подається скорочено за першодруком.

Об историческом значении русской народной поэзии. Вперше надруковано: «Москвитянин», 1844, № 3. Подається скорочено за цим виданням.

Лист до О. М. Бодяньського. Подається за виданням: Письма Срезневського к Бодяньському. М., 1892.

Григорій Квітка-Основ'яненко

Супліка до пана издателя. Вперше надруковано: «Утренняя звезда». Х., 1833. Кн. 2. Подається за вид.: *Квітка-Основ'яненко Г. Ф.* Твори: У 6 т. К., 1957. Т. 6.

Письмо к издателям «Русского вестника». Вперше надруковано: «Москвитянин», 1849, № 20. Кн. 2. Ч. 6. Подається за вид.: *Квітка-Основ'яненко Г. Ф.* Твори: У 6 т. К., 1957. Т. 6.

Мемуары Евстратия Мякушкина. Вперше надруковано: «Современник», 1841. Т. 21. Кн. 1. Подається за вид.: *Квітка-Основ'яненко Г. Ф.* Твори: У 6 т. К., 1957. Т. 6.

Листи до П. О. Плетньова, М. П. Погодіна, М. О. Максимовича, А. О. Краєвського, Т. Г. Шевченка. Подаються за вид.: *Квітка-Основ'яненко Г. Ф.* Твори: У 6 т. К., 1957. Т. 6.

Євген Гребінка

Малороссийские повести, рассказанные Грицьком Основьяненком. Вперше надруковано (у скороченому вигляді): «Северная пчела», 1837, 16 листопада. Подається за вид.: *Гребінка Є. П.* Твори: У 3 т. К., 1981. Т. 3.

Малороссийская васильковская повесть «Твердовский». Вперше на-

друковано: «Северная пчела». 1837, 13 листопада. Подається за вид.: *Гребінка Є. П.* Твори: У 3 т. К., 1981. Т. 3.

Провінціальні театри. Вперше надруковано: «Литературная газета», 1840, № 85. Подається скорочено за вид.: *Гребінка Є. П.* Твори: У 2 т. К., 1981. Т. 3.

Так собі до земляків. До зобачення. Вперше надруковано: альманах «Ластівка», СПб., 1841. Подається за цим виданням.

Афанасій Чужбинський

Критика. Вперше надруковано в журналі «Москвитянин», М., 1841. Ч. 5. Подається скорочено за першодруком.

Михайло Максимович

Передмова до збірки «Малороссийские песни». Вперше надруковано в кн.: Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем. М., 1827. Подається скорочено за першодруком.

О стихотворениях червонорусских. Вперше надруковано в альманасі «Киевлянин», 1841. Кн. 2. Подається скорочено за першодруком.

О правописании малороссийского языка. Вперше надруковано в альманасі «Киевлянин», К., 1841. Т. 2. Подається скорочено за першодруком.

[Полемическое обозрение малороссийской словесности]. Вперше надруковано як частина оглядової статті В. Науменка «К пятидесятилетию со дня смерти Ивана Петровича Котляревского»: «Киевская старина», 1888, т. 23. Подається у скороченому вигляді за цим виданням.

Трезвон о Квиткиной «Марусе». Вперше надруковано в журналі «Киевская старина», 1893, № 8. Подається за цим виданням.

Лист до Т. Г. Шевченка. Подається за вид.: Листи до Т. Г. Шевченка. 1840—1861. К., 1962.

Осип Бодянский

Лист до Т. Г. Шевченка. Подається за вид.: Листи до Т. Г. Шевченка. 1840—1861. К., 1962.

Федір Свєцький

Малороссийская письменность. Вперше надруковано в «Денница, литературная газета». Варшава, 1843, № 3. Подається за першодруком.

Амвросій Метлинський

Заметки относительно южнорусского языка. Вперше надруковано у збірці «Думки и песни та ще де-що Амвросія Могилы». Х., 1839. Подається скорочено за цим виданням.

Предисловие. Вперше надруковано в «Южном русском сборнике», Х., 1848. Подається за першодруком.

Предисловие. Вперше надруковано в зб. «Народные южнорусские песни». К., 1854. Подається скорочено за першодруком.

Маркіян Шашкевич

Азбука і абецадло. Вийшла анонімно брошурою «Азбука і abesadło» в Перемишлі 1836 р. Подається в перекладі з польської за вид.: *Шашкевич Маркіян, Вагилевич Іван, Головацький Яків.* Твори. К., 1982.

Руське весілля. Вперше надруковано в альманасі «Русалка Дністровая», Будин, 1837. Подається за вид.: *Шашкевич Маркіян, Вагилевич Іван, Головацький Яків.* Твори. К., 1982.

Передслів'я. Вперше надруковано в альманасі «Русалка Дністровая». Будин, 1837. Подається за вид.: *Шашкевич Маркіян, Вагилевич Іван, Головацький Яків.* Твори. К., 1982.

Фрагмент. Вперше надруковано у виданні «Писання Маркіяна Шашкевича», Львів, 1912. Подається за вид.: *Шашкевич Маркіян, Вагилевич Іван, Головацький Яків.* Твори. К., 1982.

Лист до Михайла Козловського. Вперше надруковано в альманасі «Зоря Галицька, або альбом на год 1860». Подається за вид.: *Шашкевич Маркіян, Вагилевич Іван, Головацький Яків.* Твори. К., 1982.

Іван Вагилевич

Програма (газети «Дневник Руський»). Вперше надруковано в газ. «Дневник Руський», Львів, № 1, за 18 серпня 1848 р. Подається за вид.: *Шашкевич Маркіян, Вагилевич Іван, Головацький Яків.* Твори. К., 1982.

Замітки о руській літературі. Вперше надруковано в газеті «Дневник Руський», 1848, № 5, 6, 8. Подається скорочено за вид.: *Шашкевич Маркіян, Вагилевич Іван, Головацький Яків.* Твори. К., 1982.

Лист до М. О. Максимовича. Подається скорочено за вид.: *Шашкевич Маркіян, Вагилевич Іван, Головацький Яків.* Твори. К., 1982.

Яків Головацький

Пам'ять Маркіяну-Руслану Шашкевичу. Вперше надруковано в альманасі «Вінок русинам на обжинки». Відень, 1846. Ч. 1. Подається за вид.: *Шашкевич Маркіян, Вагилевич Іван, Головацький Яків.* Твори. К., 1982.

Іван Котляревський. Вперше надруковано в тижневику «Пчоло» № 3 за 1849. Подається за вид.: *Шашкевич Маркіян, Вагилевич Іван, Головацький Яків.* Твори. К., 1982.

Ластівка. Сочинення на малоросійском языкє. Подається за вид.: *Шашкевич Маркіян, Вагилевич Іван, Головацький Яків.* Твори. К., 1982.

О житті і сочиненіях Грицька Основ'яненка. Вперше стаття була надрукована як передмова до книги «Маруся». Повість малоруська, розказана Грицьком Основ'яненком». Львів, 1848. Подається за вид.: *Шашкевич Маркіян, Вагилевич Іван, Головацький Яків.* Твори. К., 1982.

Фрагменти. Руські народні пісні. Замітки Я. Головацького про народну пісню, зібрані з різних його паперів і опубліковані в першій частині книги Михайла Возняка «У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича». Львів, 1935. Подається скорочено за кн.: *Шашкевич Маркіян, Вагилевич Іван, Головацький Яків.* Твори. К., 1982.

Три вступительніі предподаванія о руській словесності. Вперше вийшло окремою книгою у Львові, 1849. Подається скорочено за першодруком.

Іван Головацький

Нова книга. Подається за першодруком: «Зоря Галицькая», 1849, № 55.

Микола Устиянович

Промова на «Соборі учених руських» у Львові. Вперше надруковано у зб. «Исторический очерк галицко-русской Матицы». Львів, 1850. Подається скорочено за першодруком.

Антін Могильницький

Передмова. Вперше надруковано як передмова до поеми «Скит Маньявський». Перемишль, 1852. Подається за першодруком.

Гадки о рускім язиці. Вперше надруковано в другому виданні поеми. Подається за виданням: *Могильницький Антін Любич*. Письма. Львів, 1885.

Павло Леонтович

Введеніє. Вперше надруковано: «Лірвак з-над Сяна». Перемишль, 1852. Подається за першодруком.

Микола Костомаров

Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке. Вперше надруковано в альманасі «Молодик», 1843 р., вип. 3. Подається за кн.: *Костомаров М. І.* Твори: У 2 т. К., 1967. Т. 2.

Об историческом значении русской народной поэзии. Вперше вийшла окремою книгою у Харкові, 1843. Подається скорочено за цим виданням.

Воспоминание о двух малярах. Вперше надруковано: «Основа», 1881, № 4. Подається за кн.: *Костомаров М. І.* Твори: У 2 т. К., 1967. Т. 2.

Кобзарь Тараса Шевченко. 1860. Вперше надруковано: журнал «Отечественные записки», 1860, № 3, без підпису. Подається за кн.: *Костомаров М. І.* Твори: У 2 т. К., 1967. Т. 2.

«Народні оповідання» Марка Вовчка]. Вперше надруковано в журналі «Современник», 1859. Т. 75. Кн. 5. Подається за кн.: *Костомаров М. І.* Твори: У 2 т. К., 1967. Т. 2.

Слово о Сковороде по поводу рецензии на его сочинения в «Русском слове». Вперше надруковано в «Основі», 1861, № 7. Подається за виданням: *Костомаров М. І.* Твори: У 2 т. К., 1967. Т. 2.

Лист до Т. Г. Шевченка. Подається за виданням: Листи до Т. Г. Шевченка. 1840—1861. К., 1959.

Пантелеймон Куліш

Об отношении малороссийской словесности к общерусской (эпилог к «Черной раде»). Стаття вперше надрукована в «Русской беседе» за 1857 р. Т. 3. Кн. 7. Подається за першодруком.

Передне слово до громади. Вперше опубліковано в альманасі «Хата» за 1860 р. Подається за першодруком.

Характер и задача украинской критики. Вперше надруковано в журналі «Основа», 1861, № 2. Подається за першодруком.

Простонародность в украинской словесности. Вперше опубліковано в журналі «Основа» за січень 1862. Подається за першодруком.

Григорій Квітка й його повісті. Слово на новий вихід Квітчиних повістей. СПб., 1858 — перше видання. Подається за цим виданням.

Взгляд на малороссийскую словесность по случаю выхода в свет книги «Народні оповідання Марка Вовчка». Вперше надруковано в журналі «Русский вестник», 1857. т. 12, № 2, грудень. Подається за кн.: *Куліш Пантелеймон*. Вибрані твори. К., 1969.

Первоцвіт Щоголева і Кузьменка. Слово од іздателя. Вперше надруковано в альманасі «Хата». СПб., 1860. Подається за кн.: *Куліш Пантелеймон*. Вибрані твори. К., 1969.

Казки і байки з сусідової хатки. Перелицьовані і скомпоновані Придніпрянцем (Два випуски: 1850. 1860). Вперше надруковано в журналі «Основа», 1862, січень. Подається за кн.: *Куліш Пантелеймон*. Вибрані твори. К., 1969.

Перегляд українських книжок. Вперше надруковано в журналі «Основа», 1862, березень. Подається за кн.: *Куліш Пантелеймон*. Вибрані твори. К., 1969.

Листи до Т. Г. Шевченка. Друкуються за кн.: Листи до Т. Г. Шевченка. 1840—1861. К., 1962.

Павло Житецький

Русский патриотизм. Стаття вперше опублікована в журналі «Основа», 1862, № 3. Подається за першодруком.

Микола Мизко

Краткий исторический очерк украинской литературы. Рецензія на кн. «История русской литературы П. Петраченка». Вперше опубліковано в журналі «Основа», 1862, № 3. Подається за першодруком.

Тарас Шевченко

Передмова (до поеми «Гайдамаки») та «Панове субскрибенти!». Вперше надруковано у першому окремому виданні поеми 1841 р. Подається за виданням: *Шевченко Тарас*. Повне збір. творів: У 6 т. К., 1963. Т. 1.

Передмова до нездійсненого видання «Кобзаря» 1847 р.]. Вперше надруковано в журналі «Былое», 1906. Кн. 8. Подається за виданням: *Шевченко Тарас*. Повне збір. творів: У 6 т. К., 1964. Т. 6.

Уривки з Щоденника. Вперше опубліковано в журналі «Основа» за 1861—1862 рр. Подається за виданням: *Шевченко Тарас*. Повне збір. творів: У 6 т. К., 1964. Т. 5.

Бенефис г-жи Пиуновой. Вперше надруковано в «Нижегородских губернских ведомостях», 1858, № 5. Подається за виданням: *Шевченко Тарас*. Повне збір. творів: У 6 т. К., 1964. Т. 6.

Листи до Г. С. Тарновського, Бр. Залеського, П. О. Куліша, С. Т. Аксакова, М. О. Максимовича. Подаються за кн.: Листи до Т. Г. Шевченка. 1840—1861. К., 1962.

Яків Кухаренко

Лист до Т. Г. Шевченка. Подається за вид.: Листи до Т. Г. Шевченка. 1840—1861. К., 1962.

Опанас Маркович

Лист до Т. Г. Шевченка. Подається за вид.: Листи до Т. Г. Шевченка. 1840—1861. К., 1962.

Василь Маслій

Лист до Т. Г. Шевченка. Подається за вид.: Листи до Т. Г. Шевченка. 1840—1861. К., 1962.

Олександр Кониський

Очерки из истории украинской литературы XIX ст. Н. И. Петрова. Рец. Вперше надруковано в журналі «Діло», 1884, № 43—44, 45, 46, 55, 61, 62. Подається за першодруком.

Критичний огляд української драматичної літератури. Вперше опубліковано в тижневику «Русалка», 1885 та в кількох номерах журналу «Мета» (1865). Подається за першодруком.

Коли ж вяснитися? Вперше надруковано в журналі «Правда», 1875, № 19, № 20. Подається за першодруком.

Ксенофонт Климкович

Гадка ученого о руській словесности. Вперше опубліковано в журналі «Вечорниці» за 1862 р., червень. Підписано криптонімом «Кс.Кл.». Подається за першодруком.

Народ і словесність. Стаття вперше надрукована в журналі «Вечорниці» за 1862 р. у № 2—8 без підпису. Подається за першодруком.

Ровесна літопись. Опублікована вперше як редакційна в журналі «Мета», 1863, Львів. Т. I. Подається за першодруком.

Данило Танякевич

Слівце правди... про нашого батька Тараса Шевченка. Вперше опубліковано в кількох номерах журналу «Вечорниці» за 1863 р. Подається за першодруком.

Олекса Марковецький

Руський театр. Стаття вперше надрукована в журналі «Нива» за 1865 р. Подається за першодруком.

Кость Горбаль

Народний театр. Вперше надруковано як редакційна стаття в журналі «Нива», 1865, № 1. Подається за першодруком.

Письмо до громади. Вміщено без підпису автора (ймовірно, Данила Танякевича) як своєрідне редакційне звернення до галичан в журналі «Мета», № 12, 1864 р. Подається за першодруком зі значними скороченнями.

ЗМІСТ

Від упорядників	3
<i>П. М. Федченко</i> . Літературно-критична думка в Україні від її зародження до середини XIX ст.	5
<i>Розумник Гонорський</i>	
От издателей [«Украинского вестника»]	26
Живописная проза	27
Нечто о нашей «Живописной прозе» и о нынешнем состоянии русской словесности вообще	28
Сочинения Акима Нахимова	30
Козаки и Богдан Хмельницкий	32
<i>Євграф Філомафійський</i>	
Опыт по двум способам (аналитическому и синтетическому) судить и оценивать по достоинству эстетические произведения как древних, так и новых стихотворцев	34
Харьковский театр	34
<i>Василь Маслович</i>	
Несколько слов об одном из «Двух опытов в словесности»	37
<i>Олексій Львовшин</i>	
Письма из Малороссии	40
<i>Петро Гулак-Артемівський</i>	
Писулька до того, котрий що божого місяця «Українського гінця» («Украинск [ий] вестник») по всіх усюдах розсилає	40
Нечто для сочинителей	42
Лист до редактора журналу «Вестник Европы»	46
<i>Олександр Склабовський</i>	
О пользе и цели поэзии	47
<i>Іван Кулжинський</i>	
Некоторые замечания касательно истории и характера малороссийской поэзии	48
<i>Іван Кронеберг</i>	
Отрывки	52
<i>Олексій Павловський</i>	
Грамматика малороссийского наречия	54
<i>Микола Цертелєв</i>	
О старинных малороссийских песнях	56
<i>Ізмаїл Срезневський</i>	
Несколько замечаний о критике	62
Передмова до «Украинского сборника»	65
Взгляд на памятники украинской народной словесности	67
Об историческом значении русской народной поэзии	68
До О. М. Бодяньського	73
<i>Григорій Квітка-Основ'яненко</i>	
Супліка до пана іздателя	74
[Письмо к издателям «Русского вестника»]	76
Мемуары Евстратия Мякушкина	82

Листи до П. О. Плетньова, М. П. Погодіна, М. О. Максимовича, А. О. Краєвського, Т. Г. Шевченка	87
<i>Євген Гребінка</i>	
Малоросійські повісті, розказані Грицьком Основ'яненком	100
Малоросійська васьківська повість «Твердовський»	102
Провінціальні театри	103
Так собі до земляків	104
До збачення	105
<i>Олександр Афанасьєв-Чужбинський</i>	
Критика	105
<i>Михайло Максимович</i>	
Передмова до збірки «Малоросійські пісні»	111
О стихотвореннях червонорусских	115
О правописании малоросійського языка	120
[Полемичне обозрение малоросійської словесності]	121
Трезвон о Квиткиной «Марусе»	124
Лист до Т. Г. Шевченка	131
<i>Осип Бодяньський</i>	
Лист до Т. Г. Шевченка	132
<i>Федір Євцький</i>	
Малоросійська письменність	134
<i>Амвросій Метлинський</i>	
Заметки относительно южнорусского языка	138
Предисловие («Южный русский сборник»)	141
Предисловие	142
<i>Маркіян Шашкевич</i>	
Азбука і абецадло	144
Руське весілля	146
Передслів'я	147
Фрагмент	148
Лист до Михайла Козловського	149
<i>Іван Вагилевич</i>	
Програма (Газети «Дневник Руський»)	149
Замітки о руській літературі	150
Лист до М. О. Максимовича	155
<i>Яків Головацький</i>	
Пам'ять Маркіяну-Руслану Шашкевичу	159
Іван Котляревський	164
«Ластівка»	167
О житті і сочиненнях Грицька Основ'яненка	169
Фрагменти. Руські народні пісні	173
Три вступительні предпаданія о руській словесності	175
<i>Іван Головацький</i>	
Нова книжка	177
<i>Микола Устиянович</i>	
Промова на «Соборі учених руських» у Львові 13 (31) жовтня 1849	178
<i>Антін Могильницький</i>	
Передмова до поеми «Скит Манявський»	181
Гадки о руській мові	187
<i>Павло Леонтович</i>	
Введение (до альманаху «Лервак з-над Сяна»)	192
<i>Микола Костомаров</i>	
Обзор сочинений, писанных на малоросійском языке	194
Об историческом значении русской народной поэзии	211
Малорусская историческая народная поэзия	216

Воспоминание о двух малярах	217
Кобзарь Тараса Шевченко. 1860	224
«Народні оповідання» Марка Вовчка	231
Слово о Сквороде	234
Лист до Т. Г. Шевченка	237
<i>Пантелеймон Куліш</i>	
Об отношении малоросійської словесности к общерусской	238
Передне слово до громади	256
Характер и задача украинской критики	263
Простонародність в українській словесності	269
Григорій Квітка й його повісті	278
Взгляд на малоросійську словесність по случаю выхода в свет книги «Народні оповідання Марка Вовчка»	294
Первоцвіт Щоголева і Кузьменка	301
Казки і байки з сусідової хатки, перелицьовані і скомпоновані Придніпрянцем	303
Перегляд українських книжок	310
[Листи до Т. Г. Шевченка]	315
<i>Павло Жигецький</i>	
Русский патриотизм	321
<i>Микола Мизко</i>	
Краткий исторический очерк украинской литературы	340
<i>Тарас Шевченко</i>	
Передмова (до поеми «Гайдамаки»)	344
Панове субскрибенти!	344
[Передмова до нездійсненого видання «Кобзаря» 1847 р.]	345
Щоденник (уривки за 1857 р.)	347
Бенефис г-жи Пиуновой, января 21 1858 года	350
Листи	352
<i>Яків Кухаренко</i>	
Лист до Т. Г. Шевченка	355
<i>Опанас Маркович</i>	
Лист до Т. Г. Шевченка	355
<i>Василь Маслій</i>	
Лист до Т. Г. Шевченка	357
<i>Олександр Кониський</i>	
Очерки истории украинской литературы XIX столетия	358
Н. И. Петрова (Киев, 1884)	363
Критичний огляд української (руської) драматичної літератури	367
Коли ж виясниться?	371
<i>Ксенофонт Климкович</i>	
Гадка ученого о руській словесності	371
Народ і словесність	374
Ровесна літопись	382
<i>Данило Танячків</i>	
Слівце правди... про нашого батька Тараса Шевченка	385
<i>Олекса Марковецький</i>	
Руський театр	391
<i>Кость Горбаль</i>	
Народний театр	399
Письмо до громади	401
<i>Примітки</i>	406